

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА

ИЗДАЈЕ:
ОДСЕК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И ЛИНГВИСТИКУ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У НОВОМ САДУ

НОВИ САД

54

2023

РЕДАКЦИЈА

Проф. др Жарко Бошњаковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Душанка Звекић-Душановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Жељко Марковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Душанка Вујовић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Милан Ајџановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Исидора Бјелаковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Марина Курешевић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јасмина Дражић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Наташа Киш (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јелена Ајџановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јелена Редли (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), prof. dr. Monica Fin (Dipartimento di Studi Linguistici e Letterari (DiSLL), Università degli Studi di Padova, Italia), prof. dr Davide Astori (Università degli Studi di Parma Italia), prof. dr Motoki Nomachi (Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido University, Japan), prof. dr Tomasz Kwoka (Uniwersytet Jagielloński, Wydział Filologiczny Instytut Filologii Słowiańskiej, Zakład Filologii Serbskiej, Kraków, Polska), доц. др Данка Вујаклија (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), доц. др Биљана Бабић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), Марина Обижаева (Институт славјановедения РАН, Москва, Россия), Марина Шафер (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду)

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Проф. др Исидора Бјелаковић

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ

Проф. др Јелена Редли

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Нада Арсенијевић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Душанка Звекић-Душановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Едита Андрић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Исидора Бјелаковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Марина Куршевић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јасмина Дражић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Миљивој Алановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Жељко Марковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Александра Блатешић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Наташа Киш (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Милан Ајџановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Страхинја Степанов (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јелена Ајџановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду)

Саду), проф. др Јелена Редли (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду),
проф. др Каталин Озер (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), доц. др
Данка Вујаклија (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), Марина
Шафер (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), Никица Стрижак
(Филозофски факултет, Универзитет у Београду)

Ксенија Радоја
(Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет, Мастерске студије Српске
филологије: Српског језика и
књижевности)

Изворни научни рад
УДК UDK
811.163.41'373"18":54
811.163.41(091)
DOI 10.19090/ppj.2023.54.7-28
Примљен: 24. 8. 2023.
Прихваћен: 10. 9. 2023.

СРПСКА ХЕМИЈСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА У ДЕЛУ „HISTORIAE NATVRALIS” АНДРЕАСА ВОЛНОГ (1805)¹

У оквиру овог рада анализирана је српска терминологија из области хемије, конкретније, називи хемијских елемената и једињења у делу *Historiae natvralis elementa* Андреаса Волног из 1805. године. Регистрована грађа најпре је приказана у виду речника, а потом и анализирана. Циљ овог истраживања јесте да се упореди терминолошки систем везан за дату област из предстандардне епохе с оним који је део стандардног српског језика. Посебна пажња посвећена је утврђивању разлога за губљење једних и чување других термина.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: хемија, хемијски елементи, хемијска једињења, терминологија, 19. век.

1. Увод

Предмет овог рада је анализа српске предстандардне хемијске терминологије у делу Андреаса Волног *Historiae natvralis elementa* из 1805. године. У раду су најпре ексцерпирани, а потом систематизовани и лексикографски обрађени хемијски термини из поменутог дела. Издвојено је укупно 283 терминолошке јединице. Анализа је извршена на основу следећих критеријума: тематска поља хемије, порекло, структура и однос према савременој терминологији.

¹ Истраживање представља скраћену верзију мастерског рада који је писан под менторством проф. др Исидоре Бјелаковић.

За потребе овог рада кориштени су следећи извори: *Велики речник сѝраних речи и израза* (Клајн – Шипка 2006), *Енциклопедија Лексикографског завода* (1955), *Речник Маѝице срѝске* (РМС 2011), *Етимолошки рѝчник хрватскога или српскога језика* (Skok 1971–1974), *Лексикон страних реѝи и израза* (Vujaklija 1980), *Mineralogija* (1971), *Opшта enciklopedija Larousse 2* (1972), *Specijalna mineralogija* (Туѝан 1957), *Usborneov ilustrirani rjeѝnik kemije* (1991). Коначни циљ овог истраживања јесте поређење ексцерпираних грађе са стањем у савременом, стандардном српском језику, како би се утврдили узроци очувања, односно, мењања или губљења појединих термина.

2. Лексикографска обрада

2.1. Макроструктура и микроструктура речника

Под макроструктуром речника подразумевају се сви елементи који се везују за речник у целини, а микроструктура се односи на лексикографске елементе који представљају део лексикографског чланка (Ѕирка 1998: 139). Када говоримо о грађи анализираној за потребе овог рада, она је приказана у виду речника с циљем да се што јасније представи термилошки систем предстандардне епохе српског језика из области хемије. Регистровани термини су транскрибовани према правописним начелима стандардног српског језика. Узимајући у обзир наведено, можемо рећи да речничка микроструктура обухвата следеће елементе: 1. одредницу (термин или фразни термин); 2. граматичку информацију (показатељ граматичке категорије); 3. регистровану форму у оригиналу (у угластим ортографским заградама); 4. дефиницију (у италику); 5. скраћеницу речника у којем је забележен савремени назив (уз годину и одговарајући број странице). С обзиром на то да је дело у целости писано на латинском језику и да не постоји шири контекст на српском језику, у речнику није дата потврда на латинском језику. Приликом одређивања значења термина који се не чувају данас у српском језику, ослањали смо се на латинске називе и на помоћ стручњака из области хемије, минералогije и геологије.

3. Речник

А

адамант м <адамантъ> *адаманӣ* [LSRI 1980: 10]

алмандин м <алмадинъ> *алмадин* [LSRI 1980: 33]

амазонски камен м <амазонскій каменъ> *нефрий̄* [Клајн – Шипка 2006: 822]

амигдални камен м <амигдалный каменъ> *амигалин* [Клајн – Шипка 2006: 105]

амијант м <аміантъ> *амијанӣ* [SM 1957: 427]

аметист м <аметистъ> *аметӣсис̄* [PMС 2011: 29]

антимон м <антимонъ> *антӣмон* [PMС 2011: 35]

апатит м <апатитъ> *апа̄итӣ* [LSRI 1980: 62]

асбест м <асбестъ> *азбесӣ* [PMС 2011: 20]

Б

базалт м <базалтъ> *базалӣ* [PMС 2011: 56]

балас м <балласъ> *ор̄иом, балас* [SM 1957: 62]

бакар м <бакаръ> *бакар* [PMС 2011: 57]

белаја антимонова руда ж <белая антимонова руда> *антӣмонски цвей̄, валенӣинӣ* [SM 1957: 173]

белаја галица ж <белая галица> *бела̄ галица* [Клајн – Шипка 2006: 275]

белаја мишјачаја руда м <белая мышьячая руда> *арсенӣриоксид, бели арсен*

[Ларусова енциклопедија 1972: 672]

берил м <бериллъ> *берил* [LSRI 1980:110]

белоје злато с <бѣлое злато> *бело злато, ѝла̄ӣина* [PMС 2006: 914]

бленда ж <бленда> *шалерӣ* [SM 1957: 476]

блесник ж <блестникъ> *блисӣавац* [SM 1957: 70]

блестјаштаја оловјанаја руда ж <блестящая оловянная руда> *јаленӣ* [Клајн – Шипка 2006: 274]

блестјашти визмет м <блестящій визмѣтъ> *еулӣин, кремни бизмӯи, бизмӯи блисӣавац* [SM 1957: 377]

блестјашти камени угљ м <блестящій каменный угљ> *камени ӯаљ* [PMС 2011: 1340].

бол м <боль> *болус* [LSRI 1980: 122]

борацит м <борацитъ> *борацӣ* [Клајн – Шипка 2006: 225]

бохемски – мађарски адамант м <бохемскій – мађарскій адамантъ> *дијаманӣ* [PMС 2011: 265]

бронза ж <бронза> *бронза* [PMС 2011: 110]

брус м <брусъ> *брусиӣ, бруцӣ* [РСРИ 1980: 130]

бубрежник м <бубрежникъ> *нефрий̄* [Клајн – Шипка 2006: 822]

бура ж <бура> *боракс* [PMС 2011: 98]

В

- вап** м <вапъ> *црвеница* [РМС 2011: 1464]
- вапно** с <вапно> *вајно, креч* [РМС 2011: 571]
- вапнени лисник** м <вапненный листникъ> *исландски дволомац* [SM 1957: 246]
- вапноглиник** м <вапноглиникъ> *лайор* (?)
- вака** ж <вака> *вака базалиџова* [ГС 1978: 92]
- визмут** м <визмутъ> *бизмуџ* [РМС 2011: 77]
- витерит** м <витерить> *баријумкарбонаџ, виџерџ* [Ларусова енциклопедија 1972: 682]
- влажни камени угљ** м <влажный каменный угљ> *камени уџаљ* [РМС 2011: 1340]
- влестјаштаја кобалтова руда** ж <влестящая кобалтова руда> *кобалџини цвей, ериџрин* [SM 1957: 333]
- водотвор** м <водотворъ> *водоник* [РМС 2011: 153]

Г

- гас** **водотворни** м <гасъ водотворный> *водоник* [РМС 2011: 153]
- гас живогубни** м <гасъ живогубный> *дуџик, азоџ* [РМС 2011: 16]
- гас** **кислотвони** м <гасъ кислотвонный> *кисеоник* [РМС 2011: 516]
- гипс** м <гипсъ> *џџс* [РМС 2011: 179]

- глауберова сол** ж <глауберова соль> *џлауберџ, џлауберова со* [Клајн – Шипка 2006: 295]
- глина** ж <глина> *џлина* [РМС 2011: 186]
- горкаја сол** ж <горкая соль> *џорка со, џисомџџ* [РСРИ 1980: 294]
- горнечнаја глина** ж <горнечная глина> *џлина* [РМС 2011: 186]
- горчица** ж <горчица> (?)
- горшечнаја глина** ж <горшечная глина> *џлина* [РМС 2011: 186]
- гранат** м <гранатъ> *џранатџ* [РМС 2011: 208]
- грашни камен** м <грашный камень> *ооџџини вайнењак, џрашењак, џизоџџ* [SM 1957: 246]
- грашник** м <грашникъ> *ооџџини вайнењак, џрашењак, џизоџџ* [SM 1957: 246]
- густи вапненик** м <густый вапненикъ> *џусџџи вайнењак* [SM 1957: 246]
- густи гипс** м <густый гипсъ> *џџс* [РМС 2011: 179]

Д

- дијамант** м <дџамантъ> *дијаманџ* [РМС 2011: 265]
- димни топац** м <димный топацъ> *џџџаз* [РМС 2011: 1299]
- драги опал** м <драгџџ опалъ> *оџал* [РМС 2011: 862]

Ж

- железо** с <желџзо> *железо* [РМС 2011: 173]
- желтаја глина** ж <желтая глина> *џлина* [РМС 2011: 186]

² (?) – постоји сумња у тачност дефиниције.

желтаја оловјанаја руда ж <желтая оловяная руда> *вулфениџ* [SM 1957: 305-306]

желти мишјак м <желтый мышьяк> *орџимениџ, ауриџимениџ* [LSRI 1980: 88]

желтомишјачаја руда ж <желтомышьячая руда> *орџимениџ, ауриџимениџ* [LSRI 1980: 88]

жива ж <жива> *жива* [PMС 2011: 349]

живогуб м <живогуб> *душик, азоџ* [PMС 2011: 16]

жизнени воздух м <жизненный воздух> *ваздух* [PMС 2011: 120]

жилни гипс м <жилный гипс> *џиџ* [PMС 2011: 179]

жилни камени угљ м <жилный каменный угљ> *камени уџаљ* [PMС 2011: 1340]

З

зафир м <зафир> *сафир* [PMС 2011:1173]

звездник м <звџзденник> *звездани кремен* [SM 1957:194]. (?)

зеленаја галица ж <зеленая галица> *зелена џалица* [Клајн – Шипка 2006: 275]

зеленаја глина ж <зеленая глина> *џлина* [PMС 2011: 186]

зеленаја меднаја руда ж <зеленая мџдная руда> *малахиџ* [PMС 2011: 658]

зеленаја николова руда ж <зеленая николова руда> *џексасиџ, никлов смараџ, зарџиџиџ* [SM 1957: 267]

зеленаја уранова руда ж <зеленая уранова руда> *џорберниџ* [Mineralogija 1971: серија ф бр. 1]. (?)

земља ж <земля> *земља* [PMС 2011: 417]

земљеподоби топник м <землеподобый топник> (?)

земљесмолно древо с <землесмолное древо> *земљасџиџ асфалиџ, земна смола* [SM 1957: 356]

зерновати вапненик м <зерноватый вапненик> *рнџиџ вџинењак* [SM 1957: 246]

зерцалик м <зерцалик> *Мариџино сџакло, Госџино сџакло* [SM 1957: 295]

зеруалнаја железнаја руда ж <зеруалная желџзная руда> *џеџиџиџ* [SM 1957: 229-230] (?)

цинк м <цинк> *цинк* [PMС 2011: 1456]

злато с <злато> *златџо* [PMС 2011: 416]

зловоник м <зловонник> *смрџљивац* [SM 1957: 246] (?)

змијевик м <змиџевик> *серџениџин* [LSRI 1980: 836]

И

икрени камен м <икренный камень> *зеолџиџ* [SM 1957: 510] (?)

искролисник м <йскролистник> *фелгсџаџиџ* [LSRI 1980: 958]

итрија ж <Итриа> [Клајн – Шипка 2006: 547] (?)

Ј

јантар м <янтарь> *јаниџар, џилибар* [Клајн – Шипка 2006: 549, PMС 2011: 1330]

јаспис м <яаспись> *јасџис* [Клајн-Шипка 2006: 550]

К

камен **искушенија** м <камень йскушенія> *лигити* [РМС 2011:626 ; LSRI 1980: 506]

каменаја сол ж <каменная соль> *камена со* [Ларусова енциклопедија 1972: 679]

камен точилни м <камень точильный> *брусий, бруций* [LSRI 1980: 130]

камени угљ м <каменный угљ> *камени ујаљ* [РМС 2011: 1340]

каменомозговаја **глина** ж <каменомозговая глина> *лина* [РМС 2011: 186]

капельник м <капельникъ> *сйалакитий* [Клајн – Шипка 1980: 869]

карбункл м <карбункль> *карбункул* [Клајн – Шипка 2006: 584]

квасци <квасци> *сйийса* [РМС 2011: 1247]

киновар ж <киноваръ> *руменка, цинобер* [Клајн – Шипка 2006: 1442]

кипетвор м <кипетворъ> *карбон, уљеник* [РМС 2011: 1342].

кирпичнаја меднаја руда ж <кирпичная мѣдная руда> *лаитерий* [SM 1957: 229]. (?)

кисловатник м <кисловатникъ> *оксид* [РМС 2011: 857]

кисложелезни кременик м <кисложелѣзный кременикъ> *имирѣл* [РМС 2011: 1515]

кислота ж <кислота> *киселина* [РМС 2006: 515]

кислота буроваја ж <кислота буровая> *борна киселина* [ЕЛЗ 1955: 569]

кислота јантарна ж <кислота янтарна> *сукцинска киселина,*

ћилибарна киселина, јанитарна киселина

кислота кипетворнаја ж <кислота кипѣтворная> *уљена киселина* [PK 1991:65]

кислота купоросна ж <кислота купоросная> *сумјорна киселина* [Ларусова енциклопедија 1972:667]

кислота мишјачнаја ж <кислота мышьячная> *арсенова киселина* [Ларусова енциклопедија 1972:]

кислота молибденова ж <кислота молибденовая> *молибденска киселина*

кислота поваренија соли ж <кислота поваренных соли> *бромна киселина*

кислота светлоноснаја ж <кислота светлоносная> *фосфорна киселина* [RK 1991:68]

кислота селитренаја ж <кислота сѣлитренная> *азојина киселина* [Ларусова енциклопедија 1972: 671]

кислота сернаја ж <кислота сѣрная> *сумјорна киселина* [Ларусова енциклопедија 1972: 667]

кислота топникова ж <кислота топкикова> *флуороводонична киселина* [Ларусова енциклопедија 1972: 661]

кислота тунгстена ж <кислота тунгстена> *тунгстична киселина, волфрамова киселина*

кислотвор м <кислотворъ> *кисеоник* [РМС 2011: 516]

кобалт м <кобалтъ> *кобалит* [РМС 2011: 528]

коситер м <коситеръ> *косийтер, калај* [РМС 2011: 501]

кремен м <кремень> *кремен* [РМС 2011: 573]

кременаја коситернаја руда ж <кременная коситерная руда> *касиџерии* (?) [Клајн – Шипка 2006: 591]

кременка ж <кременка> *кремењача* [РМС 2011: 573]

кремено железнаја руда ж <кремено желџзная руда> *марказии* [SM 1957: 127]

кременомеднаја руда ж <кременомџдная руда> *кремени бакар, кремени малахиџ, бакарно зеленило, хризокола* [SM 1957: 395] (?)

кременомишјаја руда ж <кременомишячая руда> *арсеноириџ* [SM 1957: 129]

креч м <креч> (lat. *calcareae seu calx*) *ваино, креч* [РМС 2011: 571]

кристал горњи м <кристалъ горный> *џорски кристџл* [РМС 2011: 515].

кровавик м <кровавикъ> *хемаџиџ* [РМС 2011: 1428]

Л

листвени гипс м <лиственный гипсъ> *џиџ* [РМС 2011: 179]

лисни камени угљ м <лиственный каменный угљ> *камени џџаљ* [РМС 2011: 1340]

лисни топник м <лиственный топникъ> *флуор* [РМС 2011: 1411]

лисниковиднаја железнаја руда ж <лиственниковидная желџзная руда> *цинвалдиџ, лиџиџски железни лискун* [SM 1957: 446]

лончарскаја глина ж <лончарская глина> *џлина* [РМС 2011: 186]

М

магнет м <магнетъ> *маџнезиџ* [LSRI 1980: 524]

магнец м <магнець> *маџнезиџум* [РМС 2011: 652]

мађарски опал м <мађарскџй опалъ> *џџал* [РМС 2011: 862]

мађарскаја стипсоваја глина ж <мађарская стипсовая глина> *џлина* [РМС 2011: 186].

мед м <мџдь> *бакар* [РМС 2011: 53]

меднаја зелен ж <мџдная зелень> *кремени бакар, кремени малахиџ, бакарно зеленило, хризокола* [SM 1957: 395]

меднаја лазур ж <мџдная лазуръ> *азуриџ* [Клајн – Шипка 2006: 77]

меднаја николова руда ж <мџдная џиколова руда> *никелин* [SM 1957: 93]

мел м <мџль> *крега* [РМС 2011: 572]

метал м <металлъ> *меџал* [РМС 2011: 687]

мишјаќ м <мышякъ> *арсен* [РМС 2011: 43]

миловаја глина ж <Мыловая глина> *џлина* [РМС 2011: 186]

миловка ж <Мыловка> *џџалќ* [Клајн – Шипка 2006: 1204]

молибден м <молибденъ> *молибден* [РМС 2011: 708]

морскаја пена ж <морская пџна> *морска џена* [SM 1957: 470]

морски тоф м (?) <морскџй тофъ>

Н

никол м <николь> *никл* [РМС 2011: 816]

нишатир м <нишатырь> *ниџаџџир, амонџџум* [Клајн – Шипка 2006: 106]

нишодор м <нишодоръ> *амонијак*
[Клајн – Шипка 2006: 106]

ништадор м <нишадоръ> *амонијум*
[Клајн – Шипка 206: 106]

О

обикновенаја глина ж
<обыкновенная глина> *глина*
[PMС 2011: 186].

обичнаја соља ж <обычная соля>
кварц [PMС 2011: 515].

обични звездник м <обычный
звѣздник> *звездани кремен*
[SM 1957: 194].

образни камен м <образны
камень> *ајалмајолиј* [SM
1957: 436].

окаменело древо с <окаменџлое
древко> *лијоксилон* [LSRI
1980: 512].

олово с <олово> *олово* [PMС 2011:
855].

оливин м <оливинъ> *оливин* [Клајн –
Шипка 2006: 845].

опал м <опаль> *ојал* [PMС 2011:
862].

опал дрвјани м <опаль дрвѣяный>
дрвени ојал [SM 1957: 198].

опсидијан м <обсидіанъ> *ојсидијан*
[Клајн – Шипка 2006: 854].

отверделаја глина ж <отвердѣлая
глина> *глина* [PMС
2011:186].

П

пемза ж <пемза> *јловуџац*

пепельнаја сребренаја руда ж
<пепельная сребренная руда>
(?)

песочник м <песочникъ> *јешчар*
[МЕП 2 1969: 292]

пестраја меднаја руда ж <пестрая
мѣдная руда> *борниј* [SM
1957: 78]

плазма ж <плазма> *зелени јасјис*
[LSRI 1980: 708]

латин ж <латинъ> *бело злајо,*
јлајина [PMС 2011: 914]

поваренаја сол ж <поваренная соль>
бром [PMС 2011: 110]

подземнаја мука ж <подземная
мука> *дијајомниј,*
дијајомејска земља [PMС
2011: 265]

порцеланка ж <порцелланка>
јорцелан [PMС 2011:962]

поташ м <поташъ> *јојаша* [PMС
2011: 969]

прац м <праць> *јрасеолиј* [SM 1957:
403]

природнаја бура ж <природная
бура> *боракс* [PMС 2011: 98]

природнаја галица ж <природная
галица> *галица* [Клајн –
Шипка 2006: 275]

природнаја глауберова сол ж
<природная глауберова
соль> *Глауберова со,*
јлаубериј [Клајн – Шипка
2006: 295]

природнаја горкаја сол ж
<природная горкая соль>
јорка со, ејсомниј [LSRI
1980: 294]

природнаја жива ж <природная
жива> *жива* [PMС 2011: 349]

природнаја киновар ж <природная
киноваръ> *руменка, цинобер*
[Клајн – Шипка 2006: 1442]

природнаја мед ж <природная мѣдъ>
бакар [PMС 2011: 53]

природнаја платина ж <природная
платина> *бело злајо,*
јлајина [PMС 2011: 914]

природнаја селитра ж <природная
селитра> *шалијра* [PMС
2011: 1497]

природнаја сера ж <природная сѣра> *сумѿор* [РМС 2011: 1261]

природнаја стипса ж <природная стипса> *сѿийса* [РМС 2011: 1247]

природнаја штелочнаја сол ж <природная щелочная соль> *наѿријум-карбонаѿ* [РК 1991: 55]

природноје железо с <природное желѣзо> *железо, ѿвожђе* [РМС 2011: 173]

природноје злато с <природное злато> *злаѿо* [РМС 2011: 416]

природноје сребро с <природное сребро> *сребро* [РМС 2011: 1233]

природни антимо м <природный антимонъ> *анѿимон* [РМС 2011: 31]

природни визмет м <природный визмѣтъ> *бизмуѿ* [РМС 2011: 77]

природни нишадор м <природный нишадоръ> *салмијак* [Клајн – Шипка 2006: 825]

Р

ралични штронцијанит м <раличный штронцианит> *сѿронцијаниѿ* [Клајн-Шипка 2006: 1180]

раковини мрамор м <раковинный мраморъ> *мрамор, мермер* [ЛСРП 1980: 589] (?)

римскаја стипсоваја глина ж <римская стипсовая глина> *ѿлина* [РМС 2011: 186]

роговаја обманка ж <роговая обманка> *звездани кремен* [SM 1957: 194] (?)

роговији кремен м <роговой кременъ> *рожнаѿи кремен* [SM 1957: 195]

рубин м <рубинъ> *рубин* [РМС 2006: 1151]

рубицил м <рубициль> *рубицел* [SM 1957: 165]

С

сажнаја меднаја руда ж <сажная мѣдная руда> *чађавац* [SM 1957: 193] (?)

сежнаја сребренаја руда ж <сажная сребренная руда> *сѿефаниѿ* [SM 1957: 107]

светлаја меднаја руда ж <свѣтлая мѣдная руда> *халкойириѿ* [SM 1957: 85-86] (?)

светлонос м <свѣтлоносъ> *фосфор* [РМС 2011:1414]

свешни камени угљ м <свѣщный каменный угль> *камени уѿаљ* [РМС 2011:1340; Ларусова енциклопедиа 1972]

свињак м <свинякъ> *смргљивац* [SM 1957:246] (?)

селитра ж <селитра> *шалиѿра* [РМС 2011: 1497]

сера ж <сѣра> *сумѿор* [РМС 2011:1261]

сераја антимонова руда ж <сѣрая антимонова руда> *анѿимониѿ* [Клајн – Шипка 2006: 126]

сераја кобалтова руда ж <сѣрая кобалтова руда> *кобалѿин* [SM 1957: 124]

сераја сребренаја руда ж <сѣрая сребренная руда> *арѿениѿиѿ* [Mineralogija 1971: серија Б/бр. 2]

сердолик м <сердоликъ> *карнеол* [Клајн – Шипка 2006: 587]

- сибирскоје стекло** с <сибирское стекло> *руско сѣагло* [ЕЛЗ 1880-1882: 556]
- сињаја галица** ж <синяя галица> *џлава или могра џалица* [Клајн – Шипка 2006: 275]
- сињаја железнаја руда** ж <синяя желџзная руда> *вивџаниџ* [SM 1957: 332]
- сичан** м <сичань> *арсен* [PMС 2011: 43]
- слатчица** ж <сладчица> (?)
- смарагд** м <смарагдъ> *смараџд* [PMС 2011: 1220]
- сможник** м <сможникъ> *ураниниџ, урански смолинац, смоласџи блисџавац* [SM 1957: 200]
- смолни камени угљ** м <смольный каменџй угљ> *камени уџаљ* [PMС 2011: 1340]
- смоловаднаја меднаја руда** ж <смоловадная мџдная руда> *бакарни смолинац* [SM 1957: 161]
- сода** ж <сода> *сода* [PMС 2011: 1223]
- сол лужнаја** ж <соль лужная> *наџриџум-карбонаџ* [RK 1991: 55]
- сол штелочнаја** ж <соль щелочная> *наџриџум-карбонаџ* [RK 1991: 55]
- соља** ж <соля> *кварц* [PMС 2011: 515]
- сребро** с <сребро> *сребро* [PMС 2011: 1233]
- стекленаја коситернаја руда** ж <стекленная коситерная руда> *косиџтер (II) оксџд*
- стеклени опал** м <стекленный опаль> *хиџалиџ* [LSRI 1980: 1008]
- стеклец** м <стеклецъ> *кварц* [PMС 2011: 515]
- стеклосребренаја руда** ж <стеклосеребрениая руда> (?)
- стипса** ж <стипса> *сџиџса* [PMС 2011: 1247]
- стипсосмолнаја глина** ж <стипсосмольная глина> *џлина* [PMС 2011: 186]
- стипсоштепнаја глина** ж <стипсощепная глина> *џлина* [PMС 2011: 186]
- сумпор** м <сумпоръ> *сумџор* [PMС 2011: 1261]
- Т**
- телур** м <теллуръ> *џелур* [PMС 2011: 1281]
- темносери камени угљ** м <темносџрый каменниџ угљ> *камени уџаљ* [PMС 2011: 1340]
- титан** м <титанъ> *џиџџаниџум* [PMС 2011: 1291]
- тџажчица** ж <тџажчица> *барџиџ* [SM 1957: 278]
- тџажки лисник** м <тџажкџй листникъ> *барџиџ* [PMС 2011: 62] (?)
- топаз** м <топазъ> *џоџаз* [PMС 2011: 1299]
- топник** м <топникъ> *флуор* [PMС 2011: 1411]
- травишнаја железнаја руда** ж <травџщная желџзная руда> *шамозџиџ* [SM 1957: 465] (?)
- триполскаја глина** ж <триполская глина> *џлина* [PMС 2011: 186]
- тунгстен** м <тунгстенъ> *волфрам, џунџсиџен* [PMС 2011: 1320]
- турмалин** м <турмалинь> *џурмалин* [PMС 2011: 1326]
- тучник** м <тучникъ> *сџеаџиџиџ* [Клајн – Шипка 2006: 1172]
- У**
- уран** м <уранъ> *уранџум* [PMС 2011: 1374]

Х

- халкедон** м <халкедонъ> *млечни камен, калцедон* [Клајн – Шипка 2006: 571]
хијасинт м <хїасинтъ> *хијаџиниї* [Клајн – Шипка 2006: 1401]
хризолит м <хризолитъ> *хризолитиї* [РМС 2011: 1441]
хризопаз м <хризопазъ> *хризойрас* [РМС 2011: 1441]
хром м <хромъ> *хром* [РМС 2011: 1438]

Ц

- цирконка** ж <цирконка> (?)

Ч

- чаднаја сребренаја руда** ж <чадњная сребренная руда> *стефанитиї* [SM 1957: 107]
червенаја антимонова руда ж <червленая антимонова руда> *йиросїибиитиї, антиимонски блистїавац, кермезитиї* [SM 1957: 137]
червенаја галица ж <червленая галица> *црвена галица* [Клајн – Шипка 2006: 275]
червенаја железнаја руда ж <червленая железная руда> *црвена железна руда* [SM 1957: 179]
червенаја магнезова руда ж <червленая магнезова руда> *флотїиитиї, маїнезијски лискун* [SM 1957: 443]
червенаја меднаја руда ж <червленая мѣдная руда> *куйритиї* [SM 1957: 160]
червенаја сребренаја руда ж <червленая сребренная руда> (?)

- червени мишјак** м <червленный мышьякъ> *сандарак* [LSRI 1980: 822]
червеномишјачаја руда ж <червеномышьячая руда> *сандарак* [LSRI 1980: 822]
червенка ж <червенка> *црвеница* [РМС 2011: 1464]
чернаја железнаја руда ж <черная железная руда> *црна железна руда, макензитиї* [SM 1957: 465]
чернаја кобалтова руда ж <черная кобалтова руда> *кобалїтна манїанска руда, црни земљани кобалїт, азболан* [SM 1957: 213]
чернаја магнезова руда ж <черная магнезова руда> *маїнезиоферитиї* [SM 1957: 168]
чернаја меловка ж <черная мѣловка> *молибденитиї* [SM 1957: 131]
чернаја мишјачаја руда ж <черная мышьячая руда> *арсенойиритиї, арсенска йаковина* [SM 1957: 129]
чернаја сребренаја руда ж <черная сребренная руда> *сребрно црнїло* [SM 1957: 75]
чернаја уранова руда ж <черная уранова руда> *уранитиї* [LSRI 1980: 946]
черни иглик м <черный игликъ> *їласїта руда, аикинитиї, йаїїринитиї* [SM 1957: 107]
черни мел м <черный мѣлъ> (?)
черни скорил м <черный скориль> *їласїта руда, аикинитиї, йаїїринитиї* [SM 1957: 107]
чистаја глина ж <чистая глина> *їлина* [РМС 2011: 186]

чистилнаја глина ж <чистилная глина> *їлина* [РМС 2011: 186]

Ш

шмиргел м <шмиргель> *шмирил* [РМС 2011: 1515]

шпинел м <шпинель> *сїинел* [Клајн – Шипка 2006: 1164]

штепнаја глина ж <щепная глина> *їлина* [РМС 2011: 186]

штепник м <щепникъ> (?)

штепни кремен м <щепный кремень> *кремен* [РМС 2011: 573] (?)

штепни камени угљ м <щепный каменный угљ> *камени уїаљ* [РМС 2011: 1340]

штепносмолнаја глина ж <щепносмолная глина> *їлина* [РМС 2011: 186]

штронцијанит м <штронцианитъ> *сїронцијаний* [Клајн – Шипка 2006:1180; SM 1957: 258]

шторнцијанка ж <штронцијанка> (?)

4. Анализа

За потребе овог рада прикупљена је и анализирана грађа из дела Андреаса Волног *Historiae natvralis elementa*. Издвојено је укупно 283 термина, од којих 122 једночлана, 109 двочланих и 52 вишечлана термина. Термини забележени у овом делу анализирани су с обзиром на следеће критеријуме: порекло и однос према савременој терминологији.

4.1. Порекло термилошког система

Када говоримо о позајмљивању као једном од процеса у развоју лексике, у српском језику се од 18. века уочава изразита хетерогеност у погледу језика давалаца, тзв. плурализам порекла. Речи су позајмљиване из мађарског, немачког, руског, италијанског, руског, француског, чешког, па чак и из енглеског. Посредством руског и немачког језика у српски језик су дошли и бројни интернационализми, углавном утемељени на грчким и латинским основама (Ивић 1980: 63). Поред позајмљивања, можемо издвојити и следеће процесе који су утицали на развој лексичког система: а) употреба домаће речи уместо стране; б) преузимање или активирање славенизама; в) ковање нових речи (калкирање, творба); г) полисемија. Приликом одређивања порекла забележених термина употребљен је *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Skok 1971–1974), *Речник српској књижевној језика* (РМС 2011) и *Велики речник сѣраних речи и израза* (Клајн–Шипка 2006). Према овом критеријуму забележени термини се могу поделити у следеће групе:

4.1.1. Речи страног порекла

Језичко посуђивање једна је од последица међусобног контакта размене искуства и добара између чланова различитих заједница. Овај феномен можемо посматрати како из лингвистичке тако и из социокултурне перспективе (Бјелаковић 2017: 39). Резултати међусобних контаката најочљивији су у језику примаоцу, који преузима елементе из другог, обично културно супериорнијег језика, путем посуђивања, калкирања,

семантичког позајмљивања и термиолошке синтагматизације према страном узору (Бјелаковић 2017: 40).

У анализираној грађи уочени су бројни грецизми, латинизми (као и интернационализми засновани на основама ових језика), а ређе романизми, турцизми, германизми, галицизми, хиспанизми, те позајмљенице из хебрејског и шведског језика. У питању су следеће форме:

а. грецизми (28): *адаманӣ, аме̄ӣис̄ӣ, амӣјанӣ, ай̄а̄ӣӣӣ, асбес̄ӣ, берил, бол, іас, іӣис, јас̄ӣис, киновар, косӣӣер, ма̄іне̄ӣ, ма̄іне̄ц, ме̄іал, молибден, о̄іал, і̄лазма, і̄рац, смара̄ід, і̄ӣӣіан, і̄іо̄іаз, уран, халкедон, хӣјасин̄ӣ, хризолі̄ӣ, хризой̄аз, хром;*

б. латинизми (19): *алмадин, ан̄і̄имон, базал̄ӣ, борац̄ӣӣ, брус, вака, вӣӣерӣӣ, іранай̄, карбункл, о̄исидӣјан, оливин, рубин, рубицил, сода, сум̄іор, і̄елур, і̄ӣинел, і̄ӣронцӣјанӣӣ, і̄ӣронцӣјанка;*

в. романизми (3): *селӣіра, іорцеланка, балас;*

г. турцизми (6): *бакар, бубрежник, креч, ниша̄ӣир, нишодор, нишӣадог;*

д. германизми (9): *бленда, бронза, визме̄ӣ, зинк, кобал̄ӣ, никол, і̄о̄іаш, і̄урмалин, і̄мир̄іел;*

ђ. галицизми (1): *дӣјаман̄ӣ;*

е. хиспанизми (1): *і̄ла̄ӣина;*

ж. посуђенице из хебрејског (1): *зафир;*

з. посуђеница из шведског језика (1): *і̄ун̄і̄с̄і̄ен.*

Интернационализми које налазимо у прикупљеној грађи јесу следећи (50): *адаманӣ, алмадин, аме̄ӣис̄ӣ, амӣјанӣ, ан̄і̄имон, ай̄а̄ӣӣӣ, асбес̄ӣ, базал̄ӣ, балас, берил, борац̄ӣӣ, бронза, вака, визмӯӣ, вӣӣерӣӣ, іас, ілауберова сол, іӣис, іранай̄, дӣјаман̄ӣ, зафир, зинк, карбункл, кобал̄ӣ, ма̄іне̄ӣ, ма̄іне̄ц, ме̄іал, молибден, никол, о̄исидӣјан, оливин, о̄іал, і̄ла̄ӣин, іорцеланка, рубин, рубицил, смара̄ід, і̄елур, і̄ӣӣіан, і̄іо̄іаз, і̄ун̄і̄с̄і̄ен, і̄урмалин, уран, халкедон, хӣјасин̄ӣ, хризолі̄ӣ, хризой̄аз, хром, і̄ӣинел и і̄ӣронцӣјанӣӣ.*

4.1.2. Посебан статус у лексикону неког од српских књижевних језика имају славенизми – наслеђена српскословенска, заједничка црквенословенска, али и рускословенска и руска лексика књишке фонолошке или творбене структуре која није припадала слоју вуковског народног језика (Бјелаковић 2017: 48). У прикупљеној грађи уочени су следећи славенизми (113): *белаја њалица, белаја мишијачаја руда, блесѣјашиѣаја оловнаја руда, блесѣјашиѣи камени уѣль, блесник, бура, ѣоркаја сол, димни ѣоѣаѣ, желѣјаја ѣлина, желѣјаја оловјанаја руда, желѣи мишијак, желѣиомишијачаја руда, жизнеѣи воздух, жѣлни камени уѣль, зеленаја ѡалица, зеленаја ѣлина, зеленаја меднаја руда, земѣѣогоби ѣоѣник, земѣесмолно древо, зерѣалник, зеруалнаја железнаја руда, зловоник, икрени камен, искролисѣник, ѣѣрија, јанѣар, каменаја сол, каменомозѣоваја ѣлина, кайѣльник, кѣѣричнаја меднаја руда, кисловаѣник, кисложелезни кремен, кислоѣа, кислоѣа буроваја, кислоѣа јанѣарна, кислоѣа куѣоросна, кислоѣа мишијачнаја, кислоѣа ѣоваренија соли, кислоѣа сернаја, кислоѣа ѣоѣникова, кремено железнаја руда, кременомеднаја руда, кременомишијачаја руда, кровавик, лисни камени уѣль, лисни ѣоѣник, лисниковиднаја железнаја руда, мед, меднаја зелен, меднаја лазур, мел, мишијак, миловаја ѣлина, миловка, обичнаја соѣа, окаменело древо, ѣеѣљнаја сребренаја руда, ѣесочник, ѣесѣраја меднаја руда, ѣоваренаја сол, ѣодземнаја мука, ѣѣриоднаја бура, ѣѣриоднаја ѡалица, ѣѣриоднаја ѣоркаја сол, ѣѣриоднаја киновар, ѣѣриоднаја мед, ѣѣриоднаја сера, ѣѣриоднаја ѣѣѣлочнаја сол, роѣовији камен, роѣоваја обманка, сажнаја меднаја руда, сежнаја сребренаја руда, сера, сераја сребренаја руда, свеѣѣлаја меднаја руда, свеѣѣѣни камени уѣль, сердолик, сибирскоје сѣекло, сиѣјаја ѡалица, сиѣјаја железнаја руда, сичан, смолни камени уѣль, смолноваднаја меднаја руда, сол лужнаја, сол ѣѣѣлочнаја, сѣеклеѣ, сѣеклосребренаја руда, ѣемносери камени уѣль, ѣоѣник, ѣѣравишнаја железнаја руда, ѣѣриѣлскаја ѣлина, ѣѣјажѣица, ѣѣјажѣи лисник, червљенаја ѡалица, червљенаја железнаја руда, червљенаја меднаја руда, червљенаја сребренаја руда, червљени мишијак, червљеномишијачаја руда, червљенка, чернаја железнаја руда, чернаја меловка, чернаја мишијачаја руда, чернаја сребренаја руда, черни ѣѣлик, черни мел, черни скорил, ѣисѣјаја ѣлина, ѣисѣилнаја ѣлина, ѣѣѣйнаја ѣлина, ѣѣѣѣник, ѣѣѣѣни камени уѣль, ѣѣѣѣносмолнаја ѣлина.*

4.1.3. Анализирана грађа указује и на немали број хибрида или тзв. славеносрбизама – лексема у којима истовремено можемо уочити присуство црта из различитих језичких идиома (српског, руског, рускословенског, па чак и из српскословенског). Настају из потребе за посрбљавањем рускословенског или руског језика у другој половини 18. века (Стијовић 1992: 94) или приликом стварања нових термина, при чему они нису настајали у складу са творбеним системом српског језика. У анализираној грађи регистровани су следећи примери (12): *бохемски – мађарски адаманџи, мађарскаја сџиџисоваја љина, љрироднаја љлауберова сол, љрироднаја жива, љрироднаја љлаџина, љрироднаја селиџра, љрироднаја сџиџиса, љриродноје железоз, љриродноје злаџо, љриродноје сребро, римскаја сџиџисоваја љина, чаднаја сребренаја руда.*

4.2.2. Термини домаћег порекла

Под терминима домаћег порекла подразумевају се лексеме општег лексичког фонда, често прасловенског, па чак и праиндоевропског порекла, које су, не мењајући значење, процесом терминологизације добиле статус термина (Бјелаковић 2017: 54). У прикупљеној грађи налазимо следеће термине домаћег порекла (27): *ваџ, ваџно, ваџноџлиник, љина, џорчица, џраџни камен, џраџник, џусџи ваџненик, железоз, жива, звездник, земља, злаџо, змиџевик, квасци, кремен, кременка, морска џена, обични звездник, олово, свињаџ, слаџчица, смолник, соља, сребро, сџиџиса, џучник.*

Такође, забележено је и неколико примера у којима су термини највероватније настали калкирањем (потпуно или делимично) и семантичким позајмљивањем. Начелно гледано, најчешће су у питању калкови према грчком или латинском узору који су у српски језик доспели посредством немачког и руског језика који су у предстандардном периоду имали најјачи утицај на српску културну средину (Бјелаковић 2017: 59). У анализираној грађи налазимо следеће калкове, потпуне и делимичне: *водоџвор* (← лат. *hydrogenium*), *живоџуб* (← лат. *nitrogenium*), *кислоџвор* (← лат. *oxygenium*), *свеџлонос* (← лат. *phosphorus*).

У грађи су посведочене и вишечлане терминолошке јединице чије су компоненте различитог порекла, на пример: а. термин домаћег порекла – грецизам: *џусџи џиџс, мађарски оџал*; б. термин домаћег порекла – латинизам:

йрпородни анйймон, морски йоф; в. термин домаћег порекла – славенизам: камен искушенија; г. термин домаћег порекла – турцизам: йрпородни нишагор и др.

4.3. Однос према савременој терминологији

Уколико затечено стање упоредимо са стандардним српским језиком, увиђамо сличности, али и значајан број разлика:

а. термини који су сачували фонолошку структуру и значење (54): *адаманйй, алмадин, амеййисйй, амијанйй, анйймон, айайййййй, базалйй, бакар, берил, бленда, борацйййй, бронза, вайно, вишериййй, йййс, йлауберова сол, йлина, йранайй, дијаманйй, драйи ойал, железо, жива, земља, злаййо, јасййс, кобалйй, косйййер, кремен, креч, меййал, молибден, оловин, олово, ойал, ойсидијан, йлазма, йрпородно железо, йрпородно злаййо, йрпородно сребро, йрпородни анйймон, йрпородни нишагор, рубин, рубицил, смарајд, сода, сребро, сййййса, сумйор, шелур, ййойаз, йунйсййен, йурмалин, хризолййй, хром;*

б. термини код којих су уочене фонолошке, морфолошке или творбене разлике (46): *амијални камен, асбесйй, белаја йалица, белоје злаййо, брус, визмуйй, йоркаја сол, желййјаја йлина, жизени воздух, зафир, зеленаја йалица, зеленаја йлина, зинк, каменаја сол, камени уйљ, карабункл, кислоййа, кислоййа молибденова, лончарскаја йлина, мајнейй, мајнец, никол, йлаййин, йорцеланка, йоййаш, йрпороднаја йалица, йрпороднаја йлауберова сол, йрпороднаја йоркаја сол, йрпороднаја жива, йрпороднаја йлаййина, йрпороднаја селиййра, йрпороднаја сййййса, йрпородни визмейй, селиййра, сињаја йалица, ййййан, уран, халкедон, хијасинйй, хризоййаз, червленаја йалица, чисййјаја йлина, чисййилнаја йлина, шмирйел, шйронцијанййй, шйинел;*

в. термини који су замењени другим лексемама (183): *амазонски камен, балас, белаја анйймононова руда, белаја мишйјачаја руда, блесник, блесййјашййјаја оловнаја руда, блесййјашйййй визмейй, блесййјашйййй камени уйљ, бол, бохемски – мађарски адаманйй, бубрежник, бура, вай, вайнени лисййник, вайнойлинник, вака, влажни камени уйљ, влесййјашййјаја кобалййова руда, водоййвор, йас водоййворни, йас живоујубни, йас кислоййворни, йорнечнаја йлина, йорчица, йоршечнаја йлина, йрашни камен, йрашник, йусййй вайненик, йусййй йййс, димни ййойац, желййјаја оловнаја руда, желййй мишйјак, желййомишйјачаја руда, живоујуб, жилни йййс, жилни камени уйљ, звездник, зеленаја меднаја*

руда, зеленаја николова руда, зеленаја уранова руда, землейодоби ѿоѿик, землесмолно древо, зерноваѿи вайненик, зерцалик, зеруалнаја железнаја руда, зловоник, змијевик, икрени камен, искролисѿеник, иѿрија, јаниѿар, камен искушенија, камен ѿочилни, каменомозѿоваја ѿлина, кайељник, квасци, киновар, кийеѿвор, кирѿичнаја меднаја руда, кисловаѿеник, кисложелезни кременик, кислоѿа буроваја, кислоѿа јаниѿарна, кислоѿа кийеѿворнаја, кислоѿа куйороснаја, кислоѿа мишјачнаја, кислоѿа ѿоваренија соли, кислоѿа свеѿлоноснаја, кислоѿа селиѿренаја, кислоѿа сернаја, кислоѿа ѿоѿиниковаа, кислоѿа ѿунѿисѿена, кислоѿвор, кременаја косиѿернаја руда, кременка, кремено железнаја руда, кременомеднаја руда, кременомишјачаја руда, кровавик, кристал ѿорњи, лисѿивени ѿиѿ, лисѿини камени уѿљ, лисѿини ѿоѿиник, лисѿиниковиднаја железнаја руда, мађарскаја сѿиѿсоваја ѿлина, мађарски оѿал, мед, меднаја зелен, меднаја лазур, меднаја николова руда, мел, мишјак, миловаја ѿлина, миловка, морска ѿена, морски ѿоѿ, нишаѿиѿр, нишодор, нишѿадор, обикновенаја ѿлина, обичнаја соља, обични звездник, образњи камен, окаменело древо, оѿал дrevјани, оѿверднелаја ѿлина, ѿемза, ѿејељнаја сребренаја руда, ѿесочник, ѿесѿраја меднаја руда, ѿоваренаја сол, ѿодземнаја мука, ѿрац, ѿрироднаја бура, ѿрироднаја киновар, ѿрироднаја мед, ѿрироднаја сера, ѿрироднаја шиѿелочнаја сол, раковини мармор, ралични шиѿронѿијаниѿи, римскаја сѿиѿсоваја ѿлина, роѿоваја обманка, роѿовији камен, сажнаја меднаја руда, свеѿлаја меднаја руда, свеѿлонос, свеѿиѿни камени уѿљ, свињак, сежнаја сребренаја руда, сера, сераја аниѿимонова руда, сераја кобалиѿова руда, сераја сребренаја руда, сердолик, сибирско сѿекло, сињаја железнаја руда, сичан, слаѿиѿиѿа, смолник, смолни камени уѿљ, смоловаднаја меднаја руда, сол лужнаја, сол шиѿелочнаја, соља, сѿекленаја косиѿернаја руда, сѿеклени оѿал, сѿеклеѿ, сѿеклосребренаја руда, сѿиѿисосмолнаја ѿлина, сѿиѿисоѿиѿейнаја ѿлина, ѿемносери камени уѿљ, ѿоѿиник, ѿравиѿинаја железнаја руда, ѿриѿолскаја ѿлина, ѿучник, ѿјажиѿа, ѿјаѿиѿки лисѿиник, ѿирконка, ѿаднаја сребренаја руда, ѿервленаја аниѿимонова руда, ѿервленаја железнаја руда, ѿервленаја маѿнеѿова руда, ѿервленаја меднаја руда, ѿервленаја сребренаја руда, ѿервлени мишјак, ѿервленомишјачаја руда, ѿервленка, ѿернаја железнаја руда, ѿернаја кобалиѿова руда, ѿернаја маѿнеѿова руда, ѿернаја меловка, ѿернаја мишјачаја руда, ѿернаја сребренаја руда, ѿернаја уранова руда, ѿерни иѿлик, ѿерни мел,

черни скорил, шїїейнаја їлина, шїїейни камен, шїїейни камени уїљ, шїїейник, шїїейносмолнаја їлина, шїїронцијанка.

Након извршене анализе прикупљене грађе можемо уочити да се српски хемијски термилошки систем, и поред знатног броја сличности, у великој мери разликује од савременог термилошког система стандардног српског језика. У језику су се очували термини домаћег порекла и интернационализми. С друге стране, славенизми, као и вишечлани термини чије су компоненте биле сачињене од елемената различитог порекла или пак они у којима је придев био у постпонованом положају нису сачувани у савременом језику.

У ексцерпираној грађи забележен је значајан број замене двочланих и вишечланих термина једночланим терминима, претежно интернационализмима. С друге стране, није забележен пример замене једночланих термина двочланим или вишечланим терминима.

5. Закључак

У делу *Historiae natvralis elementa* Андреаса Волног (1805) забележено је укупно 283 хемијска термина. Након извршене анализе можемо закључити да се, и поред одређених сличности, савремена српска хемијска терминологија у великој мери разликује у односу на период с почетка 19. века.

Можемо рећи да је овакво затечено стање очекивано из неколико разлога. Најпре, уколико посматрамо порекло термина, уочавамо да доминирају славенизми и речи домаћег порекла, као и значајан број интернационализама претежно са грчким или латинским основама: 113 славенизама, 27 термина домаћег порекла, 69 посуђеница, 12 хибрида и 54 вишечлана термина чије су компоненте различитог порекла. Доминација славенизама нас не изненађује с обзиром на велики утицај руске културе и језика на Србе у том периоду. С друге страна, присутан је и значајан број грецизама и латинизама (интернационализама), што нас, такође, не изненађује с обзиром на то да је хемија као наука на нашем подручју у том периоду била тек у повоју, те да није постојао стабилан термилошки систем. Управо то можемо издвојити као други разлог који је утицао на будуће измене у систему.

Када говоримо о значењу термина, они се углавном односе на чисте хемијске супстанце (хемијске елементе и хемијска једињења).

У структурном погледу, најбројнији су једночлани термини (122), затим следе двочлани термини (109) и вишечлани (52). Забележено је мноштво случајева у којима је двочлани или вишечлани термин посведочен у делу Андреаса Волног замењен једночланим, нарочито у случајевима када су двочлани или трочлани термини били сачињени од компоненти различитог порекла (нпр. *сежнаја сребренаја руда*, *сињаја железнаја руда* и др.). У великом броју случајева такви термини су замењени интернационализмима (*блесџијашиџаја оловјанаја руда – ѿалениџи*; *желџиомиџачаја руда – аурџиџменџи*; *зеленаја меднаја руда – малахиџи* и др.). С друге стране, готово да нема примера где је замењен једночлани термин вишечланим. Ова појава би се могла образложити као тежња ка језичкој економичности. Када је структурни план у питању, треба додати и то да је, поред уобичајене употребе атрибута у препонованој позицији, која је доминантна и у анализираној грађи (88), забележен и значајан број атрибута у постпонованој позицији (20), што је одлика старијег стања.

Када упоредимо забележени терминолошки систем и савремену српску хемијску терминологију, уочљиво је то да је 183 термина потпуно замењено неким другим термином, 46 их је претпело одређене измене, а њих 54 је сачувано до данас. Највеће промене су претрпели вишечлани термини који су сачињени од компонената различитог порекла. Они су се готово у потпуности изгубили. С друге стране, најбоље су очувани интернационализми, управо због своје економичности, прецизности и транспарентности, као и речи домаћег, односно општесловенског порекла.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора (2017). *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)*. Нови Сад: Два пера.
- Енциклопедија лексикографског завода 1 (1955). *Naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb*
- Ивић, Павле (1980). Развој терминологије у језику средњовековних Срба. *Глас САНУ. CCCXXV*. Одељења језика и књижевности. Књ. 11. Београд. 63–70.
- Клајн, Иван и Милан Шипка (2006). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- РМС: *Речник српској књижевној језика* (2011). Нови Сад: Матица српска.
- Стијовић, Светозар (1992). *Славенизми у Њејошевим њесничким делима*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад; Сремски Карловци

*

- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2021)
<<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28713>>
- LSRI: Vujaklija, Milan (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
- Mineralogija* (1971). Sarajevo: Veselin Masleša, Beograd: Vuk Karadžić, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Opšta enciklopedija Larousse 2* (1972), Beograd: Izdavačko preduzeće „Vuk Karadžić”.
- Skok, Petar (1971 – 1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1– 4. Zagreb.
- SM: Tućan, Fran (1957). *Specijalna mineralogija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šipka, Danko (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
- Usborneov ilustrirani rječnik kemije* (1991). Sarajevo: SP Svjetlost, Ljubljana: Mladinska knjiga.

Ksenija Radoja

CHEMICAL TERMS IN „HISTORIAE NATVRALIS ELEMENTA“ BY ANDREAS
WOLNY

Summary

The paper examines the chemistry terminology used in the Serbian language, more precisely the names of chemical elements and compounds used in the 1805 book by Andreas Wolny titled *Historiae naturalis elementa*. The paper gives an overview of the terminology in the glossary form as well as the analysis of collected material and provides basic information on the life and work of the author. The goal of the research is to compare the terminology system in the field of chemistry from the pre-standard period to the standard language. Special emphasis will be placed on determining the reasons for the disappearance of some words and preserving of others.

KEY WORDS: chemistry, chemical elements, chemical compounds, terminology, 19th century.

Мср Ксенија Радоја
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Република Србија
19enja@gmail.com

Немања Лука
(Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет, Мастерске студије Српске
филологије: Српског језика и
књижевности)

Изворни научни рад
УДК
811.163.41'373.22:58"18"
811.163.41(091)
DOI 10.19090/ppj.2023.54.29-51
Примљен: 7. 8. 2023.
Прихваћен: 16. 9. 2023.

ФИТОНИМИ У *ЈЕСТЕСТВОСЛОВИЈУ* ЈОАКИМА ВУЈИЋА (1809)³

Предмет овог рада јесте лексикографска обрада и анализа фитонима у делу *Јестествословије* Јоакима Вујића из 1809. године. Ексерпирана грађа дата је у виду речника, који је узбуђен према стандарду савременог српског језика, уз напомене о лексикографској обради. Забележене лексичке јединице (фитоними) анализирани су према критеријуму порекла, а потом су упоређене са савременим терминолошким системом фитонимије, како би се утврдили разлози за очување и/или губљење појединих термина.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: фитоними, ботаника, терминологија, речник, 19. век.

1. Предмет, корпус и циљ истраживања

Предмет овог рада јесте анализа терминологије предстандардне епохе српског књижевног језика из области ботанике. Обрађени су, систематизовани и анализирани фитоними у делу *Јестествословије* Јоакима Вујића из 1809. године (*Естествословіє в ползѣ наипаче юности списанно [...] преведенно Іоакімомъ Вујићемъ [...]. Въ Бѣдинѣ градѣ, 1809*). Поменуто дело је превод немачке књиге *Naturgeschichte für Kinder* (1780) аутора Георга Кристијана

³ Овај прилог представља скраћену верзију мастерског рада из наставног предмета *Лексика њедстѡндардне епохе развоја српскої књижевної језика*, а рађен је под менторством проф. др Исидоре Бјелаковић.

Рафа. Основни задатак овог истраживања јесте издвајање фитонима, који су обрађени у виду речника, азбучним редом, а уз сваку одредницу наведена је дефиниција. Термини су анализирани на основу критеријума порекла и дат је однос према стању у савременом термилошком систему српског језика. Приликом упоређивања ексерпиране грађе са савременим термилошким системом фитонима коришћени су следећи речници: БР: *Ботанички речник* (1959), РСМ: *Речник српскохрватској књижевној језика I–VI* (1969), РСМс: *Речник српској језика* (2011) и РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика I–XX* (1959–). Истраживање је спроведено како би се посведочена грађа у делу *Јестивостловије* (1809) Јоакима Вујића лексикографски обрадила, а потом упоредила са термилошким системом фитонима савременог српског језика.

2. Лексикографска обрада

Структура речничког чланка подразумева два елемента: одредницу (транскрибовану према правописним начелима стандардног српског језика) и дефиницију, која се састоји од описног дела и синонима. Због обима грађе у речнику нису навођене потврде из оригинала.

3. Речник

А

алој – *ијројска украсна биљка Aloë socotrina из ф. Liliaceae.*

ананас – *врста ијројске и суйијројске биљке ијореклом из Америке Ananas sativus из ф. Bromeliaceae.*

андивија – *биљка Cichorium endivia из ф. Compositae.*

артичок – *зеластиа биљка с меснаим цвейним лавицама Sunara scolymus из ф. Compositae.*

артчиок – в. *артичок.*

астер – *биљка Callistephus chinensis из ф. Compositae.*

Б

багрена – *дрво с мирисним медоносним цветом Robinia pseudacacia из ф. Papilionaceae.*

бадем – *дрво коштувавог плода Prunus communis из ф. Rosaceae, које се гаји у топлијим крајевима.*

бадемско дрво / дрво – в. *бадем.*

балсамско дрво – *средњеамеричко дрво Mugoxylon peruvianum из ф. Papilionaceae, из којег излази*

смоласта мирисна лучевина перубалзам и у употреби је у парфимерији и лекаству.

бела репа – зељаста биљка *Brassica gara garifera* из ф. *Cruciferae* с меснатим задебљаним кореном.

бели бибер – врста бибера *Piper album* из ф. *Piperaceae* добија се од ољуштеног плода црног бибера (*Piper nigrum*) и употребљава се као зачин.

бели дуд – листопадно дрво *Morus alba* из ф. *Moraceae*, чији су јестиви плодови бели.

бели јасен – врста шумског дрвета *Fraxinus excelsior* из ф. *Oleaceae*.

бели кел – биљка *Brassica oleracea capitata alba* из ф. *Cruciferae*.

бели крин – украсна биљка *Lilium candidum* из ф. *Liliaceae* с белим мирисним цветовима.

бели лук – зељаста биљка *Allium sativum* из ф. *Liliaceae* са подземним стаблом облика луковице, која је у великој употреби у исхрани.

бели шебој – баштенска биљка *Matthiola incana* из ф. *Cruciferae*.

бибер – тропска дрвенаста пузавица рода *Piper* из ф. *Piperaceae*, чији се зрнасти плод употребљава као зачин.

боб – једногодишња зељаста баштенска биљка *Vicia faba* из ф. *Papilionaceae*, чије младе махуне и зрна служе за људску исхрану.

бобица – ситан, округласт плод.

бодљиво грожђе – врста жбунастог баштенског шибља *Ribes grossularia* из ф. *Ribesiacae* са зеленим или жутоцрвенкастим плодом у облику

крупније бобице, прекривене ситним длачицама.

бодљика – тврд шиљат и оштар лист код биљака, најчешће дрвећа.

божур – зељаста биљка *Raconia* из ф. *Ranunculaceae* са крупним, обично црвеним, цветом.

боквица – род зељастих биљака *Plantago* из ф. *Plantaginaceae*, чије се неке врсте употребљавају у народном лекаству.

БОР – врста четинара *Pinus* из ф. *Abietaceae* с дужим иглицама.

борица – биљка *Rubia tinctorum* из ф. *Rubiaceae*.

бостан – заједнички назив за лубенице и диње.

бреза – врста листопадног белогоричног дрвета *Betula verrucosa* из ф. *Betulaceae*.

бресква – 1. врста воћке *Prunus persica* из ф. *Rosaceae* с коштавим крупним и сочним плодом; 2. плод те воћке.

брестовина – гранато листопадно дрво *Ulmus* из ф. *Ulmaceae*, које успева у пределима умерене и топле климе.

бук – в. *буква*.

буква – врста листопадног дрвета *Fagus sylvatica* из ф. *Fagaceae*, глатке коре и чврсте дрвне масе.

буквица – плод, жир букве.

букови жир – в. *буквица*.

буковина – буково дрво, букова шума.

бундева – в. *тиква*.

В

ванил – тропска биљка пењачица *Vanilla planifolia* из ф. Orchidaceae, која се гаји због мирисног плода, који се употребљава као зачин.

ванил-билије – в. *ванил*.

велика ротква – в. *џозна ројкџа*.

вења – четинарски жбун или дрво *Juniperus* из ф. Cupressaceae, чији се округли тамноплави плод употребљава у лекаству и за прављење ракије клековаче.

вишња – воћка *Prunus cerasus* из ф. Rosaceae, с округлим црвенкастим коштавим плодом.

вјетва – бочни изданак стабла дрвета, грмља и других биљака.

влашца – врста лука *Allium ascalonicum* из ф. Liliaceae, који се гаји за јело.

вњешња кожа – в. *кора*.

водени крес – биљка *Nasturtium officinale* из ф. Cruciferae.

воће – плодови (обично сочни) разних воћака, који се најчешће једу пресни.

воћка – дрво на којем расте воће.

врба – род листопадног дрвећа или грмова *Salix* из ф. Salicaceae, дугуљастих листова на кратким дршкама и једнополних цветова у ресама, који расту крај воде и на влажном тлу.

втулош – биљка *Quercus suber* из ф. Fagaceae.

Г

гвад – биљка *Isatis tinctoria* из ф. Cruciferae.

главична салата – биљка *Lactuca sativa* из ф. Asteraceae.

главка – округли плод биљке; главичасти плод.

глогиња – плод глога, биљке *Crataegus* из ф. Rosaceae.

гљива – општи назив за ниже талусне бесхлорофилне биљке *Fungi* са стабљиком и проширеним горњим делом, које саме не стварају органске материје него се хране као сапрофити или паразитски.

горка померанца – зимзелена суптропска култивисана дрвенаста биљка *Citrus bigaradia* из ф. Rutaceae.

горки бадем – биљка *Prunus communis amara* из ф. Rosaceae.

горки кестен – биљка *Aesculus hippocastanum* из ф. Hippocastanaceae.

грана – део дрвета који расте из стабла.

гранат дрво – биљка *Punica granatum* из ф. Punicaceae.

гранчица – мала, ситна грана.

графицекора – в. *џозна кора*.

графице прах – в. *џозна кора*.

грах – род једногодишњих махунастих биљака *Phaseolus* из ф. Papilionaceae, чији је лист састављен од три јајасте лиске, а цветови груписани у гроздаст цваст.

грашак – једногодишња зељаста биљка *Pisum sativum* из ф.

Papilionaceae, чије се зрнасто семе и зелене махуне употребљавају за јело.

грозд – плод винове лозе, биљке *Vitis vinifera* из ф. Vitaceae.

грозна кора – биљка *Cinchona* из ф. Rubiaceae.

грундбир – в. *кромѝир*.

грундбирн – в. *кромѝир*.

гума – лепљива материја која се цеди из стабла извесних врста дрвећа у јужној Азији, из које се екстрахује каучук.

Д

дгуња – биљка *Cydonia oblonga* из ф. Rosaceae.

детелина – род зељастих крмних биљака *Trifolium* из ф. Papilionaceae, обично с трочланим листовима, који обухвата велики број врста.

дивиј грах – в. *ѝрах*.

дивиј грашак – биљка *Vicia sativa* из ф. Papilionaceae.

дивиј кестен – биљка *Aesculus* из ф. Hippocastanaceae.

дивиј сафран – биљка *Carthamus tinctorius* из ф. Compositae.

дивија салата – биљка *Lactuca scariola* из ф. Asteraceae.

диња – једногодишња врежаста зељаста биљка *Cucumis melo* из ф. Cucurbitaceae, која рађа сочне слатке ароматичне плодове.

дрво/древцо – вишегодишња дрвенаста биљка чије је стабло у доњем и средњем делу голо, а у

горњем делу се грана и ствара крошњу.

дрвце/древце – младо и мало дрво; дрвце.

дуван – једногодишња зељаста биљка *Nicotiana* из ф. Solanaceae, чије се осушено лишће употребљава за пушење.

дугачка репа – биљка *Beta vulgaris garacea altissima* из ф. Chenopodiaceae.

дуд – листопадно дрво *Morus* из ф. Moraceae, чији су јестиви плодови бели или тамнољубичасти.

Ђ

ђумбир – биљка *Zingiber officinale* из ф. Zingiberaceae са ароматичним кореном, који се употребљава као зачин и лек.

Е

ебен-древцо – тропско дрво велике тврдоће *Diospyros ebenum* из ф. Ebenaceae.

Ж

жалфија – лековита биљка крупног мирисног цвета *Salvia officinalis* из ф. Labiatae.

жир – плод храста, биљке *Quercus* из ф. Fagaceae.

жито – биљка *Triticum vulgare* из ф. Gramina.

жута репа – биљка *Daucus carota hortensis* из ф. Umbelliferae.

жути шебој – биљка *Cheiranthus cheiri* из ф. Cruciferae.

З

зеленица – в. *шимшир*.

зелије – назив или део назива многобројних зељастих биљака (купус, блитва, штавељ, коприва и др.), чије се лишће обично употребљава за јело.

земна јабука – в. *кромѝир*.

земна крушка – в. *кромѝир*.

зимна раж – биљка *Secale cereale* из ф. Gramina, која се сеје у јесен како би се обезбедио земљишни покривач током зиме.

зимно жито – биљка *Triticum* из ф. Gramina, која се сеје у јесен како би се обезбедио земљишни покривач током зиме..

златникова травица – биљка *Parnassia palustris* из ф. Saxifragaceae.

зоб – врста стрног жита *Avena sativa* из ф. Gramina, које се употребљава највише као исхрана за коње.

зова – листопадно шибље *Sambucus nigra* из ф. Caprifoliaceae белог цвета и црног плода у виду бобица, који се употребљавају у лекаству.

зрнасти јакинт – в. *зумбул*.

зрно – ситан биљни плод.

зрнце – мало, ситно зрно.

зумбул – украсна биљка *Hyacinthus orientalis* из ф. Liliaceae са мирисним цветовима.

И

иванов цвет – биљка *Galium verum* из ф. *gubiaceae*.

избрана мана – врста осушене масе слатког сока *Manna electa* из коре црног јасена или друге биљке која се употребљава као пробавно средство.

илма – в. *бресѝовина*.

ип – лековита биљка ароматичног листа из ф. козлаца *Acorus calamus*.

италијанска пшеница – в. *кукуруз* (1).

италијански ора – в. *ора*.

Ј

јабука – 1. воћка *Malus pumila* из ф. Rosaceae са више врста и са укуским крупним плодовима; 2. плод те воћке.

јабучно дрво – в. *јабука* (1).

јавор – шумско листопадно дрво *Acer* из ф. Aceraceae, које се употребљава за грађу.

јагода – бобица, зрно.

јасен – листопадно дрво *Fraxinus* из ф. Oleaceae високо до 30 метара.

јасеновина – в. *јасен*.

јежевица – ливадска трава *Dactylus glomerata* из ф. Gramina, која служи као сточна храна.

језуитски прах – в. *ѝрозна кора*.

јеловина – в. *јелово дрво*.

јелово дрво – четинарско дрво *Abies alba* из ф. Abietaceae.

јесења ружа – украсна зељаста биљка *Tanacetum indicum* из ф. Compositae лепог и крупног мирисавог цвета.

јечам – житарица *Hordeum* из ф. Gramina, чији се плод употребљава у људској и сточној исхрани.

К

кајсија – жутоцрвени коштичави плод воћке *Prunus armeniaca* из ф. Rosaceae.

какао-боб – тропско дрво *Theobroma cacao* из ф. Sterculiaceae, које се узгаја због хранљивих ароматичних семенки.

кампех-дрво – биљка *Haematoxylon campechianum* из ф. Caesalpiniaceae.

капер – в. *кайерна куйина*.

каперна купина – биљка *Sapparis spinosa* из ф. Sapparidaceae.

капсула – опна, кошуљица која штити зрно.

каранфил – украсна биљка *Dianthus caryophyllus* из ф. Caryophyllaceae са цветовима разних боја.

каранфиљак – мало зимзелено дрво *Eugenia caryophyllata* из ф. Myrtaceae, чији се мирисни сасушени цветни пупољци употребљавају као зачин и као антисептично средство.

каранфиљк – в. *каранфиљак*.

каранфић – в. *каранфиљак*.

кардамом/кардомом – вишегодишња биљка *Elettaria cardamomum* из ф. Zingiberaceae, чији плод садржи етерично уље и користи се у медицини и као зачин.

кафа – назив за зимзелене биљке *Coffea* из ф. Rubiaceae.

кафе древо – в. *кафа*.

кедр – четинарско дрво *Cedrus Libani* из ф. Abietaceae.

келераба – двогодишња биљка *Brassica oleracea gongylodes* из ф. Cruciferae.

кестен – шумско листопадно дугогодишње дрво *Castanea sativa* из ф. Fagaceae.

ким – двогодишња зељаста биљка *Carum carvi* из ф. Umbelliferae са белим или ружичастим цветићима и перастим листовима.

кипаријско дрво – зимзелено четинарско дрво *Cupressus* из ф. Cupressaceae.

кисељак – биљка *Rumex acetosa* из ф. Polygonaceae.

клас – гроздаста цваст вретенастог облика која израста на врху стабљике жита.

клен – биљка *Acer campestre* из ф. Aceraceae једна је од најчешћих врста рода јавора.

кокос-дрво – биљка *Cocos nucifera* из ф. Palmae.

кокос-орех – плод биљке *Cocos nucifera* из ф. Palmae.

кокуруз – в. *кукуруз* (1).

конопља – зељаста биљка *Cannabis sativa* из ф. Cannabinaceae, која служи за производњу грубљих тканина и ујади.

коприва – коровска биљка *Urtica* из ф. Urticaceae, која садржи мрављу

киселину и при додиру коже изазива пликове.

кора – спољашњи омотач стабла, грана и корена дрвета, који може да се одвоји, гули.

корен – подземни биљни орган којим се биљка учвршћује за земљу и црпи из ње воду и храну.

корене – назив за неке врсте поврћа чији се корен односно подземно стабло употребљава у људској (или сточној) исхрани; поврће с гомољастим кореном.

коречак – мали, млади корен.

коријандер – једногодишња лековита биљка *Coriandrum sativum* из ф. Umbelliferae.

корица – в. *цимет*.

корнели древо – биљка *Cornus mas* из ф. Cornaceae.

косатник – биљка танке зелене стабљике *Anthericum liliago* из ф. Liliaceae.

кошчица – тврда језгра плода неких биљака (шљиве, трешње, вишње и др.).

краставац – 1. једногодишња врежаста повртарска биљка *Cucumis sativus* из ф. Cucurbitaceae, са зеленим дугуљастим плодом; 2. плод те биљке.

крвеља – биљка *Anthriscus cerefolium* из ф. Umbelliferae.

крес – биљка *Lepidium sativum* из ф. Cruciferae.

кромпир – једногодишња културна зељаста биљка *Solanum tuberosum* из ф. Solanaceae, која се гаји ради јестивих делова подземног стабла.

кромпир – в. *кромпир*.

круница – биљка *Curio rowleyanus* из ф. Asteraceae.

крушка – 1. дуговечно листопадно дрво *Pirus communis* из ф. Rosaceae; 2. плод те воћке.

кубег – врста крупног бибера малајског порекла *Piper cubeba* из ф. Piperaceae, који се употребљава као зачин и лек.

кукурозовина – суве стабљике са којих су обрани зрели клипови кукуруза.

кукуруз – 1. једногодишња биљка житарица *Zea mays* из ф. Gramina; 2. плод те биљке.

купина – ниско, густо израсло шибље које се грана још при земљи.

купус – двогодишња зељаста биљка *Brassica oleracea capitata* из ф. Cruciferae, чији се листови савијени у главицу употребљавају у исхрани као поврће.

кучина – грубо, сирово, необрађено влакно као остаци при преради конопље.

Л

лаворика – зимзелено дрво или грм *Laurus nobilis* из ф. Lauraceae, чији кожасте ароматични листови и плодови коштуннице садрже етерично уље.

лала – биљка крупног усамљеног цвета *Tulipa* из ф. Liliaceae.

лан – једногодишња биљка *Linum usitatissimum* из ф. Linaceae, из чије се стабљике добија влакно, а из семена уље.

левендол – биљка мирисних цветова
Lavandula из ф. Labiatae.

леска – листопадни густи грм Corylus avellana из ф. Corylaceae, чији су плодови лешници.

лесковина – в. *леска*.

летна раж – биљка Secale cereale из ф. Gramina, која се сеје у касно пролеће.

лешник – плод леске, биљке Corylus avellana из ф. Corylaceae.

ливан – врста смоле пријатног мириса, која се употребљава за кађење при верским обредима.

лимун – зимзелена воћка кожастих листова Citrus limonum из ф. Rutaceae, чији плодови садрже пуно киселог и ароматичног сока богатог витамином С.

липа – меко листопадно крошњасто дрво Tilia из ф. Tiliaceae, чији се мирисни медоносни цвет употребљава за чај.

лист – један од главних органа биљака, бочни израштај на гранчицама пљоснате површине.

листак – мали, ситан лист.

лиственица – биљка Larix decidua из ф. Abietaceae.

лоза – вишегодишња дрвенаста биљка Vitis vinifera из ф. Vitaceae, чије се многобројне сорте гаје ради слатког и сочног плода.

локвањ – вишегодишња водена зеласти биљка мирних стајаћих вода Nymphaea alba из ф. Nymphaeaceae.

лубеница – једногодишња биљка Citrullus vulgaris из ф. Cucurbitaceae, крупног, слатког и сочног плода.

Љ

љубичица – вишегодишња мала зеласти баштенска и шумска биљка Viola из ф. Violaceae.

љуска – кора, опна којом су обавијени плод, семе биљке или јаје.

М

мајоран – ароматична зеласти биљка Majorana hortensis из ф. Labiatae, која се употребљава као зачин и у медицини.

мајско цвеће – цвеће које расте у мају месецу.

мак – једногодишња биљка великог цвета са много прашника Papaver из ф. Papaveraceae.

малина – дивља или питома грмолика биљка Rubus idaeus из ф. Rosaceae.

мана – назив за неколико врста лековитих биљака и осушених маса Alhagi (Manna) из ф. Papilionaceae.

мана крупа – плод биљке Glyceria fluitans из ф. Gramina.

мана трава – биљка Glyceria fluitans из ф. Gramina.

маслина – дугогодишње зимзелено суптропско дрво Olea europaea из ф. Oleaceae.

мастикс – биљка Pistacia lentiscus из ф. Anacardiaceae.

махагонин – дрво Swietenia mahagoni из ф. Meliaceae, црвенкастосмеђе дрвне масе, пореклом из Јужне Америке.

маховина – разред виших биљака бесцветница Bryum и Mnium из ф. Bryaceae.

мелиса – биљка *Melissa officinalis* из ф. Labiatae.

месо – мекани и сочни делови плода, воћа.

мирт древо – в. *мирѿа*.

мирта – зимзелено средоземно дрво или грм *Myrtus communis* из ф. Myrtaceae.

морска ротква – в. *рен*.

морска трска – в. *роїоз*.

морско грожђе – в. *рибизла*.

мухарика – једногодишња биљка *Setaria* из ф. Gramina.

мушкат древо – биљка *Myristica fragrans* из ф. Myristicaceae, чији се плод употребљава као зачин и за стварање мирисних есенција.

мушкатни цвет – цвет орашчића, биљке *Myristica fragrans* из ф. Myristicaceae.

мушмула – жбунаста воћка *Mespilus* из ф. Rosaceae, која рађа округласте јестиве плодове.

Н

наркис – в. *нарцис*.

нарцис – род вишегодишњих биљака са луковицом *Narcissus* из ф. Amaryllidaceae.

ноготка – биљка са наранџастим или жутиим цветовима *Calendula officinalis* из ф. Compositae.

ноћни шебој – биљка *Hesperis matronalis* из ф. Cruciferae.

О

онајз – биљка *Pimpinella anisum* из ф. Umbelliferae.

ора – високо воћно дрво *Juglans regia* из ф. Juglandaceae коштуњавог плода.

орашчик – плод биљке *Myristica fragrans* из ф. Myristicaceae.

осина – листопадно дрво *Populus tremula* из ф. Salicaceae.

П

палица господска – в. *роїоз*.

памук – 1. јужна биљка *Gossypium* из ф. Malvaceae, чије је семе у чаури покривено влакнима. 2. памучна влакна те биљке.

пантофла древо – в. *виѿулош*.

пањ – део дрвета који остане на корену кад се стабло претестери, сруши, преломи.

пасуљ – в. *ѿрах*.

патат – в. *кромѿир*.

пепељаста бибер – в. *кубѿб*.

першун – биљка *Petroselinum hortense* из ф. Umbelliferae.

петелька – дршка листа, цвета или плода.

петрожиља корење – в. *ѿершун*.

печурка – 1. општи назив за разне врсте гљива из ф. Agaricaceae; 2. врста јестиве гљиве *Psalliota campestris* из ф. Agaricaceae.

пизанг – зеласти биљка *Musa ensete* из ф. Musaceae, чији листови достижу и до 6 метара.

пинија – врста високог, црногоричног, игличастог дрвета *Pinus pinea* из ф. Abietaceae.

пиринч – једногодишња биљка *Oryza sativa* из ф. Gramina.

питоми грашак – в. *грашак*.

питоми кестен – в. *кестен*.

плаветни шебој – баштенска биљка плавих цветова *Matthiola incana* из ф. Cruciferae.

плесан – гљиве *Мисог* из ф. Mucoraceae, које живе већином на органским подлогама или као паразити.

плод – орган, део биљке који се развија из заметка цвета и који садржи семе.

позна ротква – биљка *Raphanus sativus* из ф. Cruciferae, чија се дужина вегетације креће од 40 до 45 дана.

померанца – зимзелена суптропска култивисана дрвенаста биљка *Citrus aurantium* из ф. Rutaceae.

помпелмус – биљка *Citrus maxima* из ф. Rutaceae.

прас – врста лука *Allium porrum* из ф. Liliaceae с продуженом лукавицом и плоснатим лишћем.

проја – биљка *Panicum miliaceum* из ф. Gramina.

проста мана – врста осушене масе слатког сока *Manna communis* која настаје стругањем стабла.

пуп – заметак на стабљици из кога ће се развити лист, цвет, изданак или младица.

пшеница – биљка *Triticum vulgare* из ф. Gramina.

Р

рабарбер-корен – вишегодишња зељаста биљка *Rheum officinale* из ф. Polygonaceae.

раж – једногодишња биљка *Secale cereale* из ф. Gramina, која се користи за људску и сточну исхрану.

рана ротква – биљка *Raphanus sativus* из ф. Cruciferae, чија се дужина вегетације креће од 25 до 30 дана; рана ротква.

ранункел – биљка *Ranunculus* из ф. Ranunculaceae.

раст – биљка *Quercus robur* из ф. Fagaceae.

растовина – в. *раси*.

ратовишче – танко стабло биљке.

резеда – зељаста украсна биљка *Reseda odorata* из ф. Resedaceae.

рен – биљка *Armoracia lappathifolia* из ф. Cruciferae.

репа – зељаста биљка *Brassica rapa* из ф. Cruciferae, са меснатим задебљалим кореном.

рибизла – жбунаста биљка *Ribes* из ф. Ribesiaceae, чији су плод црвене накселе бобице сложене у гроздове.

рогоз – врста мочварне траве са тврдим, сабластим листовима *Typha* из ф. Typhaceae.

рогозна трска – в. *ројоз*.

рогозно билије – в. *ројоз*.

розмарин – средоземни грм *Rosmarinus officinalis* из ф. Labiatae.

ротква – двогодишња зељаста повртарска биљка задебљалог корена *Raphanus sativus* из ф. Cruciferae.

ружица – зељаста биљка сабљастих листова, великих режњастих цветова, *Iris* из ф. Iridaceae.

С

саго – род палме *Cycas* из ф. Cycadaceae.

салата – назив за више биљних врста *Lactuca* из ф. Asteraceae.

санто – мирисаво дрво *Santalum* из ф. Santalaceae, које потиче из Индије и са острва Јужног мора.

сахарна трска – в. *шећерна тирска*.

семе – заметак, клица биљке који се ствара после оплодње, из које се развије нова биљка.

слама – осушене стабљике свих врста стрних жита које остану после вршидбе.

слатка померанца – биљка *Citrus aurantium dulcis* из ф. Rutaceae.

слатки бадем – биљка *Prunus communis dulcis* из ф. Rosaceae.

слатки кестен – в. *кестен*.

слатко дрвце – биљка *Glycyrrhiza echinata* из ф. Fabaceae.

слатко корење – биљка *Glycyrrhiza glabra* из ф. Fabaceae.

слачица – биљка *Sinapis* из ф. Cruciferae, чије семенке садрже масно и етерично уље и употребљава се у лекаству.

смирна – биљка *Commiphora abyssinica* из ф. Burseraceae.

смоква – плод биљке *Ficus carica* из ф. Moraceae.

смоковница – биљка *Ficus carica* из ф. Moraceae.

смола – лепљива маса жуте до смеђе боје (или безбојна) коју луче четинари и неке друге биљке и која на ваздуху отврдне.

смоловито дрво – в. *бор*.

смрека – четинарско дрво *Picea excelsa* из ф. Abietaceae.

смрчак – јестива шумска печурка *Morchella* из ф. Helvellaceae с набораном мркозеленом главцом.

сок – течност, вода с хранљивим састојцима у порам ткива.

сочиво – једногодишња зељаста махунаста биљка *Ervum lens* из ф. Papilionaceae, чије се семенке употребљавају у људској исхрани.

спанаћ – врста поврћа, једногодишња или двогодишња зељаста биљка *Spinacia oleracea* из ф. Chenopodiaceae.

спарга – биљка *Asparagus officinalis* из ф. Convallariaceae.

срце – средина каквог плода, цвета, језгра.

стабло – надземни део дрвета од корена до грана.

стебло – в. *стабло*.

суво грожђе – сушени плод винове лозе.

сунцокрет – једногодишња биљка *Helianthus annuus* из ф. Compositae са главичастом цвасти.

Т

табак – в. *дуван*.

тамјан – мирисно дрво *Boswellia* из ф. Burseraceae, које расте на широком појасу од источне Азије до источне Африке.

тартуф – род јестивих, врло укуских гљива мешинарки *Tuber* из ф. Tubercaceae с подземним плодноним телом без дршке.

те – в. *џеј*.

теа – в. *џеј*.

теј – грмолика биљка *Thea chinensis* из ф. Theaceae, пореклом из Кине, од које се добија чај.

тија – в. *џеј*.

тиква – једногодишња баштенска биљка *Cucurbita* из ф. Cucurbitaceae.

тимијан – биљка *Thymus* из ф. Labiatae.

топљена мана – врста осушене масе слатког сока *Manna tabulata* која настаје стругањем стабла.

топола – род високог листопадног дрвета *Populus* из ф. Salicaceae, који обухвата више врста.

трава – зељаста једногодишња или вишегодишња биљка из истоименог рода монокотила (*Graminae*).

травка – мала, ситна трава; травка, травица.

трешња – листопадна дрвенаста биљка *Prunus avium* из ф. Rosaceae.

трњина – разгранат жбун *Prunus spinosa* из ф. Rosaceae, округласте крошње.

труд – врста гљиве *Polyporus igniarius* из ф. Polyporaceae, која живи као паразит на стаблу дрвећа.

тулипан – в. *лала*.

турска пшеница – в. *кукуруз*.

У

укроп – биљка *Anethum graveolens* из ф. Umbelliferae.

урме-дрво – в. *финик*.

Ф

фермабук – биљка *Caesalpinia brasiliensis* из ф. Caesalpinaceae, која може достићи висину и до 15 метара.

финик – биљка *Phoenix dactylifera* из ф. Palmae.

Х

хина-корен – биљка *Smilax china* из ф. Smilacaceae.

хинеска кора – в. *ірозна кора*.

хинеска померанца – биљка *Citrus sinensis* из ф. Rutaceae.

хмель – вишегодишња биљка *Humulus lupulus* из ф. Cannabinaceae, која се узгаја ради женских цвасти (шишки) богатих лупулином.

Ц

цвет – орган расплођавања у биљкама који се често одликује живим бојама и пријатним мирисом.

цветак – мали, ситан цвет.

цветни кел – биљка *Brassica oleracea acerphala* из ф. Cruciferae.

целер – двогодишња повртарска биљка
Arium graveolens из ф. Umbelliferae.

цикорија – двогодишња зељаста биљка
Cichorium intybus из ф. Compositae, која
се узгаја ради корена.

цимет – дрво из југоисточне Азије
Cinnamomum ceylanicum из ф.
Lauraceae.

цинкраут – в. *шик*.

цинхон-кора – в. *ірозна кора*.

цирена – (?)

цитрон – в. *лимон*.

цитрон-дрво – в. *лимон*.

црвена јагода – биљка *Fragaria vesca* из
ф. Rosaceae.

црвена померанца – варијација биљке
Citrus sinensis из ф. Rutaceae са црвеним
месом.

црвена репа – двогодишња повртарска
биљка *Beta vulgaris rapacea rubra* из ф.
Chenopodiaceae.

црвени кел – биљка *Brassica oleracea*
capitata rubra из ф. Cruciferae.

црвени лук – биљка *Allium сера* из ф.
Liliaceae.

црна јагода – биљка *Rubus caesius* из ф.
Rosaceae.

црни бибер – биљка *Piper nigrum* из ф.
Piperaceae.

црни дуд – листопадно дрво *Morus*
nigra из ф. Moraceae.

црница – назив за црни плод шљиве.

Ч

чокот – струк винове лозе, саднице; грм
винове лозе на једном корену.

чубар – једногодишња зељаста биљка
малих мирисних љубичастих или белих
цветова *Satureja hortensis* из ф. Labiatae.

Ш

шафран – биљка *Stocus sativus* из ф.
Iridaceae, од чијих се цветова добија
зачин и боја.

шећер – производ од прерађене
шећерне репе или шећерне трске који се
користи у исхрани за заслађивање.

шећерна трска – висока вишегодишња
биљка *Saccharum officinarum* из ф.
Gramina.

шећерослатки грундбир – биљка
Ipomoea batatas из ф. Convolvulaceae.

шибљика – танка стабљика.

шик – биљка *Equisetum* из ф.
Equisetaceae.

шимшир – зимзелени украсни шиб или
дрво с кожастим листовима *Vixus*
sempervirens из ф. Vuxaceae.

шипак – в. *іранай дрво*.

шишарица – округласта израслина на
лишћу, пуполку, цвету и другим
биљним органима храста, руже и
других биљака која настаје уредом
мушица шишарица; шишарица.

шишарка – округласт или купаст плод
четинара, који настаје одрвењавањем
спирално поређаних љусака којима су
заштитене семенке.

шљива – воћка *Prunus domestica* из ф. *Rosaceae* с меснатим плавичастим јајоликим коштуничавим плодом.

шпански бибер – биљка *Piper longum* из ф. *Piperaceae*.

4. Анализа

У анализираној грађи регистровано је 350 термилошких јединица, од тога најбројнији термини јесу једночлани (245), а у нешто мањем броју присутни су и двочлани (105). Једини неидентификовани термин јесте *цирена* и због тога неће бити анализиран.

4.1. Порекло термилошког система

У предстандардној епоси развоја српског књижевног језика (од 18. века), Срби су се сусрели с новом и веома развијеном западноевропском цивилизацијом, отелотвореном (у српском културном контексту) пре свега у Хабзбуршкој монархији. Недостатак одговарајућих речи у свом језику Срби су надокнађивали тако што су преузимали одговарајуће лексеме из језикā носилаца те цивилизације, пре свега из немачког. Међутим, и сām немачки језик је у 18. веку био отворен за стране лексичке утицаје, па се догодило и то да су Срби заједно с немачким речима примили и мноштво израза које су Немци пре тога преузели из других језика (в. Ивић 1998: 150–151).

У посведоченој грађи 92 једночлана термина припадају формама страног порекла. У питању су следеће позајмљенице:

- а) англицизми (1): *махаїонин*;
- б) арабизми (7): *андивија, дуван, гуд, кафа, кубеб, рибизла, шафран*;
- в) германизми (7): *їрундбир, їрундбирн, келераба, крес, кромїир, крумїир, цинкрауїї*;
- г) грецизми (30): *алој, асїер, бибер, їума, каїер, каранфил, каранфиљак, каранфиљк, каранфић, каргамом/каргомом, ким, коријандер, ливан, масїикс, мелиса, мирїїа, мушмула, наркис, нарцис, їершун, їрас, смирна, сїанаћ, сїарїа, їамјан, финик, целер, цикорија, цимейї, чубар*;
- д) италијанизми (4): *арїїчок, арїїчиок, салаїїа, їарїїуф*;
- ђ) латинизми (14): *гїуња, жалфија, кайсула, кедр, левендол, мајоран, їинија, їомеранџа, ранункел, резеда, розмарин, санїїо, їїмијан, цїїрон*;

- е) лузитанизми (1): *фермабук*;
 ж) оријентализми (11): *бадем, босџан, бресква, зумбул, лала, лимун, ѓамук, ѓиринч, ѓулиѓан, шећер, шимишир*;
 з) турцизми (5): *кајсија, кокуруз, кукуруз, онајз, чокоѓ*;
 и) хебраизми (1): *мана*;
 ј) хиспанизми (3): *ванил, ѓаѓаѓѓ, ѓабак*;
 к) хунгаризми (2): *вења, ѓумбир*;
 л) језик јужноамеричких домородаца (1): *ананас*;
 ѓ) малајски језик (1): *саѓ*;
 м) кинески језик (4): *ѓе, ѓеа, ѓеј, ѓија*;
 н) термини којима није утврђена етимологија (4): *ѓваг, ѓизанѓ, ѓомѓелмус, шик*.

Анализа је спроведена с обзиром на два параметра:

- 1) порекло терминолошког система; и
- 2) однос регистрованих јединица према савременој терминологији.

Познато је да од друге половине 18. века долази и до појаве књижевнојезичког плурализма код Срба,¹ те се говори и о коегзистенцији и конкуренцији књижевних језика (рускословенског, руског књижевног, славеносрпског, доситејевског). Будући да су рускословенски и руски књижевни језик имали веома важну улогу у образовању, религији и интелектуализацији српског друштва, славенизми се у њима срећу као неизбежан лексички сегмент. Под славенизмима се подразумева и наслеђена српскословенска и заједничка црквенословенска лексика, али и речи рускословенске и руске провенијенције, који представљају један од основних параметара за идентификацију књижевнојезичког типа – доситејевског/славеносрпског и/или народног вуковског у предстандардној епоси развоја српског књижевног језика (Бјелаковић 2017: 48). Међу регистрованим фитонимима у анализираном делу налази се свега 10 једночланих славенизама: *бук, вјеѓва, вѓулош, зелије, илма, ир, ноѓѓѓка, раѓовишче, сѓебло, укрой*.

¹ Више о језичком плурализму у предстандардној епоси развоја српског књижевног језика в. у Ивић (1998: 105–154).

Сви остали једночлани термини припадају речима домаћег порекла (137): *баїрена, божур, буква, буквица, влашац, воће, воћка, іранчица, геїелина, дрво, ішеница, раж, роїкџа, ружица, слачица, смоква, сунцокреїї, іпрешња, хмељ, цвеїї, шљива* и др.

4.1.2. Групи двочланих термина припадају у великој мери спојеве домаћег порекла (47), на пример: *балсамско дрво, бела реїа, бели јасен, бели лук, бодљиво ірожђе, букови жир, велика роїкџа, іорки кесїен, ірафице ірах, ірозна кора, дуїачка реїа, жуїїа реїа, земна јабука, земна крушка, злаїїникова іправица, иванов цвеїї, иїалијанска ішеница, иїалијански ора, кайерна куїїна, леїїна раж, мајско цвеће, морска роїкџа, морска іїрска, морско ірожђе, мушкаїїни цвеїї, иїалица іосїодска, иїїрожїїа корење, роїозна іїрска, сахарна іїрска, слаїїки кесїен, слаїїко дрвце, слаїїко корење, суво ірожђе, іїурска ішеница, црвена јаїода, црвена реїа, црвени лук.*

У групу термина домаћег порекла сврстане су и тзв. одомаћенице: *балсамско дрво, ірафице ірах, језуїїски ірах, кайерна куїїна, мушкаїїни цвеїї, сахарна іїрска, шећерна іїрска.*

У грађи су уочени и терминолошки спојеве чије компоненте нису истог порекла (52):

- а) арабизам – славенизам (1): *кафе дрво*;
- б) грецизам – домаћа реч (1): *рабарбер-корен*;
- в) грецизам – славенизам (4): *ебен-дрво, мирїї дрво, ианїїофла дрво, цїїїрон-дрво*;
- г) домаћа реч – арабизам (2): *бели дуд, црни дуд*;
- д) домаћа реч – германизам (4): *бели кељ, водени крес, цвеїїни кељ, црвени кељ, шећерослаїїки ірундбир*;
- ђ) домаћа реч – грецизам (6): *бели бибер, бели крин, зрнастїи јакинїї, иїеїељастїи бибер, црни бибер, иїански бибер*;
- е) домаћа реч – италијанизам (1): *їлавична салаїїа*;
- ж) домаћа реч – латинизам (4): *іорка іомеранца, слаїїка іомеранца, црвена іомеранца, хинеска іомеранца*;
- з) домаћа реч – оријентализам (6): *бели шебој, іорки бадем, жуїїи шебој, ноћни шебој, иїлавейїни шебој, слаїїки бадем*;

- и) домаћа реч – славенизам (6): *бадемско древо, јабучно древо, јелово древо, кийаријско древо, ројозно билије, смоловиџо древо;*
- ј) домаћа реч – хебраизам (3): *избрана мана, ѿросџа мана, ѿојљена мана;*
- к) латинизам – славенизам (2): *ѿранай древо, мушкай древо;*
- л) лузитанизам – домаћа реч (1): *кокос-орак;*
- љ) лузитанизам – славенизам (1): *кокос-древџо;*
- м) оријентализам – славенизам (1): *урме-древџо;*
- н) славенизам – арабизам (1): *дивџ сафран;*
- њ) славенизам – домаћа реч (4): *вњешња кожица, дивџ ѿрах, дивџ ѿрашак, дивџ кесџен;*
- о) славенизам – италијанизам (1): *дивџја салаџа;*
- п) хебраизам – домаћа реч (2): *мана круџа, мана ѿрава;*
- р) хиспанизам – славенизам (1): *ванил-билије;*
- с) језици средњеамеричких и јужноамеричких домородаца – славенизам: *камџех-древџо.*

Забележени су и термини којима није утврђена етимологија једног од сегмената назива (3): *корнели древџо, хина-корен, цинхон-кора.*

4.2. Однос регистрованог система према савременој терминологији

Како би се упоредио регистровани систем са савременом терминологијом, као контролни корпус користио се искључиво *Боџанички речник* (1959) Д. Симоновића. У речницима Матице српске (РМС и РМСа) забележена је, поред савремене, и архаична грађа, те због тога ови речници нису најбољи показатељи савременог стања из области ботанике. Међутим, коришћени су приликом потврде општих назива, делова, плодова и течности биљака.

Забележена грађа подељена је у шест група и уочено је следеће:

- 1) 139 термина је сачувало фонолошку структуру и значење и употребљава се и данас (*ананас, гуд, зова, љубичица*);
- 2) 24 термина је задржало фонолошку структуру и значење, али им је у савременој терминологији придодат и други општеприхваћени

- синонимски назив (*бундева* → *бундева*, *ѿиква*; *зоб* → *зоб*, *овас*; *шиѿак* → *шиѿак*, *нар*);
- 3) код 44 термина уочене су фонолошке, творбене или морфолошке разлике у односу на стандард (*баїрена* → *баїрем*; *бук* → *буква*; *ванил* → *ванила*);
- 4) 137 термина је замењено другим лексемама (*илма* → *бресѿ*; *ѿеј* → *чај*);
- 5) синонимија је развијена (посведочено је 65 синонима) (*кокуруз* = *кукуруз*).

5. Закључак

Основни циљеви овог рада били су ексерпција, лексикографска обрада и анализа фитонима у делу *Јесѿесѿвословије* Јоакима Вујића из 1809. године. Издвојено је 350 терминолошких јединица, од којих само једна није анализирана (*цирена*) због немогућности идентификације поменуте одреднице.

Термини су анализирани према критеријуму порекла и установљено је да једночланих термина има 243 (69,63%), а двочланих 106 (30,37%). У сегменту о једночланим терминима најбројније су речи домаћег порекла (56,38%). Лексика страног порекла заступљена је у нешто мањем проценту (37,86%) и подељена је у више скупина: грецизми (32,61%), латинизми (15,22%), оријентализми (11,96%), германизми (7,61%), арабизми (7,61%), италијанизми (4,35%), турцизми (5,43%), речи кинеског порекла (4,35%), хиспанизми (3,26%), хунгаризми (2,17%), англицизми (1,086%), лузитанизми (1,086%), хебраизми (1,086%), речи малајског порекла (1,086%) и речи из језика јужноамеричких домородаца (1,086%). На крају треба издвојити славенизме (4,12%) и термине којима није утврђена етимологија (1,64%).

Сегмент о двочланим терминима пружа нам нешто другачију слику када је у питању етимологија терминолошких јединица. Двочлане одреднице наклоњеније су речима различитог порекла (52,83%), мада не заостају ни домаће речи (44,34%). Треба напоменути да нису идентификована само три двочлана термина (2,83%).

Када је у питању однос регистрованог система према савременој терминологији, термини који су сачували фонолошку структуру и значење (39,83%) налазе се за нијансу испред термина који су замењени другим лексемама (39,26%). У знатно мањем броју запажени су термини код којих су уочене фонолошке и/или творбене разлике, као и промена рода и броја именица (12,61%) и термини који су задржали фонолошку структуру и значење, али им је у савременој терминологији придодат и други општеприхваћени синонимски назив (6,88%). Што се тиче термина који немају савремене еквиваленте, тај број је занемарљив (1,43%).

Да су једночлани термини пожељнији од двочланих, потврдио је и овај рад, јер сваки термилошки систем тежи ка једноставности, моносемичности, краткоћи и прецизности, што су показали и резултати овог истраживања – једночлане термилошке јединице (69,63%) знатно су бројније од двочланих (30,37%).

ИЗВОР

Вънѣтъ, Їоакїмѣъ (1809). Ёстествословїе в ползѣ наипаче юности списанно [...] преведенно Їоакїмѣмѣъ Вѣнѣцѣмѣъ [...]. Вѣ Бѣдинѣъ градѣъ, 1809.

<<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=4649&m=2#page/6/mode/2up>> 19. 6. 2023.

ЛИТЕРАТУРА

Бјелаковић, Исидора (2017). *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка теорија и каријера)*. Нови Сад: Два пера.

Вујаклија, Милан (1980). *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета.

Ивић, Павле (1980). Развој терминологије у језику средњовековних Срба. *Глас САНУ*. СССХХV. Одељења језика и књижевности. Књ. 11. Београд, 63–70.

Ивић, Павле (1998). *Прејлед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1969.

РМСа: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.

- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XX. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- [Симоновић, Драгутин] (1959). *Ботанички речник*. Београд: Издавачка установа Српске академије наука.
- [Сорокин, Ю. С., Е. Э. Биржакова и Л. Л. Кутина] (1984–2011). *Словарь русского языка XVIII века*. (I–XIX). Академиа наук СССР. Институт русског језика. Ленинград: Наука. <<http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/>> 19. 6. 2023.
- [Станковић, Богољуб] (1998). *Руско-српски речник*. Нови Сад: Матица српска.
- Шипка, Милан и Иван Клајн (2008). *Велики речник сѣраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.

*

- Skok, Petar (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1–4. Zagreb.

Nemanja Luka

PHYTONYMS IN *JESTESTVOSLOVIJE* BY JOAKIM VUJIĆ (1809)

Summary

The subject of this paper is the lexicographic study and analysis of phytonyms in the work of Joakim Vujić's *Jestestvosloviје* from 1809. Excerpted material is in the form of a dictionary, which is alphabetized according to the standard of the modern Serbian language, with notes on lexicographic processing. The recorded lexical units (phytonyms) were analyzed according to their origin and the material was compared with the modern terminological system of phytonymy, in order to determine the reasons for preserving and/or losing certain terms.

KEY WORDS: phytonyms, botany, terminology, dictionary, 19th century.

Мр Немања Лука
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Република Србија
neka92@gmail.com

Весна Стојковић
(Гимназија „Јован Јовановић Змај”, Нови
Сад)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'373:51"18"
811.163.41(091)
DOI 10.19090/prj.2023.54.53-73
Примљен: 25. 8. 2023.
Прихваћен: 4. 9. 2023.

МАТЕМАТИЧКА ТЕРМИНОЛОГИЈА У *АЛГЕБРИ* АТАНАСИЈА НИКОЛИЋА (1839)¹

У раду је анализирана математичка терминологија из математичког уџбеника *Алгебра* Атанасија Николића из 1839. године. Поред основних података који се односе на појам терминологије и развој датих научних области, у раду су наведени и подаци о аутору и језику којим је текст написан. Ексерцирана грађа се односи на математичке термине и представљена је у виду речника, уз напомене о лексикографској обради. Анализа спроведена у раду односи се на порекло и структуру речи. Забележен терминолошки систем упоређен је с терминолошким системом савременог српског језика из области математике, како би се утврдили разлози за очување и/или губљење појединих термина.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: терминологија, терминолошки систем, речник, математика, 19. век.

1. Увод

Предмет овог рада представља анализа термина из области математике у делу *Алгебра*² Атанасија Николића³ из 1839. године, писаном на доситејевском типу језика.

¹ Истраживање представља скраћену верзију мастерског рада, који је рађен под менторством проф. др Исидоре Бјелаковић.

² Први српски високошколски уџбеник математике написан за потребе Лицеја.

³ Атанасије Николић рођен је у Бачком Брестовцу код Оџака. Основну школу похађао је у Сомбору, гимназију у Сремским Карловцима и Новом Саду, а у Ђуру је на двогодишњој академији завршио филозофске науке. У Новом Саду отворио је 1824. године приватну Школу цртања, прву уметничку школу у Срба. Био је професор Лицеја у Крагујевцу, а потом и ректор. За само десет месеци, колико је био

Терминологија која је издвојена односи се на следеће делове алгебре: кореновање, математички знаци, бројеви, количине у математици, разломци, степеновање, полиноми, пропорције, задаци, размере, једначине, низови, прогресије и логаритми, дељење, наука, декадни систем, множење, одузимање, сабирање.

Основни задаци истраживања били су прикупљање грађе, односно њена ексцерпција и обрада издвојених термина. Ексцерпирана грађа систематизована је и анализирана према трима параметрима:

- 1) тематска поља математике;
- 2) њихова анализа према пореклу;
- 3) однос према стању у савременом термилошком апарату.

При утврђивању порекла ексцерпираних термина коришћени су следећи речници: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Петра Скока (1971–1974), *Leksikon stranih reči i izraza* Милана Вујаклије (1986) и *Речник српског језика* (2011).

Циљ овог истраживања јесте компарација предстандардне терминологије с терминологијом у савременом српском језику да бисмо, коначно, утврдили разлоге за губљење или очување термина.

1.1. Појам терминологије

Назив *терминологија* потиче од латинске речи *terminus*, што значи 'међа, граница, циљ' и грчке речи *logos*, што значи 'реч, говор', од којих је К. Готфрид Шуц, немачки професор поезије и реторике, сковао сложеницу *Terminologie* (Реј 1995: 15). На полисемичност лексеме *терминологија* указао је Ранко Бугарски у својој монографији *Лингвистика у примени* (2007: 75). Под терминологијом се у овом раду подразумева како наука која проучава термилошки систем тако и скуп термина који именују одговарајуће појмове у одређеној области

ректор, уредио је Лицеј, увео дисциплину у процес наставе, израдио прве школске печате и на тај начин омогућио верификацију школских докумената и диплома, увео школско звоно и обезбедио средства за библиотеку. Уприличио је прву прославу Светог Саве у школи (1839) што су Министарство и Кнежевско намесништво прихватили и почетком јануара 1840. установили Дан Светог Саве као школску славу у Србији.

(Михаљевић 1998: 7; Шипка 2006: 149; Драгићевић 2007: 20; Јовановић В. 2016: 41; Бјелаковић 2017: 18; Мацановић 2018: 11).

1.2. Развој математичке терминологије⁴

Главна покретачка снага развоја математике у најранијем периоду, али и вековима касније (од Вавилонца све до Ојлера⁵ и Лапласа⁶) биле су практичне потребе мерења земље и небеских тела, што је било изузетно важно у аграрним друштвима, у пољопривреди, а такође и у морепловству. Многи термини које данас користимо потичу управо од тих практичних потреба. На пример, лексема *геометрија* потиче од грчке речи *gea* ‘земља’ и *metrein* ‘мерити’, дакле, ‘мерење земље’; апстрактно приказивање бројева помоћу каменчића и рачунање на тај начин називало се *калкулација*, односно руковање каменчићима, а термин је настао од латинске речи *calculus*, што значи ‘шљунак’, која је преведена у средњовековно-латинску реч *calcularе* ‘рачунати’.

Оснивачи аритметике, Стари Грци, ову науку схватили су као врсту теорије бројева. Назив *arith-metike* потиче од грчке речи *arithmos*, што значи ‘број’. Латинска верзија овог термина је *аритметика*, а преко латинског језика овај термин прихваћен је у свим језицима. Термин *алигебра* потиче од назива књиге великог арапског математичара *Ал-Хорезмија* (9. век) који у оригиналу гласи *Hisabal-jabr w'al-mukabalah* (око 825. године). Садржај књиге посвећен је процедурама за решавање једначина па реч *al-jabr* временом почиње да се употребљава за целокупну алгебру, која је и иначе све до средине 19. века била само наука о једначинама.

⁴ Подаци у овом поглављу наведени су према Петковић (2015).

⁵ Леонард Ојлер, швајцарски математичар и физичар, који је живео у 18. веку.

⁶ Пјер Симон, Маркиз де Лаплас, француски математичар и астроном који је поставио завршни камен математичке астрономије.

2. Анализа

У анализираној грађи регистровано је 225 термина (именица и именичких синтагми) из области математике: 62 једночлана термина, 131 двочлана термилошка јединица и 32 вишечлане термилошке јединице.

Анализа је извршена према:

1. тематским пољима математике;
2. пореклу математичке терминологије; и
3. постојаности термина, односно према томе да ли су термини сачувани у савременој терминологији српског језика или су замењени другим решењима.

2.1. Тематска поља математике

Како би се стекао увид у области математичке терминологије забележеног система, термини су подељени у следећа тематска поља:

I. КОРЕНОВАЊЕ: беспарни корен, истинo число, корен, корена изложитељ, корен из количества извући, корен из числа извући, корен квадратни, корена количество равноимено, корена количество разноимено, корен кубически, корени знак, кореноизложитељ, корено количество, несовршени кубус, несовршено алгебраическо количество, несовршено корено количество, паровити корен, пети корен, совршено алгебраическо количество, совршено кубическо число, совршено число, четврти корен.

II. МАТЕМАТИЧКИ СИМБОЛИ: више, затворителна, знак бесконачности, знак већине, знак деленија, знак једнакости, знак корена, знак мањине, знак ничега, знак отјатија, знак отрицателни, знак подобија, знак подобија и равности, знак положителни, знак равности, знак собранија, знак умноженија, лежећа линија, мање, цифра.

III. ПРОГРЕСИЈА: бесконачни ред, корен чисала наравни, неодређени ред, определени ред, падајући ред, постепеност, постепеност аритметическа, постепеност геометрическа, растећи ред, ред, ред достоинства, ред квадратни, ред корена квадратни, ред корена кубически, ред кубически, ред чисала наравни, ред чисала наравни беспарни, ред чисала наравни паровити, член реда.

IV. ЈЕДНАЧИНЕ: задатак са једним непознатим количеством, задатак са 2, 3, 4... непозната количества, замршено уравненије, истоветно уравненије,

квадратическо уравненије, нечисто квадратно уравненије, просто уравненије, равност, уравненије, уравненије више, уравненије другог степена, уравненије првога степена, цело уравненије, част уравненија, чисто уравненије, член уравненија.

V. КОЛИЧИНЕ/ВЕЛИЧИНЕ У МАТЕМАТИЦИ: задато количество, количество, количество алгебраическо, количество бесконечно, количество бесконечно без конца велико, количество бесконечно без конца мало, количество наречено, количество ненаречено, количество несоједињено, количество писмено, количество продужено, количество просторно, количество соједињено, непознато количество, писмено, познато количество.

VI. БРОЈЕВИ: беспарно число, возможно число, вообразено число, дејствително количество, количество противно, количество супротно, невозможно число, несовршено число, отрицателно количество, паровито число, положително количество, страдателно количество, цела јединица, число, число наравно.

VII. СТЕПЕНОВАЊЕ: двоквадрат, достојинство, друго достоинство, изложитель, квадрат, квадрат несовршени, количество на достојинство подићи, кубус, пето достоинство, совршени квадрат, совршени кубус, степен, треће достоинство, четврто достоинство, число на достојинство подићи.

VIII. РАЗМЕРА: аритметическо одношеније, геометрическо одношеније, двоквадратно одношеније, изложитель одношенија, име одношенија, квадратно одношеније, кубическо одношеније, неравно одношеније, одношеније, падајуће одношеније, равно аритметическо одношеније, равно геометрическо одношеније, растеће одношеније, сложено одношеније.

IX. РАЗЛОМЦИ: именитель, неподобно разбијеније, несвојствено разбијеније, подобно разбијеније, равноимено разбијеније, разбијеније, разбијеније нечисто, разноимено разбијеније, свеопшти именитель, својствено разбијеније, числитель, чисто разбијеније.

X. ПОЛИНОМИ: вишечленно алгебраическо количество, двочлено количество, количество двочлено, количество тричлено, количество четверчлено, многочлено количество, просто количество, равноимена количества, разноимена количества, сложено количество, член полинома.

XI. ПРОПОРЦИЈЕ: вњешњи член, внутрењи член, геометрическа соразмерност, зависима соразмерност, скопчана соразмерност, сојужена

соразмерност, соразмерност, соразмерност аритметическа, средње соразмерно количество, треће соразмерно количество, член соразмерности.

XII. ЗАДАЦИ: задатак, задатак неопределен, начин, невозможни задатак, неопределан задатак, определен задатак, правило, разрешеније, рачунати, упражненије.

XIII. ДЕЉЕЊЕ: деленије, делимак, делитељ, делити, количник, остатак ко количнику, разделеније, разделити.

XIV. НАУКА: земљемерије, матесис, наука математическа, рачуница, рачуница писмена, рачуница проста, употребљена математика, чиста математика.

XV. ДЕКАДНИ СИСТЕМ: декадическа јединица, декадическа мера, десетина, десетно место, десетно разбијеније, период, периодическо десетно разбијеније.

XVI. МНОЖЕЊЕ: множитељ, производ, сочинитељ, умноженије, умножимак, умножити, чинитељ.

XVII. ОДУЗИМАЊЕ: остатак, отјати, отјатије, отузимак, разлика, умалимак.

XVIII. САБИРАЊЕ: збир, собирајема част, собраније, собрати, сума, цело.

XIX. ЛОГАРИТМИ: значица, логаритам.

Слика 1: Тематска поља математике

2.2. Порекло термиолошког система

На основу порекла, термиолошке јединице могу се сврстати у следеће групе: 1. термини домаћег порекла; 2. славенизми и славеносрбизми (хибриди); 3. термини страног порекла: а) грецизми, б) латинизми, в) оријентализми; 4. вишечлане термиолошке јединице чије су компоненте различитог порекла.

При анализи, одреднице из речника распоређене су према броју чланова унутар термиолошке јединице на следеће категорије: једночлани термини и вишечлане термиолошке јединице. У оквиру сваке подгрупе одреднице су класификоване према пореклу.

Једночлани термини:

I. ТЕРМИНИ ДОМАЋЕГ ПОРЕКЛА: више, делимак, делити, десетина, задатак, збир, значица, количник, корен, мање, начин, остатак, отузимац, правило, производ, разлика, рачунати, рачуница, ред, степен, умалимак, умножмак, умножити, цело.

II. СЛАВЕНИЗМИ: деленије, делитељ, достојинство, затворителна, земљемерије, изложитељ, именитељ, количество, множител, отјати, отјатије, одношеније, писмено, постепеност, равност, разбијеније, разделеније, разделити, разрешеније, собраније, собрати, соразмерност, сочинитељ, умноженије, упражненије, уравненије, чинитељ, числитељ, число.

III. РЕЧИ СТРАНОГ ПОРЕКЛА: *латинизам*: квадрат, кубус, сума; *грецизам*: логаритам, матесис, период; *оријентализам*: цифра.

IV. ТЕРМИНИ ЧИЈЕ СУ КОМПОНЕНТЕ РАЗЛИЧИТОГ ПОРЕКЛА: сложеница начињена од домаће основе и латинизма: *двоквадрај*; сложеница начињена од домаће основе и славенизма: *кореноизложител*.

Вишечлане термиолошке јединице:

I. ТЕРМИНИ ДОМАЋЕГ ПОРЕКЛА: знак већине, знак једнакости, знак корена, знак мањине, знак ничега, корени знак, неопредељени ред, падајући ред, пети корен, рачуница писмена, рачуница проста, четврти корен.

II. СЛАВЕНИЗМИ: беспарно число, вњешњи член, внутрењи член, возможно число, воображено число, дејствително количество, зависима соразмерност, задато количество, знак отјатија, знак отрицателни, знак подобја, знак положителни, знак равности, знак собранија, знак

умноженија, изложитељ одношенија, истинно число, количество бесконачно, количество наречено, количество ненаречено, количество несоједињено, количество писмено, количество просторно, количество противно, количество соједињено, количество тричлено, количество четворчлено, многочлено количество, невозможно число, неподобно разбијеније, несвојствено разбијеније, отрицателно количество, паровито число, подобно разбијеније, положително количество, просто уравније, просто количество, равноимена количества, равноимено разбијеније, разбијеније нечисто, разноимена количества, разноимено разбијеније, својствено разбијеније, скопчана соразмерност, сложено количество, сложено одношеније, собирајема част, сојужена соразмерност, страдателно количество, уравније више, цела јединица, цело уравније, част уравнија, число наравно, чисто разбијеније, чисто уравније, член соразмерности, член уравнија и сл.

III. ХИБРИДИ: несовршено число, совршено число и др.

IV. ТЕРМИНОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ ЧИЈЕ СУ КОМПОНЕНТЕ РАЗЛИЧИТОГ ПОРЕКЛА: *гомаћа реч* и *славенизам*: знак бесконачности, свеопшти именитељ; *славенизам* и *ірецизам*: употребљена математика; *лајинизам* и *славенизам*: квадрат несовршени; член полинома; и др.⁷

2.3. Однос регистрованог система према савременој терминологији

Коначни задатак овог истраживања представљало је утврђивање односа забележене грађе из *Аліебре* (1839) Атанасија Николића са савременим термилошким системом српског језика. Након што су издвојене, лексеме су упоређене с онима које су присутне у савременим речницима. Корпус који је послужио као огледало савременог термилошког стања престављају *Речник српској језика* (2011) и *Речник математичких ітермина* (1966) Тадије Пејовића. Термини су класификовани према следећим карактеристикама:

- I. термини који су сачували фонолошку структуру и значење;
- II. термини код којих су уочене фонолошке и/или творбене разлике; и
- III. термини који су замењени другим лексемама.

⁷ Због економичности рада, дати су само илустративни примери.

I. ТЕРМИНИ КОЈИ СУ САЧУВАЛИ ФОНОЛОШКУ СТРУКТУРУ И ЗНАЧЕЊЕ:

више (PMT: 26), делити (PMT: 35), десетина (PMT: 35), задатак (PMT: 49), збир (PMT: 50), знак једнакости (PMT: 51), знак корена (PMT: 51), изложитељ (PMT: 53), квадрат (PMT: 65), количник (PMT: 67), корен (PMT: 73), логаритам (PMT: 80), мање (PMT: 82), начин (PMT: 790), остатак (PMT: 104), пети корен (PMT: 73), правило (PMT: 115), производ (PMT: 120), разлика (PMT: 125), рачунати (PMT: 127), ред (PMT: 128), степен (PMT: 141), сума (PMT: 143), цифра (PMT: 169), четврти корен (PMT: 73).

II. ТЕРМИНИ КОД КОЈИХ СУ УОЧЕНЕ ФОНОЛОШКЕ, МОРФОЛОШКЕ И/ИЛИ ТВОРБЕНЕ РАЗЛИКЕ:

деленије (PMT: 35 – дељење), делимак (PMT: 35 – дељеник), делитељ (PMT: 35 – делилац), знак бесконачности (PMT: 51 – знак бесконачности), знак већине (PMT: 51 – знак веће), знак деленија (PMT: 51 – знак дељења), знак мањине (PMT: 51 – знак мање), знак собранија (PMT: 51 – знак сабирања), знак умноженија (PMT: 51 – знак множења), именитељ (PMT: 55 – именилац), корена изложитељ (PMT: 53 – изложилац корена), корен из количества извући (PMT: 73 – извући корен из неког броја), корен из числа извући (PMT: 73 – извући корен из неког броја), корен квадратни (PMT: 556 – квадратни корен), корен кубически (PMT: 556 – кубни корен), корени знак (PMT: 51 – знак за корен), кореноизложитељ (PMT: 53 – изложилац корена), кубус (PMT: 76 – куб), наука математическа (PMT: 90 – математичка наука), паровити корен (PMT: 556 – паран корен), разделеније (PMT: 35 – дељење), разделити (PMT: 35 – делити), разрешеније (PMT: 130 – решење), растећи ред (PMT: 128), собраније (PMT: 132 – сабирање), собрати (PMT: 132 – сабрати), умалимак (PMT: 155 – умањеник), умноженије (PMT: 86 – множење), умножити (PMT: 86 – множити), чинитељ (PMT: 170 – чинилац), член полинома (PMT: 111 – члан полинома), член реда (PMT: 128 – члан аритметичког низа).

III. ТЕРМИНИ КОЈИ СУ ЗАМЕЊЕНИ ДРУГИМ ЛЕКСЕМАМА:

аритметическо одношеније (PMT: 1099 – аритметичка размера), бесконачни ред (PMT: 1038 – бесконачна аритметичка прогресија), беспарни корен

(PMS: 556 – непарни корен), беспарно число (PMS: 802 – непаран број), вишечлено алгебраическо количество (PMS: 1309 – трином), вњешњи член (PMT: 119 – спољашњи члан пропорције),нутрењи член (PMT: 119 – унутрашњи члан пропорције), возможно число (PMS: 1123 – реалан број), воображено число (PMT: 55 – имагинаран број), геометрическа соразмерност (PMS: 1038 – геометријска пропорција), геометрическо одношеније (PMS: 1099 – размера), двоквадрат (PMT: 141 – четврти степен неког броја), двоквадратно одношеније (PMS: 1099 – четвороразмера), двочлено количество (PMT: 65 – квадрат бинорма), дејствително количество (PMS: 109 – позитиван број), декадическа јединица (PMT: 36 – децимална јединица), декадическа мера (PMT: 36 – децимална мера), десетно разбијеније (PMT: 36 – децимални запис), достојинство (PMT: 141 – степен), друго достојинство (PMT: 65 – квадрат), зависима соразмерност (PMT: 119 – два једнака спољашња члана пропорције), задатак неодреден (PMT: 49 – задатак који је немогуће поставити због великог броја непознатих), задатак са једним непознатим количеством (PMS: 489 – једначина с једном непознатом), задатак са 2, 3, 4... непозната количества (PMS: 489 – једначина са више непознатих), задато количество (PMS: 943 – позната величина), замршено урвненије (PMT: 63 – једначина у којој су непознате јединице подигнуте на различите степене), затворителна (PMT: 49 – заграда), земљемерије (PMT: 29 – геометрија), знак ничега (PMT: 51 – ознака за нулу (0)), знак отјатија (PMT: 85 – минус), знак отрицателни (PMT: 51 – знак који се налази испред сваког негативног броја), знак подобија и равности (PMT: 51 – знак приближности и једнакости), знак положителни (PMT: 26 – знак који се налази испред сваког позитивног броја), знак равности (PMT: 51 – знак једнакости), значица (PMT: 80 – цео број испред запете у логаритму), истинно число (PMS: 1123 – реалан број), истоветно урвненије (PMT: 63 – једначине чије су обе стране потпуно једнаке), квадратическо урвненије (PMT: 63 – једначина другог степена), квадратно одношеније (PMS: 1099 – дворазмера), количество (PMS: 539 – количина), количество алгебраическо (PMS: 539 – величине у математици изражене словима), количество бесконечно (PMS: 539 – бесконачна величина), количество бесконечно без конца велико (PMS: 539 – позитивна бесконачна величина), количество бесконечно без конца мало (PMS: 539 – негативна бесконачна величина), количество двочлено (PMT: 21

– бином), количество на достојинство подићи (PMT: 141 – степеновати), количество наречено (PMS: 539 – количина именована), количество ненаречено (PMS: 539 – количина неименована), количество несоједињено (PMS: 539 – количина одвојивих ентитета), количество писмено (PMS: 539 – величине у математици изражене словима), количество продужено (PMS: 539 – количина која представља скуп неодвојивих ентитета), количество просторно (PMS: 539 – количина која представља скуп неодвојивих ентитета), количество противно (PMS: 109 – супротни бројеви), количество соједињено (PMS: 539 – количина која представља скуп неодвојивих ентитета), количество тричлено (PMT: 152 – трином), количество четворчлено (PMT: 65 – квадрином), корена количество равноимено (PMT: 73 – истоимени експоненти корена), корена количество разноимено (PMT: 73 – разноимени експоненти корена), корено количество (PMT: 73 – сваки реални број који има квадратни корен), корен чисала наравни (PMT: 128 – низ бројева из којих је извучен корен, из сваког појединачно), кубическо одношеније (PMS: 1099 – троразмера), лежећа линија (PMS: 1098 – разломачка црта), матесис (PMS: 669 – хипотетичка универзална наука настала по узору на математику), многочлено количество (PMT: 111 – полином), множител (PMT: 170 – други чинилац), невозможни задатак (PMT: 49 – задатак за који не постоји решење), невозможно число (PMT: 55 – имагинаран број), неопределан задатак (PMT: 49 – задатак у којем за непознат број постоји више могућих решења), неопредељени ред (PMS: 1038 – бесконачна аритметичка прогресија), неподобно разбијеније (PMS: 1098 – разломак с различитим имениоцем), непознато количество (PMS: 807 – непозната величина), неравно одношеније (PMS: 1099 – размере које имају различите разлике и количнике, неравне размере), несвојствено разбијеније (PMS: 1098 – неправи разломак), несовршени кубус (PMT: 76 – број из којег се не може извући кубни корен), несовршено алгебраическо количество (PMT: 73 – несавршени алгебарски квантитет), несовршено корено количество (PMT: 73 – величина из које се не може извући корен), несовршено число (PMT: 60 – ирационалан број), нечисто квадратно уравненије (PMS: 1098 – разломак који садржи несавршени квадрат), определан задатак (PMT: 49 – задатак који има јединствено решење), определени ред (PMS: 1038 – коначна аритметичка прогресија), остатак ко

количнику (PMT: 35 – остатак приликом дељења), отјати (PMT: 100 – одузмати), отјатије (PMT: 100 – одузимање), одношеније (PMS: 1099 – размера), отрицателно количество (PMS: 109 – негативан број), отузимак (PMT: 155 – умањилац), падајуће одношеније (PMS: 1099 – опадајућа размера), падајући ред (PMS: 1038 – опадајући ред), паровити корен (PMT: 73 – паран број из којег се вади корен), паровито число (PMS: 109 – паран број), период (PMT: 36 – број понављаних цифри у децималном запису), периодическо десетно разбијеније (PMT: 36 – бесконачан периодичан децимални запис разломка), пето достоинство (PMT: 141 – пети степен), писмено (PMT: 51 – словни знак којим се означава нека математичка величина), подобно разбијеније (PMS: 1098 – разломак с једнаким имениоцем), познато количество (PMS: 539 – позната величина), положително количество (PMS: 109 – позитиван број), постепеност (PMT: 119 – прогресија), постепеност аритметическа (PMS: 1038 – аритметички низ), постепеност геометрическа (PMS: 1038 – геометријски низ), просто уравненије (PMS: 489 – проста једначина), просто количество (PMT: 55 – једночлани алгебарски израз), равноимена количества (PMT: 55 – математички изрази са истим величинама и експонентима), равноимено разбијеније (PMS: 1098 – разломак с једнаким имениоцем), равност (PMT: 62 – једнакост у вредности), разбијеније (PMS: 1098 – разломак), разбијеније нечисто (PMS: 1098 – разломак већи од 1), разноимена количества (PMT: 55 – математички изрази са различитим величинама и експонентима), разноимено разбијеније (PMS: 1098 – разломци с различитим имениоцем), растеће одношеније (PMS: 1099 – растућа размера), рачуница (PMT: 17 – аритметика), рачуница писмена (PMT: 13 – алгебра), рачуница проста (PMT: 17 – проста аритметика), ред достоинства (PMS: 1038 – низ бројева подигнутих на степен), ред квадратни (PMS: 1038 – низ бројева подигнутих на квадрат), ред корена квадратни (PMS: 1038 – низ бројева из којих се извлачи квадратни корен), ред корена кубически (PMS: 1038 – низ бројева из којих се извлачи кубни корен), ред кубически (PMS: 1038 – низ бројева подигнутих на куб), ред чисала наравни (PMS: 1038 – низ природних бројева), ред чисала наравни беспарни (PMS: 1038 – скуп природних непарних бројева), ред чисала наравни паровити (PMS: 1038 – скуп парних природних бројева), свеопшти именитељ (PMT: 89 – најмањи заједнички

именилац), својствено разбијеније (PMS: 1098 – прави разломак), скопчана соразмерност (PMT: 121 – спољашњи једнаки чланови пропорције), сложено количество (PMT: 111 – полином), сложено одношеније (PMS: 1099 – сложена размера), собирајема част (PMT: 132 – сабирак), совршени квадрат (PMT: 65 – квадрат који се састоји од мањих квадрата при чему сваки од тих мањих квадрата има различиту величину), совршени кубус (PMT: 76 – куб целог броја), совршено алгебраическо количество (PMT: 73 – савршен алгебарски квантитет), совршено кубическо число (PMT: 76 – број из којег се може извући кубни корен), совршено число (PMT: 73 – број из којег се може извући корен), сојужена соразмерност (PMT: 121 – спољашњи једнаки чланови пропорције), соразмерност (PMT: 121 – пропорција), соразмерност аритметическа (PMT: 121 – аритметичка пропорција), сочинитељ (PMT: 170 – број који је стални чинилац, множитељ у каквом алгебарском изразу, коефициент), средње соразмерно количество (PMT: 121 – унутрашњи чланови пропорције), страдателно количество (PMS: 109 – негативан број), треће достинство (PMS: 76 – куб), умножимак (PMT: 170 – први чинилац), употребљена математика (PMS: 669 – примењена математика), упражненије (PMT: 25 – вежба), уравније (PMS: 489 – једначина), уравније више (PMS: 489 – једначина у којој је изложитељ већи од 2), уравније другога степена (PMS: 489 – једначина другог степена), уравније првога степена (PMS: 489 – проста једначина), цело (PMT: 50 – збир), цела јединица (PMS: 109 – цео број), цело уравније (PMS: 489 – сви чланови једначине), част уравнија (PMS: 489 – величине с леве и десне стране једнакости), четврто достојинство (PMT: 141 – четврти степен), числитељ (PMT: 23 – бројилац), число (PMS: 109 – број), число на достојинство подићи (PMT: 141 – степеновати), число наравно (PMS: 109 – природни број), чиста математика (PMS: 669 – изучавање математичких концепата независно од било које апликације изван математике), чисто разбијеније (PMS: 1098 – разломак мањи од 1), чисто уравније (PMS: 489 – једначина у истом степену), член соразмерности (PMT: 121 – члан пропорције), член уравнија (PMS: 489 – елементи једначине који се сабирају или одузимају).

Међу анализираном грађом пронађено је шест терминолошких јединица које нису забележене у контролним изворима: изложитељ

отношенија, име одношенија, квадрат несовршени, равно аритметическо одношеније, равно геометрическо одношеније, треће соразмерно количество.

3. Разлози очувања/губљења термина

По извршеној анализи долази се до закључка да се математички термиолошки систем српског језика предстандардне епохе српског језика у великој мери разликује од данашњег математичког термиолошког апарата. Уочава се да су у забележеној грађи неки од термина задржали свој првобитни облик и значење, док су се неки термини потпуно изгубили. Да бисмо одговорили на питање зашто је то тако, прво се морамо запитати зашто се неки термини губе, а неки остају у употреби. Да би се добио одговор на ово питање, потребно је да се упореде: критеријум порекла, критеријум структуре и семантичко-деривациони критеријум.

3.1. Критеријум порекла

Међу забележеном грађом, присутан је велики број славенизама. Судбина тих славенизама се разликовала од термина од термина, с једне стране, термини су посрбљени, попут: *деленије* > *дељење*, *собраније* > *сабирање*, док су, с друге стране, замењени другим термином: *равносї* > *једнакосї*.

Уколико је уз домаћи термин или славенизам био присутан латинизам, у већини случајева латинизам је преовладао, на пример: *квадраї*, *кубус*, *сума* према којима је потврђено *друїо досїојинсїво*, *їреће досїојинсїво* и *збир*. Термин *квадраї* сачуван је у свом изворном облику, *кубус* у измењеном, док термин *сума* постоји и данас као синонимни термин термину *збир*. Оба имају исту употребну вредност.

Грецизми који су забележени у речнику: *лоїарїтам*, *маїесис*,⁸ *їериод* сачувани су у свом изворном облику, изузев термина *їериод*, који је сачувао своју форму, али је променио значење. Некада је означавао *број йонављаних*

⁸ Хипотетичка универзална наука по узору на математику, коју су предвидели Декарт и Лајбниц.

цифри у децималном запису, а данас означава *временски раздео, одсек времена, доба*.⁹

Напоследку, у овој анализи присутан је један оријентализам: *цифра*, сачуван у свом изворном облику и значењу.

Главни разлог опстајања позајмљеница из грчког и латинског проналазимо управо у њиховом пореклу. Интернационализми су због своје устаљености у систему, недвосмислености и транспарентности у свим језицима у којима су присутни показивали изразиту стабилност, док су славенизми – због природе развоја српског књижевног језика – били потиснути из употребе.

3.2. Критеријум структуре

Када је критеријум структуре у питању, поред модела који су уобичајени за савремени стандардни српски језик, учавамо и следећи модел – двочлану термилошку јединицу с постпонованим атрибутом, који је типичан за предстандардну епоху, на пример, *число наравно, рачуница ѿисмена, рачуница ѿросѿа*. У већини примера, атрибут је препонован: *неѿодобно разбијеније, ѿаровиѿо число, чисѿо уравненије*.

Поред постопонованог атрибута, увиђамо и замену двочланих термина једночланим: *собирајема часѿѿ > сабирак*.

Када је реч о синонимним терминима, економичност језика углавном је била пресудна. Предност се даје краћим, једночланим терминима, док су се дужи, двочлани, губили из језика: *груѿо досѿојинсѿво > сѿеѿен, количесѿво двочлено > бином*. У овом случају, можемо говорити о укрштању с критеријумом порекла, јер поред економичних, краћих термина, преовладавају и позајмљенице из латинског и грчког језика, тј. латинизми и грецизми *сѿеѿен* и *бином*.

⁹ Према РМС: 903–904.

3.3. Семантичко-деривациони критеријум

Према критеријуму који се успоставља између конкурентних термина, предност се углавном даје моносемичним терминима због језичке економичности.¹⁰

Ако постоје два термина која означавају исти појам, а притом један има више значења, превлађује онај термин који има једно значење, нпр. *гвор* : *гворац*. Термин *гвор* има значења: 1. а) раскошна палата, б) велика зграда као пребивалиште властелина, в) кућа уопште; 2. владар, његови сродници и дворани; 3. двориште, док термин *гворац* има значење искључиво племићке куће, виле.¹¹

4. Закључак

Анализа математичких термина у уџбенику *Алгебра* Атанасија Николића (1839) јасно показује колико се термилошки систем предстандардне епохе разликује од термилошког система стандардног српског језика. Ако бисмо упоредили забележену грађу с тренутним стањем у језику, увидели бисмо да је дошло до богаћења термилошког система српског језика у односу на предстандардну епоху.

Када је реч о анализи порекла, најфреквентнији су славенизми са 99 термина, затим термилошке јединице чије су компоненте различитог порекла (91), термини домаћег порекла (26), речи страног порекла (7) и напоследку, најмање фреквентни – хибриди (2).

¹⁰ Појава која означава тежњу језика да буде што једноставнији, економичнији.

¹¹ Према РСМ: 632–633.

Слика 2: Порекло математичке терминологије

У погледу односа регистрованог система према савременој терминологији, посведочена грађа подељена је на следеће категорије: термини који су сачували фонолошку структуру и значење (28), термини код којих су уочене фонолошке и/или творбене разлике (31) и термини који су замењени другим лексемама (180). Од укупно 225 термина, шест није пронађено у контролним изворима.

Слика 3: Однос регистрованог система према савременој терминологији

Ако се постави питање утврђивања разлога за очување једних и губљење других термина, уочава се да је језичка економичност¹² имала веома важну улогу у стварању савременог терминолошког система из области аритметике, односно математике у српском језику. У погледу порекла, очекиван однос је потврђен: славенизми су потиснути из језика, а интернационализми су се сачували.

¹² Тежња за што већим смањењем напора у говору употребом најмањег броја језичких јединица (фонема, слогова, речи, или реченица) у складу с потребама комуникације; изостављање, сажимање и скраћивање израза да се с мањим утрошком средстава постигне исти или бољи ефект.

ИЗВОР

Николић, Атанасије (1839). *Алгебра*, Београд: Књажеско српска књигопечатња.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора, Слађана Кнежевић (2007). Терминологија из области аритметике у једном препису дела *Новая сербская арифметика* Василија Дамјановића из 1790. године. *Прилози проучавању језика*. Нови Сад: Филозофски факултет. 38: 69–92.
- Бјелаковић, Исидора, Љильана Суботић (2011). Концепција дијахронијског термилошког речника. Лексикологија, ономастика, синтакса. *Зборник у част Горгани Вуковић*. Нови Сад: Филозофски факултет. 149–162.
- Бјелаковић, Исидора (2013). Елементи микроструктуре дијахронијског термилошког речника. *Језици и културе у времену и простору. Тематски зборник*. Снежана Гудурић и Марија Стефановић (ур.). Нови Сад: Филозофски факултет. II/2: 231–242.
- Бјелаковић, Исидора (2016). Лексика славеносрпског језика. *Књижевности и језик*, LXIII/1–2: 31–47.
- Бјелаковић, Исидора, Ирена Цветковић Теофиловић. Макроструктура и микроструктура Речника славеносрпског језика (огледна свеска). *Речник славеносрпског језика. Огледна свеска*. И. Бјелаковић, И. Цветковић Теофиловић, А. Милановић (ур.). Нови Сад: Матица српска. 17–32.
- Бјелаковић, Исидора Г. Синонимија у терминологији код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и астрономија). *Словенска терминологија данас*. Београд: САНУ. Научни скупови. Књига CLXVII. Одељење језика и књижевности. Књига 28. Ур. Предраг Пипер и Владан Јовановић. 2017. 305–315.
- Бјелаковић, Исидора. Друштво српске словесности и проблем израде терминологије. *Књижевности и језик у Друштву српске словесности*. Београд: САНУ. Научни скупови. CLXVIII. Одељење језика и књижевности. Књига 29. Ур. Злата Бојовић. 2017, 61–76.
- Бјелаковић, Исидора (2017). *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и географија)*. Нови Сад: Два пера. <http://www.dvapera.rs/resursi/Isidora-Bjelakovic-Terminologija-kod-Srba.pdf>
- Бугарски, Ранко (1996). О вредновању термина. *Стандардизација терминологије*. Београд: Српска академија наука и уметности. 25–28.
- Винавер, Н. (1996). О терминологији: између праксе и теорије. *Стандардизација терминологије*. Београд: Српска академија наука и уметности. 21–24.

- Галаксија нова (2018). *Kralj srpske matematike*. Преузето 19. октобра са адресе: <https://galaksijanova.rs/kategorija/srpski-panteon/>.
- Гортан Премк, Даринка (1988). О месту термина у лексичком фонду. *Научни састајанак славистија у Вукове дане. Терминологија- теорија и њаркса*. Београд, 18/1: 15-21.
- Гортан Премк, Даринка (1991). О термилошким јединицама и њиховој обради у Речнику САНУ. *Наш језик*. Београд. XXIX/1-2: 49–54.
- Грицкат, Ирена (1964). Покушаји стварања српске научне терминологије средином прошлог века. *Наш језик*. XIV.н.с. Св. 2–3. 131–140.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Дудок, Мирослав (1996). Термин и текст. *Стандардизација терминологије*. Београд: Српска академија наука и уметности. 17–20.
- Ивић, Павле (1980). Развој терминологије у језику средњовековних Срба. *Глас САНУ*. CCCXXV. Одељење језика и књижевности. Књ. 11. Београд. 63–70.
- Ковач, Мирјана (2019) *Рене Декарт у алгебри и његов допринос развоју математике*. Дипломски рад. Природно-математички факултет.
- Мала енциклопедија Просвета (1978). [Бихаљи-Мерин, Ото, Борислав Благојевић и др.]. Београд: Просвета.
- Пејовић, Тадија (1966) *Речник математичких термина*. Београд. http://elibrary.matf.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/3924/recnik_visejezicni.PDF?sequence=3.
- Речник српскога језика (2011). Нови Сад, Матица српска.

*

- Karadža Garić, Mevlida (1979). *Višestrukosti u nastavno-naučnoj terminologiji i njihova upotreba u školama SRBiH*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost.
- Macanović, Ana (2018). *Srpska jezikoslovna terminologija u 19. veku*. Beograd: Institut za srpski jezik.
- Petković, Ljiljana (2010). *Matematički simboli i termini*. Niš: Mašinski fakultet.
- Šipka, Danko (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.
- [Šipka, Milan] (1979). *Školski rječnik terminoloških višestrukosti. Istorija (povijest) i geografija*. Sveska 2. Sarajevo: Institut za jezik i književnost u Sarajevu. Odjeljenje za jezik.
- Velika opšta ilustrovana enciklopedija *Larousse* (dopunsko srpsko izdanje). Mono i Manjana, Beograd, 2010 (1096–1097).

Vesna Stojković

MATHEMATICAL TERMINOLOGY IN *ALGEBRA* BY ATANASIJE NIKOLIC
(1839)

Summary

This paper analyzes the mathematical terminology from the mathematical Algebra manual by Atanasije, Nikolic from 1839. In addition to the basic data related to the concept of terminology and the development of the given scientific fields, the paper also contains data on the author and the language in which the text was written. The excerpted material refers to the mathematical terms and it is presented in the form of a dictionary, with notes on lexicographic processing. The analysis conducted in the paper refers to the origin and structure of words. The noted terminological system was compared with the terminological system of the modern Serbian language in the field of mathematics, in order to determine the reasons for the preservation and / or loss of certain terms.

KEY WORDS: terminology, terminological system, dictionary, mathematics, 19th century.

Мср Весна Стојковић
Гимназија „Јован Јовановић Змај”
Нови Сад
Република Србија
vstojkovic97@gmail.com

МОДАЛНА ЗНАЧЕЊА ГЛАГОЛА *ИМАТИ*¹

Овај рад се бави модалним значењима глагола *имати*. Његов циљ је да представи различите врсте модалних значења овог глагола: деонтичко, динамичко и епистемичко модално значење, а наводе се и различити типови исказа у којима се он јавља у оквиру сваког модалног значења. У раду се прво представља класификација модалних значења на основу које су анализирани примери из корпуса. Предочава се речничка обрада глагола *имати* у најважнијим речницима српског језика и досадашња запажања о модалним значењима овог глагола у литератури. Затим се представљају уочене врсте модалних значења и типови исказа у којима се она јављају. Уочавају се посебне стилске и прагматичке вредности модала *имати* у односу на друге модале са којима ступа у синонимске односе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: глагол *имати*, модални глаголи, деонтичка модалност, динамичка модалност, епистемичка модалност.

1. Увод

1.1. Предмет и циљеви рада

У овом раду бавимо се модалом² *имати*, тј. врстама његових модалних значења и типовима исказа у којима се они јављају. Представићемо досадашња запажања о модалним значењима глагола *имати*, као и његову речничку обраду у нашим најважнијим речницима. Поред тога, осврнућемо се и на његову стилску вредност.

¹ Овај рад представља један део мастерског рада одбрањеног на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2020. год. под менторством доц. др Јована Чудомировића.

² Модал је термин који користи Б. Хансен (Hansen 2007). Синониман је изразу *модални глагол* који се користи у нашој литератури.

1.2. Корпус и теоријски оквир

Примери су углавном ексцерпирани из Корпуса савременог српског језика, верзије СрпКор2013, затим из паралелног корпуса Парколаб, а одређени примери су из белетристике, укључујући и два драмска текста. Неколико примера је ексцерпирано из два закона, а јављају се и примери из *Разговорног српскохрватског језика* (Savić – Polovina 1989). Примери припадају различитим функционалним варијететима и потичу из различитих периода.

Ослонићемо се на класификацију модалних значења Ф. Палмера (Palmer 2001²) и поделу исказа Џ. Серла (Searle 1976). Деонтичка модалност се, према Ф. Палмеру (Palmer 2001²: 9–10), односи на дозволу и обавезу која потиче од спољашњег (деонтичког) извора. Поводом овога Џ. Серл (Searle 1976: 11) говори о директивима.³ Разликују се два типа директива. Први тип директива Ф. Палмер означава као комисив⁴ (енгл: Comissive), а други као облигатив (енгл: Obligative). Комисив означава дозволу (1), а облигатив наређење (2).

Смеш/можеш да идеш сага (превод аутора).⁵

Мораш да идеш сага (превод аутора).⁶

Ф. Палмер (Palmer 2002²: 76–77) издваја две врсте динамичке модалности: ону која изражава способност и ону која подразумева

³ Директиви су тип исказа чија се илокуциона поента састоји у томе да њима говорник покушава навести саговорника да уради нешто. Смер саображавања (енгл. *direction of fit*) је такав да се стварност саображава речима, а изражено психолошко стање (енгл. *sincerity condition*) је говорникова потреба (жеља или прохтев) (Searle 1976: 11).

⁴ Треба разликовати Серлов (Searle 1976: 11) термин *комисив*, којим се означава посебна врста говорних чинова (обећања, опкладе, претње и сл.), од Палмеровог термина *комисив*, којим се означава подврста директива.

⁵ *You may/can go now.*

⁶ *You must go now.*

спремност, из чега проистичу два типа исказа – абилитиви (енгл: Abilitive) и волитиви (енгл: Volitive).⁷ Илуструје их овим примерима:

*Моја судбина је у мојим рукама. Моју сам да усїем у живоїу или да їа уїроїасїим.*⁸

*Шїо не одеи да видиш хоће ли їе Марїин їусїїїїї да осїанеи?*⁹

Може да исїрчи миљу за мање од чеїири минуїа (способност).¹⁰

Може да їобегїне (ништа га не спречава).¹¹

У динамичку модалност Ф. Палмер сврстава и тип значења који назива „неутралном” или „циркумстанцијалном” модалношћу (Palmer 1986: 102, према Trbojević-Milošević 2004: 26). Ово значење илуструје примерима:

*Морайїе одмах гоћи.*¹²

*Морайїе одмах кренуїи ако желїїе да сїїїїїїе кући їре кише.*¹³

Епистемичка модалност, заједно са евиденцијалном модалношћу, према Ф. Палмеру (Palmer 2001²: 24), припада пропозиционој модалности; и један и други тип модалности се односе на говорников став према истинитости, тј. фактуалности исказа. Епистемичком модалношћу говорник изражава свој суд о фактуалном статусу исказа, док уз помоћ евиденцијалне модалности пружа доказ о томе.

У оквиру епистемичке модалности постоје три типа суда која су честа у језицима. Једним се изриче несигурност (спекулатив), други је закључак изведен на основу видљивог доказа (дедуктив), а трећи представља закључак који је изведен на основу онога што је општепознато (асумптив). Ф. Палмер је спекулатив, дедуктив и асумптив илустровао следећим примерима:

⁷ За значење које се исказује волитивима П. Пипер употребљава термин *оїїаїїїїїна модалносї* (Пипер и др. 2005: 642), а Д. Звекић–Душановић (2008: 190) *унуїраишњи їодсїїїцај*, који дефинише као „оно модално значење у којем је у првом плану садржај жеље, воље, потребе говорника/субјекта, при чему он нема за циљ да анимира саговорника, тј. не постоји елемент каузације”.

⁸ *My destiny's in my control. I can make or break my life myself.*

⁹ *Why don't you go and see if Martin will let you stay?*

¹⁰ *He can run a mile in under four minutes* (ability).

¹¹ *He can escape* (there is nothing to stop him).

¹² *You must come here at once.*

¹³ *You must go now if you wish to get home before the rain.*

*Џон би мо̄ао*¹⁴ *бӣи* у својој канцеларији.¹⁵ (Говорник није сигуран да ли је Џон у канцеларији)

*Џон мора да је у канцеларији.*¹⁶ (Говорник износи чврсто заснован суд да Џон јесте у канцеларији, изведен на основу доказа, на пример, светло у канцеларији је укључено, Џон није код куће итд.)

*Биће да је Џон у својој канцеларији.*¹⁷ (Суд је заснован на ономе што је општепознато о Џону, на пример, да увек почиње да ради у осам, да је радохоличар итд.)¹⁸

2. О модалним значењима глагола *има̄и* у литератури и речницима

У србистичкој литератури било је речи о различитим модалним значењима модала *има̄и*. А. Белић (²2006: 445) наводи како се за образовање футура употребљава глагол *има̄и* с инфинитивом, уз напомену да овај футур још чува извесно модално значење, и наводи примере у којима је *има̄и* синониман модалу *мора̄и*. Јован Вуковић (1954) примећује модална значења овог глагола каква имају модални глаголи *ӣреба̄и*, *мора̄и* и *сме̄и*. Према И. Грицкат (1961: 75), футурска конструкција са глаголом *има̄и* има примесе модалности која у себи садржи прелазе ка глаголима *мора̄и*, *ӣреба̄и* (посебно у смислу благе наредбе или упутства), *сме̄и* и *мо̄и* (у смислу вероватноће; у смислу претпоставке да је нешто сигурно тако). П. Мразовић (Mrazović – Vukadinović 2009: 181–188) наводи да се модални глагол *има̄и* употребљава у значењу ‘требати’ и ‘морати’. Наводи и значење намере, али тада *има̄и* не сматра модалним, већ

¹⁴ У оригиналном примеру употребљен је модал *мау*. У српском језику не постоји модал који би сам по себи био одговарајући преводни еквивалент, па је зато у преводу употребљен модал *мо̄и* у потенцијалу, јер овај глаголски облик утиче на то да се модалом означи мањи степен вероватноће.

¹⁵ *John may be in his office.*

¹⁶ *John must be in his office.*

¹⁷ *John'll be in his office.*

¹⁸ „The first indicates that the speaker is uncertain whether John is in his office. With the second, the speaker makes a firm judgment, on the basis of evidence, e.g. that the office lights are on, that he is not at home, etc. With the third, the judgment is based on what is generally known about John, e.g. that he always starts at eight, that he's a workaholic, etc. (a reasonable conclusion) (F. Palmer 2001²: 25)”.

модалитетним глаголом.¹⁹ Н. Јанићијевић (Јанићијевић 2016: 172) указује на то да *има̄ти*, поред деонтичког, има и епистемичко значење, попут предвиђања, претпоставке и уверености у извршење будуће радње. Увид у то које су све врсте модалног значења до сада уочене дају посебно речници. Углавном се за описивање модалних значења модала *има̄ти* користе синонимни модала.

У нашим најпознатијим речницима, посебно у РСАНУ и РЈАЗУ, посвећено је доста пажње модалним значењима модала *има̄ти*. Иако се у литератури често наводи да модал *има̄ти* није довољно истражен, описи значења који су дати у речницима и синоними који се наводе показују да су лексикографи уочили сва модална значења модала *има̄ти*. Потврде модалних значења модала *има̄ти* која се могу наћи у овим речницима добра су подлога за анализу модала *има̄ти*.

У РСАНУ, поред описних дефиниција, користе се и синоними модала *има̄ти* у датим примерима: глаголи *мора̄ти*, *сме̄ти*, *желе̄ти* и *намерава̄ти*. У РМС модална значења глагола *има̄ти* дефинисана су искључиво помоћу синонима. То су глаголи и изрази: *желе̄ти*, *намерава̄ти*, *бӣти* *јо̄ш*ов, *вољан*, *ӣреба̄ти*, *мора̄ти*, *бӣти* *обавезан*. Модална значења глагола *имати* у РМС подељена су на две групе – једна припадају динамичкој, а друга деонтичкој модалности. Речник ЈАЗУ, као историјски речник, даје увид у развој значења глагола *има̄ти*, што важи и за модална значења овог глагола. Поред тога што бележи различита модална значења, у речнику су представљене и одређене архаичне конструкције са модалом *има̄ти* (нпр. *има̄ти* *има̄ти*), са којима се не можемо сусрести претражујући корпус савременог српског језика. Посебно је значајно што се уз значења која има модал *има̄ти* у потврдном облику обрађују и његова значења у одричном облику.

¹⁹ Модалитетни глаголи се од модалних разликују по томе што се код модалитетних глагола одредбе (темпоралне, локалне, узрочне и др.) чешће јављају у оквиру конструкције *га* + презент, што је код модалних глагола немогуће (уп. *Он је мислио да данас оде.* и **Он је морао да данас оде.*) (Mrazović – Vukadinović 2009: 190–192).

3. Модална значења модала *има̄ӣи*

У литератури се обично говори о деонтичком значењу модала *има̄ӣи* (Hansen 2007; Јаниčićевић 2016). Други аутори наводе како је модални глагол *има̄ӣи* синониман глаголима *ӣреба̄ӣи*, *мора̄ӣи* и *сме̄ӣи*, а описују модално значење тако да је јасно да се ради о деонтичкој модалности (Вуковић 1954; Грицкат 1961; Mrazović – Vukadinović 2009). А. Белић је једини аутор који као синоним за модални глагол *има̄ӣи* наводи само *мора̄ӣи* (Белић 2006²: 445). Мање аутора говори и о неким другим значењима: И. Грицкат (1961) и Н. Јанићијевић (Јаниčićевић 2016) говоре о епистемичком значењу, а П. Мразовић (Mrazović – Vukadinović 2009) о значењу намере глагола *има̄ӣи*, што би према Палмеровој класификацији било оно динамичко значење које се изражава волитивима. Из овога се да закључити да је сигурна чињеница да *има̄ӣи* означава деонтичку модалност.

3.1. Деонтичка модалност

3.1.1. Деонтички извор

За деонтичку модалност карактеристично је да постоји извор од којег потиче деонтичка нужност или деонтичка могућност. У примерима са модалом *има̄ӣи* могу се уочити два типа извора. Један тип извора су правила различите врсте (закони, прописи, друштвене норме итд.).

Писмено за које је у овом закону одређено да се има лично дос̄та̄вӣӣӣ ӣреда̄је се не̄ӣосредно лицу коме је ӯӣуђено. (Закон о прекршајима, СрпКор2013)

Јеврејин је ухваћен у ӣревари ӣ позован ӣред комисију која је имала на лицу мес̄та да ис̄ӣӣӣа вреднос̄ӣ ка̄ӣрана. (Прича о везировом слону, СрпКор2013)

А ако си іос̄ӣ, онда і̄о има и да ис̄іос̄ӣіујеш, бре, і̄а дај реци. (Патрљак, СрпКор2013)

3.1.2. Други тип деонтичког извора је особа с ауторитетом, односно, говорник који има друштвену моћ, која му дозвољава да обавезује саговорника на нешто или да му нешто (не) дозвољава.

А і̄и, ако си іор̄і̄ир, мораш да знаш да, кад видиш і̄акво̄і човека, имаш да звиждиш не часећи ни часа. (Мајстор и Маргарита, стр. 95)

Е нећеш се овоіа іӯі̄а извући, има да час̄ӣӣш за уна̄ӣређење. (Цигански нож, СрпКор2013)

Има да се сакрије! (У потпалуљу, СрпКор2013)

Ф. Палмер запажа да је често говорник тај који даје дозволу или намеће обавезу адресату (Palmer 2001²: 10). Међутим, у овим примерима модални извор није нужно и говорник (тренутни). Разликују се примери у којима говорник, изговарајући исказ, обавезује на нешто или забрањује нешто (18) од примера којима се саопштава исказ са деонтичким модалним значењем чији извор није говорник (19).

Не само ти, већ нико од мене нема да се стиди и боји (Ташана, СрпКор2013).
Сам шеф послао је још од раног јутра човека који има да је изгледа (Африка, СрпКор2013).

У првом примеру говорник је деонтички извор јер он намеће обавезу. У другом примеру неко други, у реченици означен синтагмом *сам шеф*, наметнуо је обавезу, а овим исказом се она описује, али се никоме не намеће. Другим речима, први исказ је перформативан, док је други исказ описан.²⁰

3.1.2. Деонтичко значење

Модал *имати* се употребљава за изражавање само једног типа деонтичког значења – деонтичке нужности. То значи да се он не може употребити за дозволу, али се употребљава у исказима којима се изриче обавеза.

Ф. Палмер у оквиру деонтичке модалности разликује исказе којима се саговорнику намеће обавеза, од оних којима говорник сам себи намеће обавезу (Palmer 2001²: 10). Према томе, ови искази се разликују по смеру деонтичког импулса – у првима, деонтички импулс се креће од говорника ка саговорнику (директиви), док је у другима усмерен на самог говорника (комисиви). Сви искази са модалом *имати* су директиви, а пошто се њиме не

²⁰ Посебан случај би представљао исказ у коме говорник саопштава адресату да му је неко други наметнуо одређену обавезу (или забрану). То значи да је говорник, који је деонтички извор, већ изрекао обавезу или забрану, а тек захваљујући другом говорнику, она доспева до адресата. Питање је да ли би се овакви искази сматрали описнима јер, иако на неки начин говорник у улози преносиоца обавезе односно забране описује ситуацију, његов исказ је и перформативан. Нисмо наишли ни на један такав пример у грађи, мада они засигурно постоје и гласили би отприлике овако: „Иван ти је рекао да одмах имаш да дођеш!”.

може означити деонтичка могућност, сви примери спадају у једну врсту директива – облигативе. Деонтичка модалност може бити јака и слаба зато што постоје различити степени облигаторности. Ова разлика се у српском језику испољава употребом два модала којима се може означити деонтичка нужност, а то су *морати* и *итребаити*. Као што то наводи П. Новаков, модал *морати* подразумева већу снагу модалности него модал *итребаити* (Novakov 2015: 444). Када је реч о деонтичкој модалности, *морати* означава виши степен облигаторности него *итребаити*.

За модал *имати* Б. Хансен (Hansen 2007: 37) наводи да се њиме означава висок степен облигаторности („strong obligation”). Заправо, то је једино модално значење које аутор приписује глаголу *имати*, због чега га проглашава семимодалом јер не испуњава критеријум модалне полифункционалности. Према овоме, модал *имати* би био значењски ближи модалу *морати* него *итребаити*. У нашој литератури, међутим, постоје различита мишљења у том погледу. И. Грицкат је једини аутор који експлицитно каже да глагол *имати* може да буде значењски близак глаголу *итребаити* „у смислу благе наредбе или упутства” (Грицкат 1961: 75). То би значило да се модалом *имати* може означити нижи степен облигаторности. Своју тврдњу ауторка поткрепљује следећим примерима (Исто):

Zatoj se govori da istup ne ima imiti odstupa. (RJA, s. v. imjeti, Polj, statut)

Dohodak koji imaju davati. (RJA, Mon. serb.)

Pastir od stada svoga ima pomñu imati. (RJA, Mon. croat)

Srce plemenito truda nima se strašiti. (RJA, Glavinić)

Patos ima biti izrađen od betona. (Novo sanitet. zakonodavstvo V, Vgd., 1930, 155)

Међутим, ниједан од ових примера није такав да се у њему уместо модала *имати* може употребити искључиво модал *итребаити* који означава деонтичку нужност. У примеру (20), уместо модала *имати* долази у обзир модал *смеити* зато што је модал *имати* у одричном облику. У примерима (21), (22) и (24) не може се искључити модал *морати* као синоним модала *имати*. Пример (23) илуструје динамичко, а не деонтичко модално значење. Према томе, ниједан од ових примера није чврст доказ да *имати* може означавати низак степен облигаторности. Такве примере нисмо успели да пронађемо ни

у нашој грађи, док постоје примери у којима модал *има̄ти* несумњиво означава висок степен облигаторности. Наводимо неке од њих.

„Има да ја ошвориш!“, одлучила је *џрија̄ӣељица Траиловић*. (Политикин културни додаци (2000), СрпКор2013)

„Ту си села, имаш да њоједеш.“ То нема код ње... (Savić – Polovina 1989: 112)

А ти, ако си њор̄џир, мораш да знаш да, кад видиш њакво̄и човека, имаш да звиждиш не часе̄ћи ни часа. (Мајстор и Маргарита, стр. 95)

Висок степен облигаторности у овим примерима уочава се из начина на који се говорник обраћа саговорнику и/или начина на који представља ситуацију. За примере у којима нема показатеља високог степена облигаторности можемо само да кажемо да модал *има̄ти* означава висок или низак степен облигаторности. Иако нема примера у којима уместо њега може да стоји искључиво модал *џребай̄ти*, много је примера у којима могу да га замене модали *морай̄ти* и *џребай̄ти*. Међу њима има примера у којима је модал *џребай̄ти* чак вероватнија замена модала *има̄ти*.

Тек њада нас̄јаје велика све̄џковина у којој, овај, везан за жр̄џву, има да ӣра. (Африка, СрпКор2013)

Човек Карлос, који је имао да ми ја донесе, није мо̄ао јер му се жена разболела. (Људи говоре, СрпКор2013)

Премда њене речи нису имале буквални смисао, оне су несвесно убедиле ош̄пале да је џрво на њој да она рашчис̄ти оно ш̄џо има да се рашчис̄ћава. (Са силама немерљивим, СрпКор2013)

Дакле, разликујемо три групе примера у којима модал *има̄ти* означава деонтичку модалност. За највећи број примера се не може рећи да ли је његово значење ближе значењу модала *морай̄ти* или модала *џребай̄ти*. Затим, постоје примери у којима је очигледно да је степен облигаторности висок и да се тако и представља, па уместо модала *има̄ти* може да стоји искључиво модал *морай̄ти*. И на крају, ту су примери у којима не можемо да искључимо модал *морай̄ти* као замену модалу *има̄ти*, али има показатеља да је значење модала ближе значењу модала *џребай̄ти* него модала *морай̄ти*. Према томе, иако се не слажемо са Хансеновом тврдњом да је *има̄ти* семимодал, јер је његово значење искључиво деонтичко, слажемо се да он типично означава висок степен облигаторности.

То објашњава његову употребу у разговорном варијетету за изрицање захтева. Из примера које наводимо видимо да приликом употребе модала *има̄ти* за изрицање захтева говорник не персира саговорнику, а ови примери су и експресивни. Не примењује се ниједна од стратегија учтивости којом би се смањило наметање чина који прети образу (в. Brown – Levinson 1987).

Е нећеш се овога љуџа извући, има да час̄иши за уна̄ређење. (Цигански нож, СрпКор2013)

Ту је „џиројка”, узећемо ие у срегу Милан и ја, и имаш бо̄ме да касаш, да све лей̄иши... (Кроника паланачког гробља, СрпКор2013)

А ии, ако си љор̄иш, мораш да знаш да, кад видиш иако̄и човека, имаш да звиждиш не часећи ни часа. (Мајстор и Маргарита, стр. 95)

Према томе, употреба модала *има̄ти* за изрицање захтева ограничена је на ситуације у којима говорник има друштвену моћ над саговорником или су они довољно блиски да њихова комуникација дозвољава наметање чина који прети образу на овај начин.

Означавање високог степена облигаторности је разлог за његову употребу и у административном варијетету, у ком је модална конструкција са модалом *има̄ти* и допуном у облику инфинитива препознатљив стереотипни израз. Изабраћемо само неке од примера.

Члан већа који је љри иасању о коме ранијем иишању остиао у мањини не може се уздржа̄иши од иасања о иишању о коме се има доцније одлучӣиши. (Закон о парничном поступку, СрпКор2013)

Писмено за које је у овом закону одређено да се има лично дос̄тавӣиши иредаје се нејосредно лицу коме је ујућено. (Закон о прекршајима, СрпКор2013)

Првенс̄ивено се имају накнадӣиши износи ис̄лаћени из средс̄тава суда. (Закон о парничном поступку, СрпКор2013)

Иако модал *има̄ти* означава искључиво висок степен облигаторности када се употребљава за деонтичку модалност, модал *моратӣи* није једини његов синоним. Други модал коју му је синониман јесте *сме̄иши*, али једино када се модал *има̄ти* употребљава у одричном облику.

„Никакије на̄ражденија, Шевич нема да иражи, мени!” (Друга књига сеоба, СрпКор2013)

За дебелу и веселу муш̄терију нема да не знаш. (Ноћни уметници, СрпКор2013)

И нема да си уморан. (Ноћни уметници, СрпКор2013)

Значење које се означава модалом *имати* у овим примерима и даље је деонтичка нужност. Иако се овим исказима врши говорни чин забране, они и даље спадају у директиве, и то облигативе. Разлика у односу на претходно наведене примере у томе је што се овим исказима саговорници обавезују да нешто не учине.

3.2. Динамичка модалност

Модал *имати* са динамичким модалним значењем може се налазити само у једном типу исказа – у волитивима. Ови искази су разлог што П. Мразовић сматра да глагол *имати* може значити исто што и *намераваћи* (Mrazović – Vukadinović 2009: 181). Глагол *намераваћи* је могућа, али не једнако вероватна замена као модал *хитети*. У скоро свим примерима уместо модала *имати* може да се употреби *хитети*. У примеру (40) он не би имао значење једнако модалу *имати*. У њему говорник изражава решеност каква се изражава модалом *имати* и ниједним другим модалом. Сматрамо да појам хтења најбоље описује динамичко значење модала *имати*.

Е ал раме ми сад сџварно већ ишићи, јебоије, шишка ова кеса из самшике, а бојами и шио йола леве руке шио мора да сџиска йрошезу йод мишком, ал има да сџејнем зубе и да шио ииноришем и да йрођем йоред једриличарској клуба и сџазице шио води уз Пен Динас, де живи једнооки лисац и де је онај бејонски бункер из Друјој свејској рајиа, и онда сам шиу йред враиима, дај, фала боју у йичку, коначно сам код куће. (Патрљак, СрпКор2013)

Ако имаје да се шужсије на Минореа, ево ја Миноре, узмије Минореа, шиуције се са Минореом! (Урсула Мируе, Парколаб)

Госјодин-Вићо, браије, ши шиако лгедаш човека у очи као да имаш нешио да му кажеш, а шио може збунити и највећеј говорника. (Изабране комедије и драме, стр. 220)

Па имао бих да вам кажем. (Изабране комедије и драме, стр. 220)

Имам с шобом да разјоварам. (Госпођица, стр. 147)

Модалом *имати* се може изразити још једна врста динамичког значења, а то је оно значење које Ф. Палмер означава као „неутрална” или „циркумстанцијална” модалност (Palmer 1986: 102, према: Milošević-Trbojević 2004: 26). Има чак 69 примера с овим значењем.

А ко се зашћкао у ово Целалијино време да живи, има да бира једно од шћої двоїа. (Прича о везировом слону, СрпКор2013)

Наравно, наша жеља је медаља и ако је освоји имаћемо да решавамо сладак љроблем – како наирадишћи освајање олимћијске, медаље... (Политика (7. 9. 2000), СрпКор2013)

Чак и кад човек има да живи и умре у Хуеншћи и иначе. (Људи говоре, СрпКор2013)

Аналогно значењу модала *имайшћи* у примерима са деонтичком нужношћу, контекст дозвољава и модале *шћребашћи* и *морайшћи* у већини примера, али нема ниједног примера у којем уместо модала *имайшћи* може да стоји само модал *шћребашћи*. У следећих неколико примера модал *имайшћи* означава висок степен динамичке нужности, па се у њима уместо њега може употребити само модал *морайшћи*:

Не, ја имам да осћанем у зїради у којој се силом шћрави дућан за кушће којих нема, у селу у којем су шћолели само усцјани ваздух и небо, у друшћиву црнца који се и сам шћу осећа шћућ и очајан. (Африка, СрпКор2013)

И онда би ошћшћ имао да умреш, и ошћшћ би желео да се шћнова родшћ да би ошћшћ шћолегдао и шћако редом. (Људи говоре, СрпКор2013)

Где је коза везана, шћу има и да шћасе. (Кроника паланачког гробља, СрпКор2013)

Мислим на шћубишћак средшћшћећ шћоложаја, који су имали да истћрше. (Мостови: часопис за преводну књижевност Удружења књижевних преводаца Србије (број 100), СрпКор2013)

Још је бесмисленија сшћуација са изборима на којима би Срби, уколико би учесћивовали, имали да бирају, не срћске шћредсћавнике, већ између Рушове и Тачија, или још шћоре ако уошшћше, како најављују, не учесћивују на изборима. (Политика (17. 9. 2000), СрпКор2013)

Уосћалом, нису зарад шћоїа само ни Бришћанци имали да се одрекну својих шћрадиција. (Политика (17. 4. 2000), СрпКор2013)

Ви можда шћоїаћашће да ја не шћришћадам себи, да морам живешћи за своје шћријашћеље, и да ћу шћако имайшћи да шћодносим уједно и смршћну сшћуден и јаде живошћа. (Војвоткиња де Ланже, Парколаб)

Мислим да се Машћрјошћ све морало чиншћи као безшћранична нешћрсшћојностшћ и да ће имайшћи да издржи самршћни сшћрах. (Зли дуси, СрпКор2013)

За разлику од директива, перформативних исказа, ови искази су описни. Степен облигаторности у описним исказима процењујемо анализирајући саму ситуацију која се описује, док су у перформативима

постојали другачији, посредни показатељи. Изузев у примеру (50), модализоване ситуације су изразито неповољне, на основу чега закључујемо да се модалом *има̄ти* у овим примерима означава искључиво висок степен облигаторности. Полазимо од тога да се овакве ситуације реализују зато што морају да се реализују. У примеру (50) смисао целог исказа је показатељ високог степена облигаторности, а не природа саме модализоване ситуације.

3.3. Епистемичка модалност

Према И. Свитсер (Sweetser 2002²: 50), епистемичка значења су проистекла из деонтичких и динамичких значења метафоричким проширењем. Ово се објашњава тиме што имамо обичај да о унутрашњем, менталном свету говоримо користећи изразе који примарно означавају појаве из спољашњег света, а унутрашњи свет је метафорички структуриран као паралела спољашњем свету. Према томе, процесе закључивања посматрамо као да су подвргнути принудама, обавезама и другим модалитетима, као што су наше радње у стварном свету под утицајем модалитета исте врсте.

Из овога следи да оно што је речено о деонтичком и динамичком значењу модала *има̄ти*, донекле важи и за епистемичко значење овог модала. Речено је да модал *има̄ти* типично означава висок степен деонтичке и динамичке нужности. То нам наговештава снагу силе која наводи на закључивање у епистемичком домену. Модал *има̄ти* се зато не може употребити у спекулативима, типу исказа у којем говорник изражава само своју претпоставку. Јавља се у друга два типа исказа – дедуктивима и асумптивима. Ови искази се разликују по томе шта наводи говорника на закључак. У дедуктивима је то видљив доказ, а закључак који се изражава асумптивом изведен је на основу општепознатих чињеница. Ови искази се могу, али не морају, разликовати по степену уверености говорника у закључак. Степен уверености зависи од тога колико је видљивих доказа односно општепознатих чињеница и какви су они. Он је свакако нижи у спекулативима него у дедуктивима и асумптивима.

Пронашли смо тек три примера с епистемичким модалним значењем, од којих су два примера асумптиви, а један је дедуктив (56):

Само да би био један дан гуже са мношћом он је преузео на себе да ме преведе у Сикасо, и због тога има да учини неки стотина километара, шерајући једанаест сати по шери, који има да, до крајности, изнури и његову јакошћу и његову машину. (Африка, СрпКор2013)

Његов окрети и погледу има да значе: „Не треба му веровати ништа, то је зао, опасан човек. Дођите доцније сами ја ћемо говорити. Имам мношћу да вам причам”. (Африка, СрпКор2013)

Има бити да се ријека крви пролила једино зато да би се посвуда мањина обогатила на осиромашењу већине. (Политика, (29. 1. 2010), СрпКор2013)

За разлику од примера са динамичком и деонтичком модалношћу, међу овим примерима има оних у којима се уместо модала *имајти* не може употребити други модал, али се уместо модалне конструкције може употребити футур I. То је пример (56). У остала два примера (57 и 58), уместо *имајти* може да стоји модал *морати*, што илуструје велику снагу силе која наводи на закључивање.

Осим са другим модалним глаголима, модал *имајти* с епистемичким значењем можемо упоредити и са другим средствима за изражавање епистемичке модалности, као што су модални прилози. И. Трбојевић-Милошевић издваја модалне прилоге *ишешко*, *можда*, *вероватно* и *сијурно* као представнике епистемичких скаларних вредности, од најниже до највише (Трбојевић-Милошевић 2004: 170). Модални прилози се могу употребљавати заједно са модалним глаголом како би појачали његово значење. Комбинација одређеног модалног глагола и модалног прилога могућа је ако означавају исти степен снаге епистемичке модалности (Isto: 169). Зато ни у једном од наведених примера не можемо употребити модалне прилоге *ишешко* и *можда*, јер модал *имајти* означава висок степен епистемичке модалности. С друге стране, модал *имајти* и модални прилози *сијурно* и *вероватно* усклађени су.

4. Закључак

Модал *имајти* означава три типа модалних значења: деонтичко, динамичко и епистемичко значење, што је више него што му се обично приписује.

Употребљава се за изражавање само једног типа деонтичког значења – деонтичке нужности. Према томе, употребљава се у исказима којима се

изриче обавеза. Најчешће и типично означава висок степен облигаторности. То објашњава његову употребу у разговорном варијетету за изрицање захтева, али и у административном варијетету, у коме се употребљава увек са допуном у облику инфинитива.

Модал *има̄ти* се може налазити само у једном типу исказа који изражавају динамичко значење – у волитивима. Њиме се може изразити још једна врста динамичког значења, а то је значење неутралне или циркумстанцијалне модалности.

Модалом *има̄ти* се може изразити и епистемичко значење. У овом значењу јавља се у два типа исказа – асумптивима и дедуктивима. Означава висок степен епистемичке модалности, због чега се може комбиновати са модалним прилозима *вероватно* и *сијурно*. Потребан је много већи број примера како би се извели сигурнији закључци.

Модал *има̄ти* се налази у синонимском односу са неколико модалних глагола. Када има значење деонтичке и динамичке нужности, могу му бити синонимни модали *мора̄ти* и *треба̄ти*. *Мора̄ти* је синониман с *има̄ти* и у епистемичком значењу. У другим примерима са динамичким значењем, ступа у синонимски однос са модалом *хће̄ти*. *Сме̄ти* му је синониман само када се употребљава у одричном облику, и то би било деонтичко модално значење.

Било би занимљиво истражити друге модале у српском језику ослањајући се на исту класификацију модалних значења која је коришћена у овом раду, као на пример, модале *мора̄ти*, *треба̄ти* и *сме̄ти*, који се наводе као синоними модала *има̄ти*, па онда утврдити које место сваки модал заузима у систему модалних глагола својим значењем, стилском и прагматичком вредношћу, као и морфосинтаксичким понашањем.

ИЗВОРИ

- Андрић, Иво (1996). *Госпођица*. Београд: Просвета.
- Булгаков, Михаил (2014). *Мајстор и Мариариџа*. Београд: Завод за уџбенике.
- Буџејџ државних љрихода и расхода за 1902. џодину : џоџишњи финансијски закон и џишњи гео државној буџејџа*. Београд: Државна штампарија краљевине Србије.
- Нушић, Бранислав (1987). *Изабране комедије и драме*. књ. 1. Београд: Полит.
- Парколаб: ParCoLab, паралелни корпус доступан на сајту <<http://parcolab.univ-tlse2.fr/sr/>>; пројекат израде води Дејан Стошић.
- Поповић, Александар (1995). *Развојни љуџ Боре Шнајџера*. Београд: Књига комерц. РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности. III том, 1887–1891.
- РМС: *Речник срјскохрвајској књижевној језика*. II том, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967-1969.
- РСАНУ *Речник срјскохрвајској књижевној и народној језика*. VII том. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 1971.
- СрпКор2013: Душко Витас и Милош Утвић. *Корјус савременој срјској језика* (верзија *СрјКор2013*). Група за језичке технологије Универзитета у Београду.
- Финансијски закон за 1927/1928. џодину*. Београд: Службене новине. 1–22.

*

- Savić, Svenka i Vesna Polovina (1989). *Razgovorni srpskohrvatski jezik*. Novi Sad: Filozofski fakultet – Institut za južnoslovenske jezike.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар (2006²). *Исијорија срјској језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грицкат, Ирена (1961). Развој значења глагола имати. *Радови*. XVIII: 67–81.
- Пипер, Предраг и др. (2005). *Синџакса савременој срјској језика (љросџа реченица)*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска.

*

- Brown, Penelope and Stephen C. Levinson (1987²): *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hansen, Björn (2007). A Morpho-syntactic Typology Of Constructions With Modals in Serbian. *Лингвистичке свеске 6, Синтаксичка истраживања: (дијахроно-синхрони план)*. 31–43.
- Janićijević, Nataša (2016). *Iskazivanje budućnosti glagolskim oblicima i konstrukcijama u italijanskom i srpskom jeziku*. Doktorska disertacija odbranjena na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu 2016.
- Milošević-Trbojević, Ivana (2004). *Modalnost, sud, izkaz: Epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Mrazović, Pavica i Zora Vukadinović (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Novakov, Predrag (2015): Modalni glagoli u engleskom i srpskom naučnom diskursu. *Jezik, književnost, diskurs. Jezička istraživanja: zbornik radova*. Niš: Filozofski fakultet. 435–448.
- Palmer, Frank (2001²). *Mood and Modality*. Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R (1976). A classification of illocutionary acts. *Language in Society*. 5/1: 1–23.
- Sweetser, Eve (2002²). *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: University of Cambridge.
- Vuković, Jovan (1954). Posebni perifrastični modalni glagolski oblici u srpskohrvatskom jeziku (poseban otisak). *Radovi*. I.
- Zvekić–Dušanović, Dušanka (2007): O srpskim konstrukcijama s implicitnim modalnim glagolima i njihovim mađarskim ekvivalentima. *Лингвистичке свеске 6, Синтаксичка истраживања : (дијахроно-синхрони план)*. 175–188.

Jelena Marković Nikolajeva

MODAL MEANINGS OF THE VERB *IMATI*

Summary

The aim of this paper is to describe modal meanings and morpho-syntax of the verb *imati* (eng. *to have*). By analyzing the examples for modal usage of this verb, we established that deontic meaning is dominant and that the verb *imati* can have dynamic and even epistemic modal meaning. We made a conclusion that the meaning of strong obligation is a characteristic of conversational and administrative language. This paper shows that the verb *imati* has more types of modal meanings than was often stated by different authors.

KEY WORDS: the verb *imati*, modal verbs, deontic modality, dynamic modality, epistemic modality.

Мср Јелена Марковић Николајева
Институт за стране језике
Београд
Република Србија
jelenazmarkov@gmail.com

Снежана А. Хасанагић Ђорђин
(Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет, Докторске
студије Језика и књижевности)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'373.7:811.511.141'373.7
DOI 10.19090/prj.2023.54.93-111
Примљен: 31. 7. 2023.
Прихваћен: 19. 9. 2023.

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА СОМАТИЗМОМ *НУАК/ВРАТ* У МАЂАРСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

Фразеологизми представљају опште, безвременске истине настале на основу човековог искуства. Како се прва човекова искуства базирају на спознаји конкретног, телесног, онда не чуди што је он користио управо делове тела да разуме и искаже апстрактне категорије. Отуда су соматизми веома заступљени у фразеологији сваког језика, чему у прилог говори и наше истраживање.

Циљ нашег истраживања јесте утврђивање сличности и разлика између два језика, српског и мађарског, на примерима фразеологизама који садрже соматизам *нуак/враӣ*. Полазни језик у истраживању је мађарски. Корпус је ексцерпиран из српских и мађарских описних и фразеолошких речника и чини га 51 фразем на мађарском језику.

Српски и мађарски језик су генеалогски и типолошки посве различити језици и разлике међу њима манифестују се на свим језичким нивоима. Међутим, не смемо да занемаримо чињеницу да су у питању језици који читав миленијум коегзистирају на просторима Панонске низије. Разлике које проналазимо у фразеологизмима одсликавају пре свега културне специфичности једног народа, док се сличности могу објаснити помоћу културних, социјалних и историјских веза, као и универзалним истинама до којих су носиоци двају језика долазили независно једни од других.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српски језик, мађарски језик, фразеологија, соматизам, *нуак/враӣ*.

¹ Нарочито захваљујем својим менторима, проф. др Едити Андрић и проф. др Милану Ајдановићу, на помоћи, подршци и корисним сугестијама.

1. Увод

Оно што је заједничко фразеологизмима у свим језицима јесте да они „садрже опште, безвремене истине, искристалисане током деценијских, односно вековних човекових искустава” (Andrić 2019: 360). Као такви они одсликавају „начин живота и културолошке чиниоце појединих народа” (isto: 360).

Прва човекова искуства „у вези су с изгледом и деловима тела, те разноврсним телесним активностима и функцијама” (Штасни – Штрбац 2017: 7). „Развој људске свести ишао је у правцу уопштавања тог знања тако да је човек много апстрактније категорије почео да поима и да о њима размишља, служећи се обрасцима из телесног домена” (исто: 7).

Соматизми као семантичко поље представљају фразеолошке и језичке универзалије. Веома су потентни на творбеном, семантичком и фраземотворном плану, те отуда не чуди што су веома заступљени у фразеологији сваког језика, чему у прилог говори и наше истраживање.

Предмет истраживања у овом раду јесу фразеолошке јединице у мађарском и српском језику које као конституент имају соматизам *пуак/враӣ*. Разлог за одабир баш овог соматизма лежи у томе што, иако су многи соматизми обрађени из угла српског, али и мађарског језика,² то није случај и с фраземима с лексемом *пуак/враӣ* као конституентом, те није урађена ни њихова контрастивна анализа. Други разлог за одабир управо овог соматизма јесте његов фразеолошки потенцијал јер, иако по обиму не спада у водеће (попут *главе*), није ни творбено јалов.

У анатомском смислу врат представља део тела који повезује главу и труп. Врат се састоји од седам вратних пршљенова, од којих се први наслања на лобању, а седми продужава у кичмени стуб и на тај начин представља везу између централног и периферног нервног система, односно мозга и кичмене мождине. У врату су смештени важни крвни судови попут каротида, затим нерви, мишићи и органи попут грла, душника и штитне жлезде. Вратни мишићи омогућавају покрете главе и врата. Многобројне функције врата

² Контрастивним истраживањима српског и мађарског језика из области соматске фразеологије у највећој мери бавила се Е. Андрић.

чине га врло сложеним и рањивим делом тела веома битним за човека, што је морало имати одјека и у творби фразеологизама различитих језика. Отуд је циљ истраживања утврђивање сличности и разлика између два језика када је у питању место лексеме *vrai* унутар њихових фразеолошких система.

Српски и мађарски језик су генеалошки и типолошки посве различити језици и разлике међу њима манифестују се на свим језичким нивоима. Разлике које проналазимо у фразеологизмима одсликавају пре свега културне специфичности једног народа, док се сличности могу објаснити помоћу културних, социјалних и историјских веза, као и универзалним истинама до којих су носиоци двају језика долазили независно једни од других (Andrić 2016: 87).

„Сасвим је разумљиво што се код генетски сродних народа који имају слично културолошко наслеђе фразеолошки изрази често поклапају, али ово се дешава и код култура које дуги низ векова егзистирају једне поред других, као што је то случај са Мађарима и Србима.”

(Andrić 2016: 15, 16)

У конкретном случају говоримо о читавом миленијуму.

2. Корпус

Корпус за анализу ексцерпиран је из фразеолошких и описних речника мађарског и српског језика.

Полазни језик у истраживању јесте мађарски језик. Разлог за овакав приступ лежи у томе што је мађарски језик знатно богатији једнојезичним фразеолошким речницима него што је то случај са српским језиком, те смо стога очекивали импозантнију грађу на мађарском језику и зато га узели као полазну тачку.

Целокупну грађу на мађарском језику преузели смо из *Мађарско-српској фразеолошкој речника* (у рукопису) Едите Андрић. Овај речник резултат је вишегодишњег рада професорке Андрић у коме су обухваћени сви релевантни извори на мађарском језику, као и њихови српски еквиваленти. Грађу чини 51 фразем на мађарском језику и око 60 фразама на српском језику.

3. Методологија рада

„Као посебан тип језичких јединица фразеологизми испољавају особености на плану граматичке структуре, лексичког састава, значења и употребе, при чему се сваки од ових аспеката може појединачно осветлити.”

(Штрбац 2012: 105)

У конкретном истраживању бавићемо се највише структуром, значењем и употребом фразеологизама, настојећи да описом појава у полазном и циљном језику, као и поређењем добијених резултата у два језика, дођемо до закључака који би даље могли да се пореде с другим радовима ове врсте. Такође, верујемо да ћемо овим истраживањем допринети контрастивним истраживањима фразеологизама у српском и мађарском језику.

4. Анализа грађе и резултати истраживања

4.1. Семантички потенцијал лексема *nyak* и *vrai*

Најпре ћемо дати преглед значења лексема у оба језика. Значења смо ексцерпирани из релевантних описних речника најприближнијег обима у два језика, а то су шестотомни *Речник српскохрватскога књижевног језика* (1967–1976) и седмотомни *Magyar nyelv értelmező szótára* (1959–1962):

nyak fn 1. Az emberi v. az állati testnek a fejet a törzssel összekötő része. [...] (átvitt értelemben) a) a jellemszilárdság jelképeként; b) a konokság jelképeként [...] 2. (átvitt értelemben) <Állandósult szókapcsolatokban> az ember mint vmely teher, kellemetlenség hordozója, részese. [...] 3. (átvitt értelemben, bizalmas) <Csak néhány állandósult szókapcsolatban az életnek v. az épségben maradásnak a jelképeként.> [...] 4. A ruhának az a része, amely a nyakat takarja [...] 5. <Vmely edényen> az ember v. az állat nyakához hasonlóan elvékonyodó, szűkülő felső rész. [...] 6. Hegedűnek, bőgőnek, brácsának v. csellónak az a vékonyabb része, amelyet a rajta játszó személy a kezével át szokott fogni. [...] 7. (építészet) <Oszlopon> közvetlenül az oszlopfő alatti rész. 8. (műszaki nyelv) <Tengelyen v. más alkatrészen> a vastagabb végek között levő keskenyebb, kisebb átmérőjű rész.

[...] ³ **врат**, м 1. анат. део тела који спаја главу с трупом [...] 2. део неког предмета који спаја његова два дела; сужени или тањи део неког предмета [...]

На први поглед могло би се закључити да у мађарском језику лексема *нуак* има много више значења него што је то случај са лексемом *враӣ* у српском језику. Ипак, увидом у остале доступне описне речнике српског језика, пре свега *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, књига 3 (1965), видимо да то ипак није тако.⁴ У РСАНУ значења лексеме *враӣ* наведена су у пет тачака, од којих неке имају чак десет подзначења. Осим различите интерпретације у различитим речницима, суштинске разлике у значењу лексема *нуак/враӣ* нема.

Када говоримо о примарном значењу лексема, можемо приметити да је оно истоветно у свим описним речницима српског и мађарског језика. Приказ секундарних значења лексема у конкретном истраживању није релевантан јер је настанак готово свих фразеологизама индукован основним значењем лексеме, те се стога њима нећемо подробније бавити.

У српском језику постоји синоним за лексему *враӣ*, а то је *шија*. Постоји и фразеологизам који сведочи о томе – *није шија, не̄о враӣ* у значењу ‘то је једно те исто, једнако је, нема никакве разлике’. Ипак, о томе да је *шија*, за разлику од лексеме *враӣ*, на периферији српског лексикона јасну потврду пружа податак да је *шија* конституент тек 9 фразеологизама, а *враӣ* налазимо у око 60.

³ **врат**, именица 1. део тела људи или животиња који повезује главу са торзом/трупом. [...] (фигуративно/пренесено значење) а) симбол снажног карактера б) симбол тврдоглавости, упорности [...] 2. (пренесено значење) <у сталним спојевима речи/у изразима>, човек, особа као носилац терета, неугодности, непријатности [...] 3. (пренесено значење), <само у неким окамењеним спојевима речи> као симбол живота, здравља, неповредивости [...] 4. део одеће који покрива врат [...] 5.<код посуда> горњи део који се сужава, налик врату човека или животиња [...] 6. део неких инструмената (виолина, бас, виола), тањи део који особа која свира инструмент (музичар) обухвата руком [...] 7. (у архитектури) део испод највишег и најширег дела стуба 8. (у техници) ужи део мањег пречника између дебљих крајева [...] (прев. аутор рада).

⁴ У даљем тексту РСАНУ.

Поред лексеме *шија*, у РСАНУ налазимо да је и *јуша*, у значењу 1. б), синоним лексеме *враӣ*. На основу описне дефиниције лексеме *јуша* не бисмо могли извести овакав закључак, но фразеологизми са саставницом *јуша* у којима се као алтернативни конституент јавља *враӣ* говоре у прилог овоме. У грађи налазимо пет оваквих примера: *бӣӣ до јуше/враӣа задужен* (у *дӯовима*) ‘бити преко мере задужен’; *држа̄ӣ ко̄а за јушу/враӣ* ‘имати кога у власти, овисности’; *ме̄ӣнӯӣӣ ко̄ме нож̄ ѿод јушу/враӣ* ‘довести кога у тежак, безизлазан положај; присилити/приморати кога на што’; *нож̄ му је ѿод јушом/враӣом* ‘налазити се у великој непосредној опасности, бити у стисци/у тешкој ситуацији’; *сӣе̄ӣнӯӣӣ/иче̄й̄а̄ӣӣ/ухва̄ӣӣӣӣ ко̄а за јушу/враӣ* ‘имати кога у власти, присилити кога на покорност, послушност’.

С друге стране, што представља оштру разлику у односу на стање у српском језику, у мађарском лексема *пуак* нема синониме. Стога, логично, у мађарском језику изостаје фразеолошки еквивалент који би одговарао раније наведеном примеру *није шија, не̄о̄ враӣ*.

4.2. Формална анализа

У грађи проналазимо примере потпуне формалне и семантичке еквиваленције са саставницом *пуак/враӣ*. Како Е. Андрић наводи, овакви примери „најчешће произилазе из заједничке европске културне позадине и традиције мађарског и српског народа, али и универзалних запажања о свету и односима у њему” (Andrić 2016: 102).

Од укупно 51 фразеолошке јединице на мађарском језику, у 23 примера имамо формалне и семантичке еквиваленте, што чини 45% укупне грађе.

Табела 1: Формални и семантички еквиваленти фразеологизама у српском и мађарском језику

мађарски језик	српски еквивалент
<i>kitekeri/kicsavarja/kitöri a nyakát vkinek</i>	заврнути некоме шију/враӣ
<i>kitöri a nyakát</i>	ломитӣ враӣ
<i>leráz a nyakáról vkit/vmit</i>	скинутӣ ко̄а/шӣа са враӣа/џрбаче
<i>a nyakába akaszt vkinek vmit</i>	обесӣтӣ некоме нешӣо о враӣ
<i>a nyakába borul vkinek</i>	обесӣтӣ/баџитӣ се/џаситӣ/ некоме око враӣа
<i>a nyakába ragaszt/varr vkinek vkit</i>	џрикачитӣ/наџоварӣтӣ некоме неко̄а/нешӣо на враӣ
<i>a nyakába veszi a terhet/nyűgöt</i>	наџоварӣтӣ себи шӣа на враӣ; навӯћи/узетӣ беду на враӣ
<i>a nyakán van a kés</i>	има̄тӣ нож џод враӣом/џушом
<i>a nyakán lóg/ül vkinek</i>	висӣтӣ/седе̄тӣ коме за враӣом
<i>a nyakán marad (vmi)</i>	ос̄та̄итӣ коме на враӣу (за враӣом)
<i>a nyakán van (vmi)</i>	бӣтӣ коме нешӣо за враӣом
<i>a nyakára hág vkinek/vminek</i>	с̄та̄итӣ ⁵ некоме/нечему (но̄ом, џе̄ӣом) за враӣ
<i>a nyakára hoz/küld vkit/vmit</i>	џосла̄итӣ/говесӣтӣ/наџоварӣтӣ ко̄а/шӣа некоме на враӣ
<i>a nyakára ül vkinek</i>	сесӣтӣ некоме за враӣ
<i>nyakig hagy a szarban (vkit)</i>	ос̄та̄авитӣ ко̄а у џовнима до џуше ⁶
<i>nyakig úszik/ül az adósságban</i>	џлива̄итӣ/џрџа̄итӣ у дӯовима; задӯжитӣ се џреко (до) враӣа
<i>nyakon fog/ragad (vkit)</i>	ухва̄итӣтӣ/хва̄итӣтӣ неко̄а за џушу/враӣ

⁵ У мађарском језику коришћен је глагол јачег интензитета, *nāязитӣ*, док се у српском језику интензитет појачава навођењем средства којим се врши радња.

⁶ Потврду за овај фразеологизам не проналазимо ни у једном од фразеолошких и описних речника. Ипак, као изворни говорници српског језика, ми знамо да овај фразеологизам постоји и да се користи. Изостанак конкретнoг фразеологизма из релевантних речника можда се може објаснити тиме да је овај фразеологизам преузет из мађарског језика, у којем постоји у идентичном лексичком склопу с тим да у мађарском језику имамо лексему *nyak*, док у српском језику имамо делимичан синоним лексеме *враӣ* – *џуша*, о чему је било речи раније у тексту. Изостанак се може, можда и пре, објаснити аутоцензуром лексикографа због конституента *џовнима*, која спада у донекле табуизирану лексику.

<i>nem hajlik a nyaka</i>	<i>не савијајџи/џовијајџи кичму/врајџи⁷</i>
<i>nyűg a nyakán</i>	<i>бијџи бега на нечијем врајџу</i>
<i>pert akaszt vkinek a nyakába</i>	<i>најџоваријџи коме џарницу на врајџ</i>
<i>szorul/szűküül a hurok a nyakán/a nyaka körül</i>	<i>сџеже се обруч око која; сџеже се некое уже/омча око врајџа</i>
<i>vkinek a nyakára teszi a kötelet</i>	<i>сџавијџи некое омчу око врајџа</i>
<i>vkinek a nyakára ültet/visz vkit</i>	<i>довесџи/најџоваријџи некое некоја; најџоваријџи некое бега на врајџ</i>

Појављује се неколико примера у којима је само један сегмент фразеологизма другачији или изостаје.

Табела 2: Делимични формални еквиваленти фразеологизама у српском и мађарском језику

мађарски језик	српски еквивалент
<i>behúzza a nyakát</i>	<i>увуђи ројове</i>
<i>kolonc vkinek a nyakán</i>	<i>бијџи камен на чијем врајџу</i>
<i>a nyakába szó/varr vkinek vmit</i>	<i>џрикачијџи/најџоваријџи некое нешијо на врајџ</i>
<i>a nyakába szakad vmi</i>	<i>навуђи бега на врајџ</i>
<i>nyakába vesz vmit</i>	<i>узејџи/џрихвајџијџи нешијо на своја џлеђа</i>
<i>nyakon csíp (vkit)</i>	<i>шчејајџи која за врајџ</i>
<i>nyakon ragadja az alkalmat</i>	<i>ујрабијџи џрилику⁸</i>

Затим, неколико фразеологизама у мађарском језику региструје лексему *nyak*, док се у српском језику уместо *врајџ* појављује лексема *џлава* или пак *живоџи*. Ови примери би евентуално могли указивати на то да се врату као делу тела у мађарском језику придаје веђа важност него што је то случај у српском језику. Међутим, да ли је овај закључак тек нешто више од пуке спекулације, могли бисмо утврдити тек неким веђим истраживањем.

⁷ У грађи не налазимо потврду за негирани облик овог фразеологизма, међутим, како постоји потврдни облик, на основу њега смо извели одрични (који се свакако јавља у говору).

⁸ У српском еквиваленту изостављен је део „за врат”.

Табела 3: Семантички еквиваленти са конституентима *глава* или *живот* у српском језику

мађарски језик	српски еквиваленти
<i>felteszi a nyakát (vmire)</i>	<i>сīавиīи ілаву на іањ</i>
<i>félti a nyakát</i>	<i>ілашииīи се за свој живоиī</i>
<i>kemény a nyaka</i>	<i>човек дренове ілаве; іиврда ілава</i>
<i>a nyakába kerül(het)</i>	<i>кошиіаіиīи/сīајаіиīи (некоіа/нешиіо) ілаве/живоиіа</i>
<i>a nyakamat teszem rá!</i>	<i>сīавіам ілаву на іањ!</i>

У 15 мађарских примера с фразеологизмом који у себи садржи лексему *nyak*, у српском језику се као еквивалент не појављује фразеологизам са саставницом *враиī* нити неким његовим синонимом.

4.3. Концептуални домени именица *nyak/vraiī*

Фразеологија указује „на принципе концептуализације стварности помоћу делова тела, што одражава улога соматизма као мотиватора фразеолошког значења” (Штрбац – Штасни 2017: 133).

„Установљено је да се датом фразеолошком скупином најчешће обележавају домени који су најнепосредније повезани с делом тела обележеним соматизмом у фразеолошком саставу – унутар сваке фразеолошке скупине преовлађују значења из истог домена у којем се налази и сам соматизам... Тиме се метонимијски образац *део тела* → *функција коју обавља* показује као најпродуктивнији... Овакву правилност не испољавају изрази у чијем су саставу лексеме са значењем делова тела који нису спецификовани у погледу функције, тј. не везују се ни за једну животну активност, процес или стање посебно”

(Штрбац – Штасни 2017: 133, 134)

При дефинисању концептуалних поља водили смо се, најпре, доменима из релевантне литературе, које смо по потреби адаптирали према нашој грађи.

4.3.1. Карактер и својства

Особу која је тврдоглава можемо описати фразеологизмом *kemény a nyaka* ‘човек дренове главе, тврда глава’⁹ што, у зависности од контекста, можемо тумачити као позитивну или негативну карактерну црту. Ипак, крајње интензивну тврдоглавост најпре ћемо сматрати негативном особином. Посматрано у ширем смислу, *kitekeri az üveg nyakát* ‘докрајчити флашу, исцедити флашу’ може означавати човека који има проблем с алкохолом, алкохоличара. Наредна два фразеологизма – *a nyakára jár vkinek* ‘висити код некога’ и *a nyakára jön/megy vkinek* ‘бити незван, ниmio, непожељан гост код некога’ – могли бисмо сврстати и у домен међуљудских односа. Међутим, сматрамо да временски и учестало непримерено борављење код некога (што је случај у првом примеру) означава досадну, нападну и некултурну особу, што и те како осликава и карактер особе. Такође, особа која некуд одлази незвана и непожељна може се сматрати некултурном и невоспитаном.

Појава да неки фразеологизам може одговарати двама доменима није реткост. Напротив, често је тешко прецизно одредити припадност једном, односно другом домену. У конкретном истраживању трудићемо се да фразеологизме ипак одредимо као припаднике одређених домена, с тим што остављамо могућност и за другачије тумачење.

Особу која *oĩali/odvalli/udari neome шамар* могли бисмо окарактерисати као агресивну, грубу, односно, у зависности од контекста, надмену. Ипак, мађарски глагол *legyint* у еквиваленту *nyakon legyint vkit*, прилично је благ и пре значи ‘овлаш ударити, ћушнути’. Такав потез би у том случају пре могао да се тумачи као реакција у афекту иначе мирне особе.

Особа за коју се каже *a nyakuk köz  cserd t* ‘ударити/лупити шаком о сто, смирити страсти’ јесте особа која је ауторитет некеме, која има

⁹ Г. Штрбац и Г. Штасни (2017) у изразу *имайи ӣврду ілаву* посматрају *ӣврду ілаву* као „фразеолошко средство с придевима којима се у примарним семантичким реализацијама истиче својство отпорности на било какве спољашње утицаје”, односно „сугеришу неку врсту неспособности интелектуалног реаговања на спољашње информације”. Ауторке наводе да се овим и оваквим фразеологизмима означава *умна оїраниченосїї* и *ілуїосїї* (Штрбац – Штасни 2017: 80). Ми бисмо још додали да је особа која има *ӣврду ілаву*, такође, *ӣврдоілава, недоказна особа*.

способност да прекине свађу, пресуди и смири њене актере. Неке карактерне особине је неопходно описно исказати, док неке, као што је у случају *nem hajlik a nyaka* ‘не савијати/повијати кичму/врат’, можемо исказати једном речју – поноситост, бескомпромисност или *nyakon ragadja az alkalmat* ‘уграбити прилику’ сналажљивост, способност.

Израз *vkinek a nyakán élősködik* ‘беле руке туђ посао милују, живети на туђ рачун/некоме на грбачи’ представља љењу особу, „паразита”, док изрази *nyakába veszi a terhet/nyűgöt* и *nyakába vesz vmit* ‘преузети шта на своја плећа, натоварити себи шта на врат’ представљају одговорну, пожртвовану особу.

Говорећи о карактерним особинама приказаним кроз фразеологизме са саставником *nyak*, можемо закључити да они осликавају углавном негативне особине осим у примерима *a nyakuk közé cserdít, nem hajlik a nyaka, nyakon ragadja az alkalmat* и *nyakába vesz vmit*.

Интересантно је да се у само два примера у српском језику појављује еквивалент који садржи лексему *враӣ*, на основу чега можемо извести закључак да у српском језику фразеологизми с лексемом *враӣ* нису репрезентативни када су у питању домени телесних (што је случај и у мађарском језику), као ни карактерних особина човека (што није случај у мађарском језику).

4.3.2. Кретање

Фразеологизме *a nyakába/nyaka közé kapja/szedi/veszi a lábát* ‘узети пут под ноге, дати петама ветра/крила/ватру’, *a nyakába veszi a várost/országot/világot* ‘узети пут под ноге, кренути у обилазак града/земље/света’ и *vándortarisznyát akaszt/vesz a nyakába* ‘кренути/упутити се у бели свет, узети пут под ноге, проскитати се’ обједињује заједничка архисема – путовање, с тим што сматрамо да трећи фразеологизам поседује нијансу пејоративног значења због лексеме *vándortarisznya*, што би значило ‘торба луталице’. Четврти фразеологизам из овог домена – *kitöri a nyakát* ‘сломити се/поломити се (ходајући или при паду), ломатати се некуда, ломити врат’ односи се на кретање по неприступачним или неравним теренима, што за последицу може да има озбиљне телесне повреде.

4.3.3. Међуљудски односи

Концептуално поље међуљудских односа показало се као најпродуктивније у нашем истраживању. Наиме, 20 фразеологизама припада овом домену.

Посматрајући ову групу фразеологизама, можемо извести општи закључак да се њима углавном осликавају негативни међуљудски односи при којима једна страна доводи другу у непосредну, чак животну опасност: *kitekeri/kicsavarja/kitöri a nyakát vkinek; a nyakára hág vkinek/vminek; nyakon fog/ragad (vkit); nyakon csíp (vkit); vkinek a nyakára teszi a kötelet*), ставља неке неке терет, бригу на врат (*a nyakába akaszt vkinek vmit; a nyakába ragaszt/varr vkinek; a nyakába szó/varr vkinek vmit; pert akaszt vkinek a nyakába; a nyakára hoz/küld vkit/vmit; a nyakára ül vkinek; vkinek a nyakára ültet/visz vkit*), представља и ствара неке нелагоду, оптерећење (*kolonc vkinek a nyakán; a nyakán lóg/ül vkinek; a nyakán van (vmi)*¹⁰; *a nyakára ül vkinek; nyűg a nyakán; vkinek a nyakába varrja/akasztja magát*) или не чини ништа да помогне особи која је у великим проблемима (*nyakig hagy a szarban (vkit)*).

Значење фразеологизма *kitekeri/kicsavarja/kitöri a nyakát vkinek*, нарочито примарно ‘давити, убити некога’, сведочи о егзистенцијалној важности врата као органа људског тела, стога ћемо га на основу тога сврстати у домен постојање/човекова егзистенција, док у свом секундарном значењу ‘а. упропастити, уништити некога, б. потчинити некога себи’, несумњиво одговара домену међуљудских односа.

4.3.4. Емоције

У фразеологизму *félty a nyakát* ‘плашити се за свој живот’ глагол индукује осећање страха, док у *a nyakába borul vkinek; a nyakába ugrik örömben vkinek* ‘обесити/бацити се/пасти/ неке око врата’ препознајемо осећање интензивне среће, привржености. На основу два примера, од којих један означава позитивно, а други негативно осећање, не можемо увидети никакву правилност или донети неки нарочит закључак, само можемо констатовати стање.

¹⁰ Односи се на опасност, бригу, не на особу.

4.3.5. Материјално стање човека

Од два примера која налазимо у мађарском језику – *koldustarisznyát akaszt/vesz a nyakába* ‘дотерати до просјачке торбе/просјачког штапа’ и *nyakig úszik/ül az adósságban* ‘пливати/грцати у дуговима, бити у дуговима до гуше/врата’, који описују човеково материјално стање, један пример означава сиромаштво, док други означава презадуженост. Као што видимо, у српском језику формални еквивалент појављује се само у другом примеру.

4.3.6. Околности оквир

Табела 4: Примери из домена околности оквир у мађарском и српском језику

мађарски језик	српски еквивалент
<i>a nyakába szakad vmi</i>	<i>навући беду на враӣ</i>
<i>a nyakán van a kés</i>	<i>има̄ти нож ѿод враӣом/грлом</i>
<i>a nyakán marad (vmi)</i>	<i>оста̄ти коме неш̄ио на враӣу (за враӣом), бӣти коме неш̄ио на враӣу (за враӣом)</i>
<i>nyakig ül a bajban/pácban szorul/szűküül a hurok a nyakán/a nyaka körül</i>	<i>бӣти у ѿроблему/шкрӣцу/гадном сосу с̄ӣеже се обруч око ко̄а; с̄ӣеже се уже/омча око враӣа; дошла вода до ѿуше</i>
<i>a nyakára nő</i>	<i>2. ош̄е̄ти се кон̄троли; осилӣти се; зајашӣти некоме за враӣ</i>

На основу посматраних примера закључујемо да сви фразеологизми приказују тешке, лоше, па и опасне околности у којима се особа може наћи.

4.3.7. Стање

Проналазимо један фразем на мађарском језику, *kutya baja, csak a nyaka/torka véres*, који представља овај домен, док у српском нема формалног еквивалента овом фразему.

4.3.8. Постојање / човекова егзистенција

Три фразема развила су своје значење по метонимијском моделу ДЕО ТЕЛА ЗНАЧАЈАН ЗА ЖИВОТ → ЖИВОТ (Штрбац – Штасни 2017: 82): *a nyakába kerül(het)* ‘коштати/стајати кога нешто главе/живота’, *a nyakát szegi* ‘1. пући као звечка, 2. секира за врат; отићи богу на истину’ и *kitekeri/kicsavarja/kitöri a nyakát vkinek* ‘заврнути некоме шију/врат’,¹¹ што одговара и његовој биолошкој улози.

4.3.9. Прилошки односи

4.3.9.1. Врат као локализатор

Најзаступљенији тип прилошких односа у корпусу, чију потврду налазимо у 35 примера, јесте *vraĩ* као локализатор. О томе сведочи морфолошка анализа лексеме *nyak* јер се у великом броју фразеологизама *nyak* јавља с неким од падежних наставака *-n/on/en/ön*, *-ba/be*, *-ra/re*, чије је основно значење локација (мировање и кретање – апроксимација). Само у једном примеру појављује се наставак *-ról/ról* у значењу места, удаљавања од почетне тачке. Предлошко-падежне конструкције аблативног, адлативног и перлативног типа које налазимо као еквиваленте у српском језику (*на vraĩу*, *за vraĩ/-ом*, *око vraĩа*, *о vraĩ* и сл.), такође, указују на такву врсту концептуализације.

Навешћемо по један пример за сваки наставак: *leráz a nyakáról vkit/vmit* ‘скинути кога/шта са врата/грбаче’; *a nyakába akaszt vkinek vmit* ‘обесити некоме нешто о врат’; *a nyakán van a kés* ‘имати нож под вратом/гушом’; *a nyakára hoz/küld vkit/vmit* ‘послати/довести/натоварити кога/шта некоме на врат’.

У случају овог локализатора примећујемо да се врло често користи унутрашњи просторни однос уместо спољашњег, јер *nyakába* заправо означава *на* врат или *око* врата а не унутрашњост, дакле, дословно би требало преводити у врат.

Закључујемо да је код лексеме *nyak* као локализатора у корпусу најзаступљеније прилошко значење, о чему сведочи 35 примера од укупно 51

¹¹ 1. удавити, убити некога; 2. а. упропастити, уништити некога, б. потчинити некога себи.

које налазимо у мађарском језику. То чини чак 69% укупне грађе. У српском језику је, такође, веома заступљено ово значење, међутим, како немамо свуда потпуне или делимичне формалне еквиваленте у односу на мађарски, не можемо изнети прецизне податке.

4.3.9.2. Врат као мера, степен

Фразем *go vrait̃a* у српском језику налазимо као самосталан у значењу ‘преко мере’. У мађарском језику он не постоји као засебан, али се јавља као конституент других фразема (*nyakig hagy a szarban (vkit); nyakig úszik/ül az adósságban; nyakig ül a bajban/pácban*).

Ако некога осџавимо у џовнима *go џуше*, да џлива/буђе у дуџовима *go џуше* или да *segi у џроблемима/икриџу go vrait̃a*¹² и притом замислимо тело као вертикалу – локализатор, *vrait̃/џушу* као оријентир, а *џроблем* или *џовна* као објекат локализације, онда, осим што можемо говорити о мери, можемо говорити и о степену.¹³

С категоријом степена упознали смо се посредством рада С. Степанова и М. Николић (2013). Аутори наводе да П. Пипер семантичку категорију степена дефинише као „апстрактно локализовање извесног обележја неког ентитета на вертикално схваћеној скали могуће изражености тог обележја” (Пипер 2009: 66, према Степанов – Николић 2013: 237).

Интензитет особине или процеса садржан у фразеологизму заправо се исказује степеном (Мршевић Радовић 1987: 15) и оно представља нумеричко квантификовање (Степанов – Николић 2013: 236), за шта налазимо потврду у неколико примера нашег корпуса.

¹² Дослован превод мађарског израза јесте *nyakig ül a bajban/pácban*.

¹³ „Пипер истиче (2001: 20) да „postoje tri obavezna elementa situације označene izrazom sa značenјem lokalizације i tri primarna elementa svakog takvog značenja: (1) објекат локализације, (2) локализатор (kao sredstvo lokalizације) i (3) konkretizator odnosa između (1) i (2), za koji izgleda umesno upotrebiti termin оријентир” (Степанов – Николић 2013: 237).

4.3.10. Врат као објекат

Табела 5: Примери у којима се врат јавља у функцији објекта

мађарски језик	српски еквивалент
<i>behúzza a nyakát</i>	узући ројове
<i>felteszi a nyakát (vmire)</i>	даћи љаву за нешићо; сџавићи љаву на љањ
<i>félta a nyakát</i>	џлашићи се за свој живоћ/своју кожу
<i>kitekeri/kicsavarja/kitöri a nyakát vkinek</i>	заврнути неcome шију/враћ
<i>kitekeri az üveg nyakát¹⁴</i>	докрајчићи флашу; исцедићи флашу
<i>kitöri a nyakát</i>	ломћићи враћ
<i>a nyakamat teszem rá!</i>	дајем љаву!; сџављам љаву на љањ!
<i>a nyakát szegi</i>	1. џући као звечка 2. секира за враћ; оџићи боју на исџину

У овим примерима *nyak/враћ* је у својству објекта физичке радње коју над њим спроводи сам посесор или други учесник у ситуацији.

4.3.11. Врат као субјекат

Табела 6: Примери у којима се врат јавља у функцији субјекта

мађарски језик	српски еквивалент
<i>ketény a nyaka</i>	човек дренове љаве; имаћи јојунасџу нарав
<i>nem hajlik a nyaka</i>	не савијаји/џовијаји кичму/враћ
<i>kutya baja, csak a nyaka/torka véres</i>	1. бићи зрео за сџаро љвожђе 2. наћи се у небраном џрожђу; џровесџи се као бос џо џрњу

У првом и трећем примеру субјекат стоји уз именски предикат. У мађарском језику овакав субјекат садржи само именску реч, без копуле. Други пример садржи медијални глагол који изражава збивање, стање или промену стања (*не савија се враћ*).

¹⁴ Део у односу на целину.

5. Закључак

Соматизми као семантичко поље заступљени су у свим језицима, те припадају основном лексиколошком фонду сваког језика и језичким универзалијама. Стога није нимало чудно то да је човек у вечитој тежњи да појми свет око себе, полазећи од конкретног да би објаснио апстрактно, управо посезао за оним што му је било најближе – сопственим телом, те изгледом и функцијама које је њиме обављао. Отуд су управо ти концептуални домени најзаступљенији у фразеолошким обртима.

Циљ овог рада био је да опишемо сличности и разлике које се јављају на формалном и значењском плану на примерима фразеологизама са лексемом *нуак/враӣ* као саставницом, користећи притом мађарски као полазни језик.

Формална анализа показала је да се у 23 примера (45% грађе) појављују потпуни формални и семантички еквиваленти у српском и мађарском језику, док у 15 примера (29% грађе) фразеологизми који у мађарском језику имају саставницу *нуак* у српском немају еквивалент који садржи лексему *враӣ* нити неки од његових делимичних синонима. У осталим примерима пак дешавају се делимична поклапања.

У фразеолошким обртима с лексемом *нуак/враӣ* најбројнији су они који указују на међуљудске односе (чак 39% од укупног броја), док су остале категорије заступљене у мањем обиму, а неке налазимо само у појединачним примерима. Посматрајући ову групу фразеологизама, можемо извести општи закључак да се њима углавном осликавају негативни међуљудски односи који се претежно манифестују на три начина и то тако што једна страна доводи другу у непосредну, чак животну опасност или јој ставља неки терет, бригу на врат и представља, односно ствара јој нелагоду, оптерећење.

Говорећи о домену прилошких односа, најзаступљеније је значење врата као локализатора у 35 примера (69% грађе), о чему сведочи формална, морфолошка анализа на мађарском језику, односно еквивалентне предлошко-падежне конструкције на српском језику.

Верујемо да резултати нашег истраживања могу дати допринос једном већем контрастивном истраживању соматизама у фразеологији српског и мађарског језика.

ИЗВОРИ

- Оташевић, Ђорђе (2012). *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: ИК Прометеј.
 РСМ: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица
 српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–
 1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САНУ,
 Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

*

- Andrić, Edita *Mađarsko-srpski frazeološki rečnik* (u rukopisu).
- Matešić, Josip (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska
 knjiga.
- Magyar nyelv értelmező szótára*, I–VII (1959–1962), A magyar tudományos akadémia,
 Akadémiai kiadó, Budapest.
- МЭК: *Magyar értelmező kéziszótár* (2003). Budapest: Akadémiai Kiadó.

ЛИТЕРАТУРА

- Мршевић-Радовић, Драгана (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у
 савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.
- Степанов, Страхинја и Марина Николић (2013). Фразеологизми као средство
 изражавања семантичке категорије степена у српском језику. У: *Савремени
 токови у лингвистичким исцртавањима*, vol. I. (ур. Весна Половина и
 Јулијана Вучо). Београд: Филолошки факултет: 233–248
- Штрбац, Гордана и Гордана Штасни (2017). *Соматизми и концептуализација
 стварности у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Штрбац, Гордана (2012). Фразеологизми с лексемом *глава* у српском језику. *Зборник
 Матице српске за филологију и лингвистику*. LV/2: 105–117.
- Штрбац, Гордана (2018). *Фразеологија о човеку и човек у фразеологији*. Нови Сад:
 Филозофски факултет.

*

- Andrić, Edita (2016). OKO ZA OKO. Kontrastivna frazeološka analiza sa odrednicom
szem/oko u mađarskom i srpskom jeziku *Primenjena lingvistika br. 17*, Beograd –
 Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Filološki fakultet u Beogradu,
 Filozofski fakultet u Novom Sadu 87–106.

Andrić, Edita (2018). Zub za zub. Frazeološke jedinice sa komponentom 'zub' u mađarskom i srpskom jeziku. *Tenth International Interdisciplinary Symposium Encounter of cultures*. Novi Sad: Faculty of Philosophy, 31 Nov. 2018.

Snežana Hasanagić Đorđin

PHRASEMES WITH THE SOMATISM *NYAK/VRAT* IN HUNGARIAN AND SERBIAN LANGUAGE

Summary

Phrasemes represent ununiversal, timeless truths based on human experience. As the first human experience is based on the knowledge of body, it is not unexpected that body parts were used to grasp and express abstract categories. Thus, somatisms are frequent in the phraseology of all languages, which our research supports.

The aim of our research is to identify the similarities and differences between the two languages, Serbian and Hungarian, through the examples of phrasemes which contain the somatism *nyak/vrat*. The starting point is Hungarian language. The corpus is excerpted from both Serbian and Hungarian descriptive and phraseological dictionaries.

Serbian and Hungarian languages are geneologically and typologically entirely different languages and the differences between them are manifested on all linguistic levels. However, the fact that they have coexisted on the region of the Panonian plain for an entire millenium must not be neglected. Differences found in the phrasemes, first of all, depict cultural specificities of each nation. Similarities can be explained through cultural, social and historical ties, as well as universal truths found by the language speakers independently.

KEY WORDS: the Serbian language, the Hungarian language, phraseology, somatism, *nyak/vrat*.

Снежана Хасанагић Ђорђин
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Република Србија
snezana.hasanagicdjordjin@gmail.com

Бранислав Веселиновић
(Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет, Мастерске студије Српске
филологије: Српског језика и
књижевности)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'373.7
DOI 10.19090/prj.2023.54.113-156
Примљен: 11. 7. 2023.
Прихваћен: 7. 9. 2023.

О ПОЈМУ СУДБИНЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ИЗ ПОЈМОВНОМЕТАФОРИЧКОГ УГЛА¹

У овом раду испитује се метафоричко поимање *судбине* у савременом српском језику с циљем да се утврде изворни појмовни домени и на основу њих одреде појмовни оквир којим се концептуализује апстрактни појам *судбине* и метафорички системи који се у том оквиру пресецају, те да се установе дословне и фигуративне појмовне метафоре у вези с датим концептом. Примери ексцерпирани из електронског *Корјуса савременој српској језика* анализирају се помоћу концептуалне методе засноване на теорији појмовне метафоре. Задаци истраживања јесу и статистичка анализа којом би се идентификовао центар циљног домена судбине, тј. његов прототипични члан у савременом српском језику, класификација примера према скали апстрактности, као и откривање постојаности концептуализације *судбине* у српској језичкој слици света поређењем с изворима из дијалекатских и историјских речника и примерима пословица и стихова из народне епске поезије. Анализа је показала да је у складу с персонификацијом судбине у српским народним веровањима најчешћа појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ ЧОВЕК, а да се целокупан појмовни оквир којим се поима *судбина* повезује с универзалним категоријама у мишљењу, оличеним у два метафоричким системима ВЕЛИКИ ЛАНАЦ ПОСТОЈАЊА и СТРУКТУРА ДОГАЂАЈА и њиховим могућим преплитањима. Такође, фигуративне метафоре, које могу сезати до петог или шестог степена хипонимије, најчешће су у књижевноуметничком функционалном стилу, али су могуће и у другим стиливима. Уочава се да је дати појмовни оквир постојан кроз простор и време и да је појам *судбине* дубоко утемељен у српској култури, што се огледа у прототипичности појединих метафоричких представа и знатној заступљености одређених изворних домена какви су ТЕКСТ и СЛИКА.

¹ Ово истраживање представља проширену верзију семинарског рада из наставног предмета Лексичка семантика, који је рађен под менторством проф. др Јасмине Дражић.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: концептуализација, појмовна метафора, изворни и циљни домени, појмовни оквир, метафорички системи, фигуративна појмовна метафора, језичка слика света, динамика категоризовања, судбина.

1. Увод

Појам *судбине* привлачио је пажњу мислилаца, истраживача и научника различитих усмерења. Као концепт који је настао у представном, митско-магијском мишљењу традиционалних људских заједница *судбина* је служила да се објасни след догађаја у животу појединца или историји заједнице, те да се тумаче различити видови људске егзистенције, духа, воље и веровања. Из тачке гледишта филозофије *судбина* се још од античких аутора контрастира с појмом *слободне воље*, па се у дијалектици фатализма, становишта да се нешто нужно дешава без обзира на нечије наизглед спонтано деловање, и волунтаризма, преимућства човекових слободно изабраних поступака над априорно задатим ланцем узрока и последица, траже одговори на питања о смислу и сврси људског постојања и могућностима спознаје света који окружује човека (Поповић 2004: 296). Судбина је и неизоставни део словенског фолклора. Наиме, судбина је у традиционалној култури јужнословенских народа често представљена као антропоморфно биће, како у женском лику – нпр. хрватске *сујенице* и словеначке *сојенице*, *ројенице*, бугарске *ореснице* и македонске *наречнице* – тако и у мушком – бугарски *урисници* и македонски *суђеници* (СМЕР: 518–521, 555). Кад је у питању српски фолклор и етномитологија, и те како је заступљен поглед на свет да живот, посао, срећу, брак и смрт унапред предодређује воља неке натприродне силе ила бића (СМР: 292–293). С једне стране, у народним веровањима и приповеткама забележеним по крајевима источно од реке Мораве па све до Баната *суђенице*, *суделнице*, *самовиле*, којих је готово по правилу три, налик старогрчким *мојрама* и староримским *йаркама* одређују дететов животни ток, који се потом тешко може изменити (СМЕР: 518–521; СМР: 293). С друге стране, у Шумадији, под Фрушком гором и по западним, динарским српским крајевима најчешће је у питању андроморфни *усуг*, који у Славонији и Далмацији може ићи у пару као *усуг* и *урис*, односно *урис* и *ујис* (СМЕР: 518–521, 555). Стога Вук у свој *Рјечник* уноси само одредницу о митолошком бићу *усуг*, а фаталистичко поимање живота детаљније је образложено под одредницом *суђење*. Као што се може

приметити, именице којима се именује *фајтум* изводе се из глагола *судити*, *родити* (*се*), *(на)рећи*, *(у)писати* и *(у)рисати*, те се и у творби речи исказују концептуализације датог појма у словенској и српској култури.

С тим у вези, у словенском свету испитивана је језичка слика света у вези с појмом судбине. Тако се у истраживању у духу гештALT методе показало да се судбина у руском језику перципира као персонификована сила, и то као сила којој се покоравамо – попут *власнодогрица*, *царице*, сила која нам је супротстављена – *нејријашељ* или сила коју покоравамо – судбина као *роб* (Чернейко 1997, према Драгићевић 2007: 94). Стана Ристић, бавећи се различитим речима у српском језику из сфере духовности у ширем смислу, издваја сценарио *вољности/предодређености* (Ристић – Радић-Дугоњић 1999: 158). У оквиру њега налазе се концепти *воље* и *наде* наспрам *судбине*, те све три силе подстичу на активност, али само судбина зауставља неки човеков функционални систем, док већина примера колокација с датим именицама испољава спремност говорника да отворено показују своју вољу и да заузимају активан однос, не мирећи се са судбином и фатализмом, чиме се запажају особености културе говорника српског језика (Ристић – Радић-Дугоњић 1999: 164, 167). Људмила Поповић (2004) поредила је стереотипе, односно асоцијативне прототипе украјинске *Доље* и српске *Судбине* и, користећи се методом семантичких примитива, дошла до сазнања да се дати апстрактни феномени исто концептуализују: а) стичу се рођењем: *Дала мати гарну долю / То је воља судбине*; б) онај ко их стекне рођењем може очекивати било добро било лоше на свом животном путу: *Така доля мени вiпала / О судбино моја црна!*; в) онај ко их не стекне рођењем мора ићи у потрагу за њима: *За долею треба добре попоганятись / Свуда је iпражио своју судбину!*; г) ако их неко успе наћи, њему следује само добро: *Знайшов свою долю / Пронашао је своју судбину*; д) ако *Доља* или *Судбина* пронађе онога ко је нема, очекује га искључиво лоше: *Дожидай доли, то не матимеш й льолі / Снашла їа је зла судбина!*, с тим што је битна разлика између два концепта у томе што у украјинском постоји додатни примитив за *Дољу* – онај ко је не стекне рођењем и не оде у потрагу може очекивати само лоше: *Нема в мене доли*, док судбина стечена рођењем, приказана у заједничком примитиву под б), код Украјинаца чешће доноси добро, а код Срба лоше. Зато су у српској традицији присутна веровања о томе да долазак *суђеница* није пожељан

догађај, па су у складу с тим забележени разни обичаји посвећени њиховом терању (СМЕР: 520).

У описним речницима савременог српског језика налазе се следеће дефиниције дате лексеме апстрактног значења:

судбина и сѹдбина ж (вок. сѹдбино) а. *оно ишѹо је, ѿо ѿразноверном схваѹању, ѿредогређено (од неке више силе) да се збива са човеком и око њеѹа, коб, фатѹм.* — Ни новац, ни положај, ни одело не могу да окрену судбину. *Андр. И.* Нека дочека све што судбина му и љуте преље спредоше у час онај у који га породи мати. *М-И.* б. *околносѹи и услови живоѹа.* — Он није био задовољан својом судбином. Увек, кад се увече спрема да легне . . . уздахне и узвикне: Хај, судбино моја црна? *Дом.* То је био онај јуни који је преврнуо судбину свијета. *Беѹ.* в. *оно ишѹо некоѹа (нешѹо) очекује, будућносѹи.* — У тој се бухари кроји судбина Русије. *Маж. Ф. Павле...* наглашава да је он најодговорнији за судбину одреда. *Ћос. Д.* Можда [је] био... страх да младић у његовим [лекаревим] очима не прочита своју судбину. *Макс.* (РМС VI: 63)

сѹдбина и судбина ж по народном веровању, неком замишљеном силом унапред одређени ток догађаја (обично неповољан), фатум. (РСЈ: 1261)

Значења описана у приказаним речничким чланцима могу се повезати с резултатима поменутих славистичких истраживања. Тако Рајна Драгићевић (2007: 94–95) у обама истраживањима, иако су предузета из различитих теоријско-методолошких углова, апстрахује појмовну метафору СУДБИНА ЈЕ СИЛА као ону која се крије иза датих концептуализација у руском, украјинском и српском језику. Такође, три подзначења српске лексеме у првом чланку (РМС) могла би се повезати с трихотомијом установљеном у украјинском језику – прва српска семема паралелна је украјинској дољи *божјој*, иза које се крије идеја предодређености, односно судбина као *фатѹм*, што је у српском језику лексикализовано и као *усуг*, *коб*; друго подзначење одговара дољи *маѹеринској*, тј. судбини као *ѹиаланѹу*, стеченој рођењем; а трећа семема кореспондира с дољом *очинском*, судбином као *форѹуном*, а која се стиче пуким случајем, будућим сусретом (Поповић 2004:

296–297). У свима трима идејама испољавају се метафоричка појмовна пресликавања СУДБИНА ЈЕ БИЋЕ (ЧОВЕК), која би потпадала под метафорички систем ВЕЛИКИ ЛАНАЦ ПОСТОЈАЊА (Расулић – Мишковић–Луковић 2020: 17). Међутим, иако је судбина у словенској језичкој слици света и традиционалној култури често персонификована, концептуализација датог појма могла би се довести у везу и с другим великим појмовним системом СТРУКТУРА ДОГАЂАЈА. Управо се у том метафоричком систему огледа значење забележено у другом речничком чланку (РСЈ) – осим тога што је фатум, који опет одсликава појмовну метафору СУДБИНА ЈЕ СИЛА, судбина одражава и фаталистички устројен след догађаја.

Стога је предмет нашег истраживања поимање *судбине* у савременом српском језику. Циљеви рада јесу да се утврди који су изворни појмовни домени у метафоричкој концептуализацији *судбине*, да се на основу тога одреде најопштији појмови унутар појмовног оквира којим се концептуализује апстрактни појам *судбине* и метафорички системи који се у том оквиру пресецају, те да се установе дословне и фигуративне појмовне метафоре у вези с датим концептом. Задаци истраживања јесу статистичка анализа којом би се идентификовао центар циљног домена СУДБИНА, тј. његов прототипични члан у савременом српском језику, класификација примера ексцерпираних из одабраног корпуса према скали апстрактности, као и откривање постојаности концептуализације *судбине* у српској језичкој слици света поређењем с изворима из дијалекатских и историјских речника и примерима пословица и стихова из народне епске поезије, у чему се одражавају особености културе говорника српског језика. Претпоставља се да ће резултати анализе навести на закључак да је у складу с персонификацијом судбине у српској етноминологији најчешћа појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ ЧОВЕК, а да ће се целокупан појмовни оквир концепта *судбине* моћи повезати с универзалним категоријама у мишљењу, оличеним у два метафоричким системима ВЕЛИКИ ЛАНАЦ ПОСТОЈАЊА и СТРУКТУРА ДОГАЂАЈА и списком типичних изворних домена Золтана Кевечеша (Кевечеш 2002: 15–29, према Драгићевић 2007: 90). Као вид културолошких специфичности предвиђа се да ће анализа показати релативну постојаност прототипичних појмовних метафора кроз простор и време, значајну заступљеност специфичних изворних домена и дубоку утемељеност

концепта *судбине* у српској култури без обзира на промене у стилу живота, модерне погледе на свет и свеопшти научно-технолошки напредак људског деловања.

2. Технике прикупљања грађе и методе истраживања

2.1. Корпус

Као извор за грађу послужио је дигитални *Корпус савременој српској језика* (скраћено: СрпКор). У питању је база података која садржи колекцију дигитализованих текстова различитих функционалних стилова, а израђује се на Математичком факултету Универзитета у Београду, под руководством професора Душана Витаса. Из корпуса ексцерпирани су реченице у којима су забележени примери употребе лексеме *судбина* и њеног дублета *судба*. Иако су реченице истргнуте из ширег (међу)реченичног контекста, за анализу су достатни и минимални контекстуални спојеви које именица *судбина* или синтагма чији је она члан чине са својом синтаксички надређеном или подређеном речју, док остатак реченице указује на додатна обележја и даље конкретизације појмовне метафоре битне за њену фигуративност. У складу с метајезиком дигиталног корпуса, ради што обухватнијег претраживања обликā из падежне парадигме речи *судб(ин)а*, као упит унесена је следећа „реч” за претрагу – *sudb(in)?[a-z]m?[a-z]?*. За потребе рада сагледано је 200 примера, при чијој је ексцерпцији из резултата претраге тежиште било на функционалностилској разноврсности, док ће у анализи бити наведени они најрепрезентативнији.

2.2. Методологија

Према схватању когнитивиста, како су језичка знања условљена функционисањем когнитивних моћи, пре свега способности категоризације и осликавања стварности, човек језиком, заправо, изражава како спознаје и концептуализује свет око себе (Ivić 2001⁹: 180–183). Тиме језик појединцу служи да стиче, чува и размењује информације о природи, човеку и друштву (Поповић 2017: 319). Организација појмовног мишљења заснована је превасходно на уочавању аналогија међу предметима и појавама, па се граматичким и лексичким средствима само преносе знања која су у уму енциклопедијски сређена (Ivić 2001⁹: 180). Отуд је као теоријско-

методолошки оквир истраживања послужила теорија појмовне метафоре, чији су творци Лејкоф и Џонсон (Klikovac 2004: 11–12; Дражић 2022: 33–34), а која је једно од темељних полазишта у когнитивној лингвистици. Наиме, пошто је мишљење у основи аналошко, метафоричко, појмовна метафора представља механизам мишљења којим човек апстрактне, чулима недоступне појаве тумачи на основу конкретних, чулно сазнатљивих појава. Метафоричка појмовна пресликавања једносмерна су и најчешће полазе од конкретног, које тиме има улогу изворног домена, ка апстрактном, које функционише као циљни домен пресликавања. Појмовне метафоре једностране су и осветљавају само једну страну апстрактног појма, а друге не, те за разумевање одређене апстракције постоји више појмовних метафора (Klikovac 2004: 15–16). Отуд се значењски садржај неког језичког израза одређује према томе с којим је когнитивним доменом или доменима повезан (Ivić 2001⁹: 181–182).

Стога, концептуална метода заснована на појмовној метафори представља трагање за изворним доменима којима се одређује значење неког језичког израза, који може бити и лексема. Тако се у лексикологији концептуалном методом могу анализирати лексеме апстрактног значења (Драгићевић 2007: 89) каква је и лексема *судбина*. Из корпуса су ексцерпирани примери који означавају језичке изразе појмовних метафора чији је циљни домен СУДБИНА.² Појмовне метафоре којима се концептуализује појам *судбине* у српском језику заједно чине појмовни оквир којим се разумева дати појам, тачније организовану појмовну структуру (Филиповић-Ковачевић 2016: 585–586). С обзиром на то да су изворни домени сликовне схеме понављаног физичког искуства, па су самим тиме искуствени гешталти, тј. когнитивнио су простији од делова од којих се састоје, али имају своју унутрашњу структуру (Klikovac 2004: 190; Расулић – Мишковић-Луковић 2020: 16–17), такве когнитивне структуре могу се даље разлагати скалом апстрактности, од општијег ка специфичнијем појму, чиме се и појмовне метафоре класификују на специфичније метафоре, међу којима одређене залазе и у предмет проучавања стила (Klikovac 2004: 93). Тиме се у

² Појмовне метафоре пишу се по конвенцији МАЛИМ ВЕРЗАЛОМ (SMALL CAPS) (Расулић – Мишковић-Лукић 2020: 13).

анализи грађе водило рачуна и о разврставању појмовних метафора на тзв. дословне и фигуративне метафоре. За постизање фигуративности и стилогености изворни појмовни домен или се разрађује – додају му се обележја – или се конкретизује у специфичнији домен (Klikovac 2004: 93–100), а оно што чини израз фигуративним и стилогеним није његова иновативност и оригиналност, него ниво спецификације појмовне метафоре, док је степен општости дословне метафоре и њене употребе у свакодневном језику ствар конвенције (Klikovac 2004: 101–102).

Будући да према мишљењу когнитивиста у организацији појмовног система нема значајнијих разлика између лексичких и граматичких значења, који, по виђењу појединих аутора, чак чине заједнички континуум (Ivić 2001⁹: 180; Радовановић 2009: 119), у анализи се узимају у обзир и лексичка и синтаксичка семантика речи *судбина* у ближем или даљем контекстуалном окружењу (Ристић – Радић-Дугоњић 1999: 8). Тако је битан елеменат језика помоћу којег се описује лексичко значење предикатско-аргументна синтакса, односно семантичке улоге попут *ајенса*, *јаацијенса*, *агресатиа* и сл. (Ристић – Радић-Дугоњић 1999: 10). Штавише, основни семантички закон разумевања текста јесте принцип семантичког слагања – значење речи без грешке се тумачи у контексту тако што се бира варијанта исказа с највећом могућом редуванцом семантичких елемената (Поповић 2017: 316–317).

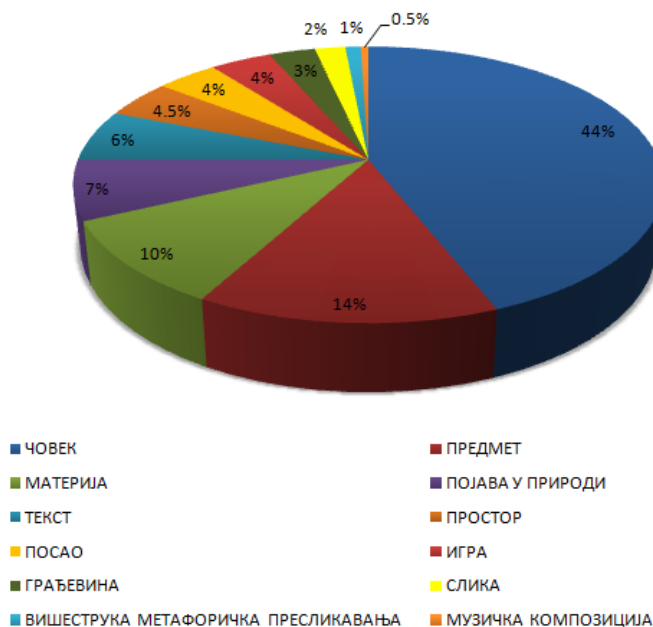
Уз то, категорије, по ставовима когнитивиста, испољавају *сирруктуруираносиј радијалној ишија*, односно чине их чланови који су распоређени у центру, мало даље од њега, те на периферији, а центар јесте прототипски члан, који има своје екстензије, па су границе међу категоријама лабаве, мутне, *фази* (Ivić 2001⁹: 184; Радовановић 2009: 19–26). Из тог разлога могућа су и вишеструка појмовна пресликавања, а у истраживању се на основу статистичке анализе издваја и прототипски члан појмовне структуре *судбине*. Како одређени ниво поимања апстракција не проиходи само из специфичности датих садржаја него и из специфичности културе с којом је дати језик повезан, у анализи се разматрају и митологеме – компоненте које улазе у тумачење значења речи и представљају ослонац у колективној слици света говорника српског језика, а на основу којих настају различити културни концепти у којима се одсликава животно искуство и знање припадника говорне заједнице, као што је случај са *судбином* у

српском језику (Ристић – Радић-Дугоњић 1999: 14–15, 156). Такви појмови исказују високу постојаност и стабилност у времену, припадају сазнању и увек се реализују у значењу речи, те откривају особености културе носилаца српског језика (Ристић – Радић-Дугоњић 1999: 12–14, 158). Зато се постојаност прототипа и динамика категоризовања (Ivić 2001⁹: 187–188) проверавају поређем са старијим језичким исказима представљеним у Вуковом *Српском рјечнику* и историјском *Рјечнику хрватскоја или српскоја језика* и дуготрајним изразима као што су пословице и стихови из народних епских песама, у којима је могуће да је нека од концептуализација сачувана и *замрзнуџа* (Драгићевић 2007: 99–100), односно да је појмовна метафора *окамењена* (Радовановић 2009: 101–105).

3. Анализа

Статистичка анализа процентуалне заступљености изворних домена у метафоричкој концептуализацији судбине показала је да је најфреквентнији домен ЧОВЕК (44%), после којег редом иду: ПРЕДМЕТ (14%), МАТЕРИЈА (10%), ПОЈАВА У ПРИРОДИ (7%), ТЕКСТ (6%), затим ПРОСТОР (4, 5%), ПОСАО и ИГРА (по 4%), ГРАЂЕВИНА (3%), СЛИКА (2%), те на крају, поред два забележена примера ВИШЕСТРУКИХ МЕТАФОРИЧКИХ ПРЕСЛИКАВАЊА (1%), и МУЗИЧКА КОМПОЗИЦИЈА (0,5%). При класификацији неће бити представљени сви ексцерпирани примери, већ искључиво они најрепрезентативнији и најилустративнији, како за домен у целини тако и за поједине њихове поддомене. Редослед приказа разврстаних примера почеће од ЧОВЕКА као најучесталијег и најтипичнијег изворног домена у метафоричким пресликавањима апстрактног појма *судбине*, али ће се даље кретати према међусобној блискости датих изворних домена и њиховом саображавању у јединствен појмовни оквир, односно према њиховој припадности двама метафоричким системима – ВЕЛИКИ ЛАНАЦ ПОСТОЈАЊА и СТРУКТУРА ДОГАЂАЈА.

Дијаграм 1: Процентуална заступљеност изворних домена у метафоричкој концептуализацији апстрактног појма *судбине*

3.1. СУДБИНА ЈЕ ЧОВЕК

Најчешћа појмовна метафора јесте СУДБИНА ЈЕ ЧОВЕК. Тиме резултати анализе кореспондирају с антропоморфним приказима судбине у словенском свету. Да је у питању човек од крви и меса показују нам примери у којима се истиче да *судбина* поседује део ЉУДСКОГ ТЕЛА – *џрсџи*, који на синтаксичком нивоу функционише као глава синтагме с лексемом *судбина* у значењу присвојнога генитива, при чему је у питању тип односа дела према целини, тј. однос мероничности (Антонић 2005: 144–145):

(1) „Јеси ли ожењен, младићу?“, упита намигујући. Јаков одмахну главом. „Ово је заиста *џрсџи* судбине“, узвикну човек. (Филип Давид: *Сан о љубави и смрти*)

Такође, *судбине* као и људи могу бити у крвној вези, међу собом СРОДНИЦИ, РОЂАЦИ:

- (2) ограничили смо се на указивање *сродне* судбине његових делова под бруталним терором, националном дискриминацијом и денационализацијом (под Бугарима и Мађарима), те геноцидним уништењем (у НДХ и тзв. Великој Албанији). (Бранко Петрановић: *Србија у Друјом свейском райу 1939–1945*)

Кад су у питању односи персонификоване судбине и стварнога човека, они се могу представити у складу с класификацијом судбине на три архетипа, тј. општија изворна домена, у оквиру којих се даље издвајају гешталти односно специфичнији изворни домени (уп. Чернейко 1997: 300, према Драгићевић 2007: 94).

3.1.1. СУДБИНА ЈЕ ОСОБА ПОДРЕЂЕНА НАМА

Архетип судбине као *силе* коју *покорavamo* могао би се сагледати и као ОСОБА КОЈА НАМ ЈЕ ПОДРЕЂЕНА, што се одражава и на синтаксичком нивоу. Наиме, како у примерима контекстуализована лексема *судбина* најчешће врши функцију директног објекта, иза реченичне структуре крије се семантичка улога пацијенса коју обавља појам *судбине* (Арсенијевић 2012: 7; 28).

Тако *судбина* може бити концептуализована као РОБ, при чему је објекат глагола *владају* или објекатски генитив уз именицу која припада семантичко-деривационој групи *nomina agentis* (Антонић 2005: 133):

- (3) Са собом је понео нешто мало ствари и ону стару Чарлијеву штоперицу. Видео је да *не влада* својом судбином. (Владимир Арсенијевић: *Предајор*)
- (4) како је веровао да знање отвара врата свакој тежњи за бољитком, осећао се и *испогарем* своје судбине. (Александар Тишма: *Употреба човека*)
- Такође, *судбина* може да се поима и као ЖРТВА, односно ОБЈЕКАТ НАСИЉА, који неко *ујрожава*:
- (5) а у време када се Милинко појавио у кући позади евангелистичке цркве Герхардову судбину у њеним очима још ништа *није ујрожавало*. (Александар Тишма: *Употреба човека*)

Међутим, на скали подређености *судбине*, тј. надређености особе над њом, судбина може бити и ОБЈЕКАТ ПАЖЊЕ, особа о којој се неко брине. То се запажа у примерима у којима је *судбина* објекат глагола *пазију*, *предухијурију*, *бдеју*:

- (6) Што не значи никакву упадљиву или шумну екстраваганцију него један особит, миран метод који једнако *йази* и *йредухиѿправа* судбину, *не да* јој да запрепашћујуће, да препада.³ (Исидора Секулић: *Кроника йаланачкој йробља*)
- (7) Била је то самоћа човека на власти, хотимично пуна значења. Самоћа стражара који *бди* над судбином још успаваног народа. (Мостови, бр. 110)

Не само да *судбина* може ступити у однос подређености према човеку већ заједно с човеком може бити подједнако подређена некоме, па су они на синтаксичком плану кообјекти социјативног типа (Антонић 2005: 266; Алановић 2019: 24–27). Тако *судбину* с неком особом може неко други да *венчава*, у чему се исказује појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ НЕВЕСТА.⁴

- (8) и што је више осећала да *ја венчава*, место са собом, са његовом страховитом судбином. (Растко Петровић: *Са силама немерљивим*)

3.1.2. СУДБИНА ЈЕ ОСОБА У РАВНОПРАВНОМ ПОЛОЖАЈУ

Што се тиче другог архетипа који је установила Људмила Черњејко, судбина као *сила којој се не йокоравамо* (*йроѿивник, нейријайшељ*) имплицира да је у питању однос у којем су особе у равноправном положају или бар једна од њих стреми томе. У равноправном односу нека од особа из различитих побуда уме тежити томе да отворено показује своју вољу, што је и у складу са сценаријом *вољности/йредогређености* у српској језичкој слици света и култури (Ристић – Радић-Дугоњић 1999: 164). На тај начин, једна од особа могла би да поремети њихов хармоничан однос и да надјача другу. Стога се може говорити и о скали (не)сарадње или (не)трпељивости

³ Како је у овом контексту (*не*) *гаѿи* каузативно-манипулативни глагол (контра)пермисивног односа (Алановић 2011: 96–97, 113), у овом се примеру, поред пацијентивне концептуализације *судбине*, исказаној у надређеној клаузи, огледа у подређеној клаузи, допуни глагола *гаѿи*, и њена улога *субајенса*, чије делање зависи од дозволе *субајенса*, именице *меѿод* концептуализоване као НАДРЕЂЕНА ОСОБА. Тако се (суб)агентивна концептуализација исказује у метафоричким изразима с глаголима *зайреѿаишѿваѿи*, *наѿагаѿи*.

⁴ Како овде судбина ступа у двоструки однос – према ономе ко је венчава (СВЕШТЕНИК, МАТИЧАР) и ономе с ким се венчава (МЛАДОЖЕЊА), у питању је двострука концептуализација појма *судбине* – и као ПОДРЕЂЕНЕ ОСОБЕ и као РАВНОПРАВНЕ ОСОБЕ, у чему се огледа фазичност и градуелност датих (пот)категорија у језику и мишљењу (Радовановић 2009: 19–26).

на коју се тачна природа односа између двеју особа смешта, а не само о скали надређености, односно подређености, која је релевантна за друга два архетипа *судбине* као ЧОВЕКА.

Најчешће је у питању семантичка улога адресата у реченици, те су при анализи забележени парови глагола дативне рекције и лексеме *судбине* као њиховог индиректног објекта. Међу њима издвајају се глаголи попут *захвалиши*, *осиавиши* и *преушијаиши* или њихови деривати настали процесом номинализације:

- (9) Није веровао у то, али је ипак *био захвалан* судбини што му још и њу није навалила на кичму. (Душан Недељковић: *Понедељак*)
- (10) Све судбини да *осиави*, па да, брекћући од здравља и снаге, са насладом чека када ће је који запросити, када ће јој бити венчање, када ће имати мужа. (Борисав Станковић: *Нечиста крв*)
- (11) [...] због слабости изнутра, спремности појединих генерала да бране само српске границе, *преушијајући* Хрватску њеној судбини. (Бранко Петрановић: *Србија у Другом светском рату 1939–1945*)

У примеру (10) запажа се и фигуративна метафора добијена додавањем обележја на дословну метафору. Пошто се *судбини* препушта да одлучује о даљем животу, поготово љубавном и породичном, она се метафорички пресликава у ОСОБУ ОД ПОВЕРЕЊА. Слична је ситуација и у примеру (11) – судбини као равноправној особи даје се да располаже нечим за шта испрва није била задужена, те јој се самим тим уступа да буде одговорна за то.⁵

Будући да се судбина често концептуализује као ПРОТИВНИК или НЕПРИЈАТЕЉ, присутне су и косубјекатске (коагентивне) конструкције социјативног типа и несарадничког и опозитивног односа (Васић 1998: 80–81; Антонић 2005: 264–266). Да је судбина најчешће ПРОТИВНИК, којем се говорници српског језика супротстављају, желећи да сами владају својим животом и не мирећи се с фатализмом (Ристић – Радић-Дугоњић 1999: 167), показују и следећи примери добијени номинализацијом глагола *суочити се*

⁵ Будући да у овим примерима из односа *повењења* израста и својство *одговорности*, *судбина* се концептуализује и као ПРОАКТИВНА ОДГОВОРНА ОСОБА, у чему се исказује фазичност, градуелност датих специфичнијих изворних домена (Радовановић 2009: 19–26).

и *састаїати се*, као и пример с глаголом *їозубаїти се* у значењу ‘посвађати се’ (РМС IV: 608):

- (12) Стајао сам, чинило ми се, *суочен* са самом судбином, оном истом која ме *је била окрзнула* још онде код куће. (Александар Тишма: *Широка вратија*)
- (13) Ево идем, пријатељу. На *састїанак* са својом судбином. (Мостови, бр. 110)
- (14) Решила се била тада на врсту еманципације. И личила јој је еманципација, личило јој је да *се* мало *їозуба* са судбином. (Исидора Секулић: *Кроника њаланачкої тробља*)

Судбина као ПРОТИВНИК може да *окрзне* некога, што показује пример (15), као и да *удар*и некога (уп. Чернейко 1997: 300, према Драгићевић 207: 94), те се њени ударци *очекују*, *їримају* и *їодносе*:

- (15) [...] а све више времена проводила у оној посебној обамрлости духа са којом *се очекује* завршни *ударац* судбине. (Мирослав Поповић: *Судбине*)
- (16) [...] али је морала да се растане и сада се вратила да *їрими ударац* судбине. (Мирослав Поповић: *Судбине*)
- (17) Ако ми и неће донети углед и славу, мислио је Павле Кузмич, та сазнања ће ме припремити да мирно *їоднесем ударце* земаљске судбине. (Светислав Басара: *Фама о бисиклїстїима*)

У оквиру овакве концептуализације *судбине* могући су и фигуративни метафорички изрази, па се у следећем примеру ПРОТИВНИК конкретизује као БОКСЕР, који притом наноси *ударце у серијама*:

- (18) Човек коме је судбина *нанела неколико узасїоїних удараца*, а она их скоро увек и наноси тако – у *серијама*. (Мирослав Поповић: *Судбине*)

Тај ПРОТИВНИК може бити обележен и као ОПАСАН, што се огледа у следећој фигуративној метафори, у облику метафоричког израза с глаголом *остати* и модификатором улоге *агенс* – изразом *сџм* (Ивић 2000: 464):

- (19) [...] смишљање опасности по Мила Ђукановића указује да је у ствари највећа опасност за њега да га нико не напада и да *осїане сам* са судбином својих дела. (Политика, 4. 8. 2000)

А могуће је да буде и ЛУКАВ ПРОТИВНИК, од чије је *їреїреденосїи* потребно *зашїїиїи се*, при чему се у датом примеру исказује фигуративност, стилогеност појмовне метафоре:

- (20) У себи сам давао за право само њиховој самилости, односно, имао сам осећај да ме ништа не може *зашићити* од *прејредености* судбине. (Мостови, бр. 111)

Уз то, при анализи су забележени примери с облицима глагола *јомирити се*, те су *судбина* и појединац ИЗМИРЕНИ ПРОТИВНИЦИ:

- (21) Стигли су до зида. Нихил *је био јомирен* са судбином. Зажмурио је. (Владимир Арсенијевић: *Прегајор*)
(22) Изгледа да *се* брат *јомирио* са судбином. Колико могу да разумем, теши се што је био најчувенија мечка нашег тамног вилајета. (Милисав Савић: *Војвода Вук*)

Притом је забележен и пример с глаголом *измирити се*, који представља фигуративну метафору с додатним обележјем. Наиме, особа и *судбина* у таквим су односима помирености да су досегли и ниво равнодушности, атараксије:

- (23) [...] стари био весео Диоген, а млађи суморан Диоген; обојица *измирени* са судбином до равнодушности, само стари од оптимистичке, млади од песимистичке равнодушности. (Исидора Секулић: *Кроника јаланачкој гробља*)

На скали (не)трпеливости између двеју особа с равноправним односом снага и способности на крајњем негативном полу јесте НЕПРИЈАТЕЉ, као особа која другој жели и чини зло. Овај изворни домен може се даље спецификовати у ПРОГОНИТЕЉА, при чему у издвојеним фигуративним метафорама одређену особу *судбина* *јрајти*, *јони* или је из истог разлога тера да јој *умакне* успешно или да *бежи* од ње безуспешно:

- (24) Ако се моје недаће заврше, све ћемо средити, али ако нас буде *јрајила* иста ова судбина, да ли ћеш, несрећнице, дати и оно мало што ти је остало? (Мостови, бр. 103)
(25) по делима и радовима наших људи који су се *јоњени* тешком нашом судбином склонили у Француску. (Александра Вранеш: *Српска библиографија у области књижевности, језика и библиофикација...*)
(26) Ипак, пошто нико не може да *јобеине* од судбине, даћу све од себе да што пре стигнем. (Мостови, бр. 103)
(27) Тој судбини *умакао сам* готово случајно, зато што су моји родитељи хтели и могли да ме пошаљу, када сам имао двадесет четири године, у Париз. (Мостови, бр. 109)

Противно свему овоме, с обзиром на то да се *судбина* концептуализује као равноправна особа, могуће је и усмерење ка позитивном полу скале (не)трпељивости, па се тако испољава и појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ САГОВОРНИК, која одражава сараднички партнерски однос међу агенсима (Антонић 2005: 266):

- (28) Он *разговара* са судбином, како год је називали: бог или природа, оводрана или онодрана сила. (Ото Бихаљи Мерин: *Градишњели модерне мисли*)

С тим у вези, пошто може равноправно учествовати у заједничким радњама, судбина се може концептуализовати и као САУЧЕСНИК. Тај саучесник даље се може конкретизовати. Тиме се у следећем примеру огледа фигуративна метафора СУДБИНА ЈЕ САУЧЕСНИК У ИГРИ, на шта нас упућује глагол *йои́раи́и се*:

- (29) Неколико пута *су се йои́рали* са судбином, Витакић је из аута предао лопту противнику, после чега за Коцића није било спаса. (Политика, 8. 3. 2000)

3.1.3. СУДБИНА ЈЕ ОСОБА НАДРЕЂЕНА НАМА

Трећи архетип Љ. Черњејко – *сила којој се њокоравамо (власт̄и)* – најзаступљенији је у оквиру изворног домена ЧОВЕК, што се одражава као појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ ОСОБА НАДРЕЂЕНА НАМА. На синтаксичком плану концепт *судбине* готово по правилу има улогу агенса, који је најчешће формализован као граматички субјекат активне реченице. Поред тога, показује се да судбина концептуализована као човек у таквим случајевима има својства прототипичног агенса, који као вршилац радње испуњава услове релевантне за категорију агентивности – *би́и́и у њокре́и́у, во́љно узрокова́и́и радњу и кони́ролиса́и́и је* (Ивић 2002: 15–16), тј. у агентивној концептуализацији *судбине* крије се и њена *оги́ворности́* за дату радњу (Ивић 2000: 465; Ивић 2002: 16).

Тако се судбина концептуализује као ПРОАКТИВНА ОДГОВОРНА ОСОБА, која учествује у различитим радњама – *уређује, одлучује, ини́тервенише, решава и нуди*:

- (30) [...] и никако да мрдне, иако осећа да је Судбина неке ствари исправно *уредила*. (Владимир Арсенијевић: *Предајџор*)

- (31) [...] јер му се чини да је добио и коначни знак да је, бирајући између двеју крајности, његова судбина *одлучила*. (Александар Тишма: *Ујоштреба човека*)
- (32) Паланка најзад увиде да судбина неће да *интервенише*, и да ће Павле истински отићи у Париз. (Исидора Секулић: *Кроника љаланацкој љробља*)
- (33) [...] објављивала стручне чланке и књиге... А онда је судбина *решила* да ме споји с Мирком и потпуно изокрене мој свет. (Политика, 21. 2. 2010)
- (34) Судбина ју је дакле *нудила* обојици, но њену понуду је у то време прихватио само Милинко. На Средоја је Вера деловала одбојно. (Александар Тишма: *Ујоштреба човека*)

Другима *годељује* децу, *даје* времена или *намењује* много патњи:

- (35) [...] наше миљенице Ребека и Рахела, казује Љиљана и додаје да је срећна жена јер јој је судбина *годелила* лепу и здраву децу. (Политика, 8. 10. 2008)
- (36) А пошто ми је судбина *гала* времена да много чему присуствујем, да о много чему стекнем властито мишљење и да га онда и по неколико пута променим. (Мирослав Поповић: *Судбине*)
- (37) Уистину, међутим, судбина ми је *наменила* много патњи, и дивљење те двојице старијих колега, зачињено самилошћу. (Мостови, бр. 111)

Она *сџавља љрсџ* на чело и *размишља*, чиме показује и способност контемплације својствене људима, или као било која особа има своје жеље и очекивања, што исказују метафорички изрази с глаголима *хџеџи* и *(о)чек(ив)аџи*:

- (38) Тамо, и судбина и људост и неправда *сџавише љрсџ* на чело и *размислише*, и би чудо. (Исидора Секулић: *Кроника љаланацкој љробља*)
- (39) Ако судбина *хоће* да он данас умре, онда ће умрети; а ако не, проћи ће између мина и спасти се. (Мостови, бр. 104)
- (40) Теме о којима се говорило биле су разноврсне, али на крају су се сводиле само на једну – на судбину која *чека* Јевреје у овом рату. (Мирослав Поповић: *Судбине*)
- (41) Слична судбина *очекивала је* и Балкански савез после пораза Француске. (Бранко Петрановић: *Србија у Друјом свејском рајџу 1939–1945*)

Затим, судбина уме да *занесе* другу особу као да је предмет или да је *џријне* као да је животиња:

- (42) А код нас тамо, вода има крила, лети низ планину као тица! ...Аох, куд мене судбина *занесе*... (Исидора Секулић: *Кроника љаланацкој љробља*)
- (43) Био је то један од оних потеза судбине који одједаред *џријну* живот како се живот није надао. (Исидора Секулић: *Кроника љаланацкој љробља*)

У датим примерима постиже се фигуративност и стилогеност датих појмовних метафора. Наиме, у примеру (42) глагол *занети* им значење ‘однети, одвући, гурнути на тешко приступачно место’ (РСЈ: 387), што показује и заменички прилог *куд* као његов спацијални детерминатор. Самим тим, у овом контексту се огледа и додатна појмовна метафора ЧОВЕК ЈЕ ПРЕДМЕТ, заснована на метафоричком појмовном пресликавању из изворног конкретног, али јасније структурираног домена у циљни, такође конкретан, а нејасније структуриран домен (Расулић – Мишковић–Лукић 2020: 15). У примеру (43) глагол *пријети* има значење ‘(при)везати на паши домаћу животињу дугим конопцем, ланцем и сл. за дрво, колац и сл. да не може побећи’ (РСЈ: 1029; РМС V: 87), те се изворни домен даље конкретизује у ВЛАСНИК ЖИВОТИЊЕ, ПАСТИР. Притом, објекат датог глагола представља метафорички израз појмовне метафоре ЛЉДСКИ ЖИВОТ ЈЕ ЖИВОТИЊА.

Осим у функцији граматичког субјекта, појам *судбине* може се налазити и у другачијим синтаксичким окружењима, у којима се опет запајају њена агентивност и одговорност. Синтагме с лексемом *судбина* у виду субјекатског генитива (Антонић 2005: 127) показују да се персонификована судбина може поимати и као неко ко на друге *делује* својим понашањем или као неко ко се обазире на друге, па им удељује *знаке њажње*:

- (44) Тек што је поодрастао, већ је упознао највећи бол и несрећу. Да сматрам да је то, како ти кажеш, *дело* судбине, подносио бих мало лакше. (Мостови, бр. 103)
- (45) Кузњецов виде у томе саркастични *знак њажње* судбине или провиђења; на тај дан, пре равно десет година, био је ухапшен. (Светислав Басара: *Фама о бициклстима*)

Као ОСОБА НАДРЕЂЕНА НЕКОМЕ *судбина* се може концептуализовати и као СУДИЈА, који *досуђује* у корист или на штету некога, чиме и *заузима сцџрану*:

- (46) [...] него је била сигурна да ће Софка, кад дође и види је овако просту, увучену, суву, чисто *проклеши* судбу што јој *досудила* да такву свекрву има. (Борисав Станковић: *Нечистиа крв*)
- (47) [...] обратио се пуковник Саво Оровић, командант Бокототорског пука, с речима да је судбина *на сцџрани* Југославије. (Бранко Петрановић: *Србија у Друјом свейском рају 1939–1945*)

Уз то, у примеру (46) додатним обележјем исказује се и фигуративна метафора – како је *судбина* досудила на штету заинтересоване стране у спору, особа је *ћроклиње*, чиме постаје ОЗЛОГЛАШЕНИ СУДИЈА.

Судбина се може поимати и као ВЛАСТОДРЖАЦ, те својим подређенима нешто *дозвољава* и *дойушића*, но може као неки владари бити и *немилосрдна*:

- (48) [...] љубавна прича у којој судбина аутору *не дозвољава* да „Амаркорд” Фредерика Фелинија, свог уметничког идола, одгледа без жене свог живота. (Политика, 23. 10. 2010)
- (49) Али као и други Јевреји, мислим да немам довољно личне личности. Судбина наша *не дойушића* нам да живимо за искључиво једну, чисто приватну ствар. (Исидора Секулић: *Кроника љаланачкој ћробља*)
- (50) И тако – авај *немилосрдне* судбине! – нађох стихове. (Растко Петровић: *Немојући рајар*)

Њој као ВЛАСТОДРШЦУ, односно ВЛАСТИ неко може да се *преда* или да јој *пркоси* ‘изражавајући поступак противан њеној вољи или мишљењу’ (РМС V: 127):

- (51) И *ћрегаде* се својој судбини, мислећи да избије малог Илицу што му је овог објесио о врат. (Вук Милићевић: *Бесћуће*)
- (52) Сада је могао, у релативном миру бараке, да прослави бесмислен јубилеј. И он, *ћркосећи* судбини, одлучи да га прослави. (Светислав Басара: *Фама о бициклизћима*)

Пошто је судбина ВЛАСТОДРЖАЦ, њену улогу може да *обавља неко грући*, да је *одмењује*. Тим се додатним обележјем исказује фигуративна метафора у следећем примеру:

- (53) Али остаје отворено питање у којој је мери Макс Брод сам *вршио функцију* судбине у односу на пријатеља и песника Кафку када је његовом делу, по сопственом нахођењу, дао коначну архитектонску целину. (Ото Бихаљи Мерин: *Градићељи модерне мисли*)

Изузев СУДИЈЕ и ВЛАСТОДРШЦА, *судбина* се може поимати и као нечији ПОКРОВИТЕЉ. Тиме она има своје *миљенике*, оне ‘који уживају посебну наклоност и заштиту’ (РСЈ: 696), као и *изабранике*:

- (54) Тако да немамо разлога да оспоримо оцену да је срећковић, односно *миљеник* судбине. (Мостови, бр. 111)
- (55) [...] једностраношћу политике, засноване на нереалним основама, *изабраницима* судбине није тешко изазвати непријатеље покрета, нације

или државе. (Бранко Петрановић: *Србија у Друјом свејском рају 1939–1945*)

Запажа се и метафоричко појмовно пресликавање СУДБИНЕ у ОФИЦИРА, који *расјоређује* нечије госте као своје трупе, али *нејправилно*:

- (56) Тек после кратког неспоразума разумем његово очајање, не што добија госте, већ што му их судбина *не расјоређује* правилно. (Растко Петровић: *Африка*)

Затим је ту и појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ РОБОВЛАСНИК. Човек представља њеног *слугу*, који се притом из њених окова жели *ослободити*:

- (57) Највеће добро које може да их задеси то је да преживе. Те безвољне *слује* судбине на ред терају, а њихов протест против неправде и патње јесте протест породичних робова. (Ото Бихаљи Мерин: *Градишћели модерне мисли*)
- (58) И Линда почиње да ради на *ослобођењу* човека од његове трагичне судбине, коначно и заувек, на вечитом ослобођењу од мука и глади и неправде. (Ото Бихаљи Мерин: *Градишћели модерне мисли*)

Појам *судбине* концептуализује се и као ПОСЛОДАВАЦ. Тако другоме она *додељује њосао* или одређени *круј рага*:

- (59) Пошто ми је судбина већ *доделила* овај *њосао*, мислим да је не смем разочарати. (Мирослав Поповић: *Судбине*)
- (60) [...] помишљали су често да је за ову жену штета што јој је судбина *доделила* тако узак и тако низак *круј рага*. (Иво Андрић: *На Дрини ћурија*)

Поред тога што се у оквиру појмовне структуре ОСОБА У РАВНОПРАВНОМ ПОЛОЖАЈУ *судбина* концептуализује и као УЧЕСНИК У ИГРИ, она се у оквиру појмовне структуре ОСОБА КОЈА НАМ ЈЕ НАДРЕЂЕНА концептуализује и као КРУПИЈЕ, који *намешћа* карте, или ПОКРЕТАЧ ИГРЕ, која може узроковати *ијраичне* последице, изгледати *чудно* или изазивати *смех*:

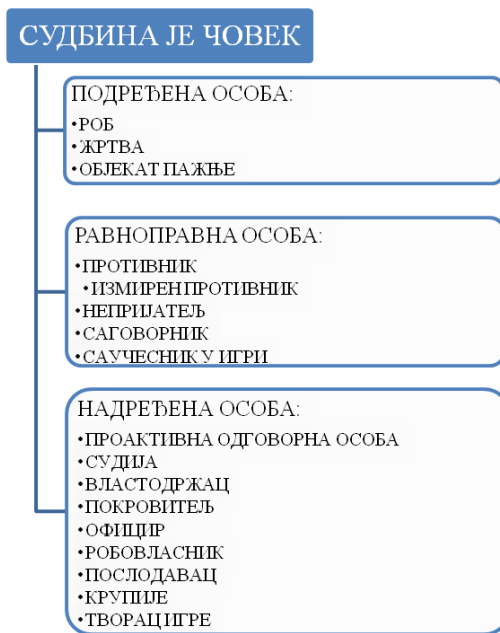
- (61) Нисмо ми глупи низашта, мој Журајице, него је нама судбина *намешала* лоше карте: мени да гледам целог века коњима под реп... (Мирослав Поповић: *Судбине*)
- (62) лагано су се и друге храбре или очајне жене – најчешће оне које би трагичном *ијром* судбине, попут Але Махмуде и њене мајке, остале сасвим саме на овом свету – појављивале и придруживале им се. (Владимир Арсенијевић: *Прегајор*)

- (63) Наиме, отац професора Матеа је био француски војник који је чудном *и́ром* судбине с нашом војском прошао голготу повлачења преко Албаније. (Вива, април 2001)
- (64) Могао сам да прснем у смех, али не нужно од радости; пре због шаљиве, будаласте *и́ре* судбине. (Мостови, бр. 110)

С овим у вези је и забележена фигуративна метафора СУДБИНА ЈЕ ЛУТКАР. Таква конкретизација ПОКРЕТАЧА ИГРЕ постиже се глаголом *и́оиправати се* у чијем се објекту крије још једна појмовна метафора – ЧОВЕК ЈЕ ЛУТКА:

- (65) Будући да није посве тачно знао значење руског израза, учинило му се да он има негативан предзнак: као да су га видели као човека-лутку којим се судбина *и́оиправа*. (Мостови, бр. 111)

Дијаграм 2: Специфичнији изворни домени у оквиру домена ЧОВЕК

3.2. СУДБИНА ЈЕ ПРЕДМЕТ

Анализа је показала да је изузетно продуктивна појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ ПРЕДМЕТ, која се исказује различитим могућим метафоричким изразима. Како се ради о веома честом искуственом гешталту који настаје на основу физичке интеракције с тродимензионалном стварношћу (Klikovac 2004: 85; Расулић – Мишковић-Лукић 2020: 16–17), изглед, употребљивост и намена предмета даље се конкретизују у специфичније изворне домене. На реченичном нивоу најчешће је у питању објекат глагола различитих (под)типова манипулације – глагола сепаратно-моционог, конекционог, трансформационог и креативног односа, те објекат глагола визуелноперцептивне групе (Арсенијевић 2012: 37–38; 43–45; 51–64; 84–85). Тако предмет има своја визуелна својства и састав. С тим у вези је концептуализација судбине као ВИДЉИВОГ ПРЕДМЕТА, који може бити *нејрозиран*, али видљив за некога другог, *необичној* изгледа, или предмет чији облик је *јроменљив* (уп. Klikovac 2004: 87):

- (66) [...] она му *гледа* судбину из карата на један стари и веома спор начин. (Милорад Павић: *Хазарски речник*)
- (67) То Даубманусово издање – речник речника о хазарском царству, имало је *необичну* судбину. (Милорад Павић: *Хазарски речник*)
- (68) Као што је за живота Јосифова никада нико није чуо да жауче или да се жали, или тражи начин да *јромени* судбину. (Исидора Секулић: *Кроника њаланачкој јробља*)

Састав тог предмета такав је да је он ДЕЉИВ, НЕДЕЉИВ или СПОЈИВ. Као предмет *судбина* је *јојјјуна* или се може (*јо*)*делијии*, при чему се нешто и *одваја* од ње; *нераскидива* је; *сјаја се* с другим предметима:

- (69) Тако се догодило да овај филм који је, нажалост, *јоделио* судбину многих домаћих остварења. (Политика, 3. 8. 2000)
- (70) Због своје оскудности, грађевинско земљиште представља посебан вид земљишта које *дели* судбину тржишне конкуренције, закона понуде и тражње и представља економско добро. (*Закон о јросјторном јлану Републике Србије од 2010. до 2020. јодине*)⁶

⁶ Иако се у претходна два примера појављују конструкције налик глаголској перифрази *делијии мишљење* ‘имати исто мишљење као други’, имплицирана једнакост, тј. истоврсност СУДБИНА управо проистиче из дељења ПРЕДМЕТА тако да

- (71) ВАСИЛИЈЕ: Немамо ми зашта да вам праштамо! Све што се десило, све је то *део* нашег посла и *наше судбине*! (Љубомир Симовић: *Путијујуће ѿозоришиће Шојаловић*)⁷
- (72) И ја бих да ми кажете не може ли се бар уз тај бол родити и та величанствена *ѿојѿуносѿи* наше судбине. (Растко Петровић: *Са силама немерљивим*)
- (73) Ја сам у стању да *се одвојим* од своје личне судбине. (Александар Тишма: *Уѿоѿреба човека*)⁸
- (74) [...] два народа истог корена, чије је историјско постојање и заједништво много пута до сада потврђено, а судбина живљења и опстанка *нераскидива*. (Политика, 8. 3. 2000)
- (75) Судбину малог човека Шагал *сѿаја* са основним симболима егзистенције. (Ото Бихаљи Мерин: *Грађићељи модерне мисли*)

Кад је у питању употребљивост тога предмета, *судбина* се поима и као ПРЕДМЕТ КОЈИМ СЕ МОЖЕ РУКОВАТИ, на шта упућује, поред глагола (*ѿре*)*узетѿи*, и спацијални прилошки израз *у своје руке*:

- (76) Станкину судбину *узимала је* она *у своје руке*. Онда седе крај штедњака на ниску шамлицу, подиже са пода дрвену карлицу. (Бранимир Ћосић: *Кроз књиће и књижевносѿи*)
- (77) Устав је промењен редовном процедуром, тако да се, данас, као на длану, види да *су судбину своје државе у своје руке ѿреузели* њени грађани а не партије. (Политика, 3. 8. 2000)

У случају да је *судбина* НЕУПОТРЕБЉИВ ПРЕДМЕТ, постоји начин да се *ѿѿрави*:

- (78) Зар нема практичних последица које треба повући, захтева које треба поставити, начина да се *ѿѿрави* судбина тешке књижевности у нашем крају света? (Мостови, бр. 100)

‘свако добије део’ (РМС IV: 551), с тим што се у овим случајевима дели на две једнаке половине.

⁷ Како се *судбина* концептуализује као предмет, она је формализована као партитивни генитив дате синтагме, у којој именица *део* представља њен управни члан – паранумерички квантификатор којим се именује део целине неодређене величине (Антонић 2005: 142–143).

⁸ У ово примеру присутна је још једна појмовна метафора. Човек, субјекат реченице, у датом се метафоричком изразу такође концептуализује као предмет, у складу с принципом пресликавања од јасније ка нејасније структурираном конкретном домену (Расулић – Мишковић-Лукић 2020: 15).

Због своје неупотребљивости, али и *ишежине*, *судбина* се може концептуализовати и као ТЕРЕТ, који *иријиска* човека или га он *иодноси*:

- (79) Пишем зато да би се разредила помрчина и да би судбина мање *иријискала* људе. Зашто бих иначе писао? (Ото Бихаљи Мерин: *Градијељи модерне мисли*)
- (80) Има људи који никада нису упознали срећу, али стоички *иодносе* своју *иешку* судбину, не желећи да било кога оптерете, иако им је помоћ преко потребна. (www.rts.rs, 14. 11. 2009)

Што се могућих намена тиче, *судбина* се метафорички пресликава у ПРЕДМЕТ ЗА ТРАМПУ, који људи *заменеју* или *иреузимају* *узајамно*, НАМЕШТАЈ, за који је потребно пронаћи *куџак*, ТАС НА ВАГИ, коју треба *уравноишежити*, те у ПОСУДУ, коју човек *исјуњава* до врха:

- (81) Међу онима који чекају на том месту у реду да *замене* своју судбину с неким другим, било ким, највише је увек Хазара. (Милорад Павић: *Хазарски речник*)
- (82) [...] *надаље иреузимају* *узајамно* сваки име и судбину оног другог, и настављају живот у замењеним улогама, као да су променили капе. (Милорад Павић: *Хазарски речник*)
- (83) Можда је то одговор на питање постављено с почетка текста: „Где пронаћи *куџак* за своју судбину?” (Вива, фебруар 2001)⁹
- (84) Наша далека прошлост као Африканаца, коју никада не смемо заборавити, мора да се *уравноишежи* са сложеном судбином каква је бити Американац. (Мостови, бр. 100)¹⁰
- (85) [...] постоји велика љубав према човечанству и упорна чежња да видим човечанство како, под божјом руком, *исјуњава* своју највишу судбину. (Мостови, бр. 111)

⁹ Концептуализацији *судбине* као намештаја доприноси и то што глагол *иронаћи*, поред свог директног објекта у облику беспредлошког акузатива – именице *куџак*, везује за себе и индиректни објекат, тзв. објекат намене – именицу *судбина* у облику акузатива с предлогом *за*, при чему се пресупонира и агенсова намера да изврши радњу (*иронаћи*) како би нешто (*куџак*) служило нечему (*судбини* као НАМЕШТАЈУ) (Антонић 2005: 205–206).

¹⁰ У овом примеру *судбина* као један ТАС НА ВАГИ заправо представља на синтаксичком плану косубјекат социјативног типа у пасивној реченици (Васић 1998: 80–81; Алановић 2019: 26), док је граматички субјекат дате пасивне реченице с глаголом *уравноишежити* у значењу ‘довести у равнотежу, ускладити’ (РСЈ: 1378) као предикатом заправо синтагма с именицом *ишлошти*, те се ПРОШЛОСТ поима као други ТАС НА ВАГИ.

3.3. СУДБИНА ЈЕ ГРАЂЕВИНА

Један од могућих изворних домена за метафоричку концептуализацију *судбине* јесте и ГРАЂЕВИНА. Синтаксички је *судбина* у таквим примерима објекат креативних глагола попут глагола *градијити* или *йравијити* (уп. Арсенијевић 2012: 60). У следећим примерима СУДБИНА ЈЕ ГРАЂЕВИНА, коју људи *граде*, *йраве* њу или њен *йлоцрт*:

- (86) Прибићевић је градио *судбину* Срба у Хрватској на сарадњи с Хрватима, сматрајући да српски народ у Хрватској не сме постати маљ у рукама србијанских странака против Хрвата. (Бранко Петрановић: *Србија у Другом светском рату 1939–1945*)
- (87) Писање романа је превасходно моћни антрополошки чин. А то се данас заборавља. Писац *йрави* судбину човека, ствара нешто живо. (Политика, 19. 9. 2009.)
- (88) Путање живота постоје, али, плитке, неизразите, нису од оних што се на *йлоцрту* судбине голим оком опажају или су такве природе да их као људске стопе не примамо. (Борислав Пекић: *Човек који је јео смрт 1793*)

У датим примерима постижу се и фигуративне појмовне метафоре, било додатним обележјем у метафоричком изразу као у првом случају било конкретизацијом изворног домена као у другом. У примеру (86) истиче се *сарадња* као ТЕМЕЉ на којем се гради *судбина*, док се у примеру (87) *судбина* издваја као ПРОЈЕКТОВАНА ГРАЂЕВИНА, која има свој ТЛОЦРТ.

3.4. СУДБИНА ЈЕ ТЕКСТ

Резултати анализе потврђују да се *судбина* у српском језику поима и као ТЕКСТ. Наиме, у српским народним говорима таква концептуализација судбине лексикализује се у лексему *упис*, која означава митолошко биће што одређује нечију судбину и животни ток, и то често заједно с другим бићем – *урисом*, како је у Далмацији, или *усудом*, нпр. у Славонији (СМЕР: 518–521; 555). Самим тим, *судбина* је у реченици најчешће објекат глагола процедуралног односа (вештинā) (Арсенијевић 2012: 102–103).

Стога су забележена метафоричка пресликавања *судбине* у ЗАПИС, који је (на нечему) *записан*, *исписан*, може да се *чита* или чак *учи напамет*:

- (89) [...] подметнуо сваком од нас оно које је сматрао одговарајућим или оно које је најбоље *исписивало* нашу судбину по његовој жељи. (Мирјана Новаковић: *Страх и његов слуја*)

- (90) Окренуо се на бок, видео сам га у свој његовој раскоши: крв-црвена пераја, сребрnobели трбух, загаситожуте бокове са магично сложеном крљушти у којој је *зайисана* историја и судбина света. (Михајло Пантић: *Дан за кленове*)
- (91) [...] бележили су пажљиво своја осматрања снова као што негде раде осматрачи неба или *чишачи* судбине из Сунца и звезда. (Милорад Павић: *Хазарски речник*)¹¹
- (92) Умрли, који су у контакту с најнижом хијерархијом анђела, саветују живеће како да поступају у историји. Будући чланови за то време *уче* своје судбине *најамеи*. (Светислав Басара: *Фама о бициклстийма*)

Поред тога, заступљена је и појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ СПИСАК, те именица *судбина* у реченици врши функцију спацијалног детерминатора:

- (93) [...] ценим провиденцијалну равнотежу, унапред *уписану* у моју судбину: популарности никада сувише, баш колико треба. (Мостови, бр. 101)
Концепт *судбине* метафорички се изражава и као КЊИГА:
- (94) Судбине свих људских сојева, *књија* народа уписана је у свемиру, где свака звезда представља гнездо. (Милорад Павић: *Хазарски речник*)
- (95) [...] учинио сам све какао је речено и записано у великој звезданој *књизи* судбине, издржао сам све његове ударе, сва лукавства. (Михајло Пантић: *Дан за кленове*)

У примеру (95) придевима *велика* и *звездана* конкретно се описује КЊИГА, те се тај метафорички израз може протумачити и као фигуративна метафора СУДБИНА ЈЕ АСТРОНОМСКИ АТЛАС.

А може да се поима и као ПИСМО, које је *зайечаћено*:

- (96) [...] помислите на савршенство призора Чеове главе уоквирене лављом гривом на постерима у спаваћим собама левичара широм света – и наша судбина као заљубљених жена била је *зайечаћена*. (Мостови, бр. 111)
- (97) [...] сваком Ирачану који би јој доспео у руке, без обзира на године, пол или статус, грозна судбина била је унапред *зайечаћена*. (Владимир Арсенијевић: *Предатор*)

У примеру (97) издваја се и фигуративна метафора СУДБИНА ЈЕ ПИСМО НЕПРИЈАТНЕ ТЕМАТИКЕ, при чему је у датом метафоричком изразу придев *грозна* додатно обележје о утиску који изазива писмо.

¹¹ У овом примеру именица *судбина* јесте у виду објекатског генитива у синтагми чији је главни члан *чишач* као именица *nomina agentis* (Антонић 2005: 133).

3.5. СУДБИНА ЈЕ СЛИКА

Резултати анализе слажу се и са српским народним веровањима у којима се *судбина* поима као СЛИКА. Тако се, нпр. у крајевима попут Буковице *судбина* лексикализује и као *урис* (СМЕР: 518–521; 555), што представља девербативну именицу насталу од глагола *(у)рисати*, ‘(у)цртати’ (РСЈ: 1145). У анализираном корпусу концептуализација *судбине* као СЛИКЕ огледа се у примерима у којима се она *излаже*, њене главне линије се *исцртавају*, може да послужи као *илустрација* или је у форми *портрета*:

- (98) Најзад, у завршној глави кратко се али оштро *излаже као слика* зле судбине јунакињиних потомака, почев од деце, која су „била све блеђа, подбухлија”. (Новица Петковић: *Два српска романа*)
- (99) Покушаћу, драга пријатељице, да Вам овде *исцртавам главне линије* те величанствене слике судбине сунаца, како су је израдили Русел и Едингтон. (Милутин Миланковић: *Кроз васиону и векове*)
- (100) [...]довољно материјала који би им помогао да боље схвате националну прошлост и историју (а историјска *слика* судбине Стојана Јанковића, ускочког војводе им је за то најбоља *илустрација*). (Политикини културни додаци, 2000)
- (101) *Портрети* грчке судбине. Сећам се једне друге Атине, не тако давно, од пре свега десетак година, која је била, чинило ми се, најсрећнији град на свету. (Политика, 9. 11. 2010)

3.6. СУДБИНА ЈЕ МУЗИЧКА КОМПОЗИЦИЈА

У анализи се запажа и пример појмовне метафоре СУДБИНА ЈЕ МУЗИЧКА КОМПОЗИЦИЈА, те се она може *укомпоновати*. Штавише, објекат тог глагола најчешће је уметничко, музичко дело (РСЈ: 1359). Притом, у датом контексту изворни домен појмовне метафоре конкретизује се придевом *обимна* и придевским изразом у *наставацима*, па настаје фигуративна метафора СУДБИНА ЈЕ СИМФОНИЈА:

- (102) Детаљна библиографска истраживања *укомпонована* су и у обимну књижевно-историјску судбину о Сими Милутиновићу Сарајлији, која је у *наставацима* штампана у Просветном гласнику од јуна 1892. до фебруара 1893. (Александра Вранеш: *Српска библиографија у областима књижевности, језика и библиотекарства...*)

3.7. СУДБИНА ЈЕ ПОЈАВА У ПРИРОДИ

Резултати анализе сагласни су с тврдњом Рајне Драгићевић „да овај појам доживљавамо као некакву силу” (2007: 95). Штавише, ексцерпирани примери метафоричке концептуализације *судбине* показују да су могућа појмовна пресликавања усмерена ка људској спознаји појава и законитости у природи. Пошто је у питању општија појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ ПОЈАВА У ПРИРОДИ, она се даље разлаже на аналогije с неколико конкретнијих природних феномена.

Тако *судбина* може бити концептуализована као НЕВРЕМЕ, које неко може успети да *избејне* ‘склонивши се’ (РМС II: 357–358):

(103) [...] два примерка избегла ту *судбину* и остала у оптицају. (Милорад Павић: *Хазарски речник*)

Будући да компарација уз лексичку метафору представља један од двају основних видова метафоричког израза (Klikovac 2004: 84), могућа је и појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ ВЕТАР. Зато *судбина* као ветар *сабија*:

(104) Као оно што ветар сабије откинуто лишће негде у миран ћошак, у градић је судбина *сабијала* емигранте, бегунце, авантуристе, луталице. (Исидора Секулић: *Кроника њаланачкој њробља*)

Уз то, следећи метафорички изрази одражавају појмовну метафору СУДБИНА ЈЕ РЕКА. У питању је река чији *ћок* је *неумићан* или *једини моћућ*, али и река чији ток се може преусмерити, *одредити*:

(105) [...] и да бива победом свих својих сједињених сила, своје воље, над *неумићним ћоком* опште судбине. (Растко Петровић: *Са силама немерљивим*)

(106) Упркос труду др Кулабија, *једини моћућ* *ћок* судбине Ковалског био је да постане железничар. (Светислав Басара: *Фама о бициклџицима*)

(107) [...] мораће да буде подвргнут операцији, чији ће исход прецизније одредити *ћок* његове даље „спортске судбине”. (www.rts.rs, 6. 12. 2009)

При анализи се показало да једна од појмовних метафора којима се концептуализује *судбина* у српском језику јесте и СУДБИНА ЈЕ СВЕТЛОСТ. Тиме *судбина* може да се *назире* или да *ћрејери*, а неко може и да јој се *излаже*:

(108) Тако је васељена видљива и сажета вечност у којој *ћрејере* судбине људских сојева, као звезде. (Милорад Павић: *Хазарски речник*)

- (109) Превод песме је оштећен, али се зна да поред јунакиње песме, у којој се *назире* судбина госпође Ефросиније. (Милорад Павић: *Хазарски речник*)
- (110) У тим тренуцима оне осећају да су људи – само деца *изложена* судбини. (Мирослав Поповић: *Судбине*)

Као вид одсуства светлости, *судбина* се концептуализује и као ТАМА. Стога она може бити *црна* или се нешто може *затамнети* попут ње:

- (111) [...] то је што осети како је сада она, њена удаја, њен бол, јад, све отишло. А да је он, он сад ту, његова несрећа и *црна* судбина. (Борисав Станковић: *Нечиста крв*)
- (112) [...] примећујемо тамне облаке. *Затамнели се као судбина* жена које остају иза. (Политика, 30. 4. 2008)

3.8. СУДБИНА ЈЕ МАТЕРИЈА

Резултати анализе показали су да се судбина може поимати и као МАТЕРИЈА. У оквиру ове појмовне структуре издваја се неколико специфичнијих појмовних домена. На синтаксичком плану готово по правилу лексема *судбина* у форми беспредлошког акузатива обавља функцију директног објекта трансформативних глагола, међу којима се нарочито издвајају глаголи креативних процеса (Арсенијевић 2012: 51–63).

Заступљена су појмовна метафоричка пресликавања у САСТОЈАК СМЕШЕ. Тако је могуће да се две или три *судбине* *измешају* или *умешају* у једну смешу, из које притом не могу да се *раздвоје*, а могуће је и да се једна *распада* у другој:

- (113) Ти ћеш разумети једном због чега смо ми сада *измешали* своју судбину са твојом. (Растко Петровић: *Са силама немерљивим*)
- (114) Немогуће је *раздвојити* судбину књиге и судбину писца, а у све то су *умешане* и судбине читалаца. (Светислав Басара: *Фама о бициклизима*)
- (115) Његов епски начин уобличавања истовремених и упоредних токова, пресецања и одударана, у којем се појединачна судбина *распада* у колективној, потиче од Цојса. (Ото Бихаљи Мерин: *Градишељи модерне мисли*)

У примеру (115) забележена је и фигуративна појмовна метафора СПОЈ СУДБИНА ЈЕ РАСТВОР, која је добијена конкретизацијом СМЕШЕ, односно *судбинā* као њених САСТОЈАКА. Прва, појединачна *судбина* јесте у чврстом

агрегатном стању, чиме представља РАСТВОРЕНУ СУПСТАНЦУ, док је друга, *колективна* њен РАСТВОРАЧ, она је у течном агрегатном стању.

Појављују се и примери појмовне метафоре СУДБИНА ЈЕ ГЛИНА, коју мајстор *ћече* или је неко други *обликује*:

- (116) Тада су нашу судбину почеле благо да *ћече* руке незнаног мајстора, из непостојећих разлога нама ненаклоњеног. (Мирјана Новаковић: *Сћрах и њејов слуја*)
- (117) Спољни свет почиње да *обликује* судбину Византије. После Византије и Бугарска се приклонила Турцима. (Јованка Калић: *Срби у јојном средњем веку*)

Може *судбина* да се концептуализује и као ТКАНИНА, која се *кроји* или као ПЛЕТИВО, које се *ћете* и *исћете*:

- (118) [...] који су из читаве Америке стигли у Филадельфију, да би негодовали против сиромаштва и великих корпорација које *кроје* судбину САД. (Политика, 3. 8. 2000)
- (119) Време је текло и, као и увек, на непредвидљив начин *ћело* хронику о нашој вароши, а у њој и судбину капетана Вука. (Милисав Савић: *Кайејан Вук*)
- (120) [...] допадало нам се то или не, живимо у свету у којем су судбине нација *ћесно исћетејене* кад је реч о основним добрима и самом преживљавању. (Мостови, бр. 111)

Заступљени су и примери појмовне метафоре СУДБИНА ЈЕ КОВ:

- (121) Сви су утицаји прерађени и савладани да би *се сковала* сопствена уметничка судбина. (Ото Бихаљи Мерин: *Градијтељи модерне мисли*)

А пристуна су и метафоричка појмовна пресликавања судбине у ХРАНУ, чији укус се описује придевима *јорак* и *ојор*:

- (122) Лепи мој мали мишићу, твоја је судбина *јорка*... „Гле! Па и мишеви имају маме?“. (Александар Поповић: *Судбина једној Чарлија*)
- (123) [...] обезглављена породица Бакси напустила је Киркук и – у друштву три младе жене и петоро мале деце који су делили њихову *ојору* судбину – камионом пребачена на север, у избеглички логор за Курде. (Владимир Арсенијевић: *Предајор*)

3.9. СУДБИНА ЈЕ ПОСАО

Као један од типичних домена у метафоричкој концептуализацији апстрактних лексема показује се и домен ПОСАО И НОВАЦ (Драгићевић 2007:

90). Ексцерпирана грађа потврђује да је такав случај и с појмом *судбине*. Овакав вид поимања судбине припадао би, уз домене ИГРЕ и ПРОСТОРА, метафоричком систему СТРУКТУРЕ ДОГАЂАЈА (Расулић – Мишковић-Лукић 2020: 17). Наиме, догађаји попут *йослова* и *ијара* и околности у којима се они збивају, какав је *йросйор*, подразумевају своје учеснике, те су, уместо персонификованих учесника какви су у оквиру домена ЧОВЕК појмовне метафоре попут СУДБИНА ЈЕ САУЧЕСНИК, ПОСЛОДАВАЦ, КРУПИЈЕ или ТВОРАЦ ИГРЕ, у оваквим метафоричким изразима најчешће заступљени стварни људи.

Штавише, примери појмовне метафоре СУДБИНА ЈЕ ПОСАО показују да се *судбина* поима као посао којим се човек *бави*:

(124) То је питање чудно, наша *се* администрација није *бавила* судбином птичјих задужбина. (Миодраг Павловић: *Србија до краја века*)

Уз то, као било који човеков ПОДУХВАТ она може бити *узалудна* или чак да има *йрајичне* последице:

(125) [...] иако су свесни да им је цела судбина *узалудна*, можда и *йрајична*. (Растко Петровић: *Са силама немерљивим*)

Човек се за *судбину* треба *йрийремайи* као за било које друго ЗВАЊЕ:

(126) Тако се претпоставља да је Ј. В. Ц. – члан реда *йрийреман* за судбину духовника – изненада морао да преузме другу дужност. (Светислав Басара: *Фама о бициклстйима*)

Судбином се као НОВЦЕМ може *расйолајайи*, како СОПСТВЕНИМ тако и ТУЂИМ:

(127) [...] да сваки народ *расйолаже* увек својом судбином. За Јовановића право на самоопредељење није било „средство реакције за противнародну акцију”. (Бранко Петрановић: *Србија у Друјом свейском райу 1939–1945*)

(128) Неко је имао моћ да и по простој ћуди *расйолаже* његовом судбином. (Растко Петровић: *Са силама немерљивим*)

С тим у вези, могућа су и појмовна пресликавања *судбине* у ПРЕДУЗЕЋЕ, којим неко *уйравља*:

(129) [...] као плод вековне борбе разума, хуманости и људске потребе да одлучује и *уйравља* својом судбином. (Политика, 2. 8. 2000)

3.10. СУДБИНА ЈЕ ИГРА

Пошто су могуће метафоричке концептуализације апстракција као да је реч о ИГРИ или СПОРТУ (Драгићевић 2007: 90), анализа је показала да се на тај начин уме поимати и *судбина*.

Тако је *судбина* ИГРА у којој неко *учесћивује* или *саучествује с неким*, а *огиђава се* у неком временском тренутку:

(130) [...] осећа дужност да на неки начин *узме учешћа* у злој судбини овога честитог, несрећног човека и истинског муслимана. (Иво Андрић: *На Дрини ћурија*)

(131) И iscrпљен је од *саучешћа* у стварним и измишљеним судбинама. (Немања Митровић: *Снови и дани*)

(132) он не баци поглед који би јој рекао било шта, у овоме часу када *се огиђава* њена судбина. (Растко Петровић: *Са силама немерљивим*)

За неке игре потребне су ИГРАЧКЕ којима *се особа иђра*, те се и *судбина* може на тај начин концептуализовати:

(133) [...] већ што се нечем што је изван мене прохтело и на тај начин *иђраи се* мојом судбином! (Растко Петровић: *Са силама немерљивим*)

При анализи издвојени су и примери у којима се *судбина* метафорички пресликава у ЗАЛОГ У КОЦКАЊУ:

(134) Ово је дакле време државника и време одлука. *На коцки* су судбина и здравље народа. (Вива, фебруар 2001)

3.11. СУДБИНА ЈЕ ПРОСТОР

У анализираној грађи заступљени су и примери који изражавају појмовну метафору СУДБИНА ЈЕ ПРОСТОР. Будући да је у питању један општији појмовни домен, простор се даље разлаже на конкретније просторне релације.

Наиме, могуће је *судбину* концептуализовати као тродимензионални и потпуно или делимично омеђен локализатор који агенс, као објект (непосредне) локализације, пресеца по његовој унутрашњости, чиме се исказује спацијални однос *иђрлаиивности* (Антонић 2005: 212–213; 248). Другим речима, *судбина* јесте ТРОДИМЕНЗИОНАЛНИ ПРОСТОР, кроз који неко *иђролази*:

- (135) Божанство се, да би било вољено, видиш, оваплотило у људском, и *ишло* кроз целу његову судбину. (Растко Петровић: *Са силама немерљивим*)

У оквиру овакве концептуализације јесте и пример фигуративне појмовне метафоре СУДБИНА ЈЕ ПОЗОРНИЦА. Наиме, како свака позорница има своје *кулисе*, у следећем примеру тродимензионални простор конкретизован је помоћу синтагме у виду спацијалног генитива с предлогом *иза*, што јесте одређена посредна локализација (Антонић 2005: 150). Локализатор, тачније оријентир, представљају *кулиси*, део *судбине* као ПОЗОРНИЦЕ, која је притом формализована као зависни члан синтагме, док објекат локализације представља *иџра*:

- (136) [...] сажетост једне стварности која, као у античким митовима човечанства, обухвата и невидљиву игру *иза кулиса* судбине. (Ото Бихаљи Мерин: *Градишћели модерне мисли*)

Могуће је тај тродимензионални простор представити сликовном схемом САДРЖАВАЊА (Кликовас 2004: 190–191). Тако се *судбина* поима и као САДРЖАТЕЉ (С), у којем се скрива неки САДРЖАНИ ОБЈЕКАТ (СО) (Кликовас 2004: 192–193), што заправо илуструје појмовну метафору РАЗУМЕВАЊЕ ЕНТИТЕТА ЈЕ ОТКРИВАЊЕ ОБЈЕКТА САДРЖАНОГ У ЊЕМУ као огранка шире метафоре РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕ ВИЂЕЊЕ (Кликовац 2000: 522). На синтаксичком плану именица *судбина* остварује се као спацијални локатив с предлогом *у*, док њен објекат локализације, односно СО представља *све* оно што је некеме унапред *додељено*, те се у складу с изворним веровањима у оквиру визуелно уочљивог С не може СО *иџромениџи* (Кликовац 2000: 523). Такође, у *судбини* као С могу се налазити и људи, *иџојединџи* као СО, при чему се на тај начин поима стање у којем се они налазе (Кликовас 2004: 195–196):

- (137) [...] саму у мразним ноћима, покорну свему што јој је додељено, неспособну да ишта *иџромени* у својој судбини. (Мирослав Поповић: *Судбине*)

- (138) *Појединџи* су само, у судбини велике заједнице сербских насељеника, па, осим тога, и у још већој заједници, руских армија. (Милош Црњански, *Сеобе II*)

А може представљати и ПОВРШИНУ, по чијим *линијама* се неко креће (уп. Чернейко 1997: 309, према Драгићевић 2007: 94):

(139) И уосталом, ма колико главни догађаји и *линије* моје судбине да су долазили од узрока који немају везе са мојим тежњама. (Растко Петровић: *Са силама немерљивим*)

Пошто се ради о домену простора, *судбина* се може концептуализовати и као ЦИЉ КРЕТАЊА, док би ТРАГАЊЕ ЗА СУДБИНОМ, саодносно поимању судбине као нечега за чим се трага (уп. Поповић 2004: 299–300), представљало само КРЕТАЊЕ. На то упућује метафорички израз у којем се именица *судбина* налази у адлативном спацијалном односу (Антонић 2005: 213) с резултатом номинализације глагола *ујуишиши*:

(140) И, двојица, прилично *ујућена* у судбину, играју лопту. (Мостови, бр. 100)

3.12. Вишеструка метафоричка појмовна пресликавања

С обзиром на то да према схватањима когнитивиста и модерних логичара категорије у мишљењу нису прецизно омеђене (Радовановић 2009: 19–26), при анализи забележени су и поједини примери који представљају пресликавања из двају или чак трију домена.

Такав је следећи пример у којем се заједно укрштају појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ СТИХИЈА, у оквиру домена ПРИРОДНА ПОЈАВА, на шта упућује придев *незаустављива* и именица *сила*, и СУДБИНА ЈЕ ЧОВЕК, на шта упућује придев *слей*:

(141) Чудновата фигура, коју писац оцртава тако упечатљиво да, фасциниран њоме, преображава лик убице у некакву *слеју незаустављиву силу* судбине. (Ото Бихаљи Мерин: *Градишћељи модерне мисли*)

А метафоричка пресликавања из трију домена у истом контексту представља следећи случај, у којем придев *неумољива* изражава појмовну метафору СУДБИНА ЈЕ ЧОВЕК, оно што је *зайисано* јесте поимање *судбине* као ТЕКСТА, а *јушеви* по којима човек ходи метафорички су израз *судбине* концептуализоване као ПРОСТОР:

(142) Судбина је *неумољива* и све што је *зайисано* одвије се пре или касније, само су *јушеви* увек непознати и нови. (Владимир Арсенијевић: *Прегашор*)

4. Постојаност појма *судбине* у српској култури кроз простор и време

Како је анализа показала да је најфреквентнија појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ ЧОВЕК, може се установити да је центар циљног домена СУДБИНЕ у савременом српском језику управо њена персонификација, што је у складу с особеностима српске културе и фолклора. Наиме, пошто је антропоморфна представа судбине саставни део традиционалних веровања у различитим крајевима где живе Срби и варира између мушког *Усуга* и женских *Суђаја*, важно је имату у виду природу разлика у лексикализацији персонификоване концептуализације *судбине*. С једне стране, у Вуковом *Рјечнику*, као слици и прилици пре свега динарске српске културе, забележена је само реч *усуг* – „тако ти је *усуг* усудио (у приповиједи)”, док појма *суђаје* као митолошког бића нема, већ је један у низу дублета именице *судија*, *судац* (*der Richter*, *judeх*).¹² С друге стране, оне су присутне нпр. у Елезовићевом *Речнику косовско-мејхохијској дијалектиа* (уз дублет *суђенице*). Међутим, без обзира на разлике у конкретизацијама, оно што је заједничко целокупној српској традиционалној култури јесте општија појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ ЧОВЕК, чији су метафорички изрази широко распрострањени и веома учестали, и значај који појам *судбине* има у јединственој језичкој слици света, која захвата целокупан дијасистем једног језика (Ристић – Радић-Дугоњић 1999: 13).

Штавише, у *Српском рјечнику* и различитим дијалекатским речницима неизоставне су одреднице *судбина* и *суђено/суђење*, у којима се запажа у основи заједнички поглед на свет. У *Рјечнику* уз придев *суђен* наводи се исказ *ако буде суђено*, а *судбина* је квалификована као реч више својствена књижевницима, *судња* и *судиишће* јесу територијално одређени – у Ц[рној]. Г[ори]., односно у *Боци*: *ијрисџа без судиишћа нишишћа*, па се у оквиру њиховог синонима *суђење* описује веровање како „народ наш мисли да је свакому човјеку суђено шта ће му се у вијеку догодити и каком ће смрти умријети, и да се човјек од суђења не може сачувати”, после чега следи пример предања о цару који покушава спасти своју кћер од проречене

¹² Исто лексикографско решење употребљено је и у РЈАЗУ (XVI: 906), док се за митолошка женска бића која проричу нечију судбину користи лексема *суђенице*, најчешће као *pluralia tantum* (РЈАЗУ XVI: 906–907).

судбине, а из којег се као микрожанр издваја пословица: *Нема смртѝи без суђеної дана*, уз још једну: *Када мени суђен данак гође*. У Елезовићевом лексикону косовско-метохијских народних говора уз пример *Такá му зар суђбина била* упућује се управо на одреднице у Вуковом лексикографском делу, а нпр. у *Речнику Прошћења* прилог *суђено* дефинише се као *йредогређено*.¹³ Стога су, упркос могућој динамичности категоризовања и померању члана с центра на периферију или с периферије на центар категорије (Ivić 2001⁹: 188), у српској језичкој слици стварности прототипичне представе у концептуализацији *судбине* попут њене персонификације и реификације постојани кроз простор и време.

Тако се на временској равни постојаност појмовне метафоре СУДБИНА ЈЕ ЧОВЕК може пратити у историјском *Рјечнику хрвајскоїа или срїскоїа језика* РЈАЗУ. Подаци из различитих извора показују да се *судбина* (РЈАЗУ XVI: 892–893) поима попут човека исто онако како и у савременом језику, те се поред већ помињаних података из *Срїскої рјечника* и примера из Вукове остале фолклорне грађе износи и искази из Доситејевих дела – *Но зар је йако изволила судбина (Живоїи и йрикљученија), У ови час би се моїао заклейїи, да сам већ наумио йримириїи се на једном месїу, ако ме моја куд не одвуче судбина* (Басне), као и пример из приповедака Стјепана Митрова Љубише – *Држи овај мач... йаши їа и и їази, ко їа је їасао, каква нас судбина їођ чека на расїанку*. За појам *суђење* у РЈАЗУ (XVI: 907) наводе се само примери из народног стваралаштва – нпр. *Од суђења се не може уїїећи* (сва подвлачења наша – Б. В.). С тим у вези, у РЈАЗУ се *судбина* и *суђење* дефинишу као *удес*, *фатїум*, у чему се огледа негативна представа *судбине* у српској култури (уп. Поповић 2004: 299–300).

Такође, постојаност појма *судбине* одражава се у народној епској поезији, у којој се чувају неке од учесталијих метафоричких концептуализација. У народним јуначким песмама и баладама *судбина* се поима као ЧОВЕК по ком је неко у сродничким везама („Ограшић Алија и сестра Смиљанића”: *О Јоване, їо суђењу зеїе*) или као ПРОАКТИВАН ЧОВЕК, који проналази некога или некоме долази, обично у синтагми с именицом

¹³ Наведени примери и речничке одреднице издвојене су с речничке платформе *Расковник*, доступне онлајн на веб-сајту <<https://raskovnik.org>>.

дан(ак) („Женидба Милића барјактара”: *Ту ли тебе суђен данак нађе!*; „Лазар Мутап и Арапин”: *Ако мене суђен данак нађе*; „Женидба Марка Краљевића”: *Ако мене суђен данак дође*). Судбина је и видљива ТАМА („Смрт књаза Данила”: *О жалосџи да је виђетџи коме / Црне ране и судбине црне!*), ПРЕДМЕТ који се тражи („Иво Сењанин и Беглер-бег”: *Суђено ти не би ѿѿинуџи / Ал’ суђење без невоље ѿтражиши*), добија на поклон („Несуђена женидба Марка Баларића”: *Марко исџроси не ѿору ђевојку / Јер је ѿако од Боѿа суђење*) или беспрекорно служи својој намени („Ђуро Даничић и Покрајчић Павле”: *У суђењу ѿријекора нема*).¹⁴ У паремиологији, уз напомињане пословице, издваја се и она да *Није коме је речено већ коме је суђено* (ВНПР: 220), у чему се огледа судбина као *ѿаланѿи* или *фатѿум*, чиме је и најшире могуће схваћена ПОЈАВА, било ЕНТИТЕТ било СИЛА, док се судбина као *форѿуна* те самим тим и као ПОСАО концептуализује у следећој пословици: *Зло рађење ѿѿѿово суђење. Кад се зло ради онда је ѿѿѿѿову суђено да зло и буде* (ВНПР: 102).

Осим прототипичне метафоризације *судбине* као ЧОВЕКА и постојаности одређених изворних домена кроз простор и време, оно што се, такође, представља као културна специфичност метафоричког поимања *судбине* у српској језичкој слици света јесте и могућност њеног пресликавања из ТЕКСТА или СЛИКЕ. Такве се појмовне метафоре у српским народним говорима чак и лексикализују у речи као што су *уѿис* или *урис*, које се односе на антропоморфна и митолошка бића која одређују нечију *судбину*. На плану метафоричких израза с лексемом *судбина* такве су појмовне метафоре међу ексцерпираним примерима готово подједанко присутне (6%, односно 2%) као и неки универзални домени какви су ПОЈАВА У ПРИРОДИ (7%), у оквиру којег доминирају појмовне метафоре СУДБИНА ЈЕ СВЕТЛОСТ и СУДБИНА ЈЕ ТАМА, и домен ГРАЂЕВИНА (3%) (Кевечеш 2002: 15–29, према Драгићевић 2007: 90). Зато се у датој културолошкој варијантности универзалних категорија у људском мишљењу и у поменутиим представама својственим српској језичкој слици света огледа улога и значај културног наслеђа у метафоричком поимању *судбине* у савременом српском језику, те ворфовски

¹⁴ Дати стихови издвојени су из дигиталног корпуса народних епских песама, који се налази на сајту <www.monumentaserbica.branotomic.com>.

релативизам у свести говорника одређеног језика (Ivić 2001⁹: 183). На културне концепте својствене српској језичкој слици света као што је *судбина* било би пожељно обратити пажњу пре свега у учењу српског језика као страног јер се кроз матрицу учениковог матерњег језика пропушта сваки други нематерњи језик (Ристић – Радић-Дугоњић 1999: 7).

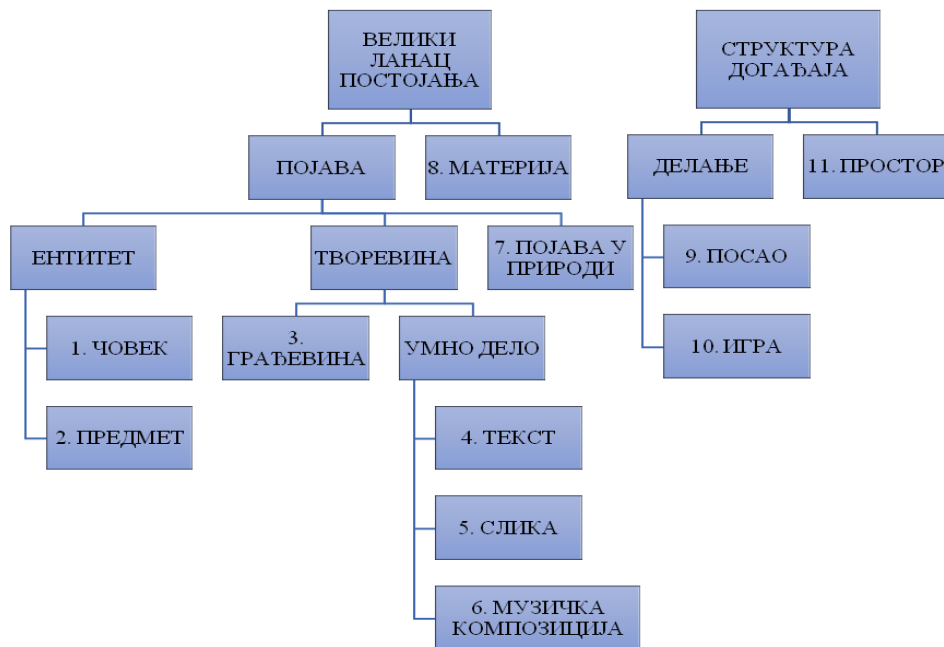
5. Закључна разматрања

Кад се све узме у обзир, резултати анализе упућују на закључак да су метафоричка пресликавања апстрактног појма *судбине* разноврсна, но и међусобно повезана у јединствен појмовни оквир. Другим речима, установљени изворни домени појмовних метафора могу се уопштити у четири темељне тачке појмовног система којим се концептуализује *судбина* у српском језику: ПОЈАВА, МАТЕРИЈА, ДЕЛАЊЕ и ПРОСТОР. Прва категорија у мишљењу јесте и најчешћа, а у оквиру ње налази се и процентуално најзаступљенија појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ ЧОВЕК. Тиме се показује да се у свести говорника српског језика судбина заиста доживљава као својеврсна сила, узрочник многих дешавања и непредвидивих животних тренутака, а чијем се објашњењу и сликовитом представљању тежи. Стога се као вид њене метафоризације највише и прибегава њеној персонификацији (44%), али и реификацији (14%), па се као најтипичнија износи представа судбине као ЕНТИТЕТА. Поред тога, у дату категорију, као донекле ужи појмови, смештају се и метафоризације судбине као ТВОРЕВИНЕ, које чине домен ГРАЂЕВИНА и домени ТЕКСТ, СЛИКА и МУЗИЧКА КОМПОЗИЦИЈА груписани заједно у УМНО ДЕЛО, те ПОЈАВЕ У ПРИРОДИ.

Преостале три категорије обухватају тек петину ексцерпираних примера, међу којима се ипак издваја материјализација као трећи најзаступљенији вид конкретизације апстрактног појма *судбине* у српском језику (10%). Категорија МАТЕРИЈА, коју чини истоврсни анализирани домен, заједно с категоријом ПОЈАВА била би део метафоричког система ВЕЛИКИ ЛАНАЦ ПОСТОЈАЊА, универзалног у људском мишљењу. У други такав мисаони комплекс – СТРУКТУРА ДОГАЂАЈА –уврштавају се преостале две категорије. Како се у српској култури традиционално верује да *судбина* прати човека кроз читав његов живот, могуће је њено поимање као ИГРЕ и ПОСЛА,

ДЕЛАЊА човекових, и ПРОСТОРА у којем се неко људско делање одвија. Уз све то, износе се и вишеструка метафоричка пресликавања у којима се преплићу две или три појмовне метафоре, а које су повезане било у оквиру исте категорије (мешање домена ПОЈАВА У ПРИРОДИ и ЧОВЕКА) било чак додиром двају метафоричких система (судбине као ЧОВЕКА и ТЕКСТА наспрам судбине као ПРОСТОРА), што додатно потврђује целовитост и јединственост појмовног оквира којим се концептуализује *судбина* у свести говорника српског језика.

Дијаграм 3: Појмовни систем којим се концептуализује апстрактни појам *судбине* у српском језику

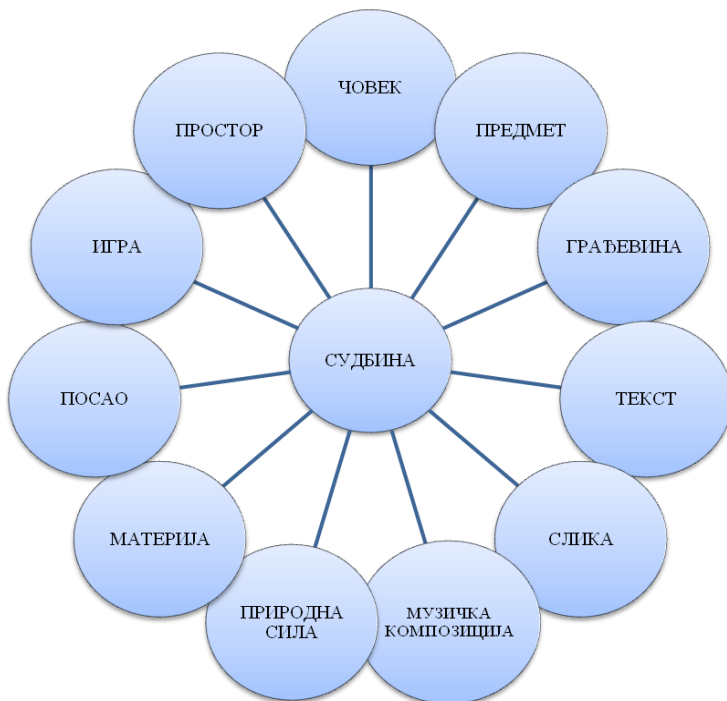
Као што је складна кретња скале апстракције ка општијем, у резултатима анализе показало се да је продуктиван и супротан смер, тј. спецификација изворних домена и настајање разних фигуративних појмовних метафора од оних дословних. То се огледа у безброј издвојених

примера, при чему појмовно степеновање и скалирање сеже дотле да је могућа и петостепена хипонимија *судбине*, нпр. појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ ЛУТКАР (ЕНТИТЕТ – ЧОВЕК – НАДРЕЂЕНА ОСОБА – ТВОРАЦ ИГРЕ), или чак шестостепена појмовна метафора СУДБИНА ЈЕ ПРОТИВНИК С КОЈИМ СМО ИЗМИРЕНИ ДО РАВНОДУШНОСТИ (ЕНТИТЕТ – ЧОВЕК – РАВНОПРАВНА ОСОБА – ПРОТИВНИК – ИЗМИРЕН ПРОТИВНИК). Такође, показало се да се фигуративност и стилогеност појмовних метафора постиже и додавањем обележја (нпр. СУДИЈА постаје ОЗЛОГЛАШЕН, ВЛАСТОДРШЦА неко ОДМЕЊУЈЕ, ПИСМО је НЕПРИЈАТНЕ ТЕМАТИКЕ) и конкретизацијом појмовних домена (нпр. ПРОТИВНИКА у БОКСЕРА, КЊИГЕ у АСТРОНОМСКИ АТЛАС, ТРОДИМЕНЗИОНАЛНОГ ПРОСТОРА у ПОЗОРНИЦУ), те су фигуративне појмовне метафоре најчешће у књижевноуметничком функционалном стилу, чија су једна од неизоставних одлика. Међутим, могуће су и у другим стиловима: у научном стилу судбина се, на пример, може поимати као ОСОБА ОД ПОВЕРЕЊА или чак СИМФОНИЈА, док у публицистичком судбина, на пример, постаје ОПАСАН или ЛУКАВ ПРОТИВНИК или је САУЧЕСНИК У ИГРИ.

Сходно очекивањима, у анализи се запажа да су, у складу с персонификацијом судбине у српској етномитологији, најзаступљенији изрази појмовне метафоре СУДБИНА ЈЕ ЧОВЕК, која се даље грана у три специфичније појмовне метафоре – ПОДРЕЂЕНА, РАВНОПРАВНА и НАДРЕЂЕНА ОСОБА, што је у складу с архетипским виђењима судбине у словенском свету као силе коју покоравамо, којој се супротстављамо и којој се не покоравамо. Уз то, дате појмовне метафоре којима се концептуализује судбина сагласне су и са установљеним семантичким примитивима у разумевању судбине као *шаланџа* и *фатума*, са којима се најпре повезују метафоричка пресликавања судбине унутар категорије ПОЈАВА, као и *фортуне*, са чим се пре свега слажу метафорички изрази у виду СТРУКТУРЕ ДОГАЂАЈА. Да је персонификација судбине дубоко утемељена у српској традиционалној култури и да је већина њених савремених поимања присутна одраније у језику, показују примери пословица и стихова из народне епске поезије, потврде из Вуковог *Рјечника*, као и из историјских и дијалекатских лексикона. По томе се види да је појмовни оквир којим се метафорички концептуализује судбина постојан у српској језичкој слици света и кроз простор и кроз време, док се културне специфичности метафоричког поимања *судбине* огледају у прототипичности

појединих представа и значајној заступљености одређених специфичних изворних домена какви су ТЕКСТ и СЛИКА наспрам оних универзалних својствених људском мишљењу и свим светским културама.

Дијаграм 4: Изворни домени у метафоричкој концептуализацији појма *судбине* у српском језику

Ово је истраживање покушај повезивања и примене постојећих метода заступљених у когнитивној лингвистици, како англосаксонске тако и славистичке провенијенције, те сходно томе представља допринос и потенцијалне смернице за нека будућа истраживања у изучавању метафоричког поимања *судбине* у српском језику, с много већим узорком и(ли) обухватнијим залажењем у развој значења.

ИЗВОРИ

- ВПНР: *Вукове народне њриповејџке с рејџсџром кључних речи* (ур. С. Ђорђевић, регистар кључних речи М. Шћепановић). Београд: Нолит, 1996.
- Расковник: речничка платформа <<https://raskovnik.org>>
- РМС: *Речник срџскохрватскоја књижевној језика*. I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСЈ: *Речник срџској језика. Измењено и џојрављено издање*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- СрпКор2013: *Електронски корџус савременој срџској језика* <<http://korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>>

*

- Monumenta Serbica. Epske pesme – baza podataka <<http://www.monumentaserbica.branatomic.com/epp/>>
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миливој (2011). *Каузативносџ – маниџулативносџ: од концепџа ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Алановић, Миливој (2019). Граматика синтаксичке кореференцијалности. *Јужнословенски филолој*. LXXV/1: 21–35.
- Антонић, Ивана (2005). Синтакса и семантика падежа. У: *Синџакса савременој срџској језика: џросџа реченица* (ур. П. Пипер и др.). Београд: Институт за српски језик САНУ; Београдска књига; Матица српска: 119–300.
- Арсенијевић, Нада (2012). *Падежи џравој објекџа у сџндардном срџском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Васић, Вера (1998). Синтаксичка кореференцијалност. *Јужнословенски филолој*. LIV: 79–86.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексиколоџја срџској језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Дражић, Јасмина (2022). *Присџуџи џроучавању значења речи*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Ивић, Милка (2000). О модификатору „улоге” агенс. *Јужнословенски филолој*. LVI: 463–467.

- Ивић, Милка (2002). О појму 'одговорност' и 'агентивној' улози оруђа за вршење радње. *Јужнословенски филолоџ*. LVIII: 15–22.
- Кликовац, Душка (2000). Појмовне метафоре и семантика предлога: О једном апстрактном значењу предлога у с локативом. *Јужнословенски филолоџ*. LVI: 521–528.
- Поповић, Људмила (2004). Језичка слика света Украјинаца и Срба са компаративног аспекта когнитивне анализе. *Славистика*. VIII: 290–305.
- Поповић, Људмила (2017). Актуелна питања когнитивнолингвистичких истраживања српског језика. *Јужнословенски филолоџ*. LXXIII/3–4: 315–354.
- Радовановић, Милорад (2009). *Увод у фази лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Станојевића.
- Расулић, Катарина и Мирјана Мишковић-Луковић (2020). Шта спаја а шта раздваја когнитивнолингвистички и когнитивнопрагматички приступ метафори?. *Лийар. Часопис за књижевност, језик, уметност и културу*. XXI/72: 11–45.
- Ристић, Стана и Милана Радић-Дугоњић (1999). *Реч. Смисао. Сазнање: (стигује из лексичке семантике)*. Београд: Филолошки факултет.
- СМЕР: *Словенска митологија. Енциклопедијски речник* (редактори С. Толстој и Љ. Раденковић). Београд: ZEPTEK BOOK WORLD, 2001
- СМР: Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић и Никола Пантелић. *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит, 1970.
- Филиповић-Ковачевић, Соња (2016). Мали појмовник когнитивне семантике. У: *Теме језикословне у србистички кроз дијахронију и синхронију. Зборник у часопису Љиљани Суботић* (ур. Ј. Дражић, И. Бјелаковић и Д. Средојевић). Нови Сад: Филозофски факултет. 575–590.

*

Ivić, Milka (2001⁹). *Pravci u lingvistici II*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Klikovac, Duška (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Branislav Veselinović

ON THE CONCEPT OF *DESTINY* IN THE SERBIAN LANGUAGE: A PERSPECTIVE FROM THE
CONCEPTUAL METAPHOR THEORY

Summary

In this paper we examine the conceptualization of *sudbina* (destiny) in the contemporary Serbian language with the aim to establish which source domains are relevant in its metaphoric conceptualization, and consequently determine the mental frame binding the domains together. Additionally, we ascertain conventional and unconventional conceptual metaphors regarding the concept. The examples excerpted from the Digital Corpus of the Contemporary Serbian Language (DCSL) were analyzed by using the conceptual method based on the contemporary theory of metaphor. The task of the research is the statistical analysis on the centre of the target domain, i.e. his prototype in the contemporary Serbian language, along with the classification of excerpted examples according to the scale of abstractions. What's more, the task is to discover how much the concept of *destiny* is constant in the Serbian language picture of the world in comparison to the sources from historical and dialect dictionaries and the examples of proverbs and verses from oral epic poetry. The analysis has shown that, in accordance with the personification of *destiny* in the Serbian traditional beliefs, the most frequent conceptual metaphor is *DESTINY IS HUMAN*, as well as that the entire mental frame conceptualizing *destiny* is connected with universal categories in the human mind, presented by two metaphoric systems – Great Chain of Being and Event Structure, together with their possible blending. Also, unconventional metaphors, reaching even to fifth or sixth level of hyponymy, are most frequent in the belletristic functional style, albeit they are possible in others. Furthermore, it is shown that the given conceptual frame is stable throughout space and time and that the concept of *destiny* is deeply embedded in the Serbian culture, which is reflected in certain typical metaphoric images and significant presence of source domains such as *TEXT* and *PICTURE*.

KEY WORDS: conceptualization, conceptual metaphor, source and target domains, mental frame, metaphoric system, unconventional conceptual metaphor, language picture of the world, dynamics of categorization, destiny, Serbian language.

Бранислав Веселиновић
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Република Србија
baneveselinovic5@gmail.com

Милица Мркоњић
Невенка Марковић
(Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет, Мастерске студије Српске
филологије: Српског језика и
књижевности)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'367
DOI 10.19090/prj.2023.54.157-171
Примљен: 8. 8. 2023.
Прихваћен: 23. 9. 2023.

УПОТРЕБА И ПРЕФЕРЕНЦИЈА ГРАМАТИЧКЕ И СЕМАНТИЧКЕ КОНГРУЕНЦИЈЕ КОД ПАУКАЛНИХ СИНТАГМИ¹

У овом раду испитивали смо употребу и преференцију граматичке и семантичке конгруенције код паукалних синтагми на узорку испитаника из Бијељине и непосредне околине. Из овог рада су изостављени испитаници који нису с овог географског простора, као и они чији матерњи језик није српски. Поред ових, остали социодемографски фактори на које смо се ослањали били су: пол, старост, степен образовања и тип средине у којој испитаник живи. За потребе истраживања сачињен је упитник који се састојао из два дијела: први дио с питањима отвореног типа који је захтијевао одговор испитаника и други са скалама процјене. У првом дијелу се нашло 12 реченица које је требало допунити, док се други дио састојао из 24 позитивно оријентисане тврдње: 12 везаних за граматичку конгруенцију и 12 њихових парова везаних за семантичку конгруенцију. Упитник је дистрибуиран онлајн и попунило га је 60 испитаника. Наши резултати указују на то да позитивнији став испитаници имају према граматичкој конгруенцији, те да се за исту опредјељују, док се према семантичкој јавља неутралан или негативан став.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: социолингвистика, паукалне синтагме, граматичка конгруенција, семантичка конгруенција, ставови.

¹ Овај рад урађен је под менторством проф. др Наташе Киш, настао је на основу истраживања спроведеног ради израде семинарског рада из предмета *Опита лингвистика 1: Појмовник и систематизација* на основним студијама групе Српска филологија: српски језик и књижевност на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду.

1. Увод

Једно од основних категоријалних обиљежја именица јесте категорија броја. У српском језику именице осим два основна броја, једине и множине, имају и малу нумеричку множину или паукал. „То су облици множине који се употребљавају у конструкцији именице с неким бројем” (Пипер – Клајн 2013: 59). У синтагмама с бројевима *два*, *тџри*, *четџири* и *оба*, као и с вишечланим бројевима који се завршавају на *два*, *тџри* и *четџири*, именица има облик паукала. У примјерима *два/тџри/четџири/оба човјека*, *два/тџри/четџири/оба џисма*, именице мушког и средњег рода имају облик једнак генитиву једине. Овај облик је по поријеклу стара двојина (дуал), тј. некада је означавао два појма и представља варијанту „номинатива, акузатива и вокатива множине именица мушког и средњег рода, која се употребљава кад уз именицу стоји број два, оба, три или четири (зато се још каже да је то комбинаторна варијанта, условљена комбиновањем с бројем)” (Станојчић – Поповић 1992: 261) У табели 1 приказан је однос основне и паукалне варијанте номинатива и акузатива множине.

Табела 1: Паукалне синтагме ²

Падежи множине	m i n	f
NOM, VOC	људи, писма, али: два човјека, писма	(двџје) књџге, ствари
GEN	(двају) људи, писама	(двџју) књџга, ствари
DAT, INST, LOC	(двама) људима, писмима	(двџема) књџгама, стварима
ACC	људе, писма, али: два човјека, писма	(двџје) књџге, ствари

Видимо да су бројеви *два*, *оба*, *тџри* и *четџири* по граматичким особинама придјевске ријечи, које конгруирају с именицом уз коју стоје, и важно је напоменути да *два* и *оба* конгруирају у роду и падежу, а *тџри* и *четџири* само у падежу, јер не разликују род. „Бројеви два, оба, обадва, три и четири су, дакле, конгруентни атрибути именице и то са функцијом паукалног

² Табела је преузета из Станојчић – Поповић (1992: 261).

атрибута” (Станојчић – Поповић 1992: 262). Предикат се, стога, уз дате синтагме јавља у облику множине (*два човјека ијевају*), а радни придјеви, такође, у облику паукала или пак множине, те на дјелу имамо или граматичку (*два човјека су ијевала*) или семантичку конгруенцију (*два човјека су ијевали*) (Ајдановић 2022: 92).

У савременом српском језику паукалне синтагме се често употребљавају као непромјенљиве ријечи, односно све рјеђе се мијењају по падежима, нарочито кад су употријебљене са приједлозима (*од два ијсма, за три ијсма, о четири ијсма* и сл.), што се односи и на синтагме с именицама женског рода: *од двије ијсме, за три ијсме, о четири ијсме*. Стога се и такве синтагме сматрају паукалним синтагмама иако именице женског рода немају посебан облик за паукал (Станојчић – Поповић 1992: 262).

1.1. Циљ истраживања

Основни задатак овог истраживања јесте да се укаже на тенденције у употреби паукалних синтагми, тачније, да ли се говорници српског језика радије одређују за употребу паукалних синтагми конституисаних према граматичкој или према семантичкој конгруенцији њихових елемената. Осим морфосинтаксичог аспекта, истраживање има и социолингвистички аспект будући да нам је циљ био да утврдимо ставове говорника према двама типовима конгруенције, као и да ли одређивање за одређени тип конгруенције у паукалним синтагмама зависи од различитих социодемографских параметара. Како наводи Ранко Бугарски, „појам ставова према језику не односи се на мишљења која се изграђују у оквиру науке о језику, него на незваничне, популарне реакције на језичке појаве које постоје у језичким заједницама”³ (Бугарски 2003: 96). Како нам је намјера била да испитамо само тенденције у употреби ових синтагми, истраживање је ограничено на територију Бијељине и непосредне околине и релативно мали број испитаника.

³ Детаљније о основним карактеристикама и типовима ставова према језику в. у Бугарски (1986) и Vlahović (1997).

1.2. Методологија истраживања

За потребе овог истраживања направљен је анониман упитник у Гугл упитницима (Google Forms), који се састојао од кратког упутства и три дијела, од којих је први дио био намијењен за прикупљање социодемографских података испитаника, а друга два дијела су се састојала из 36 стимулуса и четири контролне реченице. Реченице су биле дате насумичним редослиједом. Упитник је дистрибуиран онлајн. Како смо сматрали да писмо којим је упитник написан у овом конкретном истраживању није релевантан фактор, упитник је у цјелости био написан латиницом. На почетку се налазило упутство у којем је објашњено шта је задатак испитаника и прије сваког дијела налазило се кратко упутство гдје је испитанику објашњено шта је његов задатак у том одређеном дијелу.

У првом дијелу упитника тражени су основни социодемографски подаци о испитанику – пол, старост, степен образовања, тип средине у којој испитаник живи, држава и мјесто становања и да ли је испитанику српски матерњи језик. У обзир су узети само они испитаници који су из Републике Српске, односно концизније, из Бијељине и/или непосредне близине, и само они испитаници којима је српски матерњи језик.

Други дио упитника подразумијевао је да испитаници допуне реченицу одговарајућим обликом глагола датог у загради, док је трећи представљао скалу процјене. Испитаницима су у трећем дијелу биле понуђене реченице с паукалним синтагмама, а њихов задатак је био да на скали од 1 (у потпуности неприхватљиво) до 7 (у потпуности прихватљиво) оцијене колико су према њиховом језичком осјећају дате реченице тачне. Структура свих реченица била је иста, тј. све реченице су имале форму субјекат + предикат + детерминатор:

Два гјечака су оӣишли найо̄ље.

Два гјечака су оӣишла найо̄ље.

Субјекат је у реченицама био паукална синтагма. Она може садржати атрибуте *два*, *т̄ри*, *чет̄ири*, *оба* и *обагва*, с тим што *обагва* није укључено у ово истраживање будући да се често сматра неправилним или стилски непожељним (Ајдановић 2022: 89), што би у другом дијелу упитника испитанике могло навести да реченицу процијене као неприхватљиву без обзира на конгруенцију. Што се тиче самих именица, оне су морале да буду у мушком роду множине и да именују само живе агенсе (људе, али не и биљке или животиње).

На самом почетку детаљније ћемо представити структуру другог и трећег дијела упитника.

У другом дијелу испитаницима је дато 12 реченица и двије контролне реченице с понуђеним глаголом у загради на крају реченице, који је био дат у инфинитиву. Задатак испитаника био је да у контексту реченице на празно мјесто ставе глагол у перфекту тако да се по њима слаже с паукалима мушког рода у контексту задате реченице. Реченице су биле дате насумичним редослиједом. Следи примјер једне понуђене реченице:

Оба радника су _____ на њоџао. (закаснџиџи)

Осим ових 12 реченица, у другом дијелу упитника нашле су се и двије контролне реченице – оне реченице у којима глагол недвосмислено конгруира у само једном роду, а које су структурно одговарале осталим реченицама. На тај начин се провјеравала пажња испитаника, као у примјеру:

Сџџугенџи су _____ го касно у ноћ. (учџиџи)

Испитаници који нису тачно одговорили на контролна питања, нису узети у обзир за даљу анализу података.

Трећи дио упитника састојао се од 24 стимулуса, поред којих је било и двије контролне реченице. Задатак испитаника био је да на скали од 1 до 7 оцијене прихватљивост сваке реченице (1 – у потпуности неприхватљиво, 7 – у потпуности прихватљиво). Испитаницима је скренута пажња да не постоје тачни и нетачни одговори, те да одговарају у складу с личним језичким нахођењем.

Испитаницима је овдје дато 24 стимулуса, тј. по 12 стимулуса у обје своје варијанте с различитим конгруенцијама. Примјер једног пара:

Чеџиџи ученика су џлумили у школској џредсџави. (скала од 1 до 7)

Чеџиџи ученика су џлумила у школској џредсџави. (скала од 1 до 7)

Двије контролне реченице биле су неграматичне, те се код њих очекивала оцјена 1. Ове реченице биле су састављене по сличном принципу како би се утврдила концентрисаност испитаника. Као и за претходни дио, испитаници чији одговори на контролна питања нису били прихватљиви, нису узети у обзир приликом анализе. Примјер једне контролне реченице:

Конобари су услужиле 280 џосџиџу џџе вечери. (очекује се оцјена 1)

Сва питања у упитнику била су обавезна, с тим што су нам држава и мјесто рођења били потребни само како бисмо могли да одредимо тачан узорак на којем ћемо вршити анализу будући да је фокус истраживања становништво града Бијељине у Републици Српској и непосредне околине. Исто важи и за питање матерњег језика с обзиром на то да смо овом приликом вршили истраживање само на узорку људи чији је матерњи језик српски. Сва питања су била рандомизирана односно насумично распоређена. На крају упитника налазила се захвалница на учешћу.

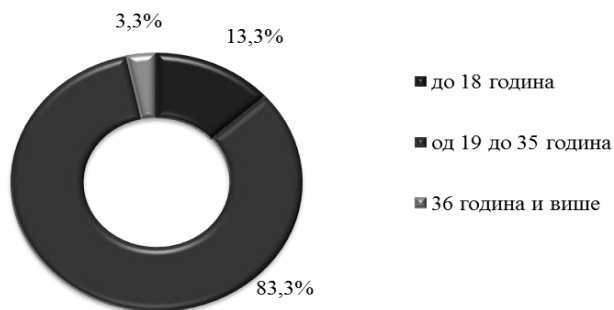
1.3. Испитаници

Упитник је био свима доступан будући да је дистрибуиран путем друштвених мрежа, али се даљим филтрирањем добијених података може рећи да је циљна група била становништво града Бијељине (РС, БиХ) као и непосредне околине, што подразумева сва ближа урбана и рурална мјеста до 50 км удаљености, због чега су прихваћени и одговори испитаника из дистрикта Брчко.

Упитник је попунило 98 испитаника. Испитаници којима матерњи језик није српски, као и испитаници који не припадају овим одређеним географским границама, искључени су из даље анализе. Испитаника који су дали погрешне одговоре на контролна питања није било. Након анализе података, број испитаника који је ушао у коначну обраду података износио је 60, од чега је 22 (36,7%) било мушког пола, а 38 (63,3%) женског. Што се типа средине тиче, 45 (75%) испитаника означило је да живи у урбаној, 7 (11,7%) у руралној и 8 (13,3%) у мјешовитој средини.

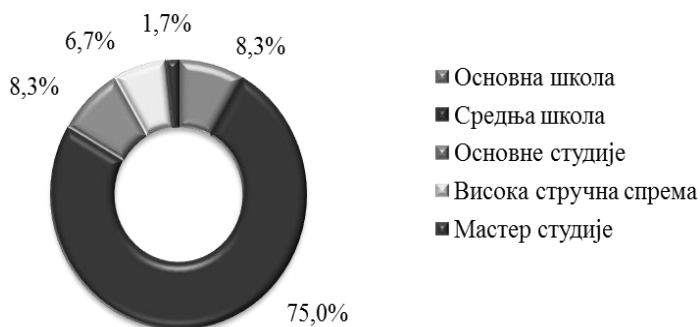
Испитаници су приликом анализе били подијељени на три старосне групе: I група (до 18 година), II група (19–35 година) и III група (36 и више година). Друге групе је било највише – чак 50, док је из прве групе било 8, а из треће свега 2 испитаника.

График 1. Старосна структура испитаника

Када је ријеч о стручној спреми, односно о степену образовања, постојало је пет група: у групи испитаника са завршеном основном школом било је 5 испитаника, у групи оних са завршеном средњом школом било је 45 испитаника, оних са завршеним основним студијама на факултету 5, с високом стручном спремом 4 и само једна особа са завршеним мастер студијама.

График 2. Степен образовања испитаника

Ради лакше генералне прегледности категоричких варијабли, оне ће на крају рада бити дате табеларно. Подаци о полу и типу средине у којој испитаници живе овом приликом нису графички представљени.

1.4. Нацрт

У истраживању је коришћен факторијални нацрт, при чему зависну нумеричку варијаблу представљају скорови на скалама процјене, а независну категоричку варијаблу социодемографски фактори који су узети у обзир приликом анализе – пол и старост.

Фактор пола био је подијељен на два нивоа: мушки и женски. Фактор старости био је подијељен на три нивоа: до 18 година, између 18 и 35 година и од 36 година. Фактор степена образовања имао је пет нивоа: основна школа, средња школа, висока стручна спрема, основне студије, мастер студије и докторске студије, с тим што није било испитаника који имају завршен докторат. Фактор типа средине био је подијељен на три нивоа: урбана, рурална и мјешовита. Због непостојања нормалне расподеле, осим прва два, остали социодемографски фактори овдје нису узети у обзир.

2. Анализа

Анализа података вршена је дјелимично у SPSS-у (Morgan – Leech – Gloeckner – Barrett 2011), док је остатак рађен мануелно, односно методом пребројавања и извлачења процената. Прецизније, први дио упитника анализиран је ручно, док је дио који се односи на ставове обрађен статистички. ShapiroWilk-ов⁴ тест је показао да за сваки ниво категоричке варијабле (пол и старост) није постојала нормална расподела, те се приступило анализи непараметријским тестовима: MannWhitney-ев U тест да би се провјерила статистичка значајност пола испитаника као фактора,⁵ те KruskalWallis-ов H тест за провјеру статистичке значајности осталих социодемографских фактора,⁶ односно у овом случају, само фактора старости.

⁴ Shapiro-Wilk-ов тест испитује да ли је варијабла нормално расподијељена у некој популацији.

⁵ Mann-Whitney-ев U тест се користи за поређење разлика између двије независне групе када зависна варијабла може бити ординална или континуирана, али није нормално расподијељена.

⁶ Kruskal-Wallis-ов H тест је непараметријски тест који се може користити како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике између двије групе

2.1. Резултати истраживања

Дрући дио уџивника. Када је у питању други дио упитника, он се односио на конкретно означавање преференције граматичке, односно семантичке конгруенције, гдје се од испитаника тражило да попуне празно мјесто у реченици глаголом у перфекту. Анализа овог дијела рађена је ручно. Након прегледања свих одговора и елиминисања оних који не испуњавају критеријуме за улазак у даљу анализу, пребројано је колико испитаника је употребило глагол тако да одговара граматичкој конгруенцији (у том случају радни глаголски придјев се завршава наставком -а), а колико семантичкој (радни глаголски придјев се завршава наставком -и).

Приликом анализе уочено је да се у свим примјерима већи број испитаника одлучује за граматичку конгруенцију и однос одговора је у просјеку 50 : 10. Дакле, у просјеку се само 10 испитаника одлучило за семантичку конгруенцију предиката када су у питању паукалне синтагме мушког рода. Оно што бисмо напоменули јесте да се код већине испитаника уочава досљедност – они испитаници који су се на почетку одлучили за један облик, не мијењају га до краја другог дијела упитника.

Трећи дио уџивника. Приликом анализе тврдњи из трећег сегмента упитника, најприје су пребројане добијене оцјене степена прихватљивости. Како смо већ навели, у овом дијелу требало је да испитаници изразе свој став према понуђеним реченицама, према сопственом нахођењу. Оцјеном 1 би означили да се уопште не слажу, односно да им тако написана реченица „не звучи добро”, док је оцјена 7 означавала потпуно слагање, односно да им таква реченица „звучи добро”. Када су у питању реченице које се односе на граматичку конгруенцију, испитаници су најчешће имали позитиван став и давали су оцјену 7, док је случај био супротан с реченицама које су се односиле на семантичку конгруенцију, односно оне су им у највећем броју случајева звучале неприродно и давали су најнижу оцјену 1. Када је у питању семантичка конгруенција, много више испитаника давало је средњу оцјену 3 („нисам сигуран/-рна – свеједно ми је”) него што је то био случај с граматичком конгруенцијом. На основу тога закључујемо да испитаници осећају граматичку конгруенцију као природнију.

или више њих (група) независне промјенљиве на ординалној или континуираној зависној промјенљивој.

График 3. Приказ одабира слагања са тврдњама које се тичу граматичке конгруенције, приказано у процентима

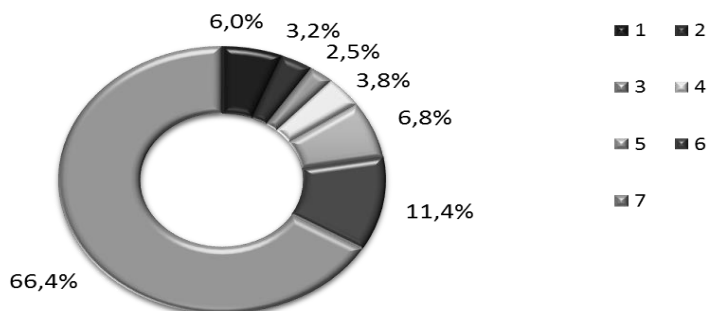
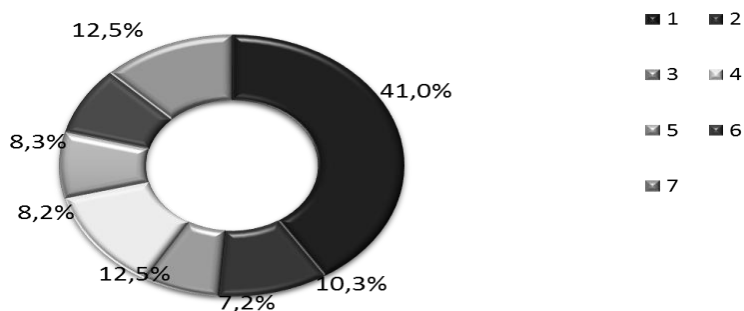

График 4. Приказ одабира слагања са тврдњама које се тичу семантичке конгруенције, приказано у процентима

2.2. Утицај социодемографских фактора на ставове према граматичкој и семантичкој конгруенцији

Пол. Од 24 тврдње/реченице у трећем дијелу упитника, који се односи на ставове, пол испитаника се показао као статистички значајан фактор за све тврдње. Мушки испитаници су имали статистички значајно позитивнији став према тврдњама које се тичу семантичке конгруенције, док су позитивнији став

према тврдњама које се тичу граматичке конгруенције имали женски испитаници. Можемо претпоставити да су мушки испитаници имали другачији став с обзиром на то да је у раду и ријеч о именицама мушког рода, те су повезивали то на личном нивоу, односно како би они можда рекли за себе или друге особе мушког пола. Женама би семантичка конгруенција можда звучала архаичније, те су се зато опредјелјивале за граматичку конгруенцију, која им „звучи љепше”. Свакако би било занимљиво спровести слично истраживање у будућности, ослањајући се превасходно на пол испитаника, како би се истражила корелација између овог социодемографског фактора и типа конгруенције. Такође би се у такво истраживање могло укључити и питање да ли постоји нека веза између типа конгруенције и фреквенности којој су два пола изложена таквом говору у реалном свијету, односно да ли се сусрећу с таквим облицима и да ли баш то утиче на њихове ставове и перцепцију о датој теми.

Старосић. Друга група испитаника (од 19 до 35 година) има најпозитивнији став према граматичкој конгруенцији, док према тврдњама које се тичу семантичке конгруенције махом имају неутралан став. Негативан став према тврдњама које се тичу граматичке конгруенције, имала је трећа група испитаника (преко 36 година), међутим, било је само двоје таквих испитаника, те расподјела и размјера нису уједначене с другом групом. Прва група испитаника (до 18 година) такође је малобројна у односу на другу – било је само 8 испитаника који су припадали овој старосној групи тако да није било могуће извршити равномјерну расподјелу. Ипак, можемо навести да је та група, као и друга, имала најпозитивнији став према тврдњама које се тичу граматичке конгруенције.

3. Закључак

У овом истраживању испитивали смо употребу и преференцију граматичке и семантичке конгруенције код паукалних синтагми на узорку испитаника из града Бијељине и непосредне околине, као и социодемографске факторе који би могли утицати на интензитет ових ставова.

За утврђивање ставова коришћено је експлицитно мјерење у виду упитника са скалама процјене тврдњи које се односе на граматичку, односно семантичку конгруенцију. Када се посматрају ставови тих испитаника, они су знатно позитивнији према тврдњама које се односе на граматичку конгруенцију. Сви ставови према семантичкој конгруенцији оцијењени су или негативно или неутрално, с изузетком испитаника из треће старосне групе, који су те тврдње означили позитивно. Ипак, недовољан број испитаника и неравномијерна расподела узорка није дозволила да се сви подаци изнесу јер не би дали валидну и реалну слику ситуације, али су ови подаци наведени за факторе пола и старости испитаника иако и код фактора старости подјела није приближна. Када је у питању пол испитаника, закључујемо да су се мушки испитаници одређивали за семантичку конгруенцију, док су се женски испитаници одређивали за граматичку. Код фактора старости, испитаници до 36 година имали су знатно позитивнији став према граматичкој конгруенцији, док су оба пола испитаника преко 36 година имала позитивнији став према семантичкој конгруенцији.

На основу релативно малог узорка уочена је тенденција чешће употребе паукалних синтагми у којима је успостављена граматичка конгруенција односно позитивнији став према граматичкој конгруенцији. Податак да је више испитаника имало неутралан или негативан став према семантичкој конгруенцији него према граматичкој говори у прилог могућности да се овај тип конгруенције дјелимично повлачи из нашег менталног лексикона. Сprovedено истраживање показало је да би овом проблему у будућности требало посветити посебну пажњу. Оваква и слична истраживања требало би провести на знатно већем броју испитаника као и на цјелокупном српском говорном подручју како би се могле континуирано и систематски пратити промјене у савременом српском језику.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајџановић, Милан (2022). *Стандардни српски језик 2: Морфологија*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Бугарски, Ранко (2003). *Увод у описну лингвистику*. Београд: Чигоја штампа.
- Пипер, Предраг и Иван Клајн (2013). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић (1992). *Граматика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

*

- Bugarski, Ranko (1986). *Jezik u društvu*. Beograd: Čigoja štampa.
- Morgan, George et al. (2011). *IBM SPSS for introduction statistics. Use and interpretation*. Fourth edition. London: Routledge.
- Vlahović, Nina (1997). Stavovi o jeziku u okviru opštih izučavanja stavova. [*Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*](#). 95: 61–77.

Milica Mrkonjić and Nevenka Marković

USAGE AND PREFERENCE OF GRAMMATICAL AND SEMANTIC CONGRUENCE IN
COMPLEX SYNTACTIC STRUCTURES

Summary

In this research paper, we studied the preference for grammatical and semantic congruence in paucal phrases among Bijeljina respondents. Excluded were non-locals and non-Serbian speakers. Factors considered were: gender, age, education, and living environment. A questionnaire with two parts was used: completion of 12 sentences and rating 24 positively oriented statements (12 for each congruence). 60 online respondents participated. Results show a favorable view of grammatical congruence and less so for semantic congruence.

KEY WORDS: sociolinguistics, paucal phrases, grammatical congruence, semantic congruence, attitudes.

Милица Мркоњић
Одсек за српски језик и књижевност
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Република Србија
milica.mrkonjic1@gmail.com

Невенка Марковић
Одсек за српски језик и књижевност
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Република Србија
nm9102203@gmail.com

Прилог

Табеларни приказ социодемографских фактора

Пол

Мушки	22
Женски	38

Старост

до 18 година	8
од 19 до 35 година	50
36 година и више	2

Тип средине

Урбана (град)	45
Рурална (село)	7
Мјешовита	8

Стручна спрема

Основна школа	5
Средња школа	45
Основне студије	5
Висока стручна спрема	4
Мастерске студије	1

Александра Ракић
(Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-
уметнички факултет, Центар за
научноистраживачки рад)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'367
821.163.41.09 Crnjanski M.
DOI 10.19090/ppj.2023.54.173-191
Примљен: 13. 7. 2023.
Прихваћен: 28. 9. 2023.

СПАЦИЈАЛНЕ ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ У АТРИБУТСКОЈ ФУНКЦИЈИ У *РОМАНУ О ЛОНДОНУ* МИЛОША ЦРЊАНСКОГ¹

Предмет рада је семантичко-синтаксичка и стилистичка анализа предлошко-падежних конструкција с просторним значењем у функцији неконгруентног атрибута у *Роману о Лондону* Милоша Црњанског. У анализу су укључене супстантивне синтагме код којих је управни члан именица (примарна или секундарна), а зависни члан предлошко-падежна конструкција с просторним значењем. У раду је извршена анализа и класификација семантичких типова спацијалних предлошко-падежних конструкција. Семантичко-синтаксичка анализа показала је да су најфреквентнији и синтаксички најразноврснији неконгруентни атрибути с обележјем индирективности. Резултати стилистичке анализе показали су да је у овом роману присутно рашчлањавање субординираних конструкција запетом, карактеристично за језик Милоша Црњанског, најчешће у примерима где је управни члан синтагме примарна именица.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српски језик, синтакса, семантика, именичка синтагма, неконгруентни атрибут.

¹ Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/ 200198).

Чланак представља део необјављеног усменог саопштења са XVI међународног научног скупа *Српски језик, књижевност, уметност* (Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 29–30. X 2021) под насловом *Неконгруентни атрибути са просторним значењем у Роману о Лондону Милоша Црњанског*.

1. Увод

Три основна елемента просторне локализације јесу објекат локализације, локализатор и оријентир, односно конкретизатор односа између објекта локализације и локализатора (Пипер 2001: 21–22). У основи синтаксичко-семантичког система који сачињавају конструкције с просторним значењем налазе се два семантичка критеријума: тип динамичког и тип статичког аспекта просторног односа. Динамички аспект просторног односа реализује се у значењима директивности (аблативности, адлативности и перлативности) или индирективности (локативности). Статички аспект просторног односа остварује се као непосредна локализованост (интралокализација) и посредна локализованост (екстралокализација). Интралокализација подразумева да је локализација у унутрашњости локализатора или на његовој горњој или бочној површини, док екстралокализација подразумева да се објекат локализације налази изван локализатора (Пипер и др. 2005: 725–741).

У србистици је у досадашњим истраживањима било речи о предлошко-падежним конструкцијама у функцији неконгруентног атрибута (Ивић 1956; Ковачевић 1981а; 1981б; 1982; 2015; 2016; Вукићевић 1970; Дугоњић 1987; Антонић 2006; Арсенијевић 2007; Петковић, Ј. 2011; Редли 2014; 2017; 2019; Марковић 2016). Ковачевић (2015: 14–20) истиче да је приликом анализе супстантивне синтагме неопходно узети у обзир све њене конститутивне елементе будући да се све неконгруентне супстантивне синтагме могу посматрати као кондензатори реченичног значења иако нису настале на исти начин. Наиме, супстантивне неконгруентне синтагме с примарном именицом или заменицом као управним чланом добијене су елидирањем глагола у предикату, најчешће копулативног или семикопулативног, и довођењем елемената синтагме у контактни положај. С друге стране, неконгруентне супстантивне синтагме са секундарном именицом као управним чланом добијене су у процесу номинализације.

За стил Црњанског карактеристично је рашчлањавање реченице и њених субординираних конструкција (Петковић, Н. 2010: 124–132), па се у раду полази од хипотезе да ће се у корпусу јавити и примери где су неконгруентни атрибути посредством запете графички одвојени од управног

члана синтагме. Милић (1996: 58–61) запете код Црњанског дефинише као средства ритмизације смисла и семантичког померања, која одступају од стандардне синтаксе. Код Црњанског је слика света неуравнотежена и нестабилна, што се одражава и на синтаксу, па се разградња синтаксе сматра саставним делом његовог стила (Петковић, Н. 2004: 114). Употребу запете са функцијом ритмизације текста Црњански преноси из поезије на прозна дела (Милић 1996: 58), али и програмске есејистичке текстове (Ковач 1988: 16–25).

Станојчић је указао на два модела интонационог издвајања у прози Црњанског: издвајање тачком, потпуно осамостаљење где исказ добија статус реченице, и издвајање запетом где исказ представља апозитивну одредбу предиката који јој претходи и има тон сниженог, али не и апсолутног завршетка (Станојчић 2008: 103–107). У нашем корпусу забележени су примери сродни другом моделу, с тим што интонационо издвојене јединице нису одредбе предиката, већ супстантивних речи.

Циљ рада јесте анализа семантичких типова неконгруентних просторних атрибута у *Роману о Лондону*, као и указивање на разлике између два синтаксичко-стилистика модела неконгруентне супстантивне синтагме: модела где веза између супстантивне речи и атрибута није прекинута и модела где су супстантивна реч и атрибут одвојени посредством запете.

2. Просторна значења предлошко-падежних конструкција у функцији атрибута

2.1. Индирективност

2.1.1. Непосредна просторна локализација

Неконгруентни атрибути са значењем непосредне просторне локализације у нашем корпусу јављају се у локативу с предлозима *у*, *на* и *ио* и генитиву с предлозима *сред*, *насред* и *код*.

У + *локатив*. Овом конструкцијом исказује се значење интралокализације, што значи да је објекат локализације смештен у унутрашњост локализатора односно појма у функцији неконгруентног атрибута.

Синтагме чији је управни члан примарна именица, а зависни неконгруентни атрибут с просторним значењем у форми *у* + *локатив* представљају најчешћи тип неконгруентних просторних синтагми у нашем корпусу. Атрибути у овом типу синтагми и семантички су најразноврснији:

Вратанца у *башици* стајала су одшкринута и ноћу. (18); [...] кога, као сардине у *лименим кућијама*, возе, ујутру, на рад [...] (21); Са црним мелоном на глави, и кишобраном у *руци* [...] (27); Нисам се стидео, ни кад сам почео да свирам, у оном кафеу, у *Португалу*. (71); Бивши капетан, у *шшабу Дженкина*, то није знао (115).

Неконгруентни атрибути у локативу с предлогом у јављају се доста ређе уз секундарне именице. Поред тога, имају и знатно мањи број значења, углавном административних јединица и институција:

Где је ту био пријатан живот у *Енглеској* [...] (21); [...] да ће продати своју књижурину о лову у *Сибиру* (48); [...] са губитком запослења у *шој школи јахања*, у Мил Хилу [...] (96).

На + *локатив*. Предлог *на* у конструкцији с локативом има значење аеролокализације. Дакле, у неконгруентним синтагмама овога типа локализација је на горњој или бочној страни локализатора односно појма у функцији неконгруентног атрибута.

У нашем корпусу у синтагмама чији је управни члан примарна именица, неконгруентни атрибути су појмови који у локализацији учествују својом горњом или бочном страном, као и именице које означавају узвишене терене:

И то би свет *на њом брдашцу* био већ заборавио [...] (22); Свећа *на стџолу*, крај постеле, била је почела да трепери и да се гаси (50); Човеку се чини, у полумраку, да, као на некој великој, географској, карти, *на зигу* [...] (51); Њена игра очарава јевтину публику *на галерији* [...] (91).

У знатно мањем броју примера, неконгруентни атрибут у форми *на* + *локатив* јавља се уз секундарне именице:

Доцније га, ипак, то, ванредно клизање, *на леду*, очарава [...] (91); А чему и све те, тобожње, промене, *на обали Маназањереса*? (131).

По + *локатив*. Овом конструкцијом исказује се значење дифузне индирективности, што значи да се појам у функцији управног члана синтагме

простире по површини, односно различитим тачкама појма у функцији неконгруентног атрибута.

У свим забележеним примерима где је управни члан синтагме примарна именица, а зависни члан синтаксичка јединица у форми *йо + локаѿив*, оба елемента су у облику множине. Сваки од неконгруентних атрибута означава више места исте врсте:²

Велика већина жена, *йо іраговима*, брзо поружња (202); У те кућице, *йо каміовима*, улази и мушко и женско [...] (251).

Уз девербативну именицу добијену од глагола кретања, конструкцијом *йо + локаѿив* указује се да је кретањем у различитим смеровима захваћена цела површина истога локализатора (уп. Пипер и др. 2005: 284):

Његова жена, била је легла на постељу, уморна од лутања *йо Лондону* [...] (58); Лутања *йо Евроји* (145).

Сред/насред + іениѿив. Генитив с предлогом *сред/насред* указује на то да је локализација у средишту појма у функцији неконгруентног атрибута. У нашем корпусу, атрибути у овим формама јављају се уз примарне именице:³

[...] да настави пролаз до једног павиљона, *сред чекаонице* [...] (104); [...] на један јарбол, *сред ііоі круіа*, била је дигнута британска застава [...] (270). Жбун седих длака, *насред њеіових іруди*, вирио је из кошуље, раздрљене (326).

Код + іениѿив. Овом конструкцијом означава се место у коме се завршава кретање отпочето ван њега (уп. Стевановић 1966: 159–162). У примерима из нашег корпуса управни члан синтагме је секундарна именица, добијена од глагола *іосеіѿіѿи*, а зависни члан представља особу која има улогу површинског експонента физичког простора чији је посесор (уп. Пипер и др. 2005: 147–148):

После те посете *код іосіође Пеіперс* [...] (346); [...] не остављају га на миру, ни после те посете *код лекара, Крилова* (435).

² Значење ‘по разним местима исте врсте’ развило се из значења ‘по разним тачкама исте површине’ (Ивић 1951–1952: 178).

³ Основни предлог *сред* с генитивом означава исто што и сложени предлози (*усред, насред, іосред*) пошто се њиме може означити и место завршетка кретања и вршење радње или простирање у месту с именом у генитиву (Стевановић 1989: 348).

2.1.2. Посредна просторна локализација

2.1.2.1. Одређена посредна просторна локализација

Значење одређене посредне локализације у нашем корпусу у највећем броју примера исказано је инструменталом с предлозима *над*, *ѿод*, *ѿред* и њему сродним генитивом с предлозима *изнад*, *исѿод* и *исѿред*. На основу обележја МЕСТО ЦЕЛОГ ТОГА ПРЕДИКАЦИЈЕ (+) облици инструментала супротстављени су облицима генитива, који је у погледу овог обележја неутралан, међутим ове конструкције су комутабилне када се генитив јавља у значењу локативности (Пипер и др. 2005: 250). Како се у нашем корпусу неконгруентни атрибути у овим конструкцијама јављају само уз примарне именице, значење глагола мировања је имплицирано (нпр. Божићни украси, *над улицама* [←Божићни украси, који се налазе *над улицама*]), па се наведене конструкције могу посматрати као семантички синоними. Међутим, за разлику од простих предлога *над*, *ѿод* и *ѿред*, сложени предлози *изнад*, *исѿод* и *исѿред* имају и појачано, односно компаративно значење основних предлога (Белић 1949–1950: 93–95), па би се употребом облика инструментала уместо генитива ова нијанса у значењу изгубила и обрнуто (уп. Божићни украси *над улицама* (*изнад улица*), бар *ѿод оѿлегалом* (*исѿод оѿлегала*), бицикл *ѿред враѿиима* (*исѿред враѿиа*); стаза *изнад ѿровалије* (*над ѿровалијом*), вода *исѿод мосѿа* (*ѿод мосѿом*), клупе *исѿред цркве* (*ѿред црквом*).⁴

Над + *инсѿруменѿал*; *изнад* + *ѿениѿив*. Ове конструкције имају значење супралокалозације, односно показују да је позиција управног члана синтагме одмерена према горњој спољашњој страни локализатора, тј. појма у функцији неконгруентног атрибута:

Зашто ништа не можеш да нађеш, бар за кров *над ѿлавом*? (43);⁵ Божићни украси, *над улицама*, око Пикадилија, бљештали су [...] (500).

⁴ На пример, предлог *исѿод* добија „све преливе појачаног компаративног значења, почевши од значења *ѿод* схваћеног у том смислу до *сасвим ѿод*” (Белић 1949–1950: 95).

⁵ Пошто је у питању устаљен израз, замена конструкцијом *изнад* + *ѿениѿив* била би необична.

[...] па му то иде у сусрет, на једној јединој, уској стази, *изнад њровалије*. (389); Два реда плавих бркова *изнад усџа* [...] (395).

Пог + инсџруменџал; исџог + џениџив. Ове конструкције имају значење сублокализације, дакле, позиција управног члана синтагме одмерена је према доњој страни појма у функцији неконгруентног атрибута:

Они су у тим вагонима, *џог земљом*, стајали стешњени [...] (14); Примакла је затим, из свог малог бара, *џог оџледалом*, лед и виски (340).

[...] сећа се Рјепнина Црвеног мора, *исџог Кавказа*, који је волео. (307); Седела је загледајући у воду *исџог мосџа* (585).

Пред + инсџруменџал; исџрег + џениџив. Ове конструкције имају значење антелокализације, односно указују да је позиција управног члана синтагме одмерена према предњој спољашњој страни неконгруентног атрибута:

Затим га одводи до свог бицикла, *џрег враџима* (269); Кад је видео шоље и самовар на сточићу *џрег собом* [...] (542).

[...] сећа [се], те велике цркве, и клупа *исџрег цркве* [...] (731).

Поред наведених облика, забележени су и примери неконгруентних атрибута у генитиву с предлозима *иза*, *џрекоџуџа* и *џуж* уз примарне именице.⁶

Иза + џениџив. Конструкција указује да је место локализације спољашњост локализатора, која је у контакту с његовом задњом страном:⁷

Ретки пролазници на тим путевима, *иза аероџрома*, окретали су се за њим (22); Тамо, у оном нашем, малом, хотелу, *иза Оџеона* [...] (123).

Прекоџуџа + џениџив. Ова конструкција показује да је место локализације спољашњост локализатора, која је насупрот једне од могућих страна локализатора, мада се у највећем броју случајева имплицира његова предња страна:

⁶ Примери конструкције *за + инсџруменџал* нису забележени.

⁷ У примерима из нашег корпуса на месту конструкције *иза + џениџив* не би се могла наћи конструкција *за + инсџруменџал*.

Тај мали дечко, *їрекойїїа Рјейнина*, посматра Рјепнина, зачуђено (255); [...] у његовим се очима јавља слика очеве куће, *їрекойїїа Аничковскої дворца*. (451).

Дуж + їениїив. Овом конструкцијом може се означавати и непосредна и посредна локализација (уп. Пипер и др. 2005: 151–152), међутим, у примерима из нашег корпуса реч је о посредној локализацији будући да се имплицирана радња обавља паралелно с локализатором:

[...] испразне се и та места, *дуж мора* (247); Ред високог, зеленог, дрвећа, *дуж воде*, заклањао му је вид (611).

2.1.2.2. Неодређена посредна просторна локализација

Неконгруентни атрибути са значењем неодређене посредне просторне локализације у нашем корпусу јављају се у локативу с предлогом *їри*, генитиву с предлозима *код*, *їоред*, *крај*, *близу*, *око* и *између* и инструменталу с предлогом *међу*.

При + локаїїив. Ова конструкција условно се може сврстати у ексклузивне конструкције будући да може упућивати на постојање контакта између локализатора и оријентира (Павловић 2006: 56). У нашем корпусу јавља се ретко, и то уз примарне именице:

[...] он је, полако, дизао поглед према том пару, *їри сїюлу* [...] (285); У нужнику, у собичку *їри улазу* [...] (451)

Код + їениїив. Ова конструкција показује да је место локализације спољашњост локализатора, без прецизнијег одређења о којој се страни локализатора ради. Међутим, за разлику од примера ове конструкције у значењу инклузивне индирективности, код значења ексклузивне индирективности зависни члан има семантичко обележје живо (-). У нашем корпусу примери неконгруентних атрибута у овој форми су ретки, а јављају се и уз примарне и уз секундарне именице:

Она посматра тог човека, *код їрозора*, зачуђено [...] (88); Чиновник, *код сїюла*, који саслушава странке, зачуђено га гледа (134); Руси су их, са великом битком *код Лемберїа*, несумњиво, спасавали (688).

Поред/крај + їениїив. Ове конструкције, као и конструкција *код + їениїив*, показују да је место локализације спољашњост локализатора, без

прецизнијег одређења о којој се страни локализатора ради.⁸ У нашем корпусу, неконгруентни атрибути у овим облицима јављају се уз примарне именице и међусобно су комутабилни (уп. фотеља *йоред айарайа* (*крај айарайа*); сто *крај йосйеље* (*йоред йосйеље*)):

[...] док су га госпођа Фои и капетан Бјелајев смештали у једну фотељу *йоред айарайа* [...] (297); Стигао је до једног малог парка, *йоред сйанице йодземне железнице* [...] (455).

Свећа на столу, *крај йосйеље*, била је почела да трепери и да се гаси (50); Зар је и овај свет, у Корнуалији, неки Лондон *крај мора*? (296)

Близу + *йенийив*. Ова конструкција показује да је место локализације спољашњост локализатора и садржи податак о проксималности (Пипер и др. 2005: 148). У нашем корпусу, неконгруентни атрибути у овом облику јављају се само уз примарне именице:

Завидео је том човеку, у том месту *близу океана* (352); [...] да је Рјепнин отпуштен из оног подрума седлара и обућара, *близу дворца Свеишй Јакова* (510).

Око + *йенийив*. Конструкција *око* + *йенийив* показује да је место локализације спољашњост локализатора, која је у контакту са свим његовим странама и има обележје циркумлативности (Павловић 2006: 58), док је обележје проксималности имплицирано (Антонић 2008: 165). Атрибути у овој форми у нашем корпусу забележени су уз примарне именице:

Адриена, код њега, има само огрилицу *око врайа* [...] (214); [...] а ни гвоздена ограда, *око цркве*, није била затворена (538); Свет *око њеја* чинио је то ћутке, и брзо (561).

Међу + *инсйруменйал*; *између* + *йенийив*. Неконгруентни атрибути у овим облицима у нашем корпусу се јављају уз примарне именице, указујући да је место локализације спољашњост која је у контакту с више локализатора исте врсте.⁹ Ове две конструкције углавном су контекстуални синоними када *између* + *йенийив* има локативно значење (Пипер 1977: 32). Међутим, код конструкције *између* + *йенийив* поред идентификације места „постоји и

⁸ Конструкција *код* + *йенийив* анализирана је засебно јер се њом може исказати и значење непосредне и значење посредне просторне локализације.

⁹ Примери у којима се плуралност локализатора исказује синтагмом коју чине две именице у генитиву јединине са саставним везником нису забележени.

представа о одмеравању места према крајњим границама с обе стране” (Пипер и др. 2005: 149), док се инструменталом само идентификује место локализације.¹⁰ У наведеним примерима инструментал би се могао заменити генитивом, мада се употреба инструментала чини обичнијом (нпр. цигарета *међу њрсиима* (*између њрсију*)), док би замена генитива инструменталом била необична (врата куће *између два дрвореда* (*међу двама дрворедима*)):

[...] повез, око паса, *међу нојама*, био је тако танак [...] (274); Госпођа Фои, са својом, вечном цигаретом, *међу њрсиима*, тумачила је, све то [...] (336).

[...] закуцала [је], енглеским звекиром, на врата куће, *између два дрвореда* [...] (25); Идући дан, почиње, дакле, у тој кући, *између два храсџа*, у очају (94).

2.2. Аблативност

У нашем корпусу значење аблативности исказано је генитивом с предлозима *из*, *с(а)* (непосредна просторна локализација) и *од* (посредна просторна локализација).

2.2.1. Непосредна просторна локализација

Из + *јениџив*. Ова конструкција има значење аблативне интралокализације и подразумева удаљавање из унутрашњости локализатора. Како *из* + *јениџив* има аблативно значење, очекује се да има функцију неконгруентног атрибута уз секундарне именице добијене од глагола кретања. Према томе, у примерима где се ова конструкција јавља уз примарне именице, значење аблативности је имплицирано (нпр. жене *из сџраних земаља* (← жене које *јоџичу из сџраних земаља*), мириси *из кујни* (← мириси који *излазе из кујни*)). Уз именице које означавају људска бића јављају се и неконгруентни атрибути са значењем пребивалишта (в. Ковачевић 1981а: 19–20):

[...] није било лако претворити те, размажене и сентименталне жене, *из сџраних земаља*, у вредне и разборите швеље (75); [...] пролази кроз облаке мириса, *из кујни, канџина, чајџиница и барова* [...] (89); [...] неко високо

¹⁰ Силић и Прањковић праве разлику између линарног интересива – генитива с предлогом *између* и скупног интересива – инструментала (и акузатива) с предлогом *међу* (Silić – Pranjković 2007: 217).

дрвеће *из Порџуїала* [...] (94); [...] показује, кришом, дуг, шкотски, нож, *из џеїа* (200).

Када су посреди секундарне именице, поред именица добијених од директивних глагола, као управни чланови ових синтагми јављају се и именице добијене од индирективних глагола. У синтагмама с управним чланом добијеним од директивног глагола, неконгруентни атрибут у форми *из + їениїив* означава место почетка глаголске радње. У синтагмама с управним чланом добијеним од индирективних глагола, значење аблативности је имплицирано (нпр. говор *из Уједињених нација* (←говор који *їоїиче из Уједињених нација*)):

Говор *из Уједињених нација*, међутим, наставља се у апарату (56); [...] да престане већ једном, са тим разговорима, *из књиїа* (127); [...] био је нека врста пријатног изласка *из їодрума* (190).

С(а) + їениїив. Конструкција *с(а) + їениїив* има значење аблативне ареалокализације и означава удаљавање од површине локализатора који има димензију висине. Неконгруентни атрибути у овој форми у нашем корпусу јављају се уз секундарне именице добијене од директивних глагола, или уз примарне именице, када је значење аблативности имплицирано (нпр. иконе *са Исїока* (←иконе које *їоїичу са Исїока*)). Конструкција *с(а) + їениїив* забележена је само уз примарне именице са семантичким обележјем живо (-):

[...] зачула [се], у свакој кући музика *са раџїа* (31); Он скупља грчке, руске, и друге иконе, *са Исїока* (105); [...] и даље се нижу слике *са фарми* [...] (387).

У примерима где је управни члан синтагме секундарна именица добијена од директивног глагола, неконгруентни атрибут има значење места почетка радње:

Писци кажу и то, да смо, само при том силаску *са їозорнице*, сви, једнаки (9); При силаску *са чеїврїої сїраїїа* био се спотакао (537).

2.2.2. Посредна просторна локализација

Од + їениїив. Генитив с предлогом *од* представља општеаблативно синтаксичко средство и подразумева удаљавање од локализатора, без податка о ком делу локализатора се ради. У нашем корпусу, неконгруентни

атрибут у овом облику забележен је само уз множински облик именице *корак*:

[...] само сто корака *од лекареве куће* [...] (412); [...] није ни два корака *од ишоја* (719).

2.3. Адлативност

Непосредна просторна локализација у сфери адлативности у нашем корпусу исказана је акузативом с предлозима *у*, *на* и *за*, док је посредна просторна локализација исказана генитивом с предлогом *од*.

2.3.1. Непосредна просторна локализација

У + *акузатив*. Ова конструкција има значење адлативне интралокализације пошто је циљ у границама локализатора. Неконгруентни атрибути у форми *у* + *акузатив* јављају се искључиво као детерминатори секундарних именица добијених од директивних глагола:

[...] плаћа још, по каткад, расељенима, пут *у Кенију* (50); Нема више повратка *у Мил Хил* [...] (85); [...] да разговарамо о мом одласку *у Америку* [...] (242); Степенице за улаз *у брод* одвучене су [...] (557).

На + *акузатив*. Конструкција *на* + *акузатив* има значење адлативне ареалокализације и у нашем корпусу показује да је циљ горња површина локализатора. Поред тога, забележени су примери где ова конструкција означава место на обали у близини воде (мора, океана), па је у просторни однос укључена семантичка компонента квантификације.¹¹ Јавља се искључиво уз секундарне именице настале од директивног глагола:

[...] који су се били окупили око ње, при изласку *на ледену стазу* (90); [...] пловио је све даље, према излазу *на Ајланићик Корнуалије* [...] (565).

За + *акузатив*. Овом конструкцијом се означава циљ кретања под којим се подразумева место, земља (Стевановић 1989: 433–434) или континент, и не може се употребити уз глаголе којима се означава приближавање месту у близини говорника (**Доуишовао је за Сарајево*)

¹¹ Обала представља узвишење у односу на околни простор и у локализацији учествује својом горњом површином (Арсенијевић 2003: 143).

(Мелингвер 1988: 112). У нашем корпусу ова конструкција забележена је уз именицу *пут*:

На путу за *Лондон*, у садашњост (522); [...] село на путу за *Доркин* [...] (600).

2.3.2 Посредна просторна локализација

До + ĩениїив. Конструкција *до + ĩениїив* представља општеадлативну конструкцију, неспецификовану према позиционим параметрима. Ову конструкцију одликује извесност достизања локализатора или, прецизније, његове близине (Павловић 2006: 105), па се стога условно може везати за посредну просторну локализацију. Неконгруентни атрибути у овој форми јављају се само уз секундарне именице:

Треба неко да плати пут, *до Кеније* [...] (50); [...] зна, пут, *до њене куће* [...] (412); [...] што је, на излету *до двора краља Арїура* доживео [...] (460).

2.4. Перлативност

У нашем корпусу перлативност је исказана ретким примерима конструкција *кроз + акузайїив* и *їреко + ĩениїив*.

Кроз + акузайїив. Акузатив са предлогом *кроз* указује да се пресеца унутрашњост локализатора. У нашем корпусу јавља се уз секундарне именице настале од глагола кретања:

[...] отпочиње опет ходање *кроз рушевине* [...] (138); Пре је значио шетњу *кроз варошицу* [...] (246).

їреко + ĩениїив. Ова конструкција има значење перлативне ареалокализације пошто се пресеца горња површина локализатора. Забележена је уз секундарне именице добијене директивних глагола:

За пролаз *їреко ĩої оїромної ĩрїа* [...] (642); Улаз у Америку, прелаз *їреко океана* [...] (701).

3. Рашчлањавање компонената синтагми

Како је рашчлањавање субординираних конструкција одлика синтаксе Милоша Црњанског, при анализи у обзир су узети и атрибути графички одвојени запетом од супстантивне речи. Поступком издвајања помоћу запете однос зависности прелази у однос напоредности (уп. Петковић, Н.

2004: 135) и напушта се модел логички уређене реченице (Ломпар 2008: 422). Оваква одступања на синтаксичком плану указују на вишак значења, али и „мањак који се може испунити додатним читалачким напором, односно, и тачније, ослобађањем моћи представљања, игром имагинације, као једне од моћи увек уплетених у рефлексивну операцију читања” (Милић 1996: 61).

Када су посредни предлошко-падежне конструкције у функцији неконгруентног атрибута с обележјем индирективности, у нашем корпусу забележен је готово једнак број примера у којима је неконгруентни атрибут одвојен запетом од супстантивне речи и примера где није дошло до рашчлањавања елемената синтагме. У знатно већем броју примера неконгруентни атрибути су одвојени запетом од примарних, него од секундарних именица.

За разлику од индирективних конструкција, код директивних конструкција примери раздвајања чланова синтагми запетом ретки су. Забележени су примери рашчлањавања код аблативних конструкција *из/са* + *їениїив* с примарном именицом и адлативне конструкције *го* + *їениїив* с именицом *їуїї*, док код примера с перлативним значењем рашчлањавања нема.

Синтаксички посматрано, разлог рашчлањавања може бити у настанку ових типова синтагми. Наиме, неконгруентни атрибути уз примарне именице настали су елидирањем комуникативно и стилски редувантних елемента релативне клаузе. Према томе, веза између чланова овога типа синтагме није непосредна, као што је то случај са синтагмама са секундарном именицом насталим у процесу номинализације, код којих углавном не долази до рашчлањавања (уп. кафе, у *Порїуїалу* (←кафе који се налази у *Порїуїалу*) и живот у *Енїлеској* (←*живеїи* у *Енїлеској*)).

Може се приметити да до рашчлањавања најчешће долази ако је именица већ одређена конгруентним или другим неконгруентним атрибутима. У примерима овога типа, неконгруентни атрибути с просторним значењем имају функцију апозитивне одредбе именице за исказивање „додатног коментара” (в. Станојчић 2008: 103–107). Како су ови неконгруентни атрибути добијени елидирањем чланова апозитивне релативне клаузе, која се издваја запетом, очекивано је да Црњански

рашчлањава овај тип синтагми. Тако је у примеру: *Тамо, у оном нашем, малом, хотелу, иза Огеона* (←*Тамо, у оном нашем, малом, хоџелу, који се налази иза Огеона*) именица *хоџел* већ претходно одређена конгруентним атрибутима (*онај, наш, мали*), па клауза *који се налази иза Огеона*, која је сведена на неконгруентни атрибут *иза Огеона*, нема рестриктивну функцију, већ представља „додатни коментар” односно додатну информацију о именици уз коју стоји (*хоџел*). Такође, приметно је да се предлошко-падежна конструкција одваја запетом када се може тумачити двојачко, као одредба супстантивне речи и као одредба предиката (нпр. *Божићни украси, над улицама*, око Пикадилија, бљештали су (← *Божићни украси над улицама* – неконгруентни атрибут; ← *бљештали су над улицама* – адвербијална одредба за место).

У нашем корпусу забележен је мањи број примера где се са синтаксичког аспекта не би могао утврдити разлог рашчлањавања синтагме (нпр. *зна, пут, до њене куће*).¹² Оваква одступања са стилистичког аспекта могу се тумачити као спољни, механички поступак, који доприноси ритмизацији и динамизацији текста (уп. Петковић, Н. 2004: 135–137), али и усмерава читаочеву пажњу (уп. Милић 1996: 61). Нестабилна синтакса одражава нестабилну слику спољашњег света и унутрашњег света ликова романа (уп. Петковић, Н. 2004: 114).

4. Закључак

Сprovedена анализа показала је да се у сфери индирективности неконгруентни просторни атрибути јављају и уз примарне и уз секундарне именице. Неконгруентни атрибути с обележјем индирективности најфреквентнији су и синтаксички најразноврснији.

У роману су забележене конструкције за исказивање сва три облика директивности. Неконгруентни атрибути с обележјем директивности, као што је очекивано, јављају се уз секундарне именице настале од директивних глагола. Изузетак су аблативне конструкције *из/са + њенићив*, које се јављају и уз примарне именице, док је значење директивног глагола имплицирано.

¹² Неконгруентни атрибут стоји уз секундарну именицу која није одређена другим атрибутима.

Резултати анализе показали су да у примерима с примарном именицом као управним чланом често долази до раздвајања чланова синтагме запетом. Синтаксички, ово раздвајање може се тумачити слабијом везом између примарне именице и неконгруентног атрибута у односу на везу између секундарне именице и неконгруентног атрибута. Стилистички, ращчлањавање се може тумачити као средство ритмизације и динамизације текста, али и као одраз нестабилности света приказаног у роману.

ИЗВОР

Црњански, Милош (1996). *Роман о Лондону*. Београд: Просвета.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Ивана (2006). Темпорална детерминација номиналном формом у акузативу у стандардном српском језику. У: *Коинијивнолинџисџичка љроучавања срџској језика: зборник радова* (ур. П. Пипер). Београд: САНУ. 47–71.
- Антонић, Ивана (2008). Синтакса и семантика предлога *око*. *Семантичка љроучавања срџској језика* (ур. М. Радванолвић, П. Пипер). Београд: САНУ. 161–179.
- Арсенијевић, Нада (2003). Акузатив с предлогом у савременом српском језику. *Зборник Маџице срџске за филолоџију и линџисџичку*. XLVI/1: 107–265.
- Арсенијевић, Нада (2007). Падежни неконгруентни атрибути у језику Стевана Сремца. У: *Синџаксичка исџраживања (џиџхроно-синџрони љлан)* (ур. Ј. Грковић-Меџдор, В. Ружић). Нови Сад: Филозофски факултет. 114–138.
- Белић, Александар (1949–1950). „Депрефиксација” у словенским језицима (предлози типа изнад и слични појави). *Јужнословенски филолоџ*. XVIII: 87–101.
- Вукићевић, Милосав (1970). Предлошко-падежне конструкције у функцији атрибута у првим двама књигама песама и у књизи народних приповедака Вука Караџића. *Зборник Филозофској факулџетеџа у Пришџтини*. VIIA: 565–582.
- Ивић, Милка (1951–1952): О предлогу *љо* у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолоџ*. XIX/1–4: 173–213.
- Ивић, Милка (1956): Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструмента. *Наш језик*. VII/7–10: 260–269.
- Ковачевић, Милош (2015). *Кроз синџаџме и реченице*. Београд: Јасен.

- Ковачевић, Милош (2016). Стилска маркираност (не)конгруентних атрибута у Тешићевој поезији. У: *Звук, мейтар и смисао у поезији Милосава Тешића: зборник радова* (ур. Ј. Делић, А. Јовановић). Београд: Институт за књижевност и уметност, Требиње: Дучићеве вечери поезије. 201–230.
- Ломпар, Мило (2018). *Црњански – биографија једној осећања*. Нови Сад: Православна реч.
- Марковић, Александра (2016). Могућност трансформације именичких синтагми с генитивом материје у синтагме с конгруентним придевским атрибутом. *Наш језик*. XLVII/1–2: 11–24.
- Милић, Новица (1996). Зарез Црњанскога (2): Естетика запете. У: *Милош Црњански: теоријско-естетички ирисију књижевном делу* (ур. М. Шутић). Београд: Институт за књижевност и уметност. 57–67.
- Павловић, Слободан (2006). *Детерминативни падежи у старосрпској јословнојравној иисменоси*. Нови Сад: Матица српска.
- Петковић, Новица (2004). *Опегди о српским иесницима*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Петковић, Н. *Два српска романа: сџугије о Нечистој крви и Сеобама*. <<https://slidepdf.com/reader/full/dva-srpska-romana-novica-petkovic1>>. 26. 12. 2022.
- Петковић, Јелена (2011). Акузативне конструкције са предлогом *кроз* у функцији неконгруентног атрибута. У: *Савремена ироучавања језика и књижевности: зборник радова са II научној скупи младих филолоја Србије*, књ. 1 (ур. М. Ковачевић). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет. 231–238.
- Пипер, Предраг (1977). Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику. *Прилози ироучавању језика*. 13–14: 1–51.
- Пипер, Предраг и др. (2005). *Синџакса савременоја српској језика: ирисија реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ; Београдска књига, Нови Сад: Матица српска.
- Редли, Јелена (2014). Когнитивнолингвистичка анализа адноминалног генитива у српском језику. У: *Конџексти: зборник радова* (ур. И. Живанковић Секеруш и др.). Нови Сад: Филозофски факултет. 199–212.
- Редли, Јелена (2017). Типологија адноминалног пратилачког инструментала. *Зборник Маџице српске за филолоџију и линџисџику*. LX/2: 135–147.
- Редли, Јелена (2019). Именичке синтагме са начинским значењем у српском језику. *Зборник Маџице српске за филолоџију и линџисџику*. LXII/1: 45–56.

- Станојчић, Живојин (2008). *Из језика њрозе Милоша Црњанској*. Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић, Михаило (1966). Генитивне синтагме с предлогом код и неке њихове опозиције. *Наш језик*. XV/3–4: 158–179.
- Стевановић, Михаило (1989). *Савремени српскохрватски језик (грамаиички системи и књижевнојезичка норма): II Синиакса*. Београд: Научна књига.

*

- Dugonjić, Helena (1987). Još ponešto o inkongruentnom atributu (Genitiv bez prijedloga). *Književni jezik*. XVI/3–4: 148–155.
- Kovač, Zvonko (1988). *Poetika Miloša Crnjanskog*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Kovačević, Miloš (1981a). Atributi sa mjesnim značenjem u srpskohrvatskom standardnom jeziku. *Književni jezik*. X/2: 7–24.
- Kovačević, Miloš (1981b). Posesivne imeničko-padežne sintagme u djelima Anđelka Vuletovića. *Književni jezik*. X/3: 25–35.
- Kovačević, Miloš (1982). Tipovi nekongruentnih atributa uz deverbativne imenice u djelima Anđelka Vuletića. *Književni jezik*. XI/2: 81–92.
- Melvinger, Jasna (1988). Prijedložni padežni izraz za + akuzativ u označavanju prostornih odnosa. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*. XXXVI/4: 110–116.
- Piper, Predrag (2001). *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XXI vek.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković (2007). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

Aleksandra Rakić

SPATIAL PREPOSITIONAL CASE CONSTRUCTIONS IN THE ATTRIBUTIVE
FUNCTION IN MILOŠ CRNJANSKI'S *NOVEL ABOUT LONDON*

Summary

The subject of the paper is the syntactic-semantic and stylistic analysis of incongruent attributes with spatial meaning in Miloš Crnjanski's *Novel about London*. The phrases with a noun head and a dependent prepositional case construction with spatial meaning are included. The paper analyzes and classifies the semantic types of spatial prepositional-case constructions. The semantic-syntactic analysis showed that the most frequent and syntactically diverse are incongruent attributes with the meaning of indirectness. The results of the stylistic analysis showed that there is a separation of subordinate constructions with a comma, which is characteristic of the style of Miloš Crnjanski. Separation of syntagm elements is most common in examples with the common noun head.

KEY WORDS: Serbian language, syntax, semantics, noun phrase, incongruent attribute.

Мср Александра Ракић
Центар за научноистраживачки рад
Филолошко-уметнички факултет
Универзитет у Крагујевцу
Република Србија
Aleksandra.rakic@filum.kg.ac.rs

Jelena Lukić
(Ka'Foskari, Univerzitet u Veneciji, Odsek
za lingvistiku i komparativne studije kulture)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'246:811.511.141'246
DOI 10.19090/prj.2023.54.193-215
Примљен: 23. 9. 2023.
Прихваћен: 10. 10. 2023.

ODABIR JEZIKA U ISKAZIVANJU EMOCIJA KOD BILINGVALNIH GOVORNIKA: SLUČAJ MAĐARSKOG I SRPSKOG JEZIKA

Posmatrajući bilo koje višejezično društvo, javljaju se pitanja u vezi s temom dvojezičnosti, paralelnog korišćenja maternjeg i drugog jezika i uticaja koji ovi jezici imaju na individuu u procesu iskazivanja emocija. Uprkos sve većem broju istraživanja dvojezičnosti, nije bilo pokušaja da se ova tema obradi imajući u vidu mađarski i srpski kao dva glavna jezika bilingvalnih govornika. Stoga, cilj rada je da se u značajnom obimu shvati veza između bilingvalnih govornika i njihovih jezika pri iskazivanju emocija. U radu je primenjena adaptirana verzija upitnika o bilingvizmu i emocijama (BEQ) uz statističku analizu i intervju kako bi se stekao uvid u kognitivne procese bilingvalnih govornika. Rezultati sugerišu da pojedinci pokazuju sklonost prema određenom jeziku kada razgovaraju o emocijama i emotivnim temama, zahvaljujući mnoštvu subjektivnih faktora kao što su uzrast savladavanja drugog jezika, kontekst savladavanja, znanje jezika i socijalizacija u jeziku. Iako rezultati daju potporu argumentima razvijenim u radu, oni nisu univerzalno primenljivi i isključivo predstavljaju osnovu za dalja istraživanja u datoj naučnoj disciplini.

KLJUČNE REČI: bilingvizam, maternji jezik, drugi jezik, iskazivanje emocija.

1. Uvod

Fenomen dvojezičnosti dugo je bio predmet velikog interesovanja u raznim oblastima. Nedavni trendovi u psiholingvistici doveli su do proliferacije studija koje se bave emocionalnošću jezika pojedinaca (Dewaele 2010; Grosjean – Li – Bialystok, 2013). Posebna pažnja je posvećena izboru jezika u emocionalno (pozitivno i negativno) ispunjenim situacijama. Uprkos implikacijama da

dvojezično ispoljavanje emocija može biti podjednako na oba jezika, postojeća istraživanja sugeriraju da postoje veoma vidljive preference u pogledu izbora jezika ukazujući na mogućnost postojanja mnoštva faktora koji određuju ovaj proces. Osim toga, većina studija o bilingvizmu i emocijama sprovedena je u malom broju jezičkih kombinacija, predstavljajući osnov za istraživanje odnosa dvojezičnosti i emocija kod mađarsko-srpskih bilingvalnih govornika. Rad će nastojati da utvrdi da li bilingvalne osobe različito izražavaju svoje emocije na dva jezika zbog posedovanja znanja ne samo tih jezika već i dve kulture koje oblikuju njihove poglede i percepcije i stoga utiču na mentalne odluke u vezi s izborom jezika. Studija je, dakle, imala za cilj da pruži doprinos razumevanju dvojezičnosti kroz neuobičajenu kombinaciju jezika, rasvetljavajući faktore koji potencijalno određuju percepciju emocionalnosti jezika. Čitalac treba da ima na umu da se studija zasniva na ograničenom broju učesnika koji pripadaju istoj zajednici i da ne može dati sveobuhvatan pregled celokupne populacije. Iako nisu univerzalno primenljivi, rezultati daju podršku prethodno iznetim argumentima u oblasti nudeći osnovu za dalje istraživanje.

2. Kratak osvrt na teorijsku pozadinu bilingvizma

U literaturi postoje različite teorije na temu dvojezičnosti, odnosno o tome kako se bilingvizam definiše. S jedne strane, dvojezične osobe se mogu posmatrati kao osobe koje imaju dve sukobljene ličnosti, gde se sukob odigrava ne samo između jezičkih struktura već i između moralnih i emocionalnih vrednosti, fenomen koji neki naučnici nazivaju lingvističkom šizofrenijom (Clarke 1976; Adler 1977). S druge strane, kako piše Stabs, „dvojezični ljudi govore različite jezike, ali ne doživljavaju svet drugačije kada prelaze sa jednog jezika na drugi” (Stubbs 1997: 359). Bilingvalni govornici mogu da prevazilaze granice jezičkih i/ili kulturoloških ograničenja korišćenjem tehnika kao što su prebacivanje s jezika na jezik (code-switching) ili pozajmljivanje, ali to ne mora značiti da su lingvistički šizofreni.

Velika većina studija o dvojezičnosti fokusirala se na drugu vrstu tumačenja fenomena (jaku i slabu verziju). U jakoj verziji, um bilingvalnih govornika se posmatra kroz prizmu dva monolingvalna govornika u jednoj osobi. Ovo tumačenje, takođe, sugerise da će se bilingvalni govornik smatrati polujezičnim ili

alingvalnim, osim ako nije podjednako vešt u oba jezika. Uzgred, prebacivanje s jezika na jezik ili pozajmljivanje tumači se kao „neuredan jezik” (Grosjean 2008: 12). Ono što ova interpretacija nije uzela u obzir jesu faktori kao što su različite društvene uloge ili potrebe dvojezičnih osoba na oba jezika. Shodno tome, treba uzeti u obzir i holističku, slabiju verziju. Ovde se bilingvalne osobe posmatraju kao celina umesto kao dva odvojena entiteta. Veruje se da bilingvalni govornici razvijaju dva kompletna sistema zahvaljujući koegzistenciji oba jezika u svom umu. Kako objašnjava Grožan:

„Bilingvalni govornik koristi dva jezika – odvojeno ili zajedno – u različite svrhe, u različitim domenima života, sa različitim ljudima. Pošto su potrebe i upotreba ova dva jezika obično prilično različita, bilingvalni govornici retko podjednako ili potpuno tečno govore dva jezika. Nivoi poznavanja jezika zavisiće od potrebe za tim jezikom i povezanošću sa određenim domenom, ukazujući na „fosilizovane” kompetencije mnogih bilingvalnih govornika u bilo kom od njihova dva jezika”

(Grosjean 2008: 14).

Iako bilingvalni govornici ponekad nisu podjednako vešti u svojim jezicima, oni će razviti komunikativnu sposobnost koju zahteva okruženje. Dolazak u kontakt s novim sagovornicima, u novim sredinama, primoraće bilingvalne osobe da razviju i restrukturiraju svoje jezičke sposobnosti kako bi zadovoljili nove komunikativne potrebe. Ovaj tip procesa dualne socijalizacije zavisi od različitih konteksta i vremenskih perioda u kojima se bilingvalni govornici nalaze, dokazujući uticaj mnoštva faktora na izbor jezika. Prema Aneti Pavlenko, percepcije lingvističkih i kulturnih razlika, različiti konteksti učenja, različiti nivoi jezičke emocionalnosti i različiti nivoi jezičkog znanja čine osnovu izbora jezika (Pavlenko 2006: 10). Relevantna uloga prethodno pomenutih faktora u razvoju jezika među bilingvalnim govornicima primarni je predmet istraživanja ovog rada.

3. Metodologija istraživanja

Cilj studije je da se analizira uticaj emotivnog stanja na izbor jezika bilingvalne osobe. Kvalitativne i kvantitativne metode su primenjene kako bi se pokazalo u kojim situacijama se govornici odlučuju za svoj maternji jezik, u kojim za svoj drugi jezik i da li koriste kombinaciju dva jezika u emocionalnim situacijama. Rezultati su upoređeni s onima iz prethodnih studija kako bi se

ustanovilo da li su u skladu ili u suprotnosti s postojećim istraživanjima u oblasti. Stoga, glavna istraživačka pitanja ovog rada jesu sledeća:

- Da li spoljni lingvistički faktori utiču na izbor jezika kada je u pitanju izražavanje emocija kod bilingvalnih govornika, i ako utiču, u kojoj meri?
- Da li dugo i sadržajno izlaganje jednom od jezika dovodi do nižeg praga njegove aktivacije, a time i do povećane upotrebe u emocionalnom kontekstu?
- Da li se može međujezički fenomen promene jezika u razgovoru (code switching) pojaviti kao rezultat nejednakosti obima vokabulara vezanog za emocije u dva jezika?

Prva hipoteza počiva na pretpostavci da će učesnici određeni jezik koji su počeli da stiču u detinjstvu koristiti češće od drugog jezika za izražavanje emocija. Faktor uzrasta pri sticanju jezika uticaće na emocionalnost, ne samo zbog svoje povezanosti s limbičkim sistemom već i zbog povezanosti s emocionalnim situacijama doživljenim u mladosti, kao što je pokazano u nekoliko studija (Pavlenko 2009; Dewaele 2010). Uzgred, emocionalnost može biti povezana s faktorom konteksta savladavanja jezika, gde se pretpostavlja da će ljudi koji su naučili jedan od svojih jezika u naturalističkom kontekstu taj jezik češće koristiti za ispoljavanje emocija.

Autor je, takođe, pretpostavio da bi učestalost upotrebe mogla biti značajan faktor jer ne samo da utiče na proces aktivacije jezika već može dovesti do jezičkog „mirovanja”. Jezici koji se koriste redovno i u različitim kontekstima imaju niži prag aktivacije i smatraće se dominantnim u nečijem umu, dok će retko korišćeni jezici dolaziti u stanje mirovanja. Drugim rečima, izražavanje emocija može biti određeno stalnim izlaganjem datom jeziku.

Poslednja postavljena hipoteza se odnosi na promenu jezika tokom razgovora odnosno „code switching”. Promena se može desiti kada govornici osećaju da su određene teme bolje obrađene na drugom jeziku. Razlog za promenu jezika mogao bi biti taj što govornici pribegavaju datom jeziku kako bi postigli određene ilokucione efekte ukazujući na gorepomenutu nejednakost emotivnih reči u dva jezika. Pristupanjem svom bogatom jezičkom repertoaru bilingvalni govornici bi se mogli odlučiti za kombinovanje reči na oba jezika kako bi postigli optimalni efekat.

3.1. Metod

Poslednjih godina najčešći postupak za procenu uticaja emotivnog stanja na odabir jezika među bilingvalnim govornicima bio je upitnik pod nazivom *Bilingvalizam i emocije* (BEQ) (Dewaele – Pavlenko 2001–2003). Ovaj rad je primenio adaptiranu verziju pomenutog upitnika zajedno s dodatnom kvalitativnom metodom (intervju) kako bi se stekao uvid u misaoni proces bilingvalnih govornika. Dodatne informacije o proceduri biće date u narednim odeljcima.

3.2. Učesnici

U istraživanju je učestvovalo 35 mađarsko-srpskih bilingvalnih govornika (22 žene (63%) i 13 muškaraca (37%)). Starosno doba ispitanika se kretalo od 21 do 67 godina s prosekom od 41,7 i standardnom devijacijom od 14,3. Svi učesnici su odrasli u višejezičnom okruženju, gde se mađarski govorio kao maternji jezik, a srpski kao jezik okruženja. Učesnici su pripadali manjinskoj grupi i zajednici u kojoj su u detinjstvu naučili dva jezika. Poznavanje oba jezika mereno je korišćenjem upitnika za samoprocenu, tj. prilagođenog upitnika pod nazivom *Bilingvalni jezički profil* (Birdsong et al. 2012). Upitnik se sastoji od pitanja o istoriji poznavanja jezika učesnika, upotrebi jezika i subjektivnoj proceni poznavanja oba jezika. Stavovi u vezi s četiri veštine (čitavanje, slušanje, govor i pisanje) mereni su korišćenjem Likertove skale (1 = osnovno znanje do 6 = potpuno tačno), dobijene srednje vrednosti 5,39 i standardne devijacije 0,34 za maternji jezik, kao i srednje vrednosti 4,77, i standardne devijacije 0,58 za drugi jezik. Uopšteno govoreći, većina učesnika smatra da tačno zna oba jezika. U slučaju intervjuja, učestvovalo je 15 ispitanika (9 žena i 6 muškaraca). Starosno doba učesnika kretalo se od 22 do 66 godina s prosekom od 38,8 i standardnom devijacijom od 13,4. Učesnici su izabrani na osnovu odgovora datih u upitniku.

3.3. Materijali

Upitnik pod nazivom *Bilingvalizam i emocije* podeljen je u nekoliko delova. Prvi deo se bavio polom učesnika, uzrastom, ocenjivanjem poznavanja oba jezika, učestalosti korišćenja i kontekstom savladavanja jezika. Drugi deo se sastojao iz pitanja u formatu Likertove skale vezanih za izbor jezika u izražavanju emocija, na primer, koji se jezik koristi za razgovor s različitim sagovornicima, koji za

unutrašnji govor i izražavanje specifičnih emocija (npr. ljubav). Treći deo se sastojao od pitanja koja su dublje zalazila u temu emocionalnog izražavanja na dva jezika (jezičke preference, prisećanje na traumatična iskustva i razgovor o emocionalnim temama). Prosečna brzina popunjavanja upitnika bila je približno 20 minuta.

3.4. Procedura

Pre popunjavanja upitnika, učesnici su morali da potpišu obrazac saglasnosti da učestvuju u studiji. Kada je obrazac potpisan, svakom učesniku je dodeljen broj koji služi kao identifikaciona šifra. Ukupno 42 bilingvalna govornika popunila su upitnik, što je označilo drugu fazu procesa. Međutim, na analizu su prosleđeni podaci 35 ispitanika pošto 7 učesnika nije u potpunosti popunilo upitnik. Nakon kvantitativne analize dobijenih podataka korišćenjem programa za statističku obradu podataka JASP, nekolicina učesnika čiji su odgovori bili u skladu ili u suprotnosti s predloženim hipotezama pozvani su na polustrukturirani intervju, na dalje tumačenje mišljenja i stavova, kako bi se dobili bogatiji podaci i steklo šire shvatanje osnovnih kognitivnih procesa. Vredno je pomenuti da je prethodno osmišljen i pilotiran set polustrukturiranih pitanja za intervju. Intervjui su transkribovani i analizirani od strane autora rada i korišćenjem alata pod nazivom Voyant tools za istraživanje obrazaca i tema.

4. Rezultati istraživanja

4.1. Uzrast pri savladavanju drugog jezika

Uočena je značajna interakcija između faktora uzrasta savladavanja drugog jezika i izbora jezika pri izražavanju emocija. Naime, 24 učesnika (69%) koji su naučili drugi jezik u ranom uzrastu (od početka kombinatornog govora / do 5. godine) otkrili su da koriste oba jezika u sličnoj meri u pogledu izražavanja emocija. Skoro jedna četvrtina anketiranih izjavila je da koristi samo maternji jezik za izražavanje emocija, pri čemu je prosečni uzrast savladavanja drugog jezika tih ispitanika 19,5 godina. Mali broj učesnika (11%) naveo je da koriste drugi jezik kao glavni za emocionalno izražavanje. Analizirajući odgovore iz intervjua prethodnopomenute grupe treba napomenuti da je dve trećine izjavilo da pripadaju zajednici u kojoj se isključivo govori drugi jezik, ukazujući na slab kontakt sa maternjim jezikom.

4.2. Kontekst savladavanja jezika

Što se tiče konteksta savladavanja jezika, od 35 učesnika nešto više od polovine izjavilo je da su naučili drugi jezik u mešovitom kontekstu jer su bili izloženi jezicima kako u školi tako i kroz socijalizaciju. Određeni broj učesnika je izjavio da su bili izloženi drugom jeziku samo u naturalističkom kontekstu, dok su poslednju grupu činili učesnici koji su jezik stekli isključivo kroz formalnu interakciju (obrazovni sistem).

4.3. Jezička socijalizacija

Uobičajeno mišljenje među ispitanicima jeste da različiti odnosi (ili njihov nedostatak) unutar date jezičke zajednice povećavaju ili smanjuju šanse za upotrebu jezika u izražavanju emocija. Suprotstavljeni stavovi u pogledu izbora jezika pri izražavanju emocija dali su iste rezultate. Učesnici koji su razvili različite vrste odnosa unutar jezičke zajednice izjavili su da imaju široku lepezu afektivnog rečnika koji redovno koriste. S druge strane, ispitanici s malo odnosa izgrađenih u datoj zajednici smatraju da im nedostaju sagovornici i situacije koje bi olakšale proces izražavanja emocija na pomenutom jeziku.

4.4. Učestalost upotrebe

Na osnovu odgovora datih u upitniku, više od dve trećine učesnika (84%) pokazalo je da redovno korišćenje oba jezika u različitim kontekstima olakšava proces jezičke aktivacije u pogledu ispoljavanja emocija. Učesnici koji su konstantno bili izloženi tim jezicima izjavili su da ne prave razliku između dva jezika u razgovoru u vezi s emocijama. Međutim, tema koja se javila u intervjuima s učesnicima koji su koristili jedan od dva jezika u manjoj meri (16%) bila je vezana za osećaj „gubljenja” zanemarenog jezika tokom vremena. Nadovezujući se na prethodnopomenutu temu u pogledu učestalosti upotrebe, vredi napomenuti da od 29 učesnika koji su izjavili da koriste oba jezika u istoj meri 72% ga je koristilo kod kuće, s prijateljima i na poslu, 22% ga je koristilo isključivo na poslu, a 3% koristilo ga je isključivo kod kuće. Rezultati vezani za mrežu sagovornika mogli bi poslužiti i kao osnova za utvrđivanje dominantnosti jednog jezika u datim situacijama ili kod određenih ljudi.

4.5. Dominantnost jezika

Kada su učesnici upitani o dominantnosti jezika, većina (89%) izabrala je svoj maternji jezik uprkos podacima koji upućuju na isti nivo znanja oba jezika. Na osnovu podataka s intervjuva, ispitanici su ovaj izbor pripisali intenzivnim ličnim vezama odnosno porodičnim i vršnjačkim odnosima. Učesnici su, takođe, izjavili da se osećaju iskrenije i sentimentalnije kada koriste maternji jezik. Međutim, treba napomenuti da se 11% ispitanika opredelilo za drugi jezik kao dominantan jezik nudeći isto objašnjenje. Nekoliko učesnika je izjavilo da se percepcija dominantnog jezika promenila razvijanjem dugoročnih odnosa sa svojim trenutnim partnerima. Postoje i slični primeri učesnika koji su nakon braka svoj drugi jezik smatrali dominantnijim, kako je postao jezik njihovog okruženja.

4.6. Promena jezika pri komunikaciji (code-switching)

Što se tiče promene jezika pri komunikaciji, velika većina učesnika je tokom intervjuva pokazala značajan broj promena. Prosečna vrednost promene jezika bila je 24,6 po intervjuu sa standardnom devijacijom od 36,8, pokazujući slaganje s rezultatima upitnika. Na primer, kada su upitani o promeni jezika u vezi s određenim temama, 84% učesnika je izjavilo da koriste oba jezika kada govore o ličnim ili emocionalnim temama. Nekoliko učesnika je primetilo da osećaju da reči iz jednog jezika ne opisuju dovoljno uspešno njihove emocije ili nisu dovoljno snažne za datu situaciju. Nakon intervjuva moglo se primetiti da su ispitanici prelazili s jednog jezika na drugi isključivo kada su razgovarali s bilingvalnim osobama koje dele iste jezike. Na primer, kada su upitani šta se dešava ako razgovaraju s monolingvalnom osobom o emocionalnoj ili ličnoj temi, nekoliko ispitanika je reklo da se trudi da svoje gledište objasni isključivo na jeziku sagovornika jer u toj situaciji nemaju izbora u odabiru jezika koji bi im olakšao iskazivanje emocija. Sličan rezultat je dobijen i u vezi s pitanjem prelaska s jednog jezika na drugi u okviru razgovora s određenim ljudima. Većina učesnika (82%) izjavila je da prelazi s jezika na jezik u razgovoru s članovima porodice i prijateljima, dok je jedan broj ispitanika to proširio na radno mesto. U oba slučaja sagovornici su bili bilingvalni. Ovi rezultati pokazuju da se prebacivanje s jezika na jezik smatra nezamenljivim elementom komunikacijskih strategija bilingvalnih osoba i da, kao takvo, itekako služi svrsi u izražavanju emocija.

4.7 Specifične emocije

4.7.1. Bes

Poslednji deo upitnika bavio se specifičnim emocijama i individualnim preferencama u pogledu jezika u različitim emocionalnim situacijama. Za početak, učesnici su upitani na kom jeziku bi izrazili bes kada su sami, kada razgovaraju s prijateljima ili porodicom i kada razgovaraju sa strancima. Rezultati pokazuju da 38% ispitanika koristi oba jezika za izražavanje besa. Važno je napomenuti da je u poređenju s prethodnim rezultatima, gde je većina učesnika izjavila da koristi oba jezika za uopšteno izražavanje emocija (tj. 84%), došlo do smanjenja vrednosti kada je u pitanju specifična emocija. U ovom segmentu upitnika 56% ispitanika je reklo da bi koristilo svoj maternji jezik, dok je 6% reklo da bi se opredelilo za drugi jezik. Ono što bi se moglo zaključiti iz rezultata jeste da je značajan broj učesnika izabrao maternji jezik, navodeći da je prvi jezik emocionalno snažniji u pogledu izražavanja besa. Ipak, nekoliko učesnika je navelo da koriste drugi jezik kada izražavaju bes. Daljom analizom utvrđeno je da to dvoje ispitanika pripadaju grupi bilingvalnih govornika koji su odabrali drugi kao dominantni jezik (jezik partnera i/ili jezik zajednice).

Slični rezultati dobijeni su na pitanje vezano za pogrдне reči. Naime, nešto više od polovine ispitanih izjavilo je da striktno koriste maternji jezik kada psuju. Nedostatak kontrole i razmišljanja koji prethode ovoj radnji sugerišu da je odgovor spontan i instinktivan, što pruža uvid u urođenu reakciju bilingvalnog uma. Na pitanje o pogrđnim rečima jedan broj ispitanika je naveo da maternji jezik nosi emocionalnu snagu koja im je potrebna za postizanje cilja, odnosno izražavanje ljutnje ili duševne patnje. Međutim, nekolicina ispitanika je izjavila da koriste drugi jezik kada psuju jer ih to udaljava od situacije. Učesnici se osećaju kao da pogrđna reč nema takvu emocionalnu težinu u drugom jeziku kao što ima u maternjem jeziku. Ovi rezultati otkrivaju zanimljivu interpretaciju negativnih emocija i njihovog prikaza na dva jezika. Uprkos analizi donekle suprotstavljenih gledišta, glavni zaključak koji se može izvući iz odgovora jeste da na osnovu cilja (povećavanja ili snižavanja nivoa uzbuđenja) učesnici imaju preference u pogledu izbora jezika.

4.7.2. Strah i anksioznost

Kada su učesnici upitani da li osećaju anksioznost dok koriste bilo koji jezik, velika većina je navela da nemaju problema s korišćenjem navedenih jezika. Blago odstupanje od norme primećeno je u nekoliko slučajeva gde su učesnici smatrali da im nedostaje znanje drugog jezika ili samopouzdanje u upotrebi maternjeg jezika kada razgovaraju u javnosti, sa strancima ili telefonom. Osim razgovora o anksioznosti učesnicima je postavljeno pitanje o izboru jezika kada govore o negativnim ili teškim sećanjima. Nešto više od polovine ispitanika reklo je da bi radije razgovaralo o takvim temama na drugom jeziku. Odgovori ostalih učesnika podeljeni su u dve glavne kategorije, odnosno na učesnike koji su naveli da bi koristili maternji jezik (38%) i one koji su otkrili da nemaju preferenci (8%). Intervjui s ispitanicima iz najveće grupe otkrili su da je odabir drugog jezika u velikoj meri povezan s emocionalnošću maternjeg jezika, zaključivši da im drugi jezik nudi neophodnu distancu u razgovoru o veoma emotivnim temama. Suprotno gledište je proizašlo iz odgovora druge grupe. Učesnici ove grupe su izjavili da radije koriste maternji jezik u razgovoru o uznemirujućim ili bolnim sećanjima jer im daje odgovarajuću osnovu za ispoljavanje emocija. Poslednju grupu činile su 3 osobe koje su bile ravnodušne u pogledu izbora jezika kada su razgovarali o traumatskim iskustvima. Daljom analizom se utvrdilo da su pomenute osobe simultani bilingvalni govornici što sugerise da su njihova sećanja zasnovana na oba jezika. Rezultati pokazuju da su visokoemocionalne situacije ukorenjene u načinu obrade emocija pojedinca. Ako pojedinac radije izbegava razgovore o takvim temama zbog neželjenih efekata opredeljuje se za svoj drugi jezik, dok ako želi da u potpunosti prenese svoje emocije, bira maternji jezik.

4.7.3. Ljubav

Odgovarajući na pitanje u vezi s izjavljivanjem ljubavi, znatan deo ispitanika (52%) smatra da njihov maternji jezik ima veću emocionalnu težinu, dok je 39% ispitanih izjavilo da ne prave razliku između dva jezika kada izražavaju takve emocije. Mali procenat učesnika (9%) izjavio je da se osećaju iskrenije kada koriste drugi jezik za izjavljivanje ljubavi. Daljom analizom utvrđena je visoka korelacija između odabira drugog jezika za iskazivanje emocija i okruženja govornika. Tri osobe koje pripadaju ovoj grupi većinu svog života provele su u okruženju gde se koristio drugi jezik zbog čega je taj jezik postao dominantan.

Imajući u vidu gorenavedene podatke, većina ljudi je bila pod uticajem brojnih faktora kada su se odlučivali o jeziku za izražavanje ljubavi. Rezultati bi mogli da ukazu na to da učestalost korišćenja i okruženje u kom su učesnici boravili utiču na proces donošenja odluka. Uporedivi rezultati dobijeni su iz dodatnog pitanja u vezi s pojmovima za iskazivanje nežnosti. Skoro polovina ispitanih (47%) izjavila je da je maternji jezik značajniji od drugog jezika kada je u pitanju iskazivanje nežnosti. U skladu s prethodnim rezultatima, 44% učesnika je izjavilo da u istoj meri iskazuju nežnost na oba jezika. Ipak, troje učesnika je navelo da koriste svoj drugi jezik više nego maternji kada su u pitanju emotivni pojmovi. U ovom slučaju je utvrđena korelacija između izbora jezika kao jedne varijable i sagovornika kao druge. Ono što proizilazi iz ovih rezultata jeste da je ključni faktor izbora jezika za iskazivanje nežnosti nivo interakcije na određenom jeziku. Emotivni termini će se koristiti na jeziku u kojem je pojedinac iskusio mnoštvo pozitivnih emocija, dok će se drugi jezik izbegavati ako pomenuta osoba nije doživela pozitivna iskustva u datom jeziku.

5. Diskusija

Inicijalna hipoteza je uspostavljena u pogledu spoljašnjih jezičkih faktora koji bi mogli pomoći bilingvalnom govorniku u procesu donošenja odluka o jeziku korišćenom za izražavanje emocija. Empirijski dokazi su otkrili da učesnici koji su simultani bilingvalni govornici (koji znaju oba jezika od rođenja) ili su naučili drugi jezik u mladosti češće koriste drugi jezik za izražavanje emocija. Ovi rezultati su u skladu s prethodnim studijama koje ukazuju na to da uzrast pri savladavanju drugog jezika utiče na proces donošenja odluka u vezi s izborom jezika za izražavanje emocija (Grosjean 2008; Dewaele 2010). Još jedan rezultat u vezi s faktorom uzrasta savladavanja jezika jeste da je većina učesnika izabrala maternji jezik kao emocionalno jači jezik iako su imali isti nivo znanja oba jezika, ali su naučili drugi jezik nakon detinjstva. Moguće objašnjenje za ovaj rezultat, osim povezanosti varijable s limbičkim sistemom, može se pripisati emocionalnim situacijama doživljenim u mladosti, kao što je prikazano u radu drugih studija u ovoj oblasti (Pavlenko 2006; Grosjean 2008). Što se govornik češće susreće s emotivnim situacijama to je jača veza s tim jezikom.

Rezultati koji se tiču uzrasta savladavanja jezika u skladu su s još jednim bitnim faktorom – kontekstom savladavanja jezika. Kvantitativni i kvalitativni rezultati pokazali su da je jezičko okruženje bilo od ključnog značaja za donošenje odluka u vezi s izborom jezika u izražavanju emocija, potkrepljujući podatke iz prethodnih studija (Pavlenko 2002; Dewaele 2010). Važno je napomenuti da je nekoliko učesnika doživelo promenu gde je drugi jezik postao dominantan jezik za izražavanje emocija usled promene okruženja, odnosno razvoja emocionalnih odnosa na drugom jeziku. Ove konstatacije mogu se delimično objasniti kroz komplementarni princip (Grosjean 2008) pošto su neki ispitanici priznali da koriste jezike samo u određenim kontekstima. Na primer, ispitanici koriste jedan jezik kada razgovaraju s voljenima, a drugi kada rade, što je otkrilo da razlika između jezika može zavisi od percipirane emocionalnosti okruženja.

Osim toga, važno je navesti da niko od učesnika nije imao traume vezane za drugi jezik jer su jezik naučili u pozitivnom okruženju. Rezultat je u skladu s rezultatima prethodnih studija koje pokazuju kako ljudi koji su naučili jedan jezik u izazovnom i negativnom okruženju, izbegavaju da ga koriste ili ga koriste manje od onih koje su naučili u pozitivnom okruženju (Chomsky 2006; Pavlenko 2014). Slične implikacije mogu se primetiti u vezi s formalnim (obrazovnim) i naturalističkim kontekstom. Govornici koji su naučili jezik u naturalističkom kontekstu češće koriste taj jezik u različitim okolnostima, što su potvrdili i rezultati studije. Jedan broj učesnika koji su naučili drugi jezik u naturalističkom kontekstu izjavili su u intervjuima da ne prave razliku između dva jezika u pogledu izražavanja emocija budući da su bili izloženi takvim iskustvima u brojnim prilikama. Dati rezultat predstavlja osnov za analizu druge formulisane hipoteze koja se bavi nižim pragom aktivacije jezika.

Prema prethodnim studijama (Pavlenko 2009; 2014; Grosjean – Li 2013) proces aktivacije jezika regulisan je faktorom učestalosti upotrebe. Jezici koji se koriste redovno i u različitim kontekstima imaju niži prag aktivacije i smatraće se dominantnim u nečijem umu, dok će retko korišćeni jezici generisati viši prag aktivacije (Grosjean – Li 2013). Nakon analize rezultata upitnika i intervjua postaje jasno da učesnici postupaju u skladu s ovom pretpostavkom, priznajući da vremenom „gube” zanemareni jezik. Prema Šmidu (Schmid 2009) ovaj obrazac je veoma čest jer u ovim slučajevima postoji mogućnost da se prvi jezik zaboravi.

Slični rezultati su dobijeni u analizi uticaja jezičke socijalizacije, pokazujući povezanost između ovog faktora i faktora učestalosti upotrebe.

Izražavanje emocija kod bilingvalnih govornika može zavistiti od grupa ljudi s kojima bilingvalne osobe komuniciraju na određenom jeziku, što ukazuje na uticaj faktora jezičke socijalizacije (Wierzbicka 1999; Dewaele 2010). Ilustracije radi, učesnici koji su imali široku mrežu sagovornika na oba jezika otkrili su da u jednakoj meri izražavaju emocije na oba jezika. S druge strane, nekoliko učesnika je izjavilo da imaju malu mrežu sagovornika na jednom od jezika što je zauzvrat ograničavalo izražavanje emocija na pomenutom jeziku. Bez obzira na to koji jezik se smatra „slabijim” za izražavanje emocija, rezultati se mogu pripisati izloženosti emocionalnom kontekstu na datom jeziku. Poznavanje jezika samo po sebi ne određuje razumevanje emocija, osim ako pojedinac nije upoznat s vokabularom vezanim za emocije na ciljnom jeziku.

Gorepomenuti nedostatak vokabulara dovodi do argumenta da izbor jezika može biti određen i neekvivalentnošću reči u dva jezika. Prvobitno je postavljena hipoteza da će se zbog nedostatka vokabulara kod bilingvalnih govornika pojaviti fenomen promene jezika u razgovoru kako bi se nadoknadilo odsustvo vokabulara na jednom od jezika. Rezultati studije pokazuju da velika većina bilingvalnih govornika koristi oba jezika istovremeno kada se suoče s emocionalnim situacijama. Moguće objašnjenje se može pronaći u osnovi komplementarnog principa. Kao što Grožan navodi, „bilingvalni ljudi obično koriste svoje jezike u različite svrhe, u različitim domenima života, sa različitim ljudima. Različiti aspekti života često zahtevaju različite jezike” (Grosjean 2008: 23). Stoga bi se moglo reći da neekvivalentnost vokabulara vezanog za emocije i, shodno tome, implementacija više jezika, počiva na raznovrsnosti situacija u kojima se bilingvalni govornici nađu tokom svog života. Ovo gledište potkrepljuju i odgovori iz intervjua kako je jedan broj ispitanika izjavio da „prelazi” na jezik koji bolje opisuje njihove emocije, ukazujući na nedostatak iskustava u jeziku koji je korišćen do tog trenutka. Ovakav način rezonovanja bi se dodatno mogao objasniti rečima Žana Devaela: „Umesto da pokušavamo da usmerimo talas emocija kroz usko grlo slabijeg jezika, emocije se „prelivaju” i verbalizuju na bilo kom jeziku koji govorniku dozvoljava da kanališe svoja osećanja na zadovoljavajući način“ (Dewaele 2010: 213).

Devaelov zaključak nudi još jednu moguću interpretaciju promene jezika u emotivnim razgovorima, a to je dominantnost jezika. Promena jezika može zavisiti od govornikovog nivoa poznavanja datog jezika, odnosno iznenadno emocionalno uzbuđenje može posledično da izazove pojavu dominantnijeg jezika. Istraživanje je otkrilo da su učesnici u većoj meri koristili oba jezika kada su govorili o emocijama na svom manje dominantnom jeziku. Dodatno objašnjenje za ovaj rezultat može biti da govornici biraju određeni jezik kako bi postigli specifične ilokucione efekte koji bi inače bili izostavljeni. Pristup bogatom jezičkom repertoaru omogućava bilingvalnim govornicima da kombinuju jezike kako bi postigli optimalnu emocionalnu snagu, zaobilazeći nedostatak vokabulara u bilo kom od dva jezika.

Drugo moguće objašnjenje za neekvivalentnost vokabulara može biti povezano s intimnošću ili distancom koju čovek oseća kada koristi određeni jezik. Jedan broj učesnika je primetio da se maternji jezik čini intimnijim i da prelazak na drugi jezik omogućava ispitanicima da se distanciraju od emocionalne težine koju tema nosi. Rezultati su u skladu sa studijom Anete Pavlenko (Pavlenko 2005) koja tvrdi da prelazak na maternji jezik ukazuje na intimnost, dok prelazak na drugi jezik signalizira stvaranje potrebne udaljenosti. Starija literatura u ovoj oblasti pokazuje da prelazak na drugi jezik nudi neophodnu odvojenost od intenzivnih emocija, pokazujući smanjenje nivoa anksioznosti (Bond – Lai 1986; Javier – Marcos 1989). Međutim, maternji jezik se ne posmatra uvek kao jezik emocionalne intimnosti. Mali broj učesnika je pokazao da je njihov maternji jezik jezik distanciranja, podržavajući hipotezu da jezička dominantnost može uticati na izbor jezika za izražavanje emocija.

Procenat promene jezika u emocionalnim situacijama može se dodatno pripisati narušavanju ravnoteže jezičkih režima usled emocionalnosti teme. Na osnovu teorije Grožana o jezičkim režimima (Grosjean 2008), jezici bilingvalnih govornika se aktiviraju u različitoj meri u okviru razgovora. Kada se bilingvalna osoba suoči s veoma emotivnom temom, donosi se nesvesna odluka o potrebi za drugim jezikom i stepenu aktivacije jezika. Bilingvalni govornik se nesvesno odlučuje za jezik koji će koristiti u komunikaciji u zavisnosti od niza faktora (emocionalnosti teme, poznavanja jezika sagovornika, srodničkih odnosa). U radu Žana Devaela (Dewaele 2010) utvrđeno je da je promena jezika češća u situacijama

gde bilingvalne osobe razgovaraju o emocionalnim temama s bliskim sagovornicima nego sa strancima.

Na osnovu rezultata bi se moglo zaključiti da većina učesnika u studiji pokazuje sklonost prema jednom od dva jezika u visokoemotivnim situacijama. Ova odluka se može pripisati mnoštvu faktora kao što su uzrast savladavanja drugog jezika, kontekst savladavanja, učestalost upotrebe i jezička socijalizacija. Rezultati bi stoga trebalo da posluže kao osnova za bolje razumevanje dinamične prirode emocionalne komunikacije kod bilingvalnih osoba i stepena jedinstvenosti koju svaki pojedinac pokazuje u upotrebi dva jezika. U cilju postizanja sveobuhvatnijeg razumevanja gorepomenutog pitanja, sledeći odeljak će ispitati način na koji kombinacija faktora utiče na izbor jezika, fokusirajući se na prikaz specifičnih emocija bilingvalnih osoba.

5.1. Bes

Ono što bi se moglo zaključiti na osnovu rezultata ovog istraživanja jeste da je ispoljavanje besa povezano s gubitkom kontrole nad emocijama što, zauzvrat, direktno utiče na gubitak kontrole nad izborom jezika. Većina učesnika se opredelila za svoj maternji jezik pri ispoljavanju besa uprkos tome što podjednako zna oba jezika. Primera radi, nekoliko učesnika je zaključilo da drugi jezik nema istu emocionalnu snagu kao maternji jezik te ne pruža očekivano rasterećenje. Rezultat bi se delimično mogao objasniti rezultatima Altaribine studije koja tvrdi da termini vezani za emocije u maternjem jeziku ostavljaju brojne tragove u sećanju, pojačavajući semantičku reprezentaciju navedenih reči (Altarriba 2003). S druge strane, za termine na jeziku koji se retko koristi, u ovom slučaju drugom jeziku, kaže se da su slabije kodirani u pamćenju. Dakle, izbor jezika u pogledu ispoljavanja besa može proizaći iz udaljenosti između jezika koju stvara nedostatak konotacija u umu govornika.

Ipak, moraju se uzeti u obzir i drugi faktori koji bi mogli uticati na odabir jezika za izražavanje emocija kao što su uzrast savladavanja drugog jezika, kontekst savladavanja i jezička socijalizacija. Učesnici koji su se odlučili za svoj maternji jezik pripadaju grupi u kojoj se uzrast savladavanja drugog jezika kreće između ranog detinjstva (10 godina) i dvadesetih godina. Jedno od mogućih objašnjenja za ovaj izbor može biti da se sistemi emocionalne regulacije razvijaju zajedno s jezikom na početku kombinatnog govora (Harris 2004). Ovo

tumačenje je dodatno podržano rezultatima istraživanja jer je većina učesnika koji su naučili svoj drugi jezik u ranom detinjstvu (od rođenja do 5. godine) rekla da ne pravi razliku između dva jezika kada ispoljavaju bes. Takođe, na osnovu rezultata, ispitanici koji su naučili drugi jezik u mešovitom i naturalističkom kontekstu u upitniku su dali više ocene emocionalnoj snazi drugog jezika. Više od polovine učesnika i dalje daje prednost svom maternjem jeziku. Ovaj ishod se može pripisati vrsti i stepenu izlaganja drugom jeziku. Učesnici ove grupe izjavili su da nisu imali mnogo mogućnosti da ispolje bes u drugom jeziku i da je nedovoljno poznavanje vokabulara vezanog za emocije nedostajalo kako bi se izrazili na adekvatan način. S druge strane, učesnici koji su jezik naučili kroz obrazovni sistem ukazali su na nedostatak terminologije potrebne za ispoljavanje besa. Prema ovim podacima moglo bi se zaključiti da tip kontakta s drugim jezikom određuje emocionalnost vezanu za dati jezik.

Međutim, važno je napomenuti da postoje odstupanja od pretpostavke da se maternji jezik konstantno bira kao glavni jezik za izražavanje emocija. Na osnovu rezultata upitnika, nekoliko učesnika je odabralo drugi jezik. Nakon detaljnijeg ispitivanja, svi učesnici iz ove grupe prešli su s maternjeg jezika na drugi jezik zbog intenzivnog izlaganja drugom jeziku kroz mrežu sagovornika, ukazujući na snažan uticaj jezičke socijalizacije. Ovaj rezultat sugerise da bilingvalni ljudi koji češće koriste drugi jezik prolaze kroz iskustva sa snažnom lingvističkom bazom, koja kasnije postaju deo njihove autobiografske memorije. Dakle, na osnovu rezultata se može zaključiti da dugoročna socijalizacija na datom jeziku dovodi do viših nivoa emocionalne kompetencije i do mogućeg odabira tog jezika u cilju izražavanja emocija.

5.2. Strah i anksioznost

Rezultati upitnika su pokazali da je više od polovine ispitanika izabralo drugi jezik kada su u pitanju teme zasnovane na negativnim emocijama. Fokusiranjem na Frojdiv rad s bilingvalnim pacijentima ustanovljeno je da je nekoliko pojedinaca odabralo drugi jezik kada su razgovarali o stresnim temama (Freud 1893). Glavna hipoteza koja proizilazi iz ovog rada bila je da drugi jezik omogućava bilingvalnim osobama da stvore neophodnu distancu i izbegnu izazivanje visokoemocionalne reakcije. Hipoteza je naknadno potkrepljena radom Buksbauma (Buxbaum 1949), Grinsona (Greenson 1950) i Krapfa (Krapf 1955),

koji su tvrdili da potisnuta sećanja mogu isplivati na površinu ako se maternji jezik koristi tokom veoma emotivnih razgovora. Drugim rečima, smatra se da iskustva koja su ispričana jezikom koji se slabije zna smanjuju nivo uzbuđenja koje pojedinac doživljava.

Odgovori grupe čiji članovi navode da koriste oba jezika za ispoljavanje emocija mogu se delimično objasniti kroz uticaj faktora uzrasta i konteksta savladavanja jezika. Smatra se da pojedinci koji rano nauče drugi jezik usvoje vokabular vezan za emocije u drugom jeziku na isti način kao i u maternjem jeziku (Dewaele 2006; 2010). Ovaj koncept je vidljiv u rezultatima studije pošto su učesnici koji su simultano bilingvalni ili su naučili jezik do svoje 5. godine priznali da ne osećaju razliku između jezika kada razgovaraju o traumatskim događajima. Slično tome, kontekst savladavanja jezika može uticati na verovatnoću upotrebe pomenutog jezika za izražavanje emocija. Pojedinci koji su stekli jezik u mešovitom ili naturalističkom kontekstu percipiraju jezik kao emotivniji za razliku od pojedinaca koji su ga stekli kroz obrazovanje (Dewaele, 2010). Učesnici koji su jezik naučili u školi odgovorima na upitnik i intervjuje ukazuju na mogući nedostatak emocionalnosti drugog jezika i smanjen nivo stresa u njegovoj primeni u vezi s uznemirujućim iskustvima.

Nekolicina učesnika je otkrila da koristi isključivo maternji jezik u razgovorima vezanim za traumatične događaje, što je u suprotnosti s uverenjima gorepomenute grupe. Ova grupa pojedinaca je pridavala veći značaj potpunom prenošenju emocija nego stresu izazvanom razgovorom o takvim događajima emocionalno bližim jezikom. Odluka se može pripisati efektu dominantnog jezika na obrađivanje afektivnog vokabulara (Simcox et al. 2012). Ako osoba tvrdi da je maternji jezik njihov dominantan jezik, koristiće navedeni jezik za izražavanje emocija bez obzira na emotivne posledice. Izbor dominantnog jezika može se pripisati dobro razvijenoj mreži sagovornika jer ona stvara mogućnosti internalizovanja vokabulara vezanog za emocije na datom jeziku (Talmi – Moscovitch 2004; Bovers – Pleidell-Pearce 2011).

Vraćajući se na temu dominantnog jezika, važno je pomenuti grupu ispitanika kod kojih je došlo do promene u pogledu dominantnog jezika. Nekoliko učesnika je odabralo drugi jezik kao glavni jezik za izražavanje emocija pošto su duži period proveli u zajednici koja koristi drugi jezik. Pod ovim okolnostima na izbor jezika uticao je faktor učestalosti upotrebe. Objašnjenja u vezi s izborom

pojedinaica bila su analogna grupi koja se odlučila za maternji jezik, navodeći da su izbegli „hendikep” izazvan ređe korišćenim jezikom. Rezultati ove studije se delimično slažu s ranijim zapažanjima (Aragno – Schlachet 1996; Schvanberg 2010), koja su pokazala da se maternji jezik može smatrati emotivnijim, povećavajući nivo anksioznosti zbog osećaja ponovnog proživljavanja sećanja, dok drugi jezik nudi bezbednu udaljenost čineći da se osoba oseća mirnije kada prepričava traumatična sećanja. U nekim slučajevima percipirana emocionalnost jezika, takođe, može imati kontradiktoran efekat gde se bira emotivniji jezik zbog velikog broja dostupnih reči, čime se nudi potpuno iskazivanje emocija.

Iako je strah prepoznat kao osnovna emocija, isto se ne može reći za anksioznost. Izbor jezika u slučaju anksioznosti u odnosu na strah može se tumačiti drugačije. Kao složen skup emocija, anksioznost može izazvati snažnu, instinktivnu reakciju koja bi mogla odrediti jezik koji se koristi za izražavanje emocija. Na osnovu rezultata, samo 4 osobe su priznale da su zabrinute kada koriste svoj drugi jezik. Objašnjenja su bila različita ali opšti osećaj destabilizacije bio je prisutan u svim odgovorima. Moguće objašnjenje za ovu reakciju bi moglo biti povezano s osećajem „destabilizacije identiteta” kada se prepletena osećanja frustracije i straha mogu iskusiti usled promene jezičke i/ili kulturne sredine (Block 2002; Kinginger 2008; 2009). U ovim slučajevima, identitet pojedinaca je „nepovratno pogođen” što utiče na buduće izbore u vezi sa određenim jezikom (Hannerz 1996: 110, prema Block 2002).

5.3. Ljubav

Uprkos tome što se ljubav opisuje kao jedna od osnovnih emocija koju svi pojedinci poseduju, njena složenost se ne može direktno definisati. Prema Altaribi (Altarriba 2003), lingvistički „prevod” ljubavi pokazuje se kao težak, kako zbog verbalnog tako i zbog neverbalnog iskazivanja pomenute emocije. Dakle, sticanje i korišćenje vokabulara vezanog za ljubav može biti zahtevno, posebno ako pojedinac nije iskusio emocionalne događaje u vezi s ovim konceptom. Nije iznenađujuće što su prethodne studije primetile važnost analize pozitivnih emocija, posebno ljubavi, kada se radi o izražavanju emocija bilingvalnih govornika (Dewaele 2006). Na osnovu rezultata, brojni jezički i kulturološki faktori utiču na procenu emocionalne težine dva jezika pri iskazivanju ljubavi.

Za početak, nešto više od polovine učesnika izjavilo je da maternji jezik ima veću emocionalnu težinu od njihovog drugog jezika. Odgovori ove grupe učesnika mogu se objasniti kroz uticaj nekoliko faktora. Izbor maternjeg jezika kao jezika koji nosi više emocionalnog značaja mogao bi biti povezan s nivoom značaja koji zauzima u umu govornika (Altarriba 2003). Za maternji jezik se kaže da se nalazi na dubljim nivoima pamćenja od drugog jezika zbog različitih emocionalnih konteksta s kojima se pojedinac susreće u tom jeziku (Harris 2004). Primera radi, učesnici koji pripadaju ovoj grupi izjavili su da nisu bili često izloženi emocionalnim situacijama u drugom jeziku, što je smanjilo šanse za sticanje emocionalnog iskustva i vokabulara na datom jeziku. Iako su objašnjenja za ovu odluku bila različita, moglo bi se zaključiti da učesnicima nedostaje nivo znanja ili emocionalnost u datom jeziku. Ispitanici su naveli da su bili primorani tražiti reči i fraze koje bi olakšale izražavanje emocija u drugom jeziku. Ova reakcija se može pripisati zahtevima koje takvi procesi postavljaju radnoj memoriji jer analiza sadržaja poruke smanjuje opseg pažnje koji je posvećen emocionalnom rasuđivanju (Dewaele 2008). Drugo objašnjenje za ovaj rezultat može biti povezano s nedostatkom pojmova emocija u drugom jeziku – problem koji bi se mogao rešiti kroz izlaganje određenom jeziku (Gibbs 2002). Ispitanici koji su izjavili da drugi jezik ima veću emocionalnu težinu često su ga koristili u emocionalnom kontekstu tokom dužeg vremenskog perioda, pokazavši uticaj faktora socijalizacije. Zahvaljujući velikoj mreži sagovornika, ispitanici su se upoznali s potrebnim rečima na drugom jeziku, i zauzvrat su ili izabrali drugi jezik kao glavni za izražavanje emocija ili su verovali da je jednak njihovom maternjem jeziku. Rezultati, dakle, pokazuju da su iskustva u drugom jeziku razumno doprinela povećanju njegove emocionalne težine. Vredi napomenuti tumačenje Žana Devaela koji je primetio da

„produženi kontakt sa drugim jezikom, zajedno sa retkim korišćenjem maternjeg jezika, može dovesti do iscrpljivanja pojmova emocija u maternjem jeziku, kao i do iscrpljivanja rečnika emocija. Dok su ovi govornici još uvek u stanju da prepoznaju koncept, on prestaje da bude centralan za interpretaciju sveta”

(Dewaele 2008: 1763).

Uzimajući ovaj zaključak u obzir, važno je napomenuti da različita iskustva u jeziku dovode do različitih tumačenja uporedivih emocionalnih situacija, čak i

kada se govori o pojmu koji je urođen kao što je to ljubav. Za usvajanje koncepta emocija, posebno ljubavi, smatra se da se zasniva na mnoštvu faktora (socijalizacija, uzrast i kontekst savladavanja jezika) od kojih svaki utiče na pojedinca na različit način, stvarajući jedinstvene puteve emocionalnog razvoja u okvirima datog jezika.

6. Zaključak

Razmatranjem odnosa dvojezičnosti i emocija, uočeno je da bilingvalne osobe daju prednost određenom jeziku u pogledu izražavanja emocija, a tu prednost često određuju suptilne kontekstualne razlike. Istraživanje je pokazalo da učesnici veruju da je maternji jezik emocionalno snažniji, ali ovo zapažanje ne zahteva davanje jasne prednosti maternjem jeziku, jer ispitanici imaju tendenciju da strateški koriste jezike kako bi postigli optimalni efekat i prevazišli ograničenja koja postavlja data situacija. Međutim, treba napomenuti da se rad fokusirao na mišljenje bilingvalnih govornika u uslovima gde je izbor omogućen (tj. u bilingvalnoj sredini) jer je u slučaju razgovora s monolingvalnim osobama bilingvalna osoba ograničena u odabiru željenog jezika za iskazivanje emocija. Dakle, u skladu s lingvističkim iskustvom pojedinaca i njihovom subjektivnošću, nudi se objašnjenje u pogledu izbora određenog jezika.

Rad, takođe, skreće pažnju na ideju da ambilingvalizam (idealno znanje oba jezika) nije ostvariv, jer su učesnici koji su tvrdili da su ambilingvalni i dalje davali prednost određenom jeziku u pogledu emocionalnih tema, pokazujući razlike u percepciji dva jezika. Ipak, neophodan je dalji rad kako bi se u potpunosti shvatilo mnoštvo subjektivnih faktora koji utiču na izgradnju identiteta bilingvalne osobe i na proces odabira jezika. Rezultati bi stoga trebalo samo da rasvetle fenomen dvojezičnosti, skrećući pažnju na ideju da „dvojezičnost nije statična pojava, već dinamičan, razvojni proces” (Pavlenko 2009: 71).

L I T E R A T U R A

- Adler, Max K. (1977) *Collective and Individual Bilingualism: A Sociolinguistic Study*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Altarriba, Jeanette (2003). Does cariño equal “liking”? *International Journal of Bilingualism*. 7/3: 305–322.
- Aragno, Anna, and Peter J. Schlachet. (1996). Accessibility of early experience through the language of origin: A theoretical integration. *Psychoanalytic Psychology*. 13/1: 23–34.
- Bialystok, Ellen (2013). Cognitive Effects. In: Grosjean, F. and Li, P. (ed.) *The psycholinguistics of bilingualism*. Wiley-Blackwell. 192-214.
- Birdsong, David, O. S. Bohn, and M. J. Munro. (2007). Nativelike pronunciation among late learners of French as a second language. *Language Experience in Second Language Speech Learning*, 99–116.
- Block, Jennifer. A. (2002). *Acceptance or change of private experiences: A comparative analysis in college students with public speaking anxiety*. Doctoral dissertation. University at Albany, State University of New York.
- Bond, Michael H., and Tat-ming Lai. (1986). Embarrassment and code switching into a second language. *The Journal of Social Psychology*. 126/2: 179–186.
- Bowers, Jeffrey S., and Christopher W. Pleydell-Pearce. (2011). Swearing, euphemisms, and linguistic relativity. *PLoS ONE*. 6/7, Article e2234.
- Buxbaum, Edith (1949). The role of a second language in the formation of ego and superego. *The Psychoanalytic Quarterly*. 18: 279–289.
- Chomsky, Noam (2006). *Language and mind*. Cambridge University Press.
- Clarke, Mark (1976). Second language acquisition as a clash of consciousness. *Language Learning*. 26/2: 377 – 90.
- Dewaele, Jean-Marc (2006) Expressing anger in multiple languages. In: Pavlenko, A. (ed.) *Bilingual minds: Emotional experience, expression, and representation*. Clevedon: Multilingual Matters
- Dewaele, Jean-Marc (2008). The emotional weight of I love you in multilinguals’ languages. *Journal of Pragmatics*. 40/10: 1753–1780.
- Dewaele, Jean-Marc (2010). *Emotions in multiple languages*. Palgrave Macmillan.
- Dewaele, Jean-Marc and Aneta Pavlenko (2001–2003). Web questionnaire *Bilingualism and Emotions*. University of London.
- Freud, Sigmund (1893). *The Psychical Mechanisms of Hysterical Phenomena*. London: Hogarth Press.
- Gibbs Jr, Raymond W. (2002). A new look at literal meaning in understanding what is said and implicated. *Journal of pragmatics*. 34/4: 457–486.

- Greenson, Ralph R. (1950). The mother tongue and the mother. *The International Journal of Psychoanalysis*. 31: 18–23.
- Grosjean, François (2008). *Studying bilinguals*. Oxford University Press.
- Grosjean, François, and Ping Li. (2013). *The psycholinguistics of bilingualism*. Wiley-Blackwell.
- Harris, Catherine L. (2004). Bilingual Speakers in the Lab: Psychophysiological Measures of Emotional Reactivity. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. 25/2–3: 223–247.
- Javier, Rafael A., and Luis R. Marcos. (1989). The role of stress on the language-independence and code-switching phenomena. *Journal of Psycholinguistic Research*. 18/5: 449–472.
- Journal of Pragmatics*, 34 (4), 457–486.
- Kinginger, Celeste (2008) Language Learning in Study Abroad: Case Studies of Americans in France. *The Modern Language Journal*. 92: i–131.
- Kinginger, Celeste (2009). *Language learning and study abroad: A critical reading of research*. Palgrave Macmillan.
- Krapf, Eduardo E. (1955). The choice of language in polyglot psychoanalysis. *The Psychoanalytic Quarterly*, 24, 343–357.
- Pavlenko, Aneta (2002). Bilingualism and emotions. *Multilingua - Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*. 21/1: 45–78.
- Pavlenko, Aneta (2005). *Emotions and multilingualism*. Cambridge University Press.
- Pavlenko, Aneta (2006). *Emotional experience, expression, and representation*. Multilingual Matters.
- Pavlenko, Aneta (2009). *The Bilingual Mental Lexicon: Interdisciplinary Approaches*. Multilingual Matters.
- Pavlenko, Aneta (2014). *The Bilingual Mind: And What it Tells Us about Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmid, Monika S. (2009). On L1 attrition and the linguistic system. *EUROSLA Yearbook*. 9: 212–244.
- Schwanberg, Jennifer Suzanne (2010). Does language of retrieval affect the remembering of trauma?. *Journal of Trauma & Dissociation*. 11/1: 44–56.
- Simcox, Travis et al. (2011). Does the language in which aversive stimuli are presented affect their processing?. *International Journal of Bilingualism*. 16: 419–427.
- Stubbs, Michael (1997). Language and the mediation of experience: Linguistic representation and cognitive orientation. In: *The Handbook of Sociolinguistics* (F. Coulmas, ed.). 358–373.

- Talmi, Deborah, and Morris Moscovitch (2004). Can semantic relatedness explain the enhancement of memory for emotional words?. *Memory & Cognition*. 32/5: 742–751.
- Wierzbicka, Anna (1999). *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals* (Studies in Emotion and Social Interaction). Cambridge University Press.

Jelena Lukić

LANGUAGE CHOICE FOR EMOTIONAL EXPRESSION IN BILINGUAL
SPEAKERS: THE CASE OF HUNGARIAN AND SERBIAN LANGUAGES

Summary

The aim of this paper was to explore the relationship between the two languages and emotional expression of Hungarian-Serbian bilingual speakers. A combination of qualitative and quantitative approaches was used in the data analysis, setting out to cover as many aspects of the phenomenon as possible. The present study employed the adaptation of the Bilingualism and Emotions Questionnaire (BEQ) alongside statistical analysis and personal interviews to gain insights into the bilingual speakers' thought process. The results suggest that individuals show a preference for a given language when discussing or displaying emotions, owing to a plethora of subjective factors such as the age of acquisition, context of acquisition, language dominance and language socialization. Even though the results lend support to the established hypotheses, these findings are not universally applicable and solely offer a framework for further investigation in the given field.

KEY WORDS: bilingualism, mother tongue, second language, expressing emotions.

Msr Jelena Lukić
Univerzitet Ka'Foskari
Venecija
Republika Italija
jelenal025@gmail.com

Кјара Урчуоли
(Универзитет у Торину)

Изворни научни рад
УДК 821.163.41.09 Lebl Ž.
81'255.4(=131.1)
DOI 10.19090/prj.2023.54.217-232
Примљен: 25. 8. 2023.
Прихваћен: 16. 9. 2023.

КОЛАБОРАТИВНО ПРЕВОЂЕЊЕ НА ПРИМЕРУ ОДЛОМАКА РОМАНА *ЉУБИЧИЦА БЕЛА* ЖЕНИ ЛЕБЛ СА СРПСКОГ НА ИТАЛИЈАНСКИ ЈЕЗИК

У раду се бавимо колаборативним превођењем са српског на италијански на основу искуства учешћа у преводачкој радионици одржаној на Универзитету у Торину током академске године 2021/2022, посвећеној превођењу дела *Љубичица бела* Жени Лебл. Чланак је подељен на четири дела: у првом делу ћемо увести тему, након тога ћемо се фокусирати на теоријски аспект колаборативног превођења и изложити неке од његових предности и недостатака. У трећем делу биће представљени дигитални алати коришћени за ову врсту превода и анализирани неки од проблема с којима су се суочили учесници радионице. У четвртном и последњем делу биће изведени закључци. Главна сврха овог чланка је да покаже потенцијал колаборативног превођења у настави и усвајању српског језика као страног.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: колаборативно превођење, *Љубичица бела*, српски језик, италијански језик.

1. Увод

Полазиште овог рада је радионица *Linguaggi teatrali contemporanei – Europa centro-orientale* (Савремени позоришни језици централно-источне Европе), коју су похађали студенти Универзитета у Торину током академске године 2021/2022. Радионица се састојала из два дела: први се односио на колаборативно превођење, предмет овог рада, а други је био посвећен изражајним и говорним техникама за драмску интерпретацију претходно преведених текстова.

У раду ће најпре бити разматран појам колаборативног превођења, заједно с његовим предностима и проблемима. Затим, пажња ће бити усмерена на практичан рад превођења током радионице и на дигиталне алате који су коришћени, а који омогућавају брже превођење јер се у кратком временском периоду упоређује више извора.

Циљ овог рада је да се прикажу могућности колаборативног превођења у учењу српског језика као страног.

2. Колаборативно превођење

Колаборативно превођење подразумева заједнички рад и сарадњу две или више особа. Постоји више врста колаборативног превођења, а како тврди Чећак-Хус (Trzeciak-Huss 2018: 389–390), неким од њих још увек није посвећено довољно пажње у традуктолошким студијама, те се управо због тога о дефиницији још увек нашироко дискутује. Учесници у процесу колаборативног превођења нису само преводиоци већ и ревизор, аутори текстова и будући читаоци. Као што Скокера тврди, превођење може бити *in praesentia* или *in absentia*, у зависности од тога да ли се ради о комуникацији у присуству или не (Scocchera 2016: 1–2). У прву групу спадају преводиоци и ревизор, који су у директном међусобном дијалогу, док другој групи припадају аутор, издавач, уредник па чак и читалац, при чему сви они не морају нужно да успоставе директан дијалог. Однос између ревизора и преводилаца не би требало да подразумева да један од учесника има већи значај од других, већ би требало да се развија кроз конструктиван дијалог узимајући у обзир и друга два поменута актера, аутора и читаоца. Наиме, у превођењу текста битно је разумети шта аутор жели да каже и поштовати његов стил изражавања. Што се тиче читаоца, важно је да преведени текст буде разумљив на циљном језику, имајући у виду језичке и културне разлике два лингвистичка система. Нешто што је разумљиво читаоцима изворног језика може бити сасвим неразумљиво читаоцима циљног језика. Еко наглашава да су из тог разлога фусноте често неопходне како би се појаснио текст који није могуће пренети на језик на који се преводи, иако та солуција представља неку врсту пораза за преводиоца (Есо 2003). Као што тврди Кавањоли (Cavagnoli 2016: 3), једна од потешкоћа с којом се преводилац

сусреће јесте смањивање просторно-временске удаљености између аутора оригиналног текста и читаоца преведеног текста, док је један од изазова колаборативног превођења управо налажење заједничког пута за смањење те удаљености и решавање проблема без конфликта. Преводиоци који учествују у колаборативном превођењу могу бити изворни говорници језика на који се преводи или полазног језика. У овом случају, преводиоци који су учествовали у радионици имали су као полазиште различите културне моделе и вредности, што је помогло у решавању различитих лингвистичких изазова као што су игре речи или жаргонски изрази.

2.1. Предности колаборативног превођења

О'Брајен (O' Brien 2011: 19) тврди да конфронтирање између преводилаца који раде на истом пројекту представља богаћење, тј. уколико је сарадња конструктивна, може да се добије бољи крајњи резултат и аутентичност преведеног текста. Наиме, ако се суочавамо са заједничким могућим преводним проблемима и размењујемо идеје, можемо брже доћи до њиховог решавања.

Павловић и Хаџиахметовић Јурида у свом чланку под насловом „Collaborative Translation: Student Translators' Perspective. Current Trends in Translation Teaching and Learning” износе мишљења студената који су учествовали у пројекту колаборативног превођења и по којима комуникативни аспект групне активности и конфронтирање које из тога проистиче, представљају предност колаборативног превођења у односу на индивидуално које се обично практикује (Pavlović – Hadžiahmetović Jurida 2019: 13–18). Сем тога, већина студената наглашава да у колаборативном превођењу, размена идеја омогућава да сваки члан буде перципиран као ресурс, а клима конструктивне интеракције која из тога проистиче омогућава да искуство колаборативног превођења буде пријатније и опуштеније него индивидуално. Наиме, за успешан исход колаборативног превођења важно је да ниједан од преводилаца не намеће свој став другима. Сем тога, сви који су укључени у превођење морају да поштују поделу задатака, а то нажалост, није увек случај.

Панцарела и Вол (Panzarella – Wall 2017) у свом чланку „*Focus sulla sensibilità linguistica: la traduzione collaborativa nella classe di lingua*” говоре

о заједничком искуству превођења које се одвијало на Универзитету Ворвик. Фокус није био на завршној верзији преведеног текста, већ на процесу превођења. Мишљења студената о искуству сарадничког превођења била су углавном позитивна јер су ово искуство видели као начин да усвоје нове перспективе и стекну нове вештине у поређењу с традиционалним часовима.

Колаборативно превођење је важно у оквиру универзитетске наставе јер се на тај начин стичу знања о коришћењу различитих алата корисних за сарадњу и онлајн превођење. Данас је више него икада раније важно познавати инструменте као што су дигитални речници, корпуси и различите платформе за састанке на даљину јер су неопходни за рад у области превођења. Наиме, током универзитетског образовања у оквиру преводилачких студија, будући преводиоци морају да науче да ревидирају текст и с дистанце јер се често догађа да учесници који раде на истом пројекту не могу да се састају уживо (Artero – Namon 2018: 4).

2.2. Недостаци колаборативног превођења

Еко (Есо 2003) тврди да се превођење неминовно заснива и на процесу преговарања и да се, на тај начин, неизбежно нешто губи, а нешто друго добија, имајући увек на уму да савршенство не постоји. То је још евидентније у контексту колаборативног превођења где није увек могуће постићи равнотежу између идеја и стилских стратегија појединих преводилаца. Дакле, постоји ризик да крајњи резултат буде дисхармоничан и неусклађен. Скокера (Scocchera 2016: 2) наводи да највише трпи преведени текст ако дијалог међу учесницима у превођењу изостане или није ефикасан. Овај недостатак дијалога евидентан је у случајевима када преведени текст показује очигледне промене стила или нагле и немотивисане промене регистра. Павловић и Хациахметовић Јурида, такође, износе неке од негативних ставова студената који су учествовали у колаборативном превођењу (Pavlović – Hadžiahmetović Jurida 2019: 13–18). Неки од њих су истакли да сви учесници у пројекту нису подједнако ангажовани, а већина је указала и на чињеницу да овај вид превођења изискује више времена у односу на индивидуално превођење јер што је већи број учесника, већи је и број опција које треба размотрити и одабрати.

Уосталом, књижевни превод има одређени степен субјективности, па тако реч или израз често могу бити преведени на различите начине у зависности од сензибилитета и интерпретације преводаоца. Однос између две културе на неки начин личи на однос између две индивидуе, а преводац је посредник који има сопствене идеје кроз које утиче на то како порука долази до крајњег циља (Popović 2006: 20).

3. Колаборативни превод с италијанског на српски језик

У току академске године 2021/2022, на Универзитету у Торину организована је радионица *Linguaggi teatrali contemporanei – Europa centro-orientale* (Савремени позоришни језици централно-источне Европе). Први део радионице обухватао је превод дела *Љубичица бела* Жени Лебл (1927–2009) у којем ауторка износи лично искуство боравка у логору у периоду социјалистичке Југославије. Други део радионице био је усмерен на драмско читање текста као и на савладавање технике дисања, изговора, итд. Услов за учешће у радионици било је познавање српског језика на нивоу најмање Б1 (средњи виши ниво) и активно учешће на часовима, које је подразумевало и самостални ваннаставни рад. За ову врсту активности изузетно је важна улога ревизора, у овом случају професора, који указује на евентуалне грешке и проблеме у превођењу и начине њиховог превазилажења.

3.1. Коришћени алати

Захваљујући интернету и могућности складиштења података (*cloud computing*),¹ више преводаоца може истовремено радити на даљину на истом пројекту, тј. учествовати у колаборативном превођењу (Trzeciak-Huss 2018: 398). Дигитални алати који су коришћени у току овог пројекта били су: *Webex meet* (платформа која омогућава виртуелне сусрете), *Google docs* (заједнички радни документ), дигитални речници *Glosbe*, *Srpska digitalna biblioteka* и *Treccani*, као и платформа за употребу језичких корпуса *Sketch Engine*.

¹ Ради се о методи покретања апликативног софтвера и складиштења повезаних података у централним рачунарским системима и омогућавање корисницима приступ путем интернета.

Дигитални речници омогућавају брзо претраживање речи и поређење различитих дефиниција, док је *Sketch Engine* користан не само за претрагу речи већ и за проверу њихове учесталости у контексту, што га често чини неопходним алатом у дидактици и усвајању језика. Претражујући термине у речнику *Glosbe*, осим превода лексике имамо увид у контекст, тј. реченице у којима се дати појам налази. *Glosbe* често нуди превод израза у различитим језичким регистрима, од колоквијалних и жаргонских до виших регистара, преведене не дословно, већ на начин који у италијанском језику може звучати природније и прилагођеније контексту. С обзиром на то да су предложени преводи ексцерпирани из различитих извора, понекад можемо наићи на грешке па је препоручљиво упоредити значење и у другим речницима и корпусима.

Слика 1. – Претрага термина *народ* у дигиталном речнику *Glosbe*

16 Jehova sada podseća svoj narod da je sagrešio i podstiče ga da se okane pogrešnih puteva: „Vratite se k njemu, od kog s' odvgoste, sinovi Izraelovih!”	16 Geova ricorda ora ai suoi servitori che hanno peccato e li incoraggia ad abbandonare le loro vie errate: "Tornate a Colui contro il quale i figli d'Israele sono andati profondamente nella loro rivolta".
	jw2019
Baš kao što su Izrailjci sledili božanski zakon koji je rekao: „Sabraćeš narod , ljude i žene, decu... da te čuju i da se nauče”, Jehovini svedoci danas, kako stari tako i mladi, ljudi i žene, sakupljaju se i primaju istu pouku.	Come gli israeliti seguivano la legge divina che diceva: "Congrega il popolo , gli uomini e le donne e i piccoli . . . affinché ascoltino e affinché imparino", così oggi i testimoni di Geova, sia giovani che vecchi, sia uomini che donne, si riuniscono insieme e ricevono lo stesso insegnamento.
	jw2019
Tokom narednih vekova, izraelski narod — uključujući i mnoge kraljeve — nije se obazirao na Božja upozorenja.	Nei secoli che seguirono il popolo di Israele, inclusi molti re, non tenne conto degli avvertimenti di Dio.
	jw2019
16 Kako li se samo razlikuju molitve i nadanja Božjeg naroda od onih koji podupiru „Vavilon veliki”!	16 Che contrasto fra le preghiere e le speranze del popolo di Dio e quelle dei sostenitori di "Babilonia la Grande"!
	jw2019
Sve je u redu, narode .	Va tutto bene, ok ?
	OpenSubtitles2...
Hej, narode , spremila sam crne kocke!	Ehi gente , ho fatto i brownies.
	OpenSubtitles2...
Kao „apostol poslat drugim narodima ”, Pavle je imao zadatak da objavljuje dobru vest nejevrejima (Ri 11:13).	Essendo "apostolo delle nazioni ", Paolo ricevette l'incarico di dichiarare la buona notizia ai non ebrei (Ro 11:13).

За разлику од речника *Glosbe*, који има отворен приступ, у случају платформе *Српска дигитална библиотека* корисници морају да се региструју, а онедавно и да плате предвиђену тарифу. Речници коришћени у сврху спроведеног истраживања јесу:

- *Једнојезични речник српскога језика* с преко 307.000 одредница и преко 11.000.000 облика речи, реализован на основу *Речника Српске академије наука и уметности* и три последња тома *Речника Мајнице српске*;
- *Српско-италијански општи речник* Мирјане Косовић с око 30.000 речи.

Слика 2. Избор речника на платформи *Српска дигитална библиотека*

3.2. Основне проблематике превођења *Љубичица бела*

Анализом завршне верзије преведеног текста, као и на основу примера рада у учионици, могу се издвојити различите проблематике на нивоу ортографије, морфосинтаксе, лексике и фразеологије.

3.2.1. Ортографија

У примеру (1) примећује се да је тачка-зарез после израза *празник ми је* замењена у преводу двотачком, а наводници су присутни у оригиналном тексту и потпуно изостављени у преводу у случају израза *на шапкице, на ширање* и лексеме *банка (једну банку)* (2). Ова промена у интерпункцији извршена је како би италијански текст био течнији и стилски прилагођен правилима овог језика:

(1) *Празник ми је; обукла сам мој једини сиви-карирани костим из гвилмајској мајацина, који смо уживали као „одегало јавној мњења“.*

Era festa: indossavo il mio unico tailleur grigio a quadri del magazzino diplomatico, del quale potevamo godere in quanto “specchio dell’opinione pubblica”.

(2) *Као и сав радни народ, ми смо се бранили „на шапкице”. Обуле сам једине ципела које сам имала, црне „на ширање”, у шапину савила бележницу и оловку, у њеј личну карпу, једну „банку” – десет динара – и пропусницу на шрибину.*

Come tutto il popolo dei lavoratori, noi ci rifornivamo con la tessera a punti. Ho infilato le uniche scarpe che avevo, nere con dei lacci, nella borsetta misi il taccuino e una penna, in tasca il documento di identità, gli unici soldi – dieci dinari – e il lasciappare per la tribuna.

3.2.2. Морфосинтакса

Један од значајнијих проблема превода који је у фокусу овог рада везан је за превођење глаголских времена. У оригиналном тексту углавном су коришћени презент и перфекат, бележи се њихово учестало смењивање унутар истог пасуса у циљу описивања догађаја који се одвијају истовремено. У преводу на италијански није увек било могуће одржати ову континуирану и, са становишта говорника циљног језика, понекад наглу промену из садашњег у прошло време.

У примеру (1) у преводу је одлучено да се уз презент користи италијанско прошло време *passato prossimo*, којим се обележава радња која се одвијала у блиској прошлости, а не *passato remoto*, којим се обележава даља прошлост, управо да би се ублажио прелаз између садашњег и прошлог времена неуобичајен за италијански језик:

(1) *Звони телефон. Чика-Сива, шоршир „Полишке”:*

– Друґарице Јованка, сиђиџе, молим вас, одмах. Чека вас једна друґарица. У Чика-Сџевином џласу осеџила сам некакву узнемиреносџ. Наџласио је оно „одмах” и џрекинуо везу.

Squilla il telefono. È zio Steva, il portinaio di “Politika”:

– *Compagna Jovanka, scenda subito, la prego. La sta aspettando una compagna. Nella voce di Čika-Steva ho percepito una certa inquietudine. Ha accentuato quel “subito”, riagganciando.*

У примеру (2) било је потребно наћи преводачко решење којим се делимично семантички мења оригинална реченица јер се и систем акцената и изговора разликује између два језика. Контекст је испитивање Жени Лебл након њеног хапшења.

(2) – *Убише, убише...*

Било ми је чак чудно шџо сам и ја изџоворила џе речи њеџовим наречјем, са акценџиом на „и”.

– *Uccisero, uccisero...*

Mi suonò quasi strano come anch'io pronunciai quelle parole con la sua parlata, con quello strano accento.

Проблем који се појавио јесте да форма глагола *убиџи* у аористу *убише* има као италијански еквивалент форму *uccisero* од глагола *uccidere*. У италијанском језику ова реч има стандардни акценат на слову *i* тако да бисмо дословним преводом учинили неразумљивим смисао реченице. Још једно могуће преводачко решење било би *con l'accento sulla e* (с акценатом на *e*), али је ипак заједнички одлучено да се приступи преводу који не би био дослован (*Зазвучало ми је необично шџо сам и ја изџоворила џе речи њеџовим наречјем, џим чудним акценџиом*).

У сваком процесу превођења, не само колаборативног, веома често је могуће више преводачких решења између којих треба одабрати најадекватније како не би дошло до измене значења онога што је аутор желео да пренесе, а да се при томе задржи ефекат који одређена реченица треба да има на циљног читаоца.

У много случајева није постојала сагласност обе учеснице о томе како превести одређене елементе реченице, али се без обзира на то на крају дошло до заједничког решења као у примеру (3):

(3) – *Моју ли га обавесџим оца га сам ухайшена?*

О, добро се сеџих, – луйи се љо челу иследник с љрсџеном. – Приђи овамо и љоџиџиџи налоџ за љреџрес сџана!

– *Posso avvisare mio padre che sono arrestata?*

Oh, che ben mi ricordi! – Si colpì la fronte l'investigatore con l'anello. – Avvicinati qua e firma il mandato di perquisizione!

На првом месту ради се о преводу пасивне реченице *сам ухайшена* за који су постојала два преводилачка решења *sono in arresto* и *sono stata arrestata*. На другом месту реченица *о, добро се сеџих* делимично је измењена и семантички прилагођена италијанском изразу (*Ah, ora che mi ricordo!* ‘*Ah, saga se ceћам*’). У овом случају рефлексивни заменица *si* у глаголу *ricordarsi* има улогу да „повећа степен учешћа субјекта у некој акцији или осећању израженим овим глаголом”.²

Још један елемент који би могао бити преведен по различитом обрасцу у односу на оригинални израз јесте *луйи се љо челу иследник с љрсџеном*. Уколико се при преводу реченице водимо доследно редом речи српске реченице, у резултату ћемо добити маркирану италијанску реченицу нестандартног типа. Важно је подвући да би у овом контексту италијанском читаоцу природније звучао стандардни ред речи италијанске реченице *l'investigatore si colpì la fronte con l'anello* (‘*Иследник се луйи љо челу љрсџеном*’).

² На сајту званичне институције за италијански језик *Accademia della Crusca* може се пронаћи више информација о употреби овог глагола: <https://accademiadellacrusca.it/it/consulenza/mi-ricordo-s%C3%AC-io-mi-ricordo/8051>

3.2.3. Лексика и фразеологија

На нивоу лексике један од проблема био је везан за превођење топонима, посебно оних везаних за места депортације политичких заробљеника: Главњача, Рамски Рит, Забела, Свети Гргур и Голи Оток. Одлучено је да се прва три од наведених топонима оставе у оригиналу без икаквих адаптација, а да се Свети Гргур и Голи Оток преведу као *Isola di San Gregorio* и *Isola Nuda*, јер је за њих већ постојао италијански превод. У случају топонима Голи Оток, осим понуђеног превода, у италијанском језику често се користи и варијанта *Isola Calva*, али смо сматрали да *Isola Nuda* боље преноси идеју о голом, мрачном, мучном месту у којем су се затвореници осећали лишени својих основних људских права.

Остали проблеми на нивоу лексике који су се појавили односе се на скраћеницу УДБА и изразе *гвџломайски маџацин*, *на џачкице* и *банка*, који су дијакхронички маркирани утолико што су везани за период Југославије, а које студенти српског језика често недовољно познају. УДБА је скраћеница за *Управа државне безбедности*, али пошто би њено навођење без објашњења било неразумљиво за италијанског читаоца, морале смо да се одлучимо између остављања скраћенице у оригиналу с напоменом у фусноти и парафразирања. Одлучиле смо се за последњу опцију, па је скраћеница преведена као *Direzione di sicurezza dello Stato*.

С друге стране, прибегле смо коришћењу фусноте за превођење израза *гвџломайски маџацин*, који је преведен као *magazzino diplomatico*. У фусноти је додатно објашњено да се ради о месту на коме је становништво, захваљујући чланству у партији, могло набавити основне животне потрепштине.

Што се тиче израза *на џачкице* (1), одлучено је да се он преведе као *tessera a punti* јер смо сматрале да ће додатна лексема (*tessera* ‘картица’) омогућити боље разумевање израза и при том бити у духу италијанског језика:

(1) *Као и сав радни народ, ми смо се хранили на џачкице.*

Come tutto il popolo dei lavoratori, noi ci rifornivamo con la tessera a punti.

Што се тиче речи *банка*, њено значење нам није било довољно јасно јер су речници које смо консултовале нудили као једини преводни

еквивалент италијанску лексему *banca*. У расветљавању значења овог термина помогла нам је медијација професора уз објашњење да је у периоду у којем је радња романа смештена ова реч имала и значење новца (обично се радило о десет динара). Превођење полисемичне лексике дијакхронијски маркиране представља битан проблем за студенте, у овом случају српског језика, јер постоји опасност да се термин потпуно погрешно преведе имајући у виду друштвено-историјски контекст полазног текста:

(2) – *Дај ми, молим ње, банку...*

– *Per favore, dammi un po' di soldi...*

Термин који је представљао један од изазова за превођење јесте *банда* (3):

(3) – *Е, банго, њрво ћеш овде да оглежиш...*

Taga сам њрви њуџи чула реч „банга”, а сазнала сам и њо да сам ја ња банга. Јака реч. Какав ли ми се само банђиџизам њриџисје?

– *Hey, bandito, prima rimani qua... allora sentii per la prima volta la parola “bandito”, e scoprii anche che quel bandito ero proprio io. Che parola forte. Che Tipo di banditismo mi viene attribuito?*

Ова реч је коришћена од стране истражитеља када би се директно обраћали једној особи или групи људи. Одлучиле смо се за италијански еквивалент *bandito*, чак и у случајевима у којима би се истражитељ обраћао жени, тј. Жени Лебл. Можда би нешто боље решење било користити реч *bandito* (у мушком роду) или *bandita* (у женском роду) у директном обраћању појединачној особи, а оставити је у оригиналу када се односи на групу људи. На тај начин, не би било потребно додатно објашњење јер је реч *banda*³ већ добро позната у италијанском за означавање, на пример, групе криминалаца.

Проблематични изрази фразеолошке природе јесу термини *укаљаџи руке* и *џродужена рука*. *Укаљаџи руке* је израз који смо одлучиле да преведемо по савету професора као *sporcarsi le mani* (дословно ‘упрљати руке’) (4). Што се тиче израза *џродужена рука*, дослован превод био би *mano lunga/prolungata*, али смо сматрале да превод *mano lunga di investigatori dalla*

³ На италијанском ова реч је вишезначна. Његова различита значења могу се наћи у дигиталној верзији италијанског једнојезичног речника *Treccani*: <https://www.treccani.it/vocabolario/ricerca/banda/>

mente contorta не би био сасвим разумљив за читаоце циљног језика. Из тог разлога смо се одлучиле за следећи превод: *sottomesse ad investigatori dalla mente contorta* (дословно ‘потчињене иследницима деформисаних мозгова’)
(4):

(4) Уџркос ѿоѿѿисане обавезе, уџркос чињенице да су биле најѿеране да буду ѿродужена рука иследника деформисаних мозгова, који за себе ѿврде да нису укањали руке, и уџркос ѿоѿе ѿѿѿо целокуѿни уѿравни аѿарайѿ гржаве ѿврди да није знао ѿѿѿа се ѿѿамо доѿађало...

Nonostante gli impegni sottoscritti, nonostante il fatto che fossero costrette ad essere sottomesse a investigatori dalla mente contorta che affermano di non essersi sporcati le mani, nonostante il fatto che l'intero apparato amministrativo dello Stato sostenga di non sapere cosa succedesse lì...

Последња критична ставка односи се на пример (5):

(5) Све досадашње „ѿрехе” смо већ ѿрочешљали, али ѿо још није било „оно ѿлавно”.

Finora abbiamo esaminato ogni “peccato”, ma ciò non era ancora il nocciolo della questione.

Сматрале смо да ће одабиром италијанског фразема *il nocciolo della questione* (‘језгро, суштина проблема’), порука ауторке била потпуно пренесена.⁴

4. Закључак

У раду је представљен пример колаборативног превођења са српског на италијански језик спроведеног на Универзитету у Торину. Проблеми у превођењу који су уочени и анализирани односили су се претежно на правописни, морфосинтактички, лексички и фразеолошки аспект. Тешкоће у превођењу су се углавном јављале због чињенице да су српски и италијански језички систем међусобно веома различити. Што се тиче граматичких и семантичких питања, улога професора који је обављао улогу ревизора показала се кључном, посебно у разјашњавању појединих термина

⁴ Информације о употреби “*nòcciolu*” и “*nocciòlu*” на италијанском језику могу се наћи на сајту https://www.treccani.it/enciclopedia/nocciolo-o-nocciolo_%28La-grammatica-italiana%29/.

карактеристичних за историјски период и друштвено-политичку ситуацију описану у делу *Љубичица бела* ауторке Жени Лебл. Такође, имајући у виду да су преводилачки стилови две студенткиње које су се нашле у улози преводилаца били различити, често је била неопходна преговарачка фаза рада како би се дошло до коначног преводилачког решења. У већини случајева успеле смо да дођемо до заједничких решења, док је у неким случајевима било потребно прихватити решење које је задовољавало само једну страну. Анализом се показује да сараднички тип превођења може делимично представљати снагу, али и слабост јер, иако је истина да су преводилачка решења два преводиоца бројнија и богатија у односу на она која се могу понудити у индивидуалном раду, чињеница је да преговарачки процес није увек једноставан и често није могуће постићи сагласност свих учесника. Често избор одређених термина, реченица и израза зависи од различитих фактора као што су: дијалекатска употреба италијанског језика, културни и језички сензибилитет и навике ка одређеном приступу синтакси и језику уопштено.

Дигитални алати су се показали кључним за успешну реализацију ове врсте превођења јер омогућавају истовремени рад на даљину и много бржу претрагу речи у контексту у односу на традиционалне речнике.

У закључку, колаборативно превођење је конструктивно искуство с аспекта образовања и формације које нас учи посредовању, разумевању и прихватању различитих идеја и ставова, сарадњи и проналажењу хармоније између различитих преводилачких стилова којима се превазилазе међусобне разлике и кроз удруживање долази до заједничких решења.

ИЗВОР

Lebl, Ženi (1990). *Ljubičica bela: vic dug dve i po godine*. Gornji Milanovac: Dečje Novine.

ЛИТЕРАТУРА

- Artero, Paol et Yannick Hamon (2018). Révisions collaboratives croisées en ligne: apprendre à réviser à plusieurs et à distance. У: *Revue internationale de pédagogie de l'enseignement supérieur*. 34/2 <<https://journals.openedition.org/ripes/1472>> 16. 8. 2022.
- Cavagnoli, Franca (2016). Intertestualità traduttiva collaborativa: traduzione e revisione del testo letterario. У: *Voci della traduzione/Voix de la traduction*, mediAzioni 21 (C. Denti, L. Quaquarelli, L. Reggiani, a cura di) <<http://mediazioni.sitlec.unibo.it>> 20. 8. 2022.
- Eco, Umberto (2003). *Dire quasi la stessa cosa*. Milano: Bompiani.
- O' Brien, Sharon (2011). Collaborative translation. У: *Handbook of translation studies*, Vol. 2 (Y. Gambier, L. van Doorslaer, a cura di). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company: 17–20.
- Panzarella, Gioia e Wall, Georgia (2017) Focus sulla sensibilità linguistica: la traduzione collaborativa nella classe di lingua. У: *Italiano LinguaDue*, (24. 3. 2017), <<https://riviste.unimi.it/index.php/promoitals/article/view/8190>> 04. 9. 2023.
- Pavlović, Tanja and Sanel Hadžiahmetović Jurida (2019). Collaborative Translation: Student Translators' Perspective. *Current Trends in Translation Teaching and Learning E*: 6, 4–28.
- Popović, Anton (2006). *La scienza della traduzione*. Milano: Hoepli.
- Scocchera, Giovanna (2016). Dalla cacofonia all'armonia: il ruolo della revisione collaborativa nella traduzione editoriale. У: *Voci della traduzione/Voix de la traduction*, mediAzioni 21 (C. Denti, L. Quaquarelli, L. Reggiani, a cura di) <<http://mediazioni.sitlec.unibo.it>> 02. 9. 2022.
- Trzeciak-Huss, Joanna (2018). Collaborative translation. У: *The Routledge Handbook of Literary Translation* (K. Washbourne, B. Van Wyke, a cura di): Londra – NewYork: Routledge: 448–467.

ДИГИТАЛНИ РЕЧНИЦИ

Accademia della Crusca <<https://accademiadellacrusca.it/>>

Glosbe <<https://it.glosbe.com>>

Sketch Engine <<https://www.sketchengine.eu/>>
Srpska digitalna biblioteka <<http://srpskijezik.com/>>
Treccani <www.treccani.it>

Chiara Urciuoli

COLLABORATIVE TRANSLATION FROM SERBIAN TO ITALIAN LANGUAGE:
LJUBIČICA BELA ŽENI LEBL

Summary

This work analyses the usefulness of collaborative translation carried out during a workshop held at the University of Turin. First, the concept of collaborative translation is defined and the advantages and disadvantages associated with this type of translation are discussed. Then, the digital tools used are introduced and some of the translation problems encountered are presented. The main conclusion of this article is that, even if collaborative translation has some disadvantages, the resulting advantages are more important. Moreover, even some of the disadvantages it presents (for example the difficulty in finding a common point of view, the difference in translation styles etc.), it familiarises students to mediate constructively and to open their minds.

KEYWORDS: collaborative translation, *Ljubičica bela*, Serbian language, Italian language.

Кјара Урчуоли
Универзитет у Торину
Република Италија
chiara.urciuoli@edu.unito.it

Награда Љубомир Стојановић

У жељи да се промовише српски језик, али и да се студенти додатно подстакну и мотивишу, установљена је награда Матице српске за најбољу студентску лингвистичку студију из области српског језика, која носи име великог филолога српске културне прошлости – Љубомира Стојановића. Награда се додељује за дипломске (мастерске) радове из области српског језика на подручју Републике Србије, Републике Српске и Републике Црне Горе.

За школску 2020/2021. годину награђени су следећи радови:

1. прва награда: Лука Николић за рад „Прошла глаголска времена у старосрпским повељама и писмима од 12. до 14. века” (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду);
2. друга награда: Соња Трајковић за рад „Главне балканистичке појаве у говорима Клокота (Горња Морава) и Побужја (Скопска Црна Гора)” (Филозофски факултет, Универзитет у Приштини);
3. трећа награда: Аљоша Миленковић за рад „Акустични корелати нагласка у косовско-ресавском дијалекту” (Филолошки факултет, Универзитет у Београду) и Данијела Радовановић за рад „Семантичка структура глагола: рећи, казати, причати, говорити” (Филозофски факултет, Универзитет у Нишу).

У оквиру ове рубрике објављују се они награђени радови који нису раније публиковани и које су лауреати благовремено доставили Уредништву.

Данијела Радовановић
(Универзитет у Нишу, Филозофски
факултет, Докторске студије Србистике)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'367.625.41
811.163.41'37
DOI 10.19090/prj.2023.54.235-251
Примљен: 3. 5. 2023.
Прихваћен: 1. 6. 2023.

СЕМАНТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛ ГЛАГОЛА *РЕЋИ* И *КАЗАТИ* И ЊИХОВИХ ПРЕФИКСАЛА *

Предмет овога рада су значења двају глагола, *рећи* и *казати*, које посматрамо као два типична глагола говорења и праве синониме. Основни циљ рада је анализа полисемантичких структура двају глагола говорења, као и истраживање лексичких односа у које они ступају. Грађа за рад ексерпирана је из Речника српскохрватског књижевног језика (1990) Матице српске, при чему преузимамо изворне описе значења, као и примере који су наведени, док као контролни речник служи РСАНУ. За одређивање глаголског значења довољна је лексикографска дефиниција, али за осветљавање комплетног семантичког потенцијала потребно је осврнути се и на контекст, те се стога у једном делу рада бавимо претраживањем корпуса, и то Корпуса савременог српског језика (СрпКор2013) Душка Витаса и корпуса SrWaC за потврду примера који су ексерпирани из РМС (1990). Иста архисема имаће за последицу синонимност великог броја префиксала, али у исто време и развијање односа антонимије међу лексемама с обзиром на чињеницу да и антоними, као и синоними, имају велики број заједничких сема у семској структури. Иако се глаголи *рећи* и *казати* сматрају правим синонимима, ипак можемо говорити о неким разликама, посебно ако упоредимо значења њихових префиксала. Глагол *казати* има богатију полисемантичку структуру и већи број префиксала, али се неки префиксали овог глагола семантички много израженије удаљавају од свог основног глагола.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: рећи, казати, семантичке компоненте, префиксали, лексичко окружење, синонимија, антонимија.

* Рад је део мастерског рада „Семантичка структура глагола *рећи*, *казати*, *иричати* и *говоришти*”, који је награђен *Наградом Љубомир Стојановић* (трећа награда). Ментор рада је др Мирјана Илић, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Нишу.

1. Увод

Глаголи се сматрају веома сложеном граматичком категоријом, којој припада посебно место у језичком систему. Један од разлога је и то што свака комуникација почива на глаголу јер он „представља језичко средство које омогућава да се ванјезичка реалност искаже у својој дијалектици” (Вујовић 2019: 9).

Глаголи *рећи* и *казати* припадају лексичко–семантичкој групи глагола говорења, при чему под појмом лексичко–семантичка група подразумевамо „скуп речи које припадају истој врсти речи и које се, због своје семантичке блискости, могу наћи у односима синонимије, антонимије, хипонимије и подврстама ових односа” (Драгићевић 2007: 237). У првом делу рада бавимо се глаголима *рећи* и *казати* као типичним глаголима говорења, представљамо најважније ауторе који се баве глаголима говорења, пре свега у српској лингвистици, затим описујемо методологију истраживања, док у трећем делу представљамо семантичку структуру једног односно другог глагола с освртом на њихово лексичко окружење. У овом делу рада бавимо се и семантичком анализом префиксала и лексичким односима у које ступају анализирани глаголске лексеме. У последњем, четвртном делу рада, представљамо најважније закључке наше семантичке анализе.

2. Теоријско–методолошки оквир рада

2.1. Преглед претходних истраживања

С обзиром на њихову важну улогу у комуникацијском чину, глаголи говорења често заокупљају пажњу лингвиста. У нашој лингвистици овом скупином глагола највише се бавила Г. Штрбац. Она разматра значење и употребу ових глагола, при чему ће у поменути скупину уврстити не само лексеме које комуникативну компоненту развијају као део свог примарног значења већ и оне код којих се она јавља као елемент једне од секундарних реализација, какви су на пример глаголи: *догађати*, *истићи*, *оценићи*, *смајрати* (Штрбац 2007: 939–950). Затим даје заокружену дефиницију комуникативних глагола и њихову поделу (Штрбац 2010). Комуникативни глаголи дефинисани су као језичке јединице „којима се обележава концепт

комуникативне активности, а он подразумева произвођење одређеног садржаја односно саопштавање и преношење информација саговорнику природним људским језиком” (исто: 44). Комуникативни глаголи подељени су на комуникативне глаголе једносмерне и комуникативне глаголе двосмерне комуникације (Штрбац 2010).

С. Ристић глаголе говорења посматра као групу глагола у функцији метајезичких модификатора, који „реализују различите прагматичко–семантичке садржаје доприносећи семантичкој кохеренцији текста ” (Ристић 2006: 16).

Овом лексичко–семантичком групом бавила се и М. Ивић фокусирајући се на три глагола из ове групе. То су глаголи *говорићи*, *рећи* и *казати*, при чему су предмет њене анализе сложене лексичке структуре ових глагола. М. Ивић сагледава принципе по којима су глаголи говорења удруживани с префиксом *ог-* у српским текстовима првих деценија 19. века и прати развој ових лексичких структура узимајући у обзир и савремени српски језик (Ивић 2007: 7–10).

И. Прањковић анализира глаголе говорења и њихове допуне у хрватском језику, пре свега „s obzirom na semantička svojstva po kojima se selektivno kombiniraju s drugim riječima, posebno s onima koje funkcioniraju kao dopune ili raznovrsni dodaci tim glagolima” (Pranjковић 2007: 133).

2.2. Методологија и циљеви истраживања

Предмет овога рада су значења и значењски односи двају глагола из лексичко–семантичке групе глагола говорења: глагола *рећи* и глагола *казати*. Методом компоненцијалне анализе утврђујемо њихове семантичке компоненте.

Основни циљ рада је анализа полисемантичке структуре глагола *рећи* и *казати* и истраживање лексичких односа у које ступају ова два глагола односно неки од њихових префиксала.

Грађа за рад ексцерпирана је из Речника српскохрватског књижевног језика (1990) Матице српске, при чему преузимамо оригиналне описе значења, као и наведене примере. Као контролни речник служи РСАНУ.

Осим Речника српскохрватског књижевног језика (РМС), служили смо се и Корпусом савременог српског језика (СрпКор2013) Душка Витаса и

корпусом SrWaC за потврду примера који су ексцерпирани из РМС, али и за анализу лексичког окружења двају глагола говорења.

Очекујемо да ће богатија полисемантичка структура глагола условити и његову већу фреквенцију у корпусима које претражујемо, као и да ће се најчешће између префиксала ова два глагола често успостављати однос синонимије и антонимије.

3. Семантичка структура глагола *рећи* и *казати* и њихово лексичко окружење

3.1. Семантичка структура глагола *рећи*

У РМС за глагол *рећи* наведено је шест значења (РМС, 1990). Према опису примарног значења лексеме *рећи* ('говором изложити', 'саопштити', 'изговорити', 'изјавити', 'казати'; 'уопште речима саопштити, усмено или писмено'), као доминантну сему издвајамо 'вербално саопштавање'. *Рећи* и *іовориіти* се у свом основном значењу разликују само у погледу вида, јер глагол *рећи* није у том смислу синониман с глаголом *іовориіти*, већ са његовим префиксалом *ііовориіти*. У опису значења које се наводи као друго стоји 'саопштити', 'ставити на знање неким знаком, гестом': *Очима јој неіііо рече*. У овом, секундарном значењу, однос синонимије развија се с једним од префиксала глагола *казати*, с лексемом *ііоказати*. Могли бисмо рећи и *Очима јој неіііо ііоказа*. Овим значењем, међутим, није обухваћена вербална компонента глагола *рећи*. Треће значење овог глагола јесте 'обелоданити', 'саопштити (у неком тексту)': *Све ће рећи оіорука*. Семантички потенцијал овог глагола обухвата, дакле, и остваривање говорне активности и обраћање саговорнику, и произвођење садржаја говора. У четвртном значењу поново је у опису лексеме искоришћен глагол *показати*: 'открити', 'показати', 'разјаснити': *Теби ііо неіііа није рекло?*. Као једна од диференцијалних сема појављује се 'откривање', 'јасноћа'. Под бројем 5 наводи се у опису 'проказати', 'открити (некога)', што поново упућује на семантичку структуру глагола *казати*, јер је *ііоказати* један од префиксала овог глагола. Дакле, у једном од својих секундарних значења глагол *рећи* синониман је с глаголом *ііоказати*. За шесто значење наводе се облици аориста 'помислих', 'учини ми се', 'закључих': *Діііше ми се оне ііусііе іірси – ја рекох: ііуче ііршііак*.

Јасно је да у овом значењу изостаје вербална компонента јер је у питању пренесено значење овог глагола, које више упућује на процес мишљења него на процес говорења. Као шесто б. значење стоји ‘навести’, ‘именовати’: *У одговору би свакако била речена и његова народност̄.*

С обзиром на улогу у комуникативном процесу, глагол *рећи* је, као и глагол *казати*, глагол једносмерне комуникације. Ако упоредимо ова два глагола, можемо закључити да је та једносмерност израженија у семантичкој структури глагола *рећи*. Комуникативна активност је усмерена ка примаоцу информације. Г. Штрбац овај глагол посматра као глагол у коме се „компонента вербалног чина никада не јавља као доминантна”, па из тога изводи закључак да се овај глагол зато никада и не употребљава самостално или у споју с адвербијалном допуном: **Дете је рекло; *Рекао је тихо* (Штрбац 2010: 59).

3.2. Семантичка структура глагола *казати*

За глагол *казати* у РМС (1990) наведено је 12 значења. Примарно значење овог глагола наведено у РМС као 1. а. је ‘усмено приопштити’, ‘саопштити’, ‘рећи’, ‘изговорити’, ‘приповедити’, ‘приповедати’: *И мени је тачно тешко да вам не умем казати.*

За разлику од глагола *рећи*, овде је у опису истакнута сема ‘усмено’, што овој глагол, према семантици приближава и глаголу *јричати*. То је тим очигледније и ако се позовемо већ на значење 1. в. у чијем опису стоји ‘прича се’, ‘говори се’, ‘опште је мишљење’: *Он је, кажу, некакав јјесник који крчи нове јушеве.* У семантичком језгру и једне и друге лексеме (*јричати* и *казати*) јавља се сема ‘фикционалност’, као и сема ‘усмено’. Друго значење глагола *казати* је ‘именовати’, ‘споменути’: *Кажу јунака кој не чека рака; док је треће ‘објаснити’, ‘објашњавати’: Први закон фотометрије каже нам [...].*

Под бројем 4 наводи се глагол *јроричати*, дакле, један од префиксала глагола *рећи*: *Књије кажу муке свакојаке.* Пето значење је ‘издати’, ‘тужити’, ‘јавити’, ‘пријавити’, ‘проказати’: *Чекај, док тје кажем оцу.* У овом значењу синониман је с глаголом *рећи* и једним од својих префиксала (*јроказати*). Као диференцијална сема појављује се сема ‘издаје’. За шесто значење у РМС стоји: ‘заповедити’, ‘заповедати’, ‘наредити’, ‘наложити’, ‘прописати’: *Рагу*

шићо ићи се каже. Као допунска сема појављује се сема ‘наредба’, ‘заповести’. Значење које се у РМС наводи као седмо дефинисано је глаголима *мислићи*, *ћромислићи*, али не може се рећи да нужно искључује вербално комуницирање: *Шића ће казати свети кад види да се кажњава [...] један уледан ћрвак?*. У опису значења које је наведено као осмо стоји: ‘изразити што у писаном саставу’ (у књижевном делу, расправи), ‘написати’, ‘тврдити’, где се дакле потенцира семантичка компонента ‘писано’, ‘тврдња’: *Да не сћомињем ћооликих [...] ћјесника шићо су ћјевали [...] рекавши у ћјесми оно шићо не моћаху казати у чланку*. Девето значење је: ‘кривити кога’, што значи да је диференцијална сема ‘кривица’: *Није истћина шићо на деће кажеш*. Десето значење је ‘изразити’, ‘изражавати што спољашњим изгледом’ (без помоћи речи), дакле, потенцирано је одсуство вербалне компонентне (-вербално): *Свећле очи кажу младосћ рано зреду*; док је у следећем значењу вербална компонента необавезна, али могућа: ‘учинити помоћу речи, каквога знака, покрета, чина и сл. да се што види’, ‘показати (показивати) коме шта’: *То ћу и чином казати*. Последње, 12. значење је: ‘упознати (кога с ким)’, ‘представити кога коме’. Ово значење није уобичајено у савременом српском језику. Приметно је да се са становишта говорника савременог српског језика, нека од наведених значења овог глагола доживљавају као архаична, а ако не сасвим архаична, онда као благо застарела. Архаичним бисмо тако могли означити 2, 9, 10, 11. и 12. значење.

3.3. Лексичко окружење глагола *рећи* и *казати*

Како бисмо могли рећи нешто више о семантичком потенцијалу двају посматраних глагола говорења, посматраћемо их из угла синтагматске и парадигматске лексичке равни. Синтагматска лексичка раван подразумева могућност линеарног повезивања лексема у целину – лексички спој (Дражић 2014: 26). Једна лексичка јединица може имати изражену, слабију или веома слабу склоност ка другој, а способност удруживања лексема дефинише се као колокабилност. Према Р. Драгићевић (2007: 213) предмет проучавања колокација може бити и проблем дистрибуције лексема које је сачињавају и, шире, закон семантичке спојивости, захваљујући којима се она остварује. Она, такође, сматра да треба одговорити на питање „с којима је лексемама лексичко слагање само могуће, а с којима је пожељно, па самим тим и

фреквентно у језику” (исто: 214). С тим у вези, покушаћемо да одговоримо на питање какво је лексичко окружење глагола *рећи* и *казати* односно који су синтагматски спојеви посматраних глагола најфреквентнији.

За потребе анализе користили смо само СрпКор2013, при чему је претрага укључивала само глагол у инфинитиву, јер би у противном грађа за анализу била преобимна. Анализирани узорак од 300 конкорданци даје следеће резултате у вези с употребом и значењем глагола говорења.¹

Глагол *рећи*: (1) *рећи да* (изрична реченица) – 125 потврда; *рећи нешто* – 23 потврде; *рећи (слободно, како)* – 18 потврда; *треба рећи* – 8 потврда; *моћи, морати рећи* – 43 потврде; *рећи за* – 2 потврде; *рећи о* – 3 потврде.

Глагол *казати*: (1) *казати нешто* – 47 потврда; (2) *казати да* (зависна реченица) – 40 потврда; (3) *моћи, хтећи, смећи казати* – 30 потврда; (4) *казати (како)* – 6 потврда.

Ако посматрамо лексичко окружење глагола *рећи*, приметно је да иза овог глагола најчешће стоји изрична реченица, а у СрпКор2013 су као најфреквентније регистроване следеће синтагматске везе (колокације, идиоми и устаљени изрази): *рећи истину*, *рећи неколико речи*, *слободно рећи*; *ошворено рећи*; *јасно рећи*; *искрено рећи*; *редом рећи*; *рећи праву реч*; *ваља рећи*; *треба рећи*. Глагол *казати* пак има највећи број потврда с беспредлошким акузативом, али је у корпусу потврђен и велики број примера у којима следи, као и код глагола *рећи*, изрична реченица.

Иако глагол *рећи* у РМС има шест дефинисаних значења, а глагол *казати* у истом речнику двоструко више, глагол *рећи* је много фреквентнији од глагола *казати* и у једном и у другом претраживаном корпусу, док су најфреквентнији префиксали у претраживаним корпусима: *одрећи*, *одрицајући* и *изрећи*, односно *показати*, *показивајући*, *указати*, *указивајући*, *приказати*, *приказивајући*, *доказати*.

¹ За сваки од наведених глагола говорења формиран је у СрпКор-у засебан упит који је за резултат дао велики број конкорданци сортираних према десном контексту. Из укупног броја конкорданци методом случајног избора одабрано је по 300 конкорданци за сваки од наведених глагола говорења (употребом функције упита за приказ случајно одабраних резултата). Анализа је спроведена на овако формираним случајним узорцима за сваки од наведених глагола говорења.

3.4. Лексичко окружење префиксала глагола *рећи* и *казати* и значењски односи у које ступају

Како бисмо могли да упоредимо семантичке структуре глагола који су предмет нашег истраживања, важно је осврнути се и на лексичке односе њихових префиксала. За потребе анализе и овога пута користили смо СрпКор2013, при чему се анализира узорак од 300 конкорданци код оних префиксала који имају већи број потврда у претраживаном корпусу. Приликом анализе лексичког окружења најфреквентнијих префиксала упоредићемо га с лексичким окружењем основног глагола, а колокацијске везе лексема послужиће нам и за диференцијацију синонима.

Префиксали глагола говорења *рећи* и *казати* међусобно најчешће ступају у лексичке односе синонимије и антонимије. Синоними се сматрају језичком благодети јер постојање синонима омогућује исказивање најфинијих језичких нијанси, чиме је говорницима једног језика омогућено најпре прецизније, а онда и стилски маркираније изражавање. У синонимском односу могу бити само нека њихова значења или сва значења. У првом случају се говори о тоталној синонимији, што је реткост, а у другом о парцијалној синонимији. Тотална синонимија могућа је само међу јединицама које имају једно значење или мањи број њих” (Драгићевић 2007: 252–253). У пракси се ипак дешава да се један од синонима користи чешће те на тај начин проширује своје значење. У нашој литератури прихваћена је подела на једнокоренске и разнокоренске синониме, при чему се често истиче да се до једнокоренских синонима долази творбеним средствима (исто: 246). Како говоримо о значењским односима међу префиксалима глагола који припадају истом синонимском низу, онда не треба да чуди што је однос синонимије међу анализираним префиксалима најчешће последица синонимног односа самих полазишних глагола. Тако се, на пример, префиксали *изрећи* и *исказати* могу посматрати као прави синоними, као што су прави синоними и лексеми *рећи* и *казати*. Овде синонимност префиксала није само последица синонимије глагола које префикс *из-* префигура већ и чињенице да семантика префикса остаје непромењена, тј. у процесу префиксације посматрана два глагола говорења поменути префикс задржава своје основно значење — оно које је И. Клајн (2002: 255) описао као „извршење радње у потпуности, до краја”, у овом случају радње

говорења. Ако посматрамо однос префиксала с истим префиксом, можемо уочити да међузаменљивост префиксала донекле одговара међузаменљивости основних глагола. Морамо ипак приметити да, уколико се осврнемо на лексичко окружење, лексеме *изрећи* и *исказати* нису заменљиве у свим контекстима. У зависности од контекста, даје се предност једној односно другој лексеми: *исказати дивљење*, *поштовање*, пре него *изрећи дивљење* или *поштовање*. У смислу колокабилности синонима требало би поменути и пар синонима *огрећи* – *оиказати*. Лексеме *оиказати* и *огрећи* јесу синоними, али не могу бити прави синоними иако се лексеме *рећи* и *казати* наводе као примери правих синонима. Ове две лексеме нису заменљиве у сваком контексту и њихово лексичко окружење није истоветно. Може се, на пример, одрећи и отказати кумство, али представа се може само отказати, не и одрећи. Да би лексеме биле прави синоними, према Д. Гортан Премк (1994: 9), неопходно је да постоји идентичност семантичких садржаја, идентичност експресивне маркираности, употребне сфере, као и идентичност места лексеме у лексичком систему.

За потребе наше анализе, префигиране синониме посматраних глагола говорења можемо поделити у две веће групе: на синониме префигиране истим префиксом и на синониме префигиране различитим префиксима. У прву групу синонима, према овој подели, убрајамо синониме као што су, нпр. *исказати*, *изрећи* и пар лексема *оиказати* и *огрећи* (ако се посматра примарно значење ових лексема).

Претходна два пара синонима имају исти префикс, што је донекле и разлог њихове синонимичности, захваљујући синонимности префикса који учествује у њиховој префиксацији. Друга група синонима префиксала двају анализираних глагола успоставља однос синонимије, а да су притом глаголи префигирани различитим префиксима. Такав је, на пример, пар синонима *поиказати* и *проказати*, *зарећи* и *обрећи*, *огрећи* и *порећи* (од истог основног глагола), *преиказати* и *прорећи* (различити префикси у комбинацији с једним односно другим глаголом).

Некада није довољно ни да две лексеме имају исти префикс с приближно истим значењем да бисмо их посматрали као синониме. Узмимо за пример пар лексема *поговорити* и *поиказати*. Наиме, иако и једна и друга лексема имају исти префикс, који према Стевановићу (1964:461) има значење

‘вршење радње кришом’, ово није довољно за успостављање синонимије. Штавише, лексема *јодоџоворијџи* успоставиће однос синонимије с префиксалом *најоворијџи*, а лексема *јојџказати* с лексемом *јроказати*. Значење глагола *јроказати* у РСМ се дефинише синонимом *јојџказати*: ‘потказати’, ‘денунцирати кога’. Као пример префиксала који се значењски само делимично могу довести у везу, а префигирани су истим префиксом, могу се навести префиксали трију глагола говорења с префиксом у-: *уређи*, *указати* и *јоворијџи*. Синоним глагола *уређи* може бити префиксал *јоворијџи* у једном од значења, које је, међутим, поприлично архаично, али је потврђено у СрпКор2013: *Урекли смо сасјџанак у великој крзнарској радњи њејовој јријџијеља Јерменина. У том смислу, можемо говорити о још једном синонимском реду коме припадају префиксали глагола говорења: уређи, јоворијџи, заказати, дојоворијџи. Када је друго значење префиксала уређи у питању (‘уроком навуђи злу коб’), могло би се казати да би овим значењем, које је у савременом језику много фреквентније од онога које је наведено као примарно, глагол уређи однос синонимије успоставио с глаголима који не улазе у корпус наше грађе, а то су глаголи *уклејџи* и *јроклејџи*.*

Као синонимске парове можемо посматрати глаголе *јредсказати* и *јроређи*, *огређи* и *јоређи*. Значењска веза између првог пара синонима прилично је тесна јер је подударан велики број сема, а уколико се осврнемо на колокацијске везе двеју лексема, видећемо да су оне у великој мери међузамениливе. И један и други префиксал комбинују се с лексемама *судбина*, *смрџи*, (*велика*) *каријера*, *несређа*, *будуђност*, *јројасџи* (*свејџа*).

За други пар синонима (*огређи* и *јоређи*), који припадају једнокоренским синонимима, можемо ређи да су само парцијални синоними. Они стоје у односу синонимије ако се позовемо на значење које је код првог глагола дефинисано као примарно (‘побити’, ‘оспорити’), а код другог као секундарно (‘противно доказати’, ‘побити нешто’, ‘оповргнути’). Лексеме *огређи* и *јоређи* ипак имају веђи број заједничких сема него лексеме *огређи* и *ојџказати*, које, такође, стоје у односу парцијалне синонимије. Анализа лексичке спојивости показује да семантика глагола *ојџказати* укључује догађај, док архисема префиксала *огређи* упуђује на свесно лишавање себе нечега и донекле је апстрактнија. Показаћемо то на колокацијским везама ова два глагола, до којих смо дошли претраживањем СрпКор2013:

Отказати: *настїуї, забаву, ѿслушностї, концертї, рочиштїе, сасїанак, ѿремијеру, сїан, іосїовање, сасїанак, лейї, ѿуїовање, учешїе, оїерацију, саслушање, ѿремијеру, ѿрославу ...*

Одређи се: *хонорара, наследстїва, ѿуномођја, слободе, мяса, Косова, славе, суверениетїа, сна, ѿрофитїа, надокнаде, будућностїи, уїицаја, одређи ѿслушностї.*

Уз лексему *ѿоређи*, која би се, такође, могла уврстити у поменути синонимски ред, при чему под синонимским редом подразумевамо неколико лексема које су блискозначнице, налазе се следеће лексеме: *чињеница, боїаїсїво, ѿраво, судбина, несређа, (боїаїа) каријера.*

Префиксал *изређи* везује се за именице: *лаж, казна, ѿресуда, осуда, ѿохвала, мера.* Уколико упоредимо лексичко окружење глагола *ређи* и његовог префиксала *изређи*, можемо закључити да је семантика префиксала донекле значењски спецификована у односу на основни глагол и да је честа употреба овог глагола у административном стилу. Префиксал *исказаїи* везује се за лексеме: *часї, ѿошїовање, ѿоїреба, сїремностї, кооїераїивностї, заїиїересованостї, їубиїак, резерва, бриа, воља.* Посматрајући лексичко окружење овог глагола, можемо закључити да се он семантички удаљава од глагола *казаїи*, али ће се зато приближити једном другом његовом префиксалу, а то је глагол *ѿоказаїи* (*ѿоказаїи сїремностї, бриу, вољу, заїиїересованостї, кооїераїивностї, ѿошїовање, ѿрезир*). Ово не треба да чуди с обзиром на то да сам глагол *казаїи* има, међу анализираним глаголима говорења, највећи број дефинисаних значења у речницима. Иако ова два префиксала имају веома слично лексичко окружење, и они су односу парцијалне синонимије, а изостанком вербалне компоненте, када је у питању семантика глагола *ѿоказаїи*, он се битно диференцира у односу на глагол *исказаїи*.

Често се однос синонимије успоставља у секундарним семантичким реализацијама лексема. Као пример можемо навести и лексему *ређи* (*ређи некоїа некоме* у значењу ‘пријавити’ или ‘тужити’) која је по свом семантичком садржају истоветна лексеми *казаїи* (у истом значењу ‘тужити или пријавити некога некоме’). Ове две лексеме, које однос синонимије успостављају у својим секундарним семантичким реализацијама, у исто време синонимне су и с једним од префиксала глагола *казаїи* – *ѿоказаїи*.

Семантички садржаји трију лексема истоветни су у делу семске структуре који упућује на издају. Још један пример који илуструје однос синонимије у који ступају секундарне семантичке реализације лексема јесте синонимија која се успоставља између глагола *договорӣти* (*Не можеш му договорӣти*) и глагола *доказатӣ* (*Не можеш му доказатӣ*). Префиксал *договорӣти* овим значењем се прилично удаљава од глагола *говорӣти*, али ће се зато у знатној мери семантички приближити лексеми *доказатӣ* ('убеђивати аргументима').

С обзиром на богате семантичке структуре глагола говорења који су у овом раду предмет нашег интересовања и мноштво префикса који их префигирају, очекује се да се између анализираних префиксала успостави и однос антонимије. Антонимија, као други парадигматски однос који се успоставља међу префиксалима, по правилу настаје као последица наглашене антонимичности префикса који улазе у састав глагола говорења. Овде ћемо под антонимијом подразумевати лексеме чије се супротно значење испољава независно од контекста.

Сви антоними су једнокоренски, што значи да је однос антонимије углавном последица антонимичности самих префикса који префигирају глаголе говорења. Такав је, на пример, пар антонима *заказатӣ* – *о̄иказатӣ*; док антонимичност парова *зарећи се* – *йорећи* и *обрећи* – *йорећи* није последица супротстављеног значења префикса који улазе у састав лексема.

Префикс *за-* у префиксалу *зарећи* нема ингресивно значење, док је префиксал *йорећи* у односу антонимије истовремено и с глаголом *рећи*. *Рећи* и *йорећи* су пуни антоними јер им се супротстављају сва значења. Као и синоними, и антоними имају исту архисему и већину истих сема нижега ранга, али док је диференцијална сема код синонима безначајна, код антонима се разликује врло значајна диференцијална сема (Драгићевић 2007: 274–275). Тако, на пример, лексеме *зарећи* и *йорећи* имају исту архисему: 'вербално саопштавање', али док је сема давања завета присутна у семантичкој структури лексеме *зарећи се*, дотле је у семантичкој структури лексеме *йорећи* то сема 'престанак (повлачење) објаве'. Овај антонимски пар бисмо могли сврстати у антониме апстрактније супротстављености, ако узмемо у обзир садржај основних значења. Значења која се овде супротстављају су *са̄ласнос̄и* — *неса̄ласнос̄и*. Антоними *рећи* и *йорећи* могли би се убројити и у реверзне антониме према подели антонима на скаларне,

комплементарне, дијаметралне, реципрочне и реверзне коју даје Т. Прћић (1997: 102–107).

Можемо, дакле, закључити да у однос антонимије ступају префиксали с основним глаголима као што су, на пример, *рећи* и *йорећи*, али и међусобно као што су, на пример, *казаџи* – *оџказаџи*, *зарећи* – *йорећи*. Д. Мршевић Радовић (1977: 228–229) примећује да је, када су у питању глаголи супротног значења, мали број глагола који се не супротстављају по смеру, него по неком другом садржају. Ово важи и за префиксале ових глагола говорења, при чему је то антонимијска комбинација двају глагола која префигирају префикси супротстављених значења: *казаџи* и *оџказаџи*, *зарећи(се)* и *йорећи*. Она даље истиче да ће један глагол имати већи број антонимичних парњака уколико је богатији значењем, при чему му се у појединачној реализацији сваког значења као парњак јавља нови глагол — антоним. За пример се управо наводи глагол *рећи* у значењу ‘говорити’, којем се супротставља глагол *ћуџаџи*, док се значењу ‘обећати’ супротставља глагол *огрећи*. Као пример који илуструје антонимичност наводи пословицу *Ласно је рећи, нејо је мука огрећи*. Из овога ауторка изводи закључак да вишезначност глагола није препрека антонимији, већ је могућност за стварање већег броја глагола супротног значења.

Као пример утицаја полисемије на антонимију може нам послужити и лексема *казаџи*:

[. . .] суд ће припремно рочиште *казаџи* и одржати најкасније у року до 30 дана од дана када је истекао рок за достављање одговора на тужбу (СрпКор2013 – Закон о парничном поступку).

Две јединице не могу *казаџи* у року од неколико дана (СрпКор2013 – KLARK, 1983).

Унутар своје полисемантичке структуре ова лексема има два супротстављена значења, што се подводи под лексички однос енантисемије. Р. Драгићевић (2007: 270) наводи да се ова појава у литератури обележава и терминима као што су унутрашња антонимија, антагосемија, антагонимија, хетеросемија.

4. Закључак

Увидом у полисемантичке структуре глагола *рећи* и *казати* закључили смо да глагол *казати* има богатију полисемантичку структуру у односу на глагол *рећи*. Развијенија семантичка структура основног глагола резултоваће већим бројем префиксала, али не и већом фреквенцијом у комуникацији. Наиме, иако је број значења глагола *казати* и у Матичином шестотомнику и у РСАНУ значајно већи у односу на број значења глагола *рећи*, глагол *рећи* ће и у СрпКор2013 и у корпусу SrWaC бити фреквентнији.

Када говоримо о лексичком окружењу глагола *рећи*, приметно је да иза овог глагола најчешће стоји изрична реченица. У СрпКор2013 су регистроване следеће синтагматске везе (колокације, идиоми и устаљени изрази): *рећи истину*, *рећи неколико речи*, *слободно рећи*, *ојворено рећи*, *јасно рећи*, *искрено рећи*, *редом рећи*, *рећи љаву реч*, *ваља рећи*, *ијеба рећи*, док глагол *казати* има највећи број потврда с беспредлошким акузативом (*казати нешто*), али је, такође, потврђен и велик број примера у којима следи изрична реченица.

Неки од анализираних префиксала остају у блиској значењској вези с основним глаголима. Такви су, на пример, глаголи: *исказати*, *изрећи*, *горећи*, док се неки глаголи додавањем префикса значењски удаљавају од основног глагола као, на пример, глаголи *јриказати*, *јоказати*, *указати се*.

Глагол с богатијом полисемантичком структуром – *казати* – имаће и више префиксала који се својом семантиком удаљавају од семантике основног глагола, какви су, на пример, глаголи *јоказати* и *јриказати*.

Иста архисема у лексичко-семантичкој групи глагола говорења, којој ова два глагола припадају, имаће за последицу синонимност великог броја префиксала, као и синонимност неких префиксала с основним глаголима, али у исто време и развијање односа антонимије међу лексемама, док се анализом лексичког окружења глагола говорења може илустровати степен њихове значењске блискости.

Анализа семантичких структура глагола *рећи* и *казати* омогућила нам је да утврдимо какво је место ових глагола у самој радњи говорења односно комуникацијском чину, као и у лексичко-семантичкој групи глагола говорења,

али и да осветлимо парадигматске односе који се успостављају између двеју лексема, односно њихових префиксала.

Иако се глаголи *рећи* и *казати* сматрају правим синонима, ипак можемо говорити о неким разликама, посебно ако упоредимо значења и лексичко окружење њихових префиксала. С обзиром на велики број префиксала анализираних глагола говорења и често семантички супротстављене префиксе који улазе у њихов састав, антонимија је други важан парадигматски однос међу анализираним лексемама. У питању су једнокоренски или афиксални антоними с обзиром на критеријум формалне структуре, а уколико се осврнемо на њихову семску структуру, то би углавном били антоними који имају лексикализовану архисему.

ИЗВОРИ

РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска. 1990.

РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*. Београд: Српска академија наука и уметности. 1959–.

СрпКор2013: Корпус савременог српског језика.
<<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>> 01.07.2020.

*

srWaC 2016: Serbian Web Corpus v.1.2 – srWaC. Slovenian language resource depository. Jožef Stefan Institute. <http://nl.ijs.si/noske/all.cgi/first_form?corpname=srwac;align=>> 01.07.2020.

ЛИТЕРАТУРА

Вујовић, Душанка (2019). *Глаголи креиња у савременом српском језику – семантика и деривација*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Гортан Премк, Даринка (1994). О лексичкој синонимији. *Научни саставак славистиа у Вукове дане*. 22/2: 5–11.

Драгићевић, Рајна (2007). *Лексиколоија српској језика*. Београд: Завод за уџбенике.

Дражић, Јасмина (2014). *Лексичке и грамаиичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.

- Ивић, Милка (2007). О српским сложеним лексичким структурама чији су конститутивни елементи од- и глаголи обавештајне семантике. *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику*. 49/1: 7–10.
- Клајн, Иван (2002). *Творба речи у савременом српском језику – први део: слањање и префиксација*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Мршевић Радовић, Драгана (1977). Глаголи супротног значења. *Књижевности и језик*. 2–3/24: 226–237.
- Прћић, Твртко (1997). *Семантика и прајмајтика речи*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.
- Ристић, Стана (2006). Глаголи говорења у функцији метајезичких модификатора. *Наш језик*. 37/1–4: 15–24.
- Штрбац, Гордана (2007). Синтаксичко-семантички статус једне скупине комуникативних глагола у језику масовних медија. *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику*. 50: 939–950.
- Штрбац, Гордана (2010). *Рецијске гојуне комуникативних глагола и глаголских именица* (докторска дисертација). Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.

*

- Pranjković, Ivo (2007). Glagoli govorenja i njihove dopune. *Зборник Мајице српске за славистику*. 71–72/1: 133–141.

Danijela Radovanović

THE SEMANTIC POTENTIAL OF THE VERBS *REĆI* AND *KAZATI* AND THEIR DERIVATIVES

Summary

The subject of this paper is the semantic potential of two verbs — *reći* and *kazati* — which in Serbian are considered typical examples of verbs of speaking and true synonyms at once. The primary aim of this paper is the analysis of polysemantic structures of the two verbs as well as exploring the lexical relationships between them. The material was excerpted from the Dictionary of the Serbo-Croatian Literary Language (Речник српскохрватскога књижевног језика), and the primary definitions of source meanings with examples, while the

control dictionary was that of SASA (Serbian Academy of Sciences and Arts). The lexicographic definition is enough for determining the meaning of the verbs, but in order to highlight the complex semantic potential of the verbs, it is necessary to refer to the context; thus, in one portion of the paper, we concern ourselves with searching the corpora — more specifically SrpKor2013 and SrWaC — for attested occurrences of the examples excerpted from the dictionary. As a consequence, the same archiseme will have a larger number of prefixed verbs, while at the same time developing an antonymy among the lexemes, considering the fact that antonyms as well as synonyms have a large number of common semes in their semantic configurations. Despite the fact that the verbs *reći* and *kazati* are considered true synonyms, we can still talk about the differences in their meanings, especially if we compare the meanings of their prefixed verbs. The verb *kazati* has a richer polysemantic structure and more prefixed verbs, although some of them are semantically deviant from the base verb.

KEY WORDS: *reći*, *kazati*, semantic components, prefixes, lexical environment, synonymy, antonymy.

Мср Данијела Радовановић
Економска школа „Ђука Динић”
Лесковац
Република Србија
danijela.radovanovic@ekonomskale.edu.rs

Прикази

ЕНГЛЕСКО-СРПСКА КОНТРАСТИВНА ЛЕКСИКОЛОГИЈА
(Александра Јанић и Душан Стаменковић, *Енглеско-српска
контрастивна лексикологија*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу,
2022, 257 стр.)¹

Књига *Енглеско-српска контрастивна лексикологија* аутора Александре Јанић и Душана Стаменковића објављена је 2022. године, у издању Филозофског факултета у Нишу. Иако је књига првенствено усклађена са силабусом предмета *Контрастивна лексикологија: њимене у настави и превођењу*, акредитованом 2021. године у оквиру програма мастер академских студија англистике на Филозофском факултету, те је садржином уџбеник, она је истовремено и врло користан приручник за све англисте и србисте, али и друге филологе, професоре и преводиоце. Заснована је на компаративној и контрастивној методи, а бави се контрастирањем и анализом статуса различитих лексиколошких питања у србистици и англистици. Садржај уџбеника оформљен је кроз вишегодишње искуство рада оба аутора на сва три нивоа студија филологије и тежи се да се студентима, али и осталим читаоцима, пружи нова перспектива у сагледавању лексике два посматрана језика.

Уџбеник се састоји од Предговора, тринаест поглавља која се баве различитим лексиколошким питањима, затим од детаљног Пописа литературе, речника и онлајн-извора, регистра корисних Апликација за мобилне телефоне, Регистра појмова, Регистра аутора, Српско-енглеског речника лексиколошких термина, Бележака о ауторима, Сажетка и Извода из рецензија. Називи тринаест поглавља из главног дела књиге јесу: 1. Принципи лексиколошког контрастирања енглеског и српског језика; 2. Речници и лексиколошки приручници енглеског и српског језика; 3.

¹ Рад је финансирано Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, према Уговору број 451-03-1271/2022-14/3130, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Синонимија у светлу контрастивне лексикологије; 4. Контрастивни поглед на антонимију; 5. Контрастирање хипонима; 6. Полисемија и хомонимија из угла контрастивне лексикологије; 7. Полисемија, контекст и превођење са енглеског језика на српски; 8. Англицизми и англосрпске речи; 9. Лажни парови на примеру српског и енглеског језика; 10. Контрастирање појмова који изражавају боје; 11. Контрастирање модалних глагола у енглеском и српском језику; 12. Жаргонска лексика у енглеском и српском језику; 13. Фразеологизми у енглеском и српском језику.

На формалном плану, свако од 13 поглавља подједнако је обликовано. Започиње се сажетком, у ком се у неколико реченица исписују главне идеје и циљеви поглавља, а затим се наводе кључни термини. Свако се поглавље, након главног текста, завршава списком питања за размишљање и дискусију, а затим се врло опширно наводи литература коришћена при изради поглавља: речнички, научни, онлајн-извори, а упућује се и на мобилне апликације које се првенствено тичу електронских речника енглеског језика. Свако поглавље овог уџбеника богато је опримерено, а где је постојала потреба за додатним илустрацијама, аутори су изабрали да унесу фотографије издања, посматраних апликација и речничких чланака.

Прво поглавље уџбеника, *Принципи лексиколошкој контрастирања енглеској и српској језика*, бави се увођењем неких од основних појмова важних за лексиколошко контрастирање два језика. Поставља се питање места и улоге контрастирања језика уопште, као и питање на којим се све нивоима контрастирање може вршити. Наводи се да ће се овај уџбеник тематски бавити лексичким нивоом контрастирања енглеског и српског језика, а да ће пажња бити усмерена ка двома применама: педагошкој и преводилачкој. Аутори проблем у односу између енглеског и српског језика виде у отворености српског језика да неселективно и површно прима елементе енглеског језика, при чему се уплив елемената нарочито тиче лексике. Напомињу да би се детаљним истраживањем односа између енглеске и српске лексикологије могло допринети другачијем приступу када је у питању обогаћивање српског лексикона елементима из енглеског – само онда када је то заиста потребно. Прво поглавље обележено је позивањем на теоријска разматрања о лексичком контрастирању Рајнхарда Хартмана, али и домаћег аутора Твртка Прћића.

Друго поглавље, *Речници и лексиколошки љриручници енглеској и српској језика*, нуди врло користан преглед и основне информације о најобимнијим и најкориснијим речницима енглеског језика, српског језика, као и о контрастивним енглеско-српским и српско-енглеским речницима. Уз представљање основних информација о речницима, наводе се и изабране лексеме и лексикографске дефиниције, како би се читаоци упознали са начином организовања грађе у описаним речницима. Ово поглавље нарочито може користити студентима који немају много искуства у превођењу, те се врло детаљно могу обавестити о релевантној речничкој литератури. Нарочита вредност овог поглавља огледа се у томе што су прво наведена онлајн-издања највећих, најпознатијих и најкоришћенијих општих једнојезичних речника енглеског језика, што указује на то да аутори препознају савремене потребе преводаца – ефикасност, на првом месту. Поред упућивања на *Cambridge Dictionary*, *Merriam-Webster Dictionary*, *Oxford Learner's Dictionary* и сл., читалац се усмерава и на мање, специјализоване једнојезичне речнике енглеског језика који би могли бити корисни при разматрању различитих језичких нивоа: речници идиома, фразалних глагола, сленга итд. У одељку који се бави српском лексикографијом наводе се главни и најкоришћенији једнојезични речници: *Речник српскоја језика* Матице српске, *Речник српскохрватској књижевној језика* Матице српске и Матице хрватске, *Обрајни речник* Мирослава Николића итд., али и многи други корисни речници: *Српски речник синонима*, *Асоцијативни речник српскоја језика*, *Обрајни асоцијативни речник српскоја језика* и др.

Треће поглавље књиге, *Синонимија у свејлу контрaстивне лексиколоије*, бави се конкретним лексиколошким проблемом – питањем синонимије у енглеском и српском језику. Наводе се разлике између синонимије и блискозначности у оба језика, те се поставља питање да ли потпуна синонимија уопште постоји, али и који су проблеми на које преводиоци често наилазе. Аутори се посебно баве и питањем синонимских низова. Разматрања о статусу проблема синонимије у оба појединачна језика заокружена су поређењем између фреквентних блискозначница/синонима у српском језику, од којих је један енглеског порекла, те објашњавањем различитих употреба у превођењу разнородних текстова. Пореде се, рецимо:

бенефиј и *корис*, *добробит*, *вајда*, *ћар*; *интерпретација* и *шумачење*, *објашњење*, *йојашњење*; *сли* и *иризнаница* итд.

У четвртом поглављу, *Контрасивни йолег на антиномију*, аутори разматрају још једно лексиколошко питање: статус антонима у српском и енглеском језику, као и питања повезаности синонимије и полисемије са антиномијом. Говори се о истокоренским (нпр. у срп. *истина* и *неистина*, *шачан* и *нешачан*, у енг. *mortal* и *immortal*, *legal* и *illegal*) и разнокоренским антиномима (нпр. у срп. *тежак* и *лак*, *јак* и *слабо*, у енг. *heavy* и *light*, *strongly* и *weakly*), али и о градабилним (нпр. у срп. *хладан* и *топ*, у енг. *hot* и *cold*), комплементарним антиномима (нпр. у срп. *ожењен* и *неожењен*, у енг. *married* и *unmarried*) итд. Детаљно се разматрају најчешћи механизми за творбу антонима различите семантике у енглеском и српском језику, а пореде се и конкретни подударни сегменти текстова на енглеском и српском, како би се дошло до закључака о практичној употреби лексиколошког контрастирања.

Пето поглавље, *Контрастирање хипонима*, говори о феноменима попут хипонимије и хиперонимије као фундаменталним лексичким односима (нпр. хипероним *воће/fruit* има хипониме *крушка/pear*, *јабука/apple*, *кајсија/apricot*, *ананас/pineapple* и сл.). Читаоци се упознају и са језичким појавама блиским хипонимији и хиперонимији: са тропонимијом, меронимијом и холонимијом. У оквиру петог поглавља, а са циљем приказа контрастирања речи које представљају хипониме неких општијих појмова, даје се студентима и преводиоцима врло корисна контрастивна анализа глагола визуелне перцепције у енглеском и српском језику: глагола *look* и *лега*. Упоредним посматрањем група хипонима долази се до закључака о најближим и најадекватнијим преводним еквивалентима.

У шестом поглављу, *Полисемија и хомонимија из ула контрасивне лексикологије*, аутори анализирају полисемичне лексеме у енглеском и српском језику, а затим и механизме полисемије какви су метафора, метонимија и синегдоха. Поред детаљног теоријског представљања анализираних појава и навођења релевантне и актуелне корисне литературе из ове области, дају се и многи конкретни примери из оба језика. Наводе се семантичке категорије у које спадају моносемичне лексеме: термини, стране

лексеме са мање познатим значењима, неке лексеме за именовање сродства, а осликавају се и структуре полисемичних лексема у енглеском и српском језику с обзиром на механизме полисемије којима су настале, путем представљања и анализе речничких чланака из једнојезичних речника. Значај овог, али и других поглавља у уџбенику огледа се у концизности, али и умереној детаљности у представљању теоријских и практичних аспеката лексиколошких проблема, те се читалац довољно обавештава о проблематици, а понуђен му је списак додатне литературе коју може користити за више информација.

Седмо поглавље књиге, *Полисемија, конџексии и њревођење са енглеској језика на српски*, нарочито је корисно преводиоцима јер се бави конкретним потешкоћама на које се наилази при преводу изразито полисемичног енглеског глагола *run* на српски језик у различитим приликама. Из високог степена полисемије овог глагола проистичу проблеми и многе специфичности при преводу. Аутори прво представљају читаву мрежу значења глагола *run*, позивајући се на једнојезичне речнике стандардног енглеског језика, а затим доносе детаљну анализу паралелног преводног корпуса: примери личне и неличне употребе испитиваног глагола у два романа Пола Остера, *Invisible* и *Sunset Park: A Novel* и анализа и коментарисање решења за које су се преводиоци определили.

Осмо поглавље носи назив *Анџицизми и анџосрпске речи*. Аутори се у оквиру њега баве појмовима као што су анџицизам, анџосрпска реч, прихваћеница и сл. Анџицизме дефинишу као речи и творбене форманте преузете из енглеског језика (или преко њега) који су ушли у српски (или неки други) језик, при чему су се, у мањој или већој мери, адаптирали графемски, облички и/или у значењу. Поставља се питање који анџицизми су заиста потребни српском језику, а без којих се може, као и који фактори указују на висок степен прихваћености анџицизма у српском језику, из којих области лексеме и творбени форманти долазе, као и која су за њих адекватна ортографска и транскриптивна решења. Разматра се мноштво конкретних примера лексема енглеског порекла које у српском језику имају исто или другачије значење у односу на изворни језик.

Девето поглавље, *Лажни њарови на њримеру српској и енглеској језика*, доноси преглед важног и изазовног питања у преводилаштву – феномена

лажних парова, његове важности за преводиоце, али и за ученике и наставнике страног језика. Класификацију односа између сродних лексичких облика аутори образују на основу предлога Владимира Ивира (1968), а уз класификацију наводе и примере различитих лексичких односа. На првом месту су, на пример, сродни језички облици чија су значења у два језика идентична: *music* према *музика*, *biology* према *биологија* и сл. У другој групи су лексеме чија се значења делимично преклапају, при чему је значење у енглеском језику шире: *chemist* према *хемичар*, али и *фармацеути*. Трећа група обухвата парове са делимичним преклапањем у значењу, али у овом случају је значење у српском језику шире: *himna* према *hymn* и *national anthem*. У четвртој групи су лексеме са потпуним непоклапањем у значењу: *актуелан* према *actual*, *дирекција* према *direction* итд. Актуелност и важност ове теме огледа се и у необичном, непосреднијем приступу аутора овом поглављу: они се на једном месту директно обраћају читаоцу и саветују га како да исправно приступи проблему лажних парова.

У десетом поглављу, *Контрастирање појмова који изражавају боје*, представљени су, након увода који се тиче проучавања појмова везаних за боје, резултати двају истраживања. У оквиру представљања првог рада (Катарина Миленковић, Душан Стаменковић, „Контрастивно сагледавање речничког значења појмова везаних за примарне боје у српском и енглеском језику”, *Филолој*, 18, 2018) пореде се и контрастирају лексеме у којима се јављају појмови примарних боја: *црвене*, *плаве* и *жуће*. Говори се нпр. о лексемама којима се означава птица певачица с рђастоцрвеним подбратком и грудима, какве су *црвендаћ*, *црвеновољка*, *црвен(о)џер(ка)* и сл. у српском, и *red breast* у енглеском, али и о случајевима када не постоји подударност у значењу: нпр. појам *red states/countries*, којим се означавају углавном републикански опредељене државе у САД, није познат у српском језику. Други рад (Ivana Vlajković, Dušan Stamenković, “Metaphorical extensions of the colour terms white and black in Serbian and English”, in: Ivana Živančević-Sekeruš (ur.), *Šesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura”*, knj. I, Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013) бави се контрастирањем појмова који означавају црну и белу боју, и доноси закључци да се у оба језика бела, светла боја везује за добре и благонаклоне појаве, за појам невиности (*осићао је светила образа* : *white-handed*), док се црна боја метафорично пресликава у

домен прљавог, те се у речничким дефиницијама лексеме *black/црн* налази: *deeply stained with dirt, soiled, dirty*; *нечист, прљав, замазан*, а упечатљива је и повезаност црне боје са злом и рђавошћу: *having dark or deadly purposes*; *рђав, зао*.

У једанаестом поглављу, *Конијрасијирање модалних глагола у енглеском и српском језику*, у смеру од енглеског ка српском језику се у контексту анализирају значења и употребе модалних глагола *must, should, can* и *морајџи, требайџи, моћи*. Енглески и српски језик се, у погледу модалних глагола, поклапају у постојању овог система, али постоје неподударности у погледу елемената који овај систем чине. Насупрот српских 7 облика (*морајџи, моћи, смејџи, требайџи, хйејџи, умејџи и ваљајџи*), стоји 12 енглеских облика (*must, may/might, can/could, will/would, shall/should, ought to, dare* и *need*), што одмах указује на постојећу дискрепанцу и проблеме при превођењу. Поглавље нуди детаљно усмерење ка решавању преводилачких проблема који се тичу модалних глагола.

Претпоследње, дванаесто поглавље књиге, *Жаргонска лексика у енглеском и српском језику*, даје теоријска полазишта за посматрање и проучавање жаргона у енглеском и српском језику. Истовремено, у оквиру овог поглавља налази се врло важно усмерење за преводиоце: списак домаћих речника нестандартних варијетета, жаргона и сленга, као и најважнији речници сленга енглеског језика. Примери наведени у овом поглављу служе да покажу како се исправно размишља при превођењу нестандартне, жаргонске лексике са једног језика на други.

У последњем поглављу књиге аутори се баве *Фразеолојизмима у енглеском и српском језику*. Њима се приступа из угла структуре: посматрају се безглаголски фразеологизми у виду именичких синтагми, предлошко-падежних конструкција и глаголски фразеологизми, али и из семантичког угла: фразеологизми истог састава и истог значења, различитог састава, али истог значења, као и фразеологизми који постоје само у енглеском, или само у српском језику. Насупрот, рецимо, енглеском фразеологизму *as crazy as bedbug* стоји српски *луд као сџируја*, док се буквалним преводом фразеологизма на други језик не би добило адекватно значење.

Уџбеник *Енглеско-српска конијрасијивна лексиколојија* доноси савремен приступ постојећим и трајним проблемима у учењу и настави

енглеског језика, у преводаштвоу и лексиколошким питањима, када се говори о међуодносу српског и енглеског језика. Контрастивна метода примењена у овој књизи истиче кључна места и, смештена у корице концизног, али темељитог уџбеника, усмерава читаоце на адекватна и конкретна решења.

Мср Александра Томашевић,
Српска академија наука и уметности
Институт за српски језик
Република Србија
alekstomash@gmail.com

СА СОЛАРИЋЕМ КРОЗ ВЕКОВЕ

(*Павле Соларић. Сабрана дјела. Прир. Душан Иванић и Исидора Бјелаковић. Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић. Књига 4. 2019*)

Године 2019. у издању Задужбине „Доситеј Обрадовић” у Београду објављена је књига *Павле Соларић. Сабрана дјела*. Приредили су је проф. др Душан Иванић и проф. др Исидора Бјелаковић, а овај приређивачки подухват од изузетно је велике важности будући да се први пут пред савременим читалаштвом наша већина текстова Соларићевог богатог опуса. Иако је, дакле, реч о избору најважнијих Соларићевних текстова, а не о сабраним делима у пуном смислу речи, ова публикација не губи на вредности. У њој су наведени сви текстови који су релевантни за сагледавање Соларићеве фигуре из најразличитијих аспеката, што може бити постигнуто искључиво одличним познавањем живота и рада једног аутора и потпуним увидом у његово стваралаштво.

Публикација обухвата осам основних поглавља подељених на низ заокружених целина: 1. *Предговор* (15–40), 2. *Пјесме* (41–125), 3. *Студије, њредговори, чланци* (126–282), 4. *Кључић у моје земљеописаније* (283–368), 5. *Из заоставшћине* (369–450), 6. *Писма* (451–612), 7. *Прилози, рјечници Павла Соларића (Факсимили)* (613–652), 7. *Коментари* (653–708), 8. *Речник мање њознаћих речи, назива и имена* (709–747). Првих седам поглавља представљају, у симболичком смислу, различита лица Павла Соларића – његов живот и стваралаштво, песмотворство, активности у домену науке, преписку. Посебну вредност овом издању дају и поглавља *Коментари* и *Речник мање њознаћих речи, назива и имена*, без којих би читање приређених текстова и њихова рецепција били далеко тежи и захтевнији.

Сабрана дела П. Соларића отвара текст *Предговора* проф. Д. Иванића и И. Бјелаковић, у којем се овај стваралац сагледава из најразличитијих

аспеката – од оних који се односе на историју српске књижевности, филолошка истраживања, дипломатику и сл. до књижевнојезичких поставки и погледа на алфабет и ортографију.

Ко је био Павле Соларић?

Павле Соларић је рођен 27. јула у Великој Писаници код Бјеловара, у свештеничкој породици. Такве околности омогућиле су му школовање и добро познавање језика (српског, руског, латинског, немачког, француског). Био је један од најплоднијих преводилаца првих деценија 19. века, бирао је ауторе и теме према савременим тежиштима, а уз преводе је редовно давао и огромне есејистичке предговоре и поговоре. Соларић предочава нову фазу провештатељства у српској култури. Сматрао је да је просвећивање чврсто повезано с језиком, а језик с усавршавањем, ослобађањем од страних речи и богаћењем добрим речницима.

Језичка питања истицао је у први план, а његови су ставови сасвим извесно утицали на будуће правописне и језичке реформаторе – Саву Мркаља, Луку Милованова и Вука Караџића. О томе колики је углед уживао међу савременицима сведочи и податак да га је Мркаљ у предговору *Сала дебелоја јера* (1810) назвао „дивотом и милотом српском”. Вук га помиње у *Писменици* (1814) и редовно са њим размењује писма, док се у свом *Српском рјечнику* осврће на његове идеје. Ј. Копитар, Ј. Добровски и Ж. Цојс, најпознатији проучаваоци словенских старина, пратили су Соларићев рад.

Зачетник је крупних идеја које је српска филологија реализовала. Његова призивања српске азбуке и српског словара (граматике и речника) подстакла су Саву Мркаља, Луку Милованова и Вука Караџића. По његовим замислима решиће се спорови у погледу писма, речника, граматике и језичке норме. Могло би се рећи да је он мост од Доситејевог општеевропског просветитељства ка српском националном просветитељству, које ће дати модерни идентитет српском народу. Заговарао је нову фазу просветитељства, која би се усредредила на потврду српског идентитета међу европским народима. Он је претеча романтичарског национализма и апостол просветитељства. Бавио се пољем општег просвећивања, афирмацијом књиге и издаваштва настојећи да међу богатијим Србима нађе подршку књизи и школи.

Итекако упућен у језичко стање између Срба и Хрвата, будући да се школовао у Сремским Карловцима и Загребу, говорио је о идеји заједничког језика, називајући га српским и илирским. Сматрао је да заједничка књижевност (илирска) може да спречи национално-локалну парцијалност, много пре илирског покрета и залагања за југословенство.

Сматран је научником и филологом, али не и песником све док његови стихови нису објављени у *Лейџису Мајшице српске*. Његово име у историји српске поезије потврђено је тек од средине прошлог века од Лесковчеве *Анџологије старе српске поезије* (и то од другог издања из 1964. године). Четрдесетак његових постхумно објављених песама није изазивало пажњу историчара књижевности или је наилазило на негативне оцене (Ј. Скерлић, Ј. Деретић). Тек су изучавања оријентисана на нове периодизацијске, стилске и жанровске аспекте књижевних токова дала другачије судове о Соларићевом песничком делу (М. Павић). Мотивско-тематске основе Соларића су широке: обухвата интимно-идиличне просторе са сентименталистичким топосима (дружење, љубав, природа, пандеизам) и просторе пророчких визија националног ослобођења, словенски митолошки пантеон, а све у тесном додиру с песниковим научним интересовањима и с тежиштима европског предромантизма. Његова лирика одише похвалом сеоског живота. Тој једноставној слици контрастира се слика градског живота. Сlike природе као отвореног незауостављивог кретања. С обзиром на његове теме и идеје, Соларић је једна од најзначајнијих и најизворнијих песничких појава свог времена у српској књижевности. Нико пре њега није обухватио свет од макрокосмоса до микрокосмоса, од вечности до тренутка. Препознатљив је по парној рими. Соларићев песнички опус је жанровски и тематски разноврстан. Један круг су пригодне или датиране песме, упућене одређеним личностима и догађајима. Други круг су анакреонтско-љубавне песме, слављење вина и љубави. Присутне су и аутопоетичко-интимне песме. Један круг песама обухвата историозофске теме, или се тичу Словена и Срба или културе и човека уопште.

Сви текстови који су се нашли у *Сабраним дјелима* транскрибовани су према начелима правописа савременог српског језика. У *Коментарима* се истиче како је с овим издањем ширем кругу читалаца, коначно, доступан један од најзначајнијих српских писаца прве половине 19. века. Писац који

је био од великог утицаја на филолошке, песничке и културноисторијске процесе у српској традицији. Дата су и транскриптивна решења, поменути су и коресподенти. На самом крају *Коменџара* налази се Соларићева биографија, засебна издања његових дела, преводи и списак његове литературе.

Пред читаоцима се налази једно изузетно штиво, успешно заокружено на неколико целина у којима се Соларићев рад посматра с различитих аспеката – посматра се Соларић као писац филолошких радова, песник, писац писама знаменитим личностима тог доба и др. Читаоцу ће бити занимљиво да сазна да је постојала личност која је претходила постављању Вукових основних постулата.

Весна Стојковић
Гимназија „Јован Јовановић Змај”
Нови Сад
Република Србија
vstojkovic97@gmail.com

ПУТЕМ НАРОДНИХ ГОВОРА¹

(*На темељима народних говора. Зборник радова посвећен проф. др Јордани Марковић поводом огласка у пензију*, ур. доц. др Татјана Трајковић и проф. др Надежда Јовић. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2020, 739 стр.)

Зборник научних радова *На темељима народних говора*, чији су уредници проф. др Татјана Трајковић и проф. др Надежда Јовић, објављен је 2020. године у издању Филозофског факултета у Нишу. Посвећен је проф. др Јордани Марковић поводом одласка у пензију. Радовима у *Зборнику* обухваћена су многа значајна питања из области и дисциплина науке о српском језику и другим словенским језицима, као и из науке о књижевности. Посматрано према броју радова, од укупно 54 чланка, највећи број припада области дијалектологије и дијалекатске лексикографије, а језички материјал обрађен је како на синхронном тако и на дијахроном плану. Један број радова тиче се контрастивне лингвистике, а није мали број њих у чијем средишту јесу питања из науке о књижевности. Вредан допринос овом зборнику чине и текстови бугарских, македонских и руских лингвиста.

Присуство великог броја радова директно говори о значајној научној каријери проф. др Јордане Марковић, која је оставила дубок траг у дијалектологији, дијалекатској лексикографији, социолингвистици и ономастици.

Библиографија проф. др Јордане Марковић, која се уз биографију даје на почетку *Зборника* (13–36), броји преко 200 радова, који су објављени у домаћим и страним часописима и зборницима. Аутор је следећих монографија:

¹ Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01 од 17. 01. 2023. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Јужноморавска ѿвртїарска лексика (1997), *Говор Заїлања* (2000), *Говор Пеїрової Села (код Кладова)* (2004) и *Ткачка лексика јуїоисїючне Србије* (2006). Један је од аутора уцбеника *Практїкум из дијалекїолоїје* (2000), *Стїарословенски језик* (2014) и *Дијалекатїска хрестїомаїїја срїскої језика* (2020), и коаутор је *Речника жарїонизама јужне їруїе* (2018). Из великог опуса студија и чланака објављених у престижним научним часописима и зборницима издвоїћемо само неколико: *Датїив у заїлањском селу Велики Крчїмир* (Говори призренско-тимочке дијалекатске области и суседних дијалеката, 1994), *Основне одлике ѿвора Бресїовца* (Зборник Филолошког факултета у Приштини 9, 1999), *Срїска дијалекїолоїја данас* (Српски језик, књижевност и уметност, 2007), *Ословњавање као ѿоследица грушїївених креїћања* (Српски језик, књижевност и уметност, 2009), *Именске лексеме у судској їтерминолоїји* (Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, 2010), *Дијалекатїски речник као слика свої ауїора* (Путеви и донети дијалекатске лексикографије, 2013), *О акценїу као їрїлоїу очувању дијалекїа* (Наш језик, L/2, 2019).

С обзиром на бројност радова, те имајући у виду основну тему *Зборника*, која припада и основном пољу научног интересовања и истраживања проф. др Јордане Марковић, овом приликом биће представљени првенствено радови из домена традиционалне или класичне дијалектологије српског језика.

У раду *Трајање заборављеної* (61–67) аутора Недељка Богдановића указује се на појаву да многе архаичне речи настављају да живе и онда када буду заборављене или замењене, и то у неком облику који је производ сопствене деривације. Како аутор истиче, у говорима Сврљига и његовог окружења такве су речи: *узао*, *їроїон*, *самїас*, *стїружїна*, *брїчїшїїе* и сл.

Предмет интересовања Жарка Бошњаковића у раду *Стїабїлносїї неких вокалских цртїа у ѿвору Баванишїїа* (107–131) јесте анализа стабилности дијалекатских црта на вокалском нивоу у говору Баваништа и њихов однос према стању у суседним говорима шумадијско-војвођанског, смедеревско-вршачког и косовско-ресавског дијалекта. Тачније, у раду се разматрају промене које се везују за дистрибуцију икавизама шумадијско-војвођанског дијалекта, за боју кратких средњих вокала, за контракцију вокалских група (*-ао*, *-ео*, *-оу* и *-о(ј)а*, *-о(ј)у*) и за елизију вокала. Аутор подвлачи да преостаје утврдити „да ли је дошло до неких промена у односу на оно стање које је Ивић забележио боравећи један дан у Баваништу” (стр. 109).

Рад Гордане Драгин, под називом *Међу Србима у Румунији* (181–190), бави се српским народним говорима на територији данашње југозападне и западне Румуније. У овом чланку даје се резиме досадашњег рада на истраживању српских говора у Румунији у оквиру пројекта *Испитивање културе и историје Срба у Румунији*. Аутор истиче да српски говори у Румунији „припадају различитим дијалектима српског језика (призренско-тимочком, косовско-ресавском, смедеревско-вршачком и шумадијско-војвођанском), што свакако утиче на брже или спорије ширење појединих румунских језичких црта” (стр. 183).

У тексту *Трџни љајолски ѝридев и љајолске именице у сиринићком љовору* (475–484) Радивоја Младеновића разматра се грађење глаголских именица у сиринићком говору анализом односа облика трпног глаголског придева и творбене основе глаголских именица. Уочава се удаљавање од наслеђеног модела *ѝрџини љајолски ѝридев + је*, односно ширење грађења глаголских именица додавањем *-ње* на презентску основу (стр. 476).

О лепоти и важности српских народних говора, посебно оних у дијаспори, говори се у раду Софије Милорадовић са поетским називом *Језик који нас је одржао* (423–426). Овај рад подстрек је за даља дијалектолошка и социолингвистичка истраживања у земљама у којима су Срби аутохтона национална мањина, а често опстају у инојезичном окружењу. Таква истраживања пружила би нарочито богат материјал за изучавање архаизама, али и иновација, одакле би се извукли закључци општелингвистичког карактера. Аутор рада наводи да би веома значајно било и сачињавање дијалектолошких речника јер би они представљали апологему традиционалне, духовне и социјалне културе српског народа изван матице (стр. 426).

Широк дијапазон истраживачких могућности народних говора резултиран је у раду *Облици ѝрезенџа у љовору Туџина, Новој Пазара и Сјенице* (133–149) Бојане Вељовић. Анализирају се глаголске основе и наставци који учествују у грађењу презентских облика, са посебном пажњом на форме трећег лица множине и на статус наставака *-е* и *-у*. Материјал из испитиване зоне упоређен је са материјалом из суседних говора зетско-сјеничког дијалекта, „и то зарад стицања увида у шире ареалне прилике које карактеришу ове говоре” (стр. 133).

Предмет рада *Хиџоџакса у шумадијско-војвођанском дијалектџу (досадашња исџираживања)* (151–168) Данке Вујаклије јесте преглед већ спроведених истраживања поменутих структура у шумадијско-војвођанском дијалекту. Добијени резултати поређани су са резултатима истраживања овог проблема у призренско-тимочким говорима. На самом крају аутор истиче да овај синтаксички домен није довољно испитан, али указује и на занимљиве дијалекатске специфичности, попут узрочних везника *џочим* и *ди* у банатским говорима (стр. 167).

Рад *Жанровска сџирукџура дијалекатџскоџ иџексџа и уџоџиџреба џлаџолских личних облика* (607–618) настао је у коауторству Радоја Симића и Јелене Јовановић Симић. У њему се показује да дијалекатски израз има равноправан однос према књижевнојезичком изразу. У таквој анализи од значаја су лични глаголски облици, који, сем временских веза, указују и на догађаје о којима је реч (стр. 617).

Области дијалектологије припада и текст *Значења инсџтрументџала у џоворима џпризренско-џимочке џговорне зоне* (641–658) Драгане Станковић, у којем се разматра значењски потенцијал аналитичке деклинације, тачније аналитичке инструменталне конструкције у говорима призренско-тимочке говорне зоне. Циљ је био показати која се сва значења могу изразити таквом конструкцијом на поменутом подручју. Анализа доводи до закључка да су сва инструментална значења, попут инструментативности, комитативности, социјатива непосредног типа, каузалности, спацијалности, кондиционалности и сл. изражена поменутом конструкцијом с предлозима *с*, *међу*, *џод*, *џред*, *над*, *џо*, *за*, од којих аналитичка конструкција с предлогом *с* има најшире семантичко поље.

Предмет истраживања рада *Вокали у џовору Бујановца* (699–714) Татјане Трајковић јесте вокалски систем говора Бујановца, тачније анализа полугласника реда вокала *а*, рефлекса назала задњег реда и јата у датом говору, те дифтонгизације вокала средњег реда у јужноморавским говорима, што доводи до детаљнијег утврђивања ареала појаве префонологијације у говорима овог подручја. Аутор на самом крају истиче да осим слике стања вокала у бујановачком говору треба, у будућим истраживањима, пажњу посветити и акценатском, консонантском, морфолошком, као и синтаксичком систему (стр. 710).

Текст под називом *Лексика у вези са производњом и употребом алкохолних пића у Речнику села Каменице код Ниша* (297–312) Надежде Јовић представља анализу око 150 лексема које се односе на производњу и употребу алкохолних пића. Грађа је извучена из поменутог речника и разматрана са семантичко-мотивационог, фонетског, творбеног и етимолошког аспекта. Већина лексема денотира фигуративно или пејоративно значење, што говори о односу говорника према овој негативној друштвеној појави.

У раду *О ткачкој терминологији на простору ири дијалекта (херцеговачко-крајишкој, шумадијско-војвођанској и иризренско-тимочке дијалекатске области) – компаративна анализа* (405–421) коаутора Бранкице Марковић и Биљане Савић дат је упоредни преглед одабраних лексема из домена ткачке лексике и њихова анализа на територији три дијалекта у шест семантичких поља. Циљ рада био је да се укаже на сличности и разлике у овим регионима на испитиваном плану „како би се имао увид у шири ареални распоред тих лексема на српском језичком простору” (стр. 406).

Текст под називом *Нацрт уједињеника за прикуљање миколошке лексике* (255–267) Јелене Јанковић и Марине Јуришић полази од претпоставке да печурке нису језички довољно истражене, али да лексика у вези са њима ипак постоји. Стога је дат нацрт миколошког упитника, који садржи општа питања о печуркама, њиховим врстама и активностима у вези са њима. Упитник је том приликом подељен на четири целине, али и сваки спонтани разговор може бити релевантан јер су у њему похрањене многе језичке чињенице корисне и другим научним дисциплинама, сматрају аутори рада (стр. 258).

Ткачком терминологијом на подручју Пивске планине бавила се Радојка Цицмил-Реметић у раду *Ткачка терминологија на Пивској планини* (715–730). У раду је представљена реконструкција једног сегмента културне баштине с обзиром на то да је технологија умногоне променила начин живота сеоског живља, те су са лексичко-семантичког аспекта анализирани алати ткачке делатности, материјали који су коришћени у ткачком занату и сировине за ткање.

Још један рад из области лексикографије јесте чланак Љубисава Ћирића *Из лужничке антропографске лексике* (731–739), у којем аутор жели да на примереном корпусу представи слику антропографских лексичких јединица у говору Лужнице, али и да прикаже која се лексика издваја у појединим

значањским пољима – позитивна са конотацијом лепог или негативна са конотацијом ружног. Аутор закључује да „оно што је веома уочљиво јесте несразмера у броју лексема којима се казују позитивне и пожељне особине и оних којима се казују негативне и непожељне особине, физичке или карактерне”, те је мањи број лексема позитивно конотираних (стр. 739).

Рад под називом *Из лексики народне медицине Гаџиној Хана – болести плућној сисџема* (573–582) Сандре Савић представља анализу лексема из домена народне медицине, а које се везују за пулмолошке болести. Материјал за ово истраживање сакупљан је на терену и систематизован у три лексичко-семантичка поља. Циљ рада био је да се многи перифрастични изрази и називи који се тичу болести плућног система сачувају од заборава, али и да се укаже на лексичко богатство овог краја.

У коауторству Мата Пижурице и Драгане Радовановић настао је текст под називом *Лексиколошки ољег: ѿрајом Бучумика Негелка Бојдановића* (533–556). У овом раду аутори су настојали да на материјалу из књиге *Бучумика у звону* саставе регистар речи за лексиколошки оглед у коме ће извршити анализу одређених лексема на релацији етнолингвистика – лингвистичка географија – етимологија.

У чланку *Суфикс -џија/-чија у Речнику ѿвора јуѿ Србије Момчила Златановића* (45–60) Александра Антић из семантичког угла посматра лексеме са турским суфиксима *-џија/-чија* у наведеном речнику. Лексеме регистроване том приликом пореде се по фонетском облику са примерима који се налазе у *Речнику срѿскохрвајскоѿ језика*, у *Турцизмима у срѿскохрвајском језику* Абдулаха Шкаљића и са лексемама посведоченим у *Црноѿправском речнику* Радосава Стојановића.

У раду под називом *Са сѿранцима на ѿерену. Прилоѿ историји ѿеренске линѿвистиѿке у Србији* (591–606) Биљана Сикимић даје синтезу свог личног искуства у тимском теренском раду на пољу лингвистике, али и синтезу аутореференцијалних података страних лингвиста који су обављали теренска лингвистичка истраживања у последњих тридесет година и то претежно на подручју југоисточне Србије.

Ономастика, тачније антропонимија, предмет је рада Голуба Јашовића са називом *Анѿроѿнимија села Велика Крушевица код Рековца* (285–296). У раду су регистровани сви лични и породични надимци, лична имена и презимена свих

становника који су боравили у поменутом селу у време када је спровођено истраживање на терену, а то је укупно 276 антропонимијских јединица.

У прилогу Милош Црњански о *преисторијским српским ономастичким истрајовима на британским острвима* (527–531) Драгољуб Петровић указује на некадашњи осврт познатог књижевника Милоша Црњанског на српске преисторијске ономастичке трагове на британским острвима као што су ороними типа *Мосор, Орјен, Ком, Кораб*, хидроними *Суила, Сана, Уна, Драва, Крка, Лим, Дрим* итд., те имена јадранских острва *Шолџа, Брач, Силба, Лојуд* и др.

Под насловом *Прилози у карашевским говорима* (557–572) рад Михаја Радана доноси анализу прилога који су забележени у карашевским говорима, са циљем да се напишу карашевски прилози, да се изврши њихова подела и установи одакле потичу. Служећи се компаративном методом у анализи прилошке грађе, аутор је покушао да установи којем су штокавском екавском ареалу ови говори најближи.

На крају овог парцијалног приказа, са сигурношћу се може тврдити да зборник посвећен проф. др Јрдани Марковић *На темељима народних говора* представља вредан допринос лингвистичкој науци. Квалитетом научних радова и истраживачким приступом решавању проблема одржан је висок ниво научне мисли у области лингвистике и књижевности. О посебном значају монографије говори велики број текстова који, посвећени проф. др Јрдани Марковић, на веродостојан начин говоре о учинку њеног рада у дијалектологији, дијалекатској лексикографији, ономастици и социолингвистици.

Мср Сандра Савић
Институт за српски језик САНУ
Република Србија
sandrasavic0302@gmail.com

Јасмина Дражић. *Присіуїи іроучавању значења речи*.
Нови Сад: Филозофски факултет 2022 (Нови Сад: Футура; 323 стр.)
Доступно и на: <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2022/978-86-6065-704-8>>

Књига *Присіуїи іроучавању значења речи*, како је у самом наслову и наглашено, најпре за циљ има упознавање са лексичкосемантичким аспектима, приближавање актуелних методологија у сфери семантичких истраживања, а потом и да читаоце спроведе кроз широко поље значења која можемо приписати речима. С обзиром на актуелност теме која је у књизи обрађена и значајне позиције коју значење речи заузима у свим лингвистичким истраживањима, није упитна ни неопходност једног оваквог дела.

Изузимајући *Предіовор* (стр. 11–15), књига је подељена на шест целина: 1. *Уводна размаірања* (стр. 15–69), 2. *Колокаціјска іерсіекііва значења речи* (стр. 69–125), 3. *Коінііівна іерсіекііва значења речи* (стр. 125–173), 4. *Лінівокулііуролошка іерсіекііва значења речи* (стр. 173–229), 5. *Творба речи у кулііуролошкој іерсіекііви* (стр. 229–283), 6. *Завршна размаірања* (стр. 283–323). Дат је обиман списак коришћене литературе и приложен велики број корисних илустрација. Поглавља су подељена на уже тематске целине, а сваки поднаслов прецизно назначен и издвојен.

У *Уводним размаірањима* ауторка настоји да приближи проблематику значења, истакне њену важност и упуту читаоце на интердисциплинарност и комплексност семантичких истраживања. Издвојени су основни елементи и врсте значења по узору на Огденову и Ричардсонову тријаду знака. Дат је хронолошки преглед приступа значењу Дирка Херартса (Geeraerts 2009) и сажет, али прецизан опис сваког приступа понаособ с јасно истакнутим основним одликама довољним за разумевање њихових метода. Посебна пажња посвећена је *коінііівној семанііци* као најактуелнијем приступу лексичкосемантичким истраживањима. Читаоци ће имати прилику да се

упознају с *категоризацијом*, *појмовном метафором*, *појмовном метонимијом* (основним механизмима мишљења који су очитовани у језику), *теоријом пројекције*, *асоцијативном методом* и *лингвокултурологијом*. Ауторка истиче и то да се метонимији у савременим истраживањима српског језика не поклања довољно пажње и на основу тог става износи основна становишта једне од теорија метонимије коју су разрадили Раден и Кевечеш. С обзиром на то да, како сама ауторка наводи, истраживања у књизи имају колокативан аспект значења у фокусу, ваља напоменути и то да је део *Уводних разматрања* посвећен опису корпуса и истицању важности грађе за овај тип истраживања. Истраживања су подељена на основу доминантних приступа, а ауторка их одређује као *перспективе*. Велика пажња посвећена је прегледности, па су теоријско-методолошке основе сваке *перспективе* јасно издвојене као целине.

Друго поглавље, *Колокацијска перспектива значења речи*, садржи четири целине: *Колокације као вид лексичке солидарности*; *Синонимија и колокације у настави*; *Синонимија и колокације у „Енциклопедијском речнику” српско-енглеском*; *Пароними у настави и речнику*.

У првој целини ауторка нас упознаје са феноменом *лексичке солидарности*, а предмет истраживања јесте један вид овог феномена означен термином *имликација*. Истраживањем су обухваћени „глаголско-именички спојеви у којима је семантика именица уклопљена у семантички садржај глагола”, односно именице *око*, *зуб*, *усне*, *рука*, *нога*, *јрси*, *нока* и *раме*.

Део о синонимији најпре наглашава важност овог питања у истраживању колокација, изнети су релевантни ставови и радови значајних аутора, да би се потом ауторка осврнула на наставу страних језика. Јасмина Дражић истиче да истраживања колокација и синонимије умногоме доприносе лакшем савладавању ових спојева који страним ученицима представљају препреку приликом учења језика. Синтагматски лексички спојеви неретко стварају проблеме и преводиоцима због чега ауторка на крају предлаже и решење ових проблема. Истраживање у овом делу засновано је на испитивању синонимичности придева *сићан* и *мали* у колокацијама у којима се ови придеви јављају.

У делу о синонимији и колокацијама у *Енциклопедијском речнику* Бориса Хлебца можемо прочитати нешто више о другачијем приступу изради речника који одступа од традиционалних начела, важности лексикографске теорије и праксе за лексиколошка истраживања и обрнуто, дата је дефиниција термина *колокација* и предочена методологија истраживања. Истраживање представља анализу и лексикографску обраду придева *слаб* и *џанак*. Поређене су дефиниције ових придева у *Речнику Матице српске* и *Енциклопедијском речнику*, а потом предочено и стање у *Електронском корпусу српског језика*. Истакнута је свеобухватност *Енциклопедијског речника* и дате препоруке о даљим начинима примене овог речника.

Основни циљ истраживања паронима јесте утврђивање семантичке блискости, односно удаљености парова девербативних именица изведених од истог глагола процесом суфиксације. Дат је осврт на потешкоће с којима се ученици српског као страног сусрећу приликом разумевања значењских разлика између ових лексема. Именице на којима је извршена анализа су: *улаз* : *улазак*; *пролаз* : *пролазак*; *прилаз* : *прилазак*; *удар* : *ударац*. Приликом анализе рађене су анкете које су попуњавали и изворни и неизворни говорници, коришћен РМС и електронски корпус.

Треће поглавље, *Коинитивна њерсијективна значења речи*, састоји се од три целине: *Појмовна метонимија и катјеторија џранзитивности*; *Појмовна метафора и виртуелна комуникација*; *Катјеторизација и обраде на џпримеру џридева ЧИСТ*.

Прва целина се бави семантичком и лексикографском анализом једне групе транзитивних глагола подложних метонимијској дисперзији. Ауторка се одважно одлучује на овај предмет истраживања, с обзиром на сложеност глаголске семантике, па је овај рад свакако вредан пажње. Анализа је спроведена на грађи *Речника српскохрватског и народног језика* (РСАНУ) и *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске (РМС).

У целини са називом *Појмовна метафора и виртуелна комуникација* обрађена је проблематика концептуализације феномена *групитивне мреже*. Предмет истраживања сам је по себи привлачан како млађим тако и старијим читаоцима, имајући у виду свеprisутност овог феномена у животу савременог човека.

Истраживање *Каптејоризација и опраге на примеру иридева ЧИСТ* подразумева вишеслојну анализу. На основу речничких дефиниција и грађе екстраховане из корпуса испитано је значење придева *чисти* као квалификатора који подразумева квалитет ентитета или појаве остварен у пуној мери. У овом контексту помињу се и термини градуелност и интензивност. Испитане су и семантичке варијације придева у колокацијама. Примењена су полазишта концептуалне и колокацијске методе.

Четврто поглавље насловљено *Линвокултуролошка иерсијективна значења речи* садржи четири истраживања: ‘БОГАТСТВО’ у српској традиционалној култури и језику; ‘ДОБРОТА’ и ‘ХРАБРОСТ’ у српској култури и језику; ‘БИЉЕ’ у српској традиционалној култури и Вуковом Рјечнику; *Вукова линвокултурологија и лексикографија*.

Служећи се пословицама као кондензованим искуством једне заједнице ауторка анализира концепте БОГАТСТВА и СИРОМАШТВА у српској култури и језику. Грађа је преузета из Караџићеве збирке „Српске народне пословице и друге различне као и оне у обичај узете ријечи” (1849/1965). Циљ је да се идентификују основне вредности, као одраз народне свести о материјалном и духовном богатству и лексема које означавају појаве и ентитете значајне за разумевање овог концепта.

Концепти ДОБРОТЕ и ХРАБРОСТИ анализирани су помоћу асоцијативне методе, која је окарактерисана као „најподеснија и најпоузданија” за испитивања језичке слике света одређене националне културе.

Ауторка истраживање о БИЉУ започиње истицањем вредности Вуковог Рјечника за лингвокултуролошка проучавања, из ког је и ексцерпирана грађа за анализу у виду пословица, фразеологизама и полуфразеологизама. Предмет истраживања јесте да се утврди регистар лексема које номинују биљне врсте и њихова функција у издвојеним вишелексемским спојевима који репрезентују стварност традиционалног човека.

У последњем истраживању четвртог поглавља, *Вукова линвокултурологија и лексикографија*, Јасмина Дражић нам прилаже исцрпну лингвокултуролошку и лексикографску анализу Вуковог Рјечника. Описан је Вуков лексикографски поступак, организација књиге, макро и

микроструктура речника с бројним примерима и коментарима. Наглашена је аутентичност и револуционарност овог епохалног дела, а као потврду ових епитета ауторка је издвојила и коментаре значајних научника.

Пето поглавље носи назив *Творба речи у културолошкој ѿерсијектѿиви* и обухвата следећа истраживања: *‘БРАТ’: Деривационо ѿнездо у ѿрошлостѿи и данас; Секундарна међујезичка конверзија; Лексичка креатѿивностѿ у роману „Па као”*; *Нове срѿске колокације из ѿлобалноѿ светѿа*.

У прво истраживање овог поглавља ауторка нас уводи освртом на ставове А. Вјезбицке о саодносу културе, лексичког значења и когниције. У складу с различитим културолошким оквирима у којима лексички инвентар једне средине егзистира и човековом потребом да језик прилагоди тим оквирима, на примеру лексеме *БРАТ*, служећи се компаративном методом, сагледан је њен деривациони потенцијал у Караѿићевом *Срѿском рјечнику* (1818, 1852) и у *Семантѿичко-деривационом речнику* (2006) како би се идентификовали и упоредили денотати присутни у два раздобља. Анализа обухвата и социолингвистички план, поређење употребе лексеме и њених деривата у XIX веку и данас, у жаргону младих.

Секундарна међујезичка конверзија представљена је као контактнo-контрастивни феномен који подразумева прелазак једне врсте речи у другу, а анализа у овом истраживању вршена је на англицизмима у српском језику издвојеним из грађе за *Срѿски речник новијих аѿлицизама*. Објашњен је разлог употребе атрибута *секундарна*, с обзиром на употребу термина *конверзија* у домаћој терминологији. Анализа је извршена из синтаксичке, лексичкосемантичке и социолингвистичке перспективе. Изнета је и типологија конверзије англицизама у српском језику.

Роман Владимира Табашевића *Па као* послужио је ауторки као инспирација да каже нешто више о лексичкој креативности као стваралачком поступку. Истраживање се своди на идентификацију нових лексичких јединица које су продукт пишчеве оригиналности, при чему се ауторка осврће и на функције и ефекте које има, односно постиже језичка креативност у белетристици.

Последње истраживање, *Нове срѿске колокације из ѿлобалноѿ светѿа*, обухвата анализу нових колокација у сфери информационаих технологија, политике и образовања.

У *Завршним разматрањима* сумирана су истраживања и резултати анализа.

Значај ове монографије огледа се у томе што је можемо посматрати и као научно дело и као уџбеник. Исцрпна истраживања представљена у овој књизи пример су како треба приступити проучавању значења из различитих углова служећи се свим доступним апаратима и иновативним методологијама. Студентима заинтересованим за ову грану лингвистике пружа на једном месту прикупљене податке о релевантној литератури, признатим теоријама, терминологији. Несумњиво је да ће књига бити изузетно корисна за будућа истраживања из области семантике.

Александра Марјановић
Студијска група Српски језик и књижевност
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Република Србија
bekam829@gmail.com

Babić, Biljana (2021). *Unutarjezičke greške u nastavi srpskog jezika kao stranog*. Novi Sad: Filozofski fakultet

Монографија *Унутарјезичке грешке у настави српској језика као страни* ауторке Биљане Бабић, доцента на Одсеку за српски језик и лингвистику на Филозофском факултету у Новом Саду, објављена је 2021. године у издању Филозофског факултета у Новом Саду, уз подршку Центра за српски језик као страни (при Одсеку за српски језик и лингвистику). Књига је настала као резултат ауторкиног дугогодишњег наставног и истраживачког рада у настави српског језика као страног.

На самом почетку монографије дат је *Списак табела* (6–7. стр.), потом *Симболи и скраћенице* (8. стр.) те *Типографија у примерима* (8. стр.), након којих следи *Предговор* (10–11. стр.). Књигу чини пет поглавља: I. *Увод* (13–66. стр.), II. *Грешке у творби глаголских облика* (67–140. стр.), III. *Грешке у конјункцији између субјекта и предиката* (141–250. стр.), IV. *Грешке у употреби падежних облика* (251–298. стр.) и V. *Закључна разматрања* (299–309. стр.). На крају се, поред сажетка на енглеском језику, списка цитиране и коришћене литературе, даје, у виду прилога, и списак литературе о интерференцији (у српском језику) у ваннаставном процесу.

Како и сам наслов каже, у монографији се анализирају грешке настале под утицајем унутарјезичке интерференције, што подразумева да је за њих одговорна сама структура страног језика који се учи, што је, у овом случају, српски језик. Анализирају се оне најбројније у корпусу овог истраживања – грешке на морфолошком и синтаксичком нивоу. О комплексности овог истраживања говоре подаци да су анализирана 503 писмена рада, а написало их је 85 студената, који су говорници 18 различитих првих језика и долазе из 26 земаља света. Похађали су курсеве на почетним нивоима (A1 и A2).

Уводно поглавље садржи неколико потпоглавља: 1.1. *Предмет, корпус и испитаници*, 1.2. *Задачи и циљеви*, 1.3. *Примена резултата*, 1.4. *Присутност и метод у анализи грешака*, 1.5. *Примењени приступи и методе*, 1.6.

Досадашње анализе грешака у српском језику као сѝраном или груѝом, 1.7. Досадашња истраживања усвајања српског језика као ѝрвог (мајѝерњеѝ) код деце. У овом поглављу дају се детаљне информације о прикупљеној грађи, начину на који се до ње дошло, те релевантне информације о полазницима курсева чији су писмени радови извор грађе. У четвртом потпоглављу објашњена је анализа грешака, потом је детаљно описан начин на који се она спроводи, након чега ауторка, у следећем потпоглављу, објашњава које приступе и методе она примењује. Шести део уводног поглавља даје драгоцен преглед досадашњих истраживања, пре свега оних која се тичу бројних тема и проблема на које ученици наилазе приликом учења српског језика као страног, а затим и преглед оних истраживања која се тичу међујезичке интерференције на примеру мађарско-српског односно српско-мађарског двојезичја. У овом поглављу дат је и преглед досадашњих истраживања усвајања српског језика као првог код деце. Важан део ове монографије јесу, дакле, и места на којима се пажња придаје поређењу грешака страних студената с грешкама у говору деце која усвајају српски језик као први. Кад год је могуће, успостављена је корелација између ова два типа учења српског језика, а тиме се, сасвим оправдано, поткрепљује сврставање одређених грешака у унутарјезичке. У уводном поглављу дефинисани су и кључни језички феномени односно појмови за ово истраживање: *анализа грешака, усвајање груѝог језика, билинѝвизам, ињѝтерференција, сисѝтемајске и несисѝтемајске грешке* итд. Фазе у анализи грешака дају се према С. П. Кордеру, а одвијају се по следећем редоследу – *ѝрикуљњање узорка језика ученика, иденѝфикација грешака, дескрипција грешака, екѝланација грешака, евалуација грешака*, при чему ауторка детаљно објашњава сваку фазу и додатно поткрепљује примерима из корпуса овог истраживања.

У другом поглављу анализиране су грешке у творби оних глаголских облика који се уче на нивоима А1 и А2, тј. у презенту (нпр. *Ја ПЛАКАМ*), радном глаголском придеву (нпр. *Понекад ВИДИО сам ѝа возио њѝов ауѝо*), перфекту (нпр. *Када смо дошли, ЈЕЛИ у домаћем ресѝорану*), потенцијалу (нпр. *НЕ МИСЛАО БИХ о болу*), футуру I (нпр. *ЈЕДЕЋУ хлеб, јаје, шунка, бели лук и феѝа сир, а ѝићу јоѝурѝ за доручак*) и императиву (нпр. *Сада ѝражѝм ѝарадајз и јабуке. – ВИДЕЈ ѝамо! Они изѝледају свежи*). Грешке у

творби презента, на пример, класификоване су према месту у речи (основа, наставак) или су пак издвојене као грешке у одричном облику, при чему се прве разлажу на подтипове како би што систематичније и прегледније биле описане. На крају се даје закључак о описаним грешкама, у оквиру којег су и табеларни прикази (по једна табела за сва три типа грешака у творби презента), с типом грешке, укупним бројем грешака (уз издвајање унутарјезичких), и, на крају, наведени су први језици студената који су начинили дату грешку. Сумирани приказ резултата даје сажет преглед датог поглавља и увид у основне податке изнете у њему. Потом следе грешке у творби радног глаголског придева, које су, такође, раздвојене на грешке у основи и грешке у наставку. Грешке у основи гранају се на неколико типова, па тако постоје оне које настају из различитих разлога – презентска основа послужила је као основа за грађење, коришћен је пун облик инфинитива као основа грађења, окрњена инфинитивна основа и сл. Знатно је мање грешака у наставку, што се лако може видети у табеларном приказу на крају ове целине. На исти начин као у претходној целини, сви резултати су изнети у закључку целине. У трећем одељку анализирају се грешке у творби перфекта, и то, с обзиром на то да је део анализиран и у одељку који претходи, оне које се тичу његове сложене структуре. Најразноврснија огрешења јављају се у творби презента (19 типова) и футура I (14 типова).

Треће поглавље подељено је на два дела – *Грешке у наставку за лице и број* и *Грешке у наставку за род и број*. Грешке су класификоване према лицу које замењује неко друго лице у одређеном граматичком броју (нпр. 1. л. јд. уместо 3. л. јд.: *Моја сесџра ИМАМ кћерку*, или уместо 3. л. мн. *Квадравиџи ЂУ биџи црни и бели*) односно према роду у одређеном броју (нпр. м. р. уместо ж. р. јд.: *А љрви јануара је ПАДАО киша, ља немоџла сам да се разџледам*). Највише грешака забележено је у роду именског дела предиката, а најбројније су оне у којима се јавља мушки род једнине уместо других облика. Највише грешака у лицу и броју настало је погрешном употребом 3. лица једнине.

Четврто поглавље бави се грешкама у употреби номинатива уместо осталих падежних облика у српском језику, а највише пажње посвећено је погрешној употреби номинатива уз глагол. Ово поглавље представља модел анализе који је применљив и на остале падежне облике, што ауторка

потврђује у потоњим радовима у којима се бави грешкама у употреби других падежних облика. Номинатив, како су показали прелиминарни резултати, јесте најчешће погрешно употребљаван падеж. Номинатив се у анализираном корпусу јавио уместо свих осталих падежа у српском језику. Грешке су у овом делу класификоване према падежу уместо којег се јавља номинатив, а потом се примери анализирају према значењу које падежни облик остварује у контексту. Тако, на пример, у одељку *Номинатив уместо јенитива*, издваја се *Замена ѿемѿоралноѿ (временскоѿ) јенитива*, што поткрепљује један од примера: *После ЧАС ѿонекад идем код куће*.

У последњем, петом, поглављу квантификативно и статистички обрађени су сви добијени резултати. На овом месту јасно су издвојене све категорије грешака, а затим и поткатогије с највећим бројем грешака. Изнети су, као и приликом анализе, како језички (структура српског језика) тако и нејезички фактори (редослед усвајања наставних јединица, теме писмених радова и сл.) који су утицали на учесталост одређених грешака.

Како је и у самом уводном поглављу наведено, кад је реч о значају резултата ове монографије и коме је намењена, детаљним увидом у њену садржину можемо потврдити да је она од велике користи истраживачу, наставнику, студенту, ауторима уџбеника... Осим што предавач српског језика као страног има увид у бројне грешке које његови студенти могу начинити приликом учења и у објашњења зашто до њих долази, пажљивим читањем и промишљањем припремиће се за ову наставу (чак и ако нема много искуства) јер су сва објашњења дата детаљно, прецизно, научно засновано и на основу дугогодишњег искуства у пракси.

Ауторка приликом анализе не пропушта да објасни сваки могући аспект огрешења те их упоређује и са грешкама код деце, дијалекатским облицима, разговорним стилем, уводи могуће фонетске разлоге огрешења, узима у обзир наставне јединице на почетним нивоима и редослед усвајања градива (према уџбеницима који су коришћени у настави) и сл. На неким местима дата су двојака решења јер предмет истраживања не дозвољава оштре границе и искључива објашњења, стога се читаоца наводи на критички и отворен приступ анализи и могућност сагледавања датог проблема из различитих углова. Веома важан допринос монографије лежи и у томе што су веома често понуђена решења за обраду оних јединица у језику које

представљају посебан изазов страним студентима приликом учења српског језика. Осим тога, често се дају смернице за обраду одређених језичких јединица у настави српског језика као страног, тј. на који их начин треба прилагодити овој настави, које граматичке информације су значајне за стране студенте, а које пак треба избегавати и сл. Веома важна је и структура монографије – категорије грешака се гранају на поткатегорије кадгод грађа то захтева. На крају сваке мање целине сумирани су закључци, а на крају сваког поглавља дат је један општи закључак у којем су обједињени и сажето представљени резултати тих одељака. Осим тога, прегледности података умногоме доприносе табеле које су дате на крају сваког потпоглавља односно поглавља – оне читаоцу омогућавају да веома лако дође до увида у резултате анализе.

Монографија садржи свеобухватну и систематичну анализу, прецизне податке и драгоцену објашњења. Ако и постоји мишљење да су грешке приликом учења српског језика као страног насумичне, без правилности и случајне, оно ће се након читања засигурно променити, а такве ће грешке бити другачије посматране.

Мср Горица Мирковић
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Република Србија
gorica.mirkovic.96@gmail.com

In memoriam

In memoriam
PROF. DR VERA VASIĆ
(Beograd, 13. 7. 1948 – Novi Sad, 3. 3. 2023)

Vera Vasić je diplomirala na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu (UNS) na Grupi za južnoslovenske jezike (1974).

Stečeno znanje je radno proveravala na Radničkom univerzitetu u Novom Sadu (kao koordinatorka na programu kulture i umetnosti). Tu je ostala dovoljno dugo ili kratko da rado prihvati (moju) ponudu da nam se priključi u (samostalnom) Institutu za lingvistiku (formiran 1968) na poziciji asistenta-pripravnika u naučnom radu na projektu o razvoju govora dece. Vera je prihvatila izazov rado, jer je u porodici stasavala njena sestričina – mogla je u porodici pratiti prirodni razvoj govora. Već od ulaska u profesiju pa do kraja profesionalnog života umela je da povezuje lično sa društveno korisnim (političkim).

Prvi istraživački koraci na projektu Sintaksa dečjeg govora uvode je u interdisciplinarna psiholingvistička iskustva, primenjena na materijal (raz)govornog srpskog jezika. Otuda je i tema magistarskog rada odražavala taj naučni smer. Važnost prikupljanja empirijskog materijala za upotrebu (raz)govornog jezika nešto je što će Vera činiti do kraja profesionalne karijere.

Drugi istraživački koraci su u vreme kada je Institut za lingvistiku (krajem 1978) pripojen Filozofskom fakultetu UNS. Tada Vera nastavlja rad na projektu Psiholingvistička istraživanja, s fokusom na usvajanju govora kod dece i težištem na razvoju gramatičkog sistema u odnosu na razvoj mišljenja i društvene situacije. Gramatika (raz)govornog savremenog jezika ostaje njeno trajno interdisciplinarno polje interesovanja.

Vera je imala **matematičkog dara**, da podatke sistematizuje, da ih uokviri i sl. Zato je od samog početka na psiholingvističkim temama, s jedne strane, čuvala korak sa gramatikom (sa matematikom), a sa druge hrabro ulazila u nove teme u domenu (raz)govora i diskursa. U knjizi *Govor sa sestrom i bratom* (1983), za sada jedinoj studiji takve vrste u domaćoj psiholingvistici, saopštava empirijske podatke longitudinalno sakupljane da bi zaključila o razgovornim specifičnostima uzrasta za razvoja komunikacije starijeg i mlađeg deteta.

Nažalost, podaci nisu dovoljno iskorišćeni u aplikativne svrhe u predškolskim ustanovama, te je istraživanje možda ostalo zaboravljeno.

Drugi aspekt njenog interesovanja i kod dece jesu rečnici. *Školski rečnik* (Tom I–II, zajedno sa Mirjanom Jocić) ostao je, takođe, izazov koji treba nastaviti.

Ulaskom u širu akademsku zajednicu Fakulteta, otvorio se prostor za saradnju s osobljem s drugih odseka, tačnije na uvećavanje **interdisciplinarnog potencijala** koji je Vera već stvorila. O tome je saopštavala na brojnim skupovima u zemlji i svetu. Na Fakultetu su mnogi prepoznali nepromenljivu Verinu karakternu osobinu – odanost radu i osobi sa kojom saraduje – pa su je zvali u različite projekte, ali i u različita udruženja (kao što je Udruženje folklorista Vojvodine u kojem je bila članica redakcije knjiga nastalih posle održanih skupova – „Foklor u Vojvodini” (1986–1999). U takvim saradnjama je, zapravo, Vera pokazala pravu umešnost za **generacijski kontinuitet** – u balansiranju između generacije koja dolazi i generacije naučnica koje odlaze (o čemu svedoče objavljeni zbornici u čast (samostalno ili u timu) Melaniji Mikeš, Ljiljani Subotić, Plemenki Vlahović i Svenki Savić.

Treći korak je ulazak u nastavni proces i sticanje zvanja asistentkinje na predmetu Savremeni srpskohrvatski jezik. Novi pravac rada značajno pomera njeno interesovanje ka metodici predavanja gramatike. Za mnogobrojne studente studijskih grupa anglistike, germanistike, romanistike, priprema skripte, pomaže studentkinjama.

Doktorirala je (1993) na Filozofskom fakultetu UNS (Odsek za srpski jezik) i za doktorski rad odabira iskorak iz gramatike u pravcu medijskog diskursa (objavljena teza *Novinski reklamni oglas: studija iz kontekstualne lingvistike*, 1995). Temi (raz)govora i jezika u medijima ostaje Vera verna do kraja profesionalne karijere na različite načine (na kraju najčešće kao mentorka na postdiplomskim studijama).

Ipak neprekinutu vernost je dokazala leksikološkim temama (ne samo) srpskog jezika. Nakon zvanja docentkinje, okreće se istraživanjima reči u kontekstu širih celina. vremena i prostora (*Govor Novog Sada*, I i II tom). U toj oblasti je dala ne samo značajne istraživačke rezultate nego je formirala kadrove za tu vrstu srbistike. Bila je idejni tvorac i glavna autorka *Rečnika novijih anglicizama: Du yu speak anglosrpski?* (u tri izdanja 2001, 2011, 2018), a 20

godina posle prvog izdanja, inicijatorka i stručna konsultantkinja njegovog znatno proširenog izdanja *Srpski rečnik novijih anglicizama* (2021).

Verin profesionalni život je primer njenog shvatanja **građanskog aktivizma** kao prirodno stanje ulivanja svoje energiju u one koji se studentski modeliraju, koji zatim sa njom sarađuju dok grade drugačiju srbistiku kod nas, i koji potom nastavljaju posao bez nje, ali ostaju prijatelji.

Manje je poznato široj akademskoj javnosti na UNS da je Vera bila jedna od važnih osoba u stvaranju alternativnog visokoškolskog interdisciplinarnog obrazovnog programa ženskih i rodnih studija u Novom Sadu s kraja 20. i početka 21. veka. Tačnije, jedna je od (deset) osnivačica Udruženja „Ženske studije i istraživanja” (1997) u kojem je aktivno doprinosila u dugom vremenskom periodu punih 25 godina – sve do danas. Obavljala je različite funkcije: osnivačica, predavačica, istraživačica, recenzentkinja, mentorka završnih radova polaznica, predsednica Saveta u nekoliko mandata, urednica knjiga (tako je nastala knjiga *Pusti Ventil Radio 021*, 2005).

Jedna je od osnivačica ACIMSI Centra za rodne studije UNS (2003) u kojem je predavačica, koordinatorka u vreme reakreditacije master i doktorskog programa (2010) na kojima i predaje do odlaska u penziju.

U obe svoje alternativne aktivnosti, ženskih i rodnih studija, profesorka Vera Vasić je podsećala na važnost mere i ozbiljnosti u radu, ponekad sa dozom sumnje u valjanost ishoda. Pokazalo se da Vera ima dobre organizacione sposobnosti, pre svega zato što u aktivnostima poštuje ljude sa kojima sarađuje. Nije onda bilo neočekivano što joj je Fakultet poverio osnivanje novog Odseka za žurnalistiku. Ona je sakupila osoblje, napravila program dodiplomskih studija, bila prva šefica novoosnovanog odseka (2004) na čijem je formiranju uspešno sarađivala sa mlađim timom entuzijasta. To joj je bila jedina funkcija ‘prve’ koju je prihvatila (samo jedan mandat); inače je uvek volela da bude ona stamena ‘druga’ u timu, da brine da zajednička aktivnosti uspe.

Specifičan je Verin istraživački put i doprinos srbistici u domenu gramatike povezane sa drugim komponentama: sa psiholingvistikom, ne samo u domenu razvoja govora dece; u analizi diskursa najviše u oblasti jezika i medija, a ono što je njena prepoznatljiva veličina jeste rečnički materijal interkulturno i interjezički osmišljen, ne samo na materijalu srpskog jezika.

Budući da je odrasla u učiteljskoj porodici, predavanje znanja i veština drugima bio je deo kućnog vaspitanja i pogleda na svet, uz brigu o generacijskom kontinuitetu.

U okviru brige za budućnost i brige o prošlosti razvijala je i svoj poseban talenat davanja same sebe. Nikad se nismo pitale šta je ostajalo njoj. Kad je procenila da je sve zadovoljila, kad je htela da završi svoju monografiju, telo je popustilo, motivacija usahnula, tiho i nenadano nas je pozdravila.

Svenka Savić

Novi Sad, 6. april, 2023.

**Pročitano na komemoraciji na Filozofskom fakultetu UNS, 25. 4. 2023.*

UDK 81:929 Vasić V.

In memoriam: проф. др Вера Васић (1948–2023)

Успомене једног ученика

(текст са комеморације проф. Вери Васић одржане 25. априла 2023)

Незавидан је положај ученика који говори на комеморацији своје учитељу, не због терета обавеза или дужности, нити зато што му недостају речи, већ онајвише што га осваја осећање да му лично никада до краја није отворио своје срце. Тражећи од вас опрост за нешто личнији тон, можда је сада куцнуо час да одшкринем та тешка гвоздена врата, иза којих се крију моје успомене на проф. Веру Васић.

Наши су се путеви укрстили ове јесени ће бити равно тридесет година, најпре на предавањима из Увода у лингвистику. Већ следеће школске године, код професорке Вере сам почео да пратим наставу на двогодишњем курсу Стандардни српски језик. Након положеног испита некако ми је идеја о почетку студија српског језика и лингвистике већ била прирасла срцу, што, сећам се добро, проф. Веру није оставило равнодушном. Ако се вратим у те дане и покушам себи, а и другима, да објасним шта је покренуло овај стратешки заокрет у моме животу, то је, нема сумње, професоркина изузетна компетенција за предмет, одлична припремљеност за час и искрена посвећеност наставничком позиву. Ипак, можда највише од свега, и тада као и сада, опчињавала ме је њена способност да се потпуно преда својој теми. Тако, само из студентске перспективе, наизглед периферне језичке појаве постајале су центар њеног научног и педагошког универзума, који актуелни друштвени проблеми нису нимало дотицали. Наш краћи разговор након пријемног испита није протекао у атмосфери похвала и признања, и већ тада је за мене имала разрађен радни план, који је, барем ми се тако чинило, трасирао мој образовни и научни пут за целу једну деценију унапред. Наравно да сам искрено сумњао да сам дорастао тој улози, али у годинама које су уследиле суочио сам се са непресушним професионалним ентузијазмом, готово надљудском радном енергијом и неспутаном

креативношћу, којима је све оне младе људе који су је окруживали непрестано надахњивала. И таква је била до својих последњих дана.

Већ након летње паузе, мој ентузијазам за напоредне студије два предмета је осетно спласнуо, али и тада је један ненамеран професоркин гест, који чак није био упућен мени – а реч је о њеном признању млађој генерацији студената да је поносна што је некога успела да заинтересује за лингвистику – трајно одредио моју будућност. А та скоро будућност ми је донела нека прва истраживачка искуства.

Као студент сам био укључен у селекцију и испис грађе за *Речник новијих англицизама*, уз још барем десетак сарадника, на којем је професорка Вера, као обрађивач и редактор, радила заједно са проф. Т. Прћићем и Г. Нејгебауер. Иако ми је у тим данима било тешко да пратим ритам који је професорка наметала, лагано сам почео да откривам њено друго лице, добро скривено иза држања озбиљног и строгог универзитетског професора. Тада ми је говорила да је рад на речнику као копање, уз опаску да то сама никада није чинила, али је аналогија била јасна – изгубљено време се не може лако надокнадити. Зато време није узалуд трошила, али је волела да га с другима дели; за лењост, неорганизованост, неодговорност и површност није имала нарочито разумевање, али је добро знала да постоји живот и изван посла; разговори с њом увек су имали неки циљ, сврху или барем поуку, а наставнички занат јој је налагао да на примеру покаже како се се формулише реченица и како се организује текст, уз незаобилазне команде 'бриши', 'скрати', 'спусти', 'пребаци', 'обједини'. У тим приликама човек може да помисли све само не да је посебан, али је важна лекција научена – на тексту се ради, колико треба, све док свака мисао не добије кристално јасан језички израз и право место. Неку годину затим ми је поверила да све што треба да саопштиш може да стане на мање од десет страна, а то тек данас и сам могу да потврдим, јер је борба с временом непрекинута битка, битка која се ипак не може добити. Али зато оно што вечно остаје јесу – достигнућа.

Била је координаторка Одсека на постдипломским студијама, на којима је генерација уписана 2000. године пратила предавања претежно из лексикологије, фразеологије и лексикографије, чији је значајан део одржала проф. Даринка Гортан Премк, у почетку инспиратор и поуздан

сарадник а касније већ искрен професоркин пријатељ, и не само њен. У тим околностима је и настала идеја о изради *Семантичко-деривационог речника*, на чије две свеске је професорка била једна од редакторки и за који су семантичко-деривациона гнезда припремали и многи постдипломци. Иако нераскидиво везани за наше, новосадске учитеље и узоре, било је задовољство слушати живу реч београдских професора, што је оправдавало професоркину концепцију да је наука једна и недељива, да се научни рад заснива на сарадњи и премошћавању концепцијских разлика. Рад на овом пројекту изнедрио је врсне и данас већ афирмисане новосадске лексикологе и дериватологе, што уз неспоран значај овог речника истиче професионалну и уопште животну оријентацију професорке Vere, а то је рад са младима, њихово образовање и укључивање у науку и наставу.

На сличан је начин организовала активности на пројекту *Говор Новог Сада*, чији су резултати, на више од 1000 страница, сабрани у две свеске – прву посвећену фонетским особинама и другу оним морфосинтаксичким, лексичким и прагматичким, на којем је било ангажовано више од 40 истраживача. Покретање овога пројекта било је мотивисано жељом да се афирмишу испитивања говора урбаних средина код нас, али и да се „врати дуг граду и Факултету“. Овде бих се само осврнуо на професоркино креативно разумевање улоге научног радника, од којег је очекивала да се језик не посматра као изолован систем, већ као средство којим се служе говорници са одговарајућим биолошким обележјима и друштвеним улогама, као што су пол, узраст, порекло, образовање итд. Само је на овај начин постављена позиција истраживача могла да пружи увид у најразличитије манифестације говора града, оличене, између осталог, у називима градских насеља, улица, школа и трговинских радњи, али и у лексици друштвеног живота младих, начину ословљавања и обраћања итд.

Некада давно, али заиста давно, као почетник сам знао да осетим благу љубомору што професорка показује интерсовање за туђе теме, рокове и планове, али ме то осећање, срећом, брзо напустило, јер је такав њен приступ био гаранција – слободе. Да, она је била и руководилац, и професор, и ментор, и саветник, и помоћник, и сарадник, и пријатељ, али

јој све те улоге никада нису давале повода да наруши личну и професионалну слободу других. Непогрешиво је знала када је време да нас пусти да кренемо својим путем. А тај нас је пут водио на разне стране, у различита истраживачка поља, што опет осликава професоркин лични и професионални портрет, за чију бих главну црту рекао да је промишљеност у осмишљавању стратешких циљева – и струке и установе. Положај других никада није подређивала своме, напротив, имала је обичај да другима ослободи простор. Тако је и у пензију отишла годину дана раније, што није био само њен избор већ раније добро осмишљен план, у којем су све факултетске и породичне обавезе морале бити помирене. Мислим да о радној клими коју је стварала најречитије говори признање сада већ једног редовног професора да му не би сметало да јој вечно остане асистент. Да, то је заиста била лагодна улога.

С друге стране, у избору својих научних тема била је изузетно строга и захтевна. Није волела да прерађује и дотерује старо, више је нагињала новим истраживачким путевима и перспективама, трагала је за још неосвојеним подручјима. А када би неку нову тему пронашла, следила је упорна и истрајна потрага за литературом, затим детаљно упознавање са примерима или грађом, и коначно – писање. А њен језички израз одисао је филигранском тачношћу и хируршком прецизношћу, све је било на своме месту и, што је најважније, на броју. Никада није марила за бодовну или финансијску корист, при чему није штедела своје физичке и интелектуалне снаге, штавише, на себе је знала да преузме највећи терет обавеза, све то за једну једину награду – сазнање да су границе науке о језику проширене. Зборник у част професорки Вери Васић, под насловом *Лексика – граматика – дискурс*, више него упечатљиво скицира три упоришна стуба у теоријско-методолошкој оријантацији коју је неговала, уз напомену да је, не само због специфичности њеног професионалног кретања већ понајвише због природе самога језика и законитости комуникације, све језичке датости сагледавала кроз контекстуалне вредности које задобијају.

Иако је професорка Вера већ више од десет година била у пензији, она нас је сачекивала на свакој већој животној раскрсници – пратила је наш рад, писала рецензије, приказе и извештаје. И то се свима

подразумевало. А мени је у аманет остао и наш заједнички термин консултација и предавања уторком после подне, када је њен долазак у кабинет био најављен лаганим и смерним кораком. И управо далеки одјек тог, ако не срећнијег онда сигурно безбрижнијег, времена нека ме барем уторком до краја мојих радних дана подсећа на њену искрену приврженост својим сарадницима и несебичну преданост своје позиву, који је целим бићем волела.

У Новом Саду, 25. априла 2023.

Миљивој Алановић

UDK 81:929 Vasić V.

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА ПРИРЕЂИВАЊЕ РУКОПИСА ЗА ПРИЛОГЕ ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА

Часопис *Прилози проучавању језика* објављује радове из области филолошких и лингвистичких проучавања српског језика: изворне научне радове студената и млађих сарадника, настале на основу семинарских, дипломских и других оригиналних истраживања, као и прегледне радове. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Прилозима проучавању језика*.

У посебној напомени при дну прве странице чланка наводи се име и звање ментора или назив и број пројекта, односно назив студијског програма у оквиру кога је чланак настао, те назив институције која је финансирала пројекат или програм. Напомена треба да је везана за наслов рада; евентуално, на истој страни се налази и напомена која садржи податак о томе да је чланак у претходној верзији био већ изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом).

1. Рад доставити до **30. јуна** за текућу годину у електронском облику (имејлом у Ворду у docx или rtf формату) на адресу ppj@ff.uns.ac.rs. Том приликом обавезно доставити основне податке о аутору у тексту електронске поруке (титулу и научно звање, назив и адресу институције на којој је ангажован, имејл адресу и број контакт телефона).
2. Радове рецензирају два квалификована рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија Уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензената. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.
3. Рецензент ће, такође, навести да ли текст треба лекторисати. Уколико је одговор

позитиван, аутор ће морати да плати лекторисање (што ће бити омогућено у Центру за језике).

4. Рад треба да је технички уређен на следећи начин: а) **обим**: до 30 000 карактера; б) **фонт**: Times New Roman, 12 pt; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; в) **формат**: А4; маргине: горња и доња 2 cm, лева и десна 3 cm; г) **размак**: 1,5; д) **језик рада**: српски, енглески, руски или други словенски језик.

5. Рад треба да садржи следеће елементе, овим редоследом:

а) **Име и презиме аутора** (12 pt) и **афилијацију** (10 pt) уз леву маргину:

б) **Наслов рада** испод имена аутора (величина фонта 12 pt, верзалом, центриран), одвојен од афилијације једним празним редом.

в) Пре основног текста рада, а испод наслова, **сажетак**, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (дужине од 100 до 250 речи; величина фонта 10 pt; без ознаке *Сажетак*, поравнат с афилијацијом; текст сажетка одвојен празним редом, први ред увучен 1 cm) и **кључне речи** (до 10 речи; величина фонта 10 pt; верзалом, на језику основног текста, одвојене од текста сажетка празним редом, проред 1,5 cm без увлачења првог реда).

г) Технички уређен **основни текст** (величина фонта 12 pt) на следећи начин: *наслови* *поглавља* се дају у болду, а *поднаслови* *унутар поглавља* без болда, нумерисани (нпр. **1. Увод**, 2.1. Уводне напомене; 2.2.1. Типови), уз леву маргину, малим словима. Основни текст се од наслова поглавља одваја празним редом, а не одваја се од поднаслова унутар поглавља. Први ред текста увучен 1 cm; при чему се параграфи 1., 2. итд. одвајају од претходног параграфа један ред, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6pt.

д) **Изворе** (уколико их има) и **цитирану литературу** (центрирано, верзалом, величина фонта 10 pt, од основног текста одвојено двама празним редовима), што се наводи према упутству у т. 8.

ђ) **Резиме** (сажет опис садржине рада, до 1/10 дужине основног текста) и **кључне речи на страном језику** (10 pt): име аутора уз леву маргину, италики, наслов рада (верзалом, уз леву маргину, увучено 1 cm у односу на име аутора); испод наслова Summary, односно Резиме, центрирано; текст

резимеа, увучен први ред 1 cm, поравнат с именом аутора; уколико је рад на српском, резиме може бити на енглеском, руском или другом словенском језику; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском. Резиме не сме бити преведен сажетак, већ његова проширена верзија.

Структура оригиналног научног рада треба да буде таква да у уводу јасно буду изложени научни контекст проблема, са освртом на релевантне резултате претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања. Након анализе истраживаног проблема, резултати треба да буду јасно изложени у закључку.

Прегледни рад не обухвата оригиналне истраживачке резултате, већ треба да пружи свеобухватан и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, да створи нову синтезу научних информација, да истакне сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и слично. Такође би требало да садржи теоријски утемељени став аутора.

6. Цитирање извора интегрише се у текст, и то на следећи начин:

- а) упућивање на одређену студију у целини: (Васић 1998);
- б) упућивање на одређену страну студије: (Васић 1998: 80);
- в) упућивање на одређено издање исте студије: (Радовановић 1986²: 66);
- г) упућивање на одређене студије из године у којој их има више од истог аутора: (Бугарски 1986а: 55), (Бугарски 1986б: 110);
- д) упућивање на ауторе са истим презименом: (Ивић, П. 1998: 124), (Ивић, М. 1970: 51);
- ђ) хронолошким редом се наводе студије истог аутора на које се у тексту позивамо: (Нале 1959; 1962);
- е) упућивање на студију два аутора: (Huddleston – Pullum 2002);
- ж) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968);
- з) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графици;
- и) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

[...] које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

7. У фуснотама (10 pt, *footnotes*, континуирано нумерисање, а не *endnotes*) дају се само коментари аутора; први ред увучен 1 cm у односу на основни текст, проред једноструки (*single*).

8. Цитирана литература (10 pt).

У текстовим писаним ћирилицом најпре се наводе радови објављени ћирилицом (распоређени по азбучном реду), а затим радови објављени латиницом (распоређени по абecedном реду); у текстовима писаним латинициом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа (*Hanging indent*).

Литературу навести на следећи начин:

а) књига (један аутор):

Бугарски, Ранко (1996). *Језик у друштву*. Београд: Чигоја – XX век.

б) чланак у часопису:

Васић, Вера (1996). Лингвистички аспекти субординације агенса проагентивног типа у Вуковом преводу *Новог завета*. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. XLIV/ 1–3: 93–104.

в) библиографска јединица с више аутора, односно до три аутора:

Ивић, Павле и Митар Пешикан (1996). Српско штампарство. У: *Историја српске културе*. Горњи Милановац – Београд: Удружење издавача и књижара Југославије – Дечје новине. 137–145.

г) библиографска јединица с више од три аутора:

Akmajian, Adrian et al. (1991). *Linguistics, an introduction to language and communication*. 2nd ed. Cambridge, Massachusetts and London, England: The MIT Press.

д) зборник радова у ком цитирани аутор има текст:

Bugarski, Ranko (1982). *Jezik i kultura sa sociolingvističkog stanovišta*. У: *Jezik i kultura u nastavi stranih jezika* (ur. M. Stojnić). Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 38–44.

ђ) речник:

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад:

Матица српска, 1971–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

е) чланак из новина:

Mišić, M. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

Или, ако се не спомиње име аутора:

Straževica gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). *Politika*, str. 10.

ж) публикација доступна онлајн:

Veltman, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. Приступљено 02.02.2002. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdpro-ceedings/6d/6d.>>

9. Ако се као посебан прилог појављује **речник**, он се даје двостубачно тако да се организује речнички чланак (величина фонта 10 pt).

10. Табеларни приказ (10 pt) даје се на следећи начин, при чему се наслов табеле одваја од текста за 6 pt горе:

Табела 1: Промена придева одређеног вида

	m	f	n
NOM	нови	нова	ново
GEN	новог(а)	нове	новог(а)
DAT	новом(е)	новој	новом(е)
ACC	нови/новог(а)	нову	ново

11. Примери се дају *иџаликом*; при навођењу **значења речи** користе се полунаводници [‘’], а **цитати** се стављају под наводнике [„”]¹ (не: „“ , " ", » «, « »). Краћи цитати се уграђују у текст, а дужи цитати (3 или више редова), као и дужи примери, издвајају се из текста (нов ред, увучено 1 cm, одвојено од основног текста 6 pt горе и доле, величина фонта 11 pt). Извори цитата/примера дају се у заградама у самом тексту рада.

У радовима на енглеском примери из ћириличких текстова наводе се у латиничној транслитерацији.

¹ Цитат затвара десни двоструки наводник (right double quotation mark).

12. За **наглашавање** се користи италики, а не болд.

13. Подаци о аутору на крају целог текста (величина фонта 10 pt, уз десну маргину) треба да садрже следеће елементе: академска титула, име и презиме, институција (назив и сложене организације треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог), земља, име и адреса *италиком*. Уколико има више од три аутора, дају се подаци првог аутора.

ШЕМА РАДА

Јелена Перишић

(Институт за словенску филологију, Краков)

БЛИСКОЗНАЧНЕ ИМЕНИЦЕ *ОСНОВА* И *ТЕМЕЉ* И МЕТОДЕ ЊИХОВЕ СЕМАНТИЧКЕ ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈЕ

Текст	увучен	први	ред	1
ст.....				
.....				
.....				крај текста.
				празан ред, проред 1,5
КЉУЧНЕ РЕЧИ:				
				празан ред, проред 1,5

1. Увод

1.1. Теоријски оквир, предмет, циљ, задаци

Текст увучен први ред 1 cm.....

крај текста.

празан ред, проред 1,5**2. Анализа и резултати анализе****празан ред, проред 1,5**

Текст увучен први ред 1 cm.....
крај текста.

празан ред, проред 1,52.1. Новински стил (**бпт после**)

2.1.1. Секундарни колокати лексеме основа

Текст увучен први ред 1 cm.....
крај текста.

празан ред, проред 1,5**3. Закључак****празан ред, проред 1,5**

Текст увучен први ред 1,5..... крај текста.

празан ред, проред 1,5**празан ред, проред 1,5**

ЛИТЕРАТУРА

празан ред, проред 1,5

Драгићевић, Рајна (2008). О значењској подспецификованости на примеру лексеме

основа. *Јужнословенски филолог*. LXIV: 123–134.

Дражић, Јасмина (2014). *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.

*

Lakoff, George and Mark Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago – London: University of Chicago Press.

празан ред, проред 1,5

празан ред, проред 1,5

празан ред, проред 1,5

Jelena Perišić

празан ред, проред 1,5

NEAR-SYNONYMS *OSNOVA* AND *TEMELJ* AND METHODS OF THEIR
SEMANTIC DIFFERENTIATION

празан ред, проред 1,5

Summary

празан ред, проред 1,5

Text **First line indent 1 cm**.....

..... end of text.

празан ред, проред 1,5

KEYWORDS: collocations, *osnova*, *temelj*, semantic underspecification, synonyms, semantics.

празан ред, проред 1,5

Мср Јелена Перишић

Одсек за хрватску, српску и словеначку филологију

Институт за словенску филологију

Пољска

jelena.perisic@uj.edu.pl

САДРЖАЈ

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

Ксенија Радоја

СРПСКА ХЕМИЈСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА У ДЕЛУ „HISTORIAE
NATVRALIS” АНДРЕАСА ВОЛНОГ (1805) 7

Немања Лука

ФИТОНИМИ У *ЈЕСТЕСТВОСЛОВИЈУ* ЈОАКИМА ВУЈИЋА (1809) 29

Весна Стојковић

МАТЕМАТИЧКА ТЕРМИНОЛОГИЈА У *АЛГЕБРИ* АТАНАСИЈА
НИКОЛИЋА (1839)..... 53

Јелена Марковић Николајева

МОДАЛНА ЗНАЧЕЊА ГЛАГОЛА *ИМАТИ* 75

Снежана А. Хасанагић Ђорђин

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА СОМАТИЗМОМ *НУАК/ВРАТ* У МАЂАРСКОМ И
СРПСКОМ ЈЕЗИКУ 93

Бранислав Веселиновић

О ПОЈМУ *СУДБИНЕ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ИЗ
ПОЈМОВНОМЕТАФОРИЧКОГ УГЛА 113

Милица Мркоњић, Невенка Марковић

УПОТРЕБА И ПРЕФЕРЕНЦИЈА ГРАМАТИЧКЕ И СЕМАНТИЧКЕ
КОНГРУЕНЦИЈЕ КОД ПАУКАЛНИХ СИНТАГМИ 157

Александра Ракић

СПАЦИЈАЛНЕ ПРЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ У
АТРИБУТСКОЈ ФУНКЦИЈИ У *РОМАНУ О ЛОНДОНУ* МИЛОША
ЦРЊАНСКОГ 173

Jelena Lukić

ODABIR JEZIKA U ISKAZIVANJU EMOCIJA KOD BILINGVALNIH GOVORNIKA: SLUČAJ MAĐARSKOG I SRPSKOG JEZIKA.....193

Кјара Урчуоли

КОЛАБОРАТИВНО ПРЕВОЂЕЊЕ НА ПРИМЕРУ ОДЛОМАКА РОМАНА *ЉУБИЧИЦА БЕЛА ЖЕНИ ЛЕБЛ СА СРПСКОГ НА ИТАЛИЈАНСКИ ЈЕЗИК*217

Награда Љубомир Стојановић

Данијела Радовановић

СЕМАНТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛ ГЛАГОЛА *РЕЋИ* И *КАЗАТИ* И ЊИХОВИХ ПРЕФИКСАЛА235

Прикази

ЕНГЛЕСКО-СРПСКА КОНТРАСТИВНА ЛЕКСИКОЛОГИЈА (Александра Јанић и Душан Стаменковић, *Енглеско-српска контрастивна лексикологија*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2022, 257 стр.)255

СА СОЛАРИТЕМ КРОЗ ВЕКОВЕ (*Павле Соларић. Сабрана дјела*. Прир. Душан Иванић и Исидора Бјелаковић. Београд: Задужбина Доситеј Обрадовић. Књига 4. 2019)263

ПУТЕМ НАРОДНИХ ГОВОРА (*На шемељима народних говора. Зборник радова посвећен проф. др Јордани Марковић поводом огласка у пензију*, ур. доц. др Татјана Трајковић и проф. др Надежда Јовић. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2020, 739 стр.)267

Јасмина Дражић. *Присјуйи проучавању значења речи*. Нови Сад: Филозофски факултет 2022 (Нови Сад: Футура; 323 стр.)275

Babić, Biljana (2021). *Unutarjezičke greške u nastavi srpskog jezika kao stranog*. Novi Sad: Filozofski fakultet.....281

In memoriam

In memoriam PROF. DR VERA VASIĆ (Beograd, 13. 7. 1948 – Novi Sad, 3. 3. 2023).....289

In memoriam: проф. др Вера Васић (1948–2023) Успомене једног ученика
(текст са комеморације проф. Вери Васић одржане 25. априла 2023)..... 293

УПУТСТВО АУТОРИМА за приређивање рукописа за
Прилоге истраживању језика 299

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА

Бр. 54

Издаје Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофског факултета у Новом Саду
Уредништво: Нови Сад, Др Зорана Ђинђића 2
021 459-626, 459-275
lingvist@ff.uns.ac.rs

Припрема за шћамїу
Игор Лекић

Шћамїа
Сајнос
Нови Сад

Тираж
100

СР – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.163.41

ПРИЛОЗИ проучавању језика / главни и одговорни уредник Исидора
Бјелаковић . – 1965, 1- . Нови Сад : Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, 1965-. -24 цм

Годишње
ISSN 055-1137
COBISS.SR-ID 42732295
